

พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ. 2310-2394

นายเกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2557

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

BUDDHISM AND THAI MONARCHS 1767-1851

Mr. Kerkiat Paiboonsin

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2014

Copyright of Chulalongkorn University

เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์ : พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ. 2310-2394 (BUDDHISM AND THAI MONARCHS 1767-1851) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผศ. ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 241 หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้วิเคราะห์และอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทยในการสร้างเสริมพระราชอำนาจ พระบรมเดชาบารมี และความชอบธรรมเพื่อส่งเสริมอำนาจการปกครอง โดยศึกษาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นระยะเวลาที่สังคมไทยกำลังเปลี่ยนผ่านจากสังคมแบบจารีตเดิมที่สืบทอดต่อมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายและได้เริ่มเข้าสู่ยุคสมัยที่รับอิทธิพลจากตะวันตกซึ่งกำลังแผ่เข้าสู่สยาม จากการศึกษาพบว่าแม้ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นพระมหากษัตริย์ไทยจะทรงสร้างบ้านเมืองโดยใช้แบบแผนสังคมในสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นต้นแบบ แต่ด้วยบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้พระมหากษัตริย์ในแต่ละรัชกาลทรงเลือกเน้นกรอบคิดทางพระพุทธศาสนาเพื่อทรงใช้ในการเชิดชูพระราชอำนาจ พระบรมเดชาบารมี และสร้างความชอบธรรมในการปกครองที่แตกต่างกันตามปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในแต่ละรัชกาล โดยในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระองค์เป็นผู้นำทางศาสนาเทียบเคียงกับการเป็นพระพุทธเจ้าบนโลกมนุษย์ผ่านการสร้างบารมีเฉพาะพระองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแสดงพระราชฐานะผู้ทรงอุปถัมภ์สูงสุดของพระรัตนตรัยซึ่งทรงสถาปนาขึ้นใหม่ในรัชสมัย รวมทั้งทรงสร้างระเบียบเพื่อควบคุมพระสงฆ์บุคลากรทางพุทธศาสนาให้อยู่ในมาตรฐานของรัฐ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประกอบพระราชกรณียกิจเพื่อยกพระราชฐานะและพระบารมีให้โดดเด่นเหนือกว่าพระมหากษัตริย์ชาวพุทธอื่นใดในภูมิภาค ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระพุทธรูป วัดรวมทั้งพุทธสัญลักษณ์ที่มีความพิเศษทั้งในเชิงปริมาณและขนาด เพื่อสร้างความชอบธรรมจากปัญหาพระชาติกำเนิดที่บั่นทอนพระบรมเดชาบารมี

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

ลายมือชื่อนิสิต .....

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

ปีการศึกษา 2557

5480111922 : MAJOR HISTORY

KEYWORDS: BUDDHISM / MONARCHY / THONBURI / RATTANAKOSIN

KERKKIAT PAIBOONSIN: BUDDHISM AND THAI MONARCHS 1767-1851.

ADVISOR: ASST. PROF. JULISPONG CHULARATANA, Ph.D., 241 pp.

This thesis will analyze and explain the relation between Buddhism and Thai Monarchs that gives the importance to show authority, legitimacy and virtue. This thesis will focus in the period from King Taksin to King Rama III which is the time that Thai society changes from late Ayutthaya mores to the modern society with the emergence of western influence. Although Thai Monarchs in that time want to make the glorious of Thonburi and Rattanakosin to similar with Ayutthaya, but the social context has changed and makes a difference in the development of Thonburi and Early Rattanakosin, especially the relation between Buddhism and Thai Monarchs. King Taksin acts as the supreme leader of sangha, as living Buddha. King Rama I shows his authority, legitimacy and virtue not only via the status of supreme patron of triratna which is created in his reign but also sangha control by his law and order. King Rama II raises his status to be the most conspicuous Buddhist monarch in the region by his support in Buddhist Affair. King Rama III shows his authority, legitimacy and virtue via the great number of religious edifice construction because of his mother was a commoner.

Department: History

Student's Signature .....

Field of Study: History

Advisor's Signature .....

Academic Year: 2014

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบคุณคุณพ่อและคุณแม่เป็นอย่างยิ่ง ที่ให้การสนับสนุนและให้กำลังใจในการศึกษามาโดยตลอด ขอขอบคุณ ผศ. ดร. จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ เป็นอย่างยิ่ง ที่ให้คำปรึกษา คำชี้แนะในการจัดทำวิทยานิพนธ์ ทั้งยังประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางประวัติศาสตร์ให้กับผู้เขียนเป็นอย่างมาก ขอขอบคุณ ดร. ดินาร์ บุญธรรม, ดร. ภาวรรณ เรืองศิลป์ และ ผศ.ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์ ที่ให้คำแนะนำและกำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์เสมอมา

ขอขอบคุณห้องบริการเอกสารโบราณ ตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ, ห้องหนังสือหายาก สำนักงานวิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารของผู้เขียนเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณอาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน ศิลปากร ที่ให้ความรู้ คำแนะนำต่างๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมัยใหม่แก่ผู้เขียนมาโดยตลอด ขอขอบคุณอาจารย์สิทธิธรรม โรหิตะสุข วิทยาลัยโพธิวิชชาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, อาจารย์เทพ บุญตานนท์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, คุณฉัตรดาว ลีเชวงวงศ์ และ คุณปภาณิสรา เทียนอ่อน ที่ให้คำปรึกษาและให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์มาโดยตลอด

ขอขอบคุณชมรมสยามทัศน์ที่ได้เอื้อเฟื้อข้อมูลทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งให้ผู้เขียนได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ และวิถีชุมชน จากการลงพื้นที่จริงทั้งในย่านเมืองเก่าฝั่งพระนคร ย่านถิ่นฐานบ้านสวนในธนบุรีและนนทบุรี ที่เป็นประสบการณ์อันมีค่ายิ่ง

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะเกิดขึ้นมิได้ ถ้าปราศจากองค์ความรู้ของนักปราชญ์ นักวิชาการรุ่นเก่าก่อน ที่ได้ศึกษา วิเคราะห์และบันทึกข้อมูลต่างๆ อันมีค่าไว้ การที่วิทยานิพนธ์เรื่องนี้สามารถสร้างสรรค์องค์ความรู้ใดๆ ขึ้นมาได้ ก็มาจากมรดกที่ท่านทั้งหลายผู้มาก่อนหน้าได้ริเริ่มไว้ทั้งสิ้น เหมือนกับที่เซอร์ ไอแซค นิวตัน ได้กล่าวไว้ว่า " If I have seen further, it is by standing on the shoulders of giants"

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.1.1 พุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องอำนาจและการปกครอง	1
1.1.2 พุทธศาสนากับการสร้างอำนาจทางการเมืองสมัยอยุธยา	6
1.1.3 บทบาทของพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น	18
1.2 วัตถุประสงค์เพื่อศึกษา.....	21
1.3 แนวเหตุผลหรือสมมติฐาน.....	21
1.4 วิธีดำเนินการวิจัย.....	22
1.5 หลักฐานประเภทต่างๆ.....	22
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	24
1.7 ทบทวนวรรณกรรม.....	24
บทที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสมเด็จพระเจ้าตากสิน	41
2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสมเด็จพระเจ้าตากสิน พ.ศ. 2310 – 2318	45
2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสมเด็จพระเจ้าตากสิน พ.ศ. 2318 – 2325	64
2.2.1 การแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีตามแบบแผนจารีตพระมหากษัตริย์.....	66
2.2.2 การแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่.....	71
2.3 สมเด็จพระเจ้าตากสินกับการเปลี่ยนแปลงแนวคิดธรรมราชา.....	83
บทที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย.....	87

3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	87
3.1.1 การสร้างพระราชอำนาจผ่านรูปแบบพิธีการตามแบบจารีตในสมัยอยุธยา	89
3.1.2 การยกสถานะของพระรัตนตรัยให้เป็นสิ่งสูงสุด.....	99
3.1.3 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก : จากสามัญชนสู่ธรรมราชา	133
3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	137
3.2.1 การสร้างพระราชอำนาจผ่านรูปแบบพิธีกรรม.....	141
3.2.2 การสร้างพระราชอำนาจผ่านการจัดระเบียบคณะสงฆ์และกฎหมาย	153
3.2.3 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ธรรมราชาเหนือราชาทั้งหลาย	160
บทที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	163
4.1 การสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุหรือพุทธสัญลักษณ์ เพื่อแสดงความชอบธรรมในการเป็น พระมหากษัตริย์	177
4.2 การสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุหรือพุทธสัญลักษณ์ เพื่อส่งเสริมและยกพระราชฐานะ เทียบเคียงกับพระมหากษัตริย์สำคัญในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	195
4.3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระบุญญาบารมีและความชอบธรรม	206
บทที่ 5 บทสรุป	221
รายการอ้างอิง	227
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	241

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

1.1.1 พุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องอำนาจและการปกครอง

พุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นความเชื่อที่อยู่คู่กับสังคมไทยมายาวนาน และมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยอย่างลึกซึ้ง พุทธศาสนามีความสัมพันธ์และเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถาบันต่างๆ ในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงปกครองบ้านเมืองโดยใช้หลักการหรืออยู่ในกรอบของหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ว่าพระมหากษัตริย์ที่ดีต้องทรงเป็นธรรมราชาหรือธรรมิกราชา

แนวคิดเรื่องธรรมราชาปรากฏในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน ด้วยความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์ต้องทรงมีธรรมของพุทธศาสนากำกับในการบริหารราชกิจอย่างทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร รวมทั้งพระมหากษัตริย์ต้องเป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา โดยกล่าวอ้างกลับไปยังสมัยสุโขทัยที่พุทธศาสนามีความรุ่งเรืองตั้งแต่ยุคพ่อขุนรามคำแหง นอกจากนี้พระราชานัดดาของพ่อขุนรามคำแหงพระองค์หนึ่งคือพญาลิไทได้ประกาศพระองค์เป็นธรรมราชา ทรงใช้พระนามว่ามหาธรรมราชาเป็นครั้งแรก ประกาศว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ตามแนวทางพุทธศาสนา ใช้ธรรมในการปกครอง เมื่อพิจารณาจากพระราชกรณียกิจของพญาลิไทที่ทรงสร้างและบูรณะวัด สร้างพระพุทธรูป ทำนุบำรุงพระภิกษุทั้งหลายรวมทั้งเสด็จออกผนวชด้วย แสดงถึงการปฏิบัติพระองค์ตามหลักการของความเป็นธรรมราชา และเมื่อล่วงจากสมัยของพระองค์แล้วเจ้าผู้ครองแคว้นสุโขทัยก็ได้ทรงใช้หลักธรรมราชาในการปกครอง รวมทั้งเฉลิมพระนามมหาธรรมราชาต่อมาอีกอย่างน้อยสามพระองค์ กระทั่งสุโขทัยผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามแม้ในยุคสมัยต่อมาจะไม่มีพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์ใดใช้พระนามว่าธรรมราชาโดยตรง แต่แนวคิดธรรมราชายังคงดำรงสืบต่อมาและนำไปอ้างอิงหรือแสดงความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ประเด็นที่น่าพิจารณาคือเมื่อพระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้หลักการทางพุทธศาสนาหรือได้รับการรอบแนวคิดเรื่องการเมืองการปกครองจากพุทธศาสนาอย่างธรรมราชาหรือธรรมิกราชา แต่ไม่เคยมีพระสูตรใดในพระไตรปิฎกที่อธิบายถึงคุณลักษณะของธรรมราชาหรือรูปแบบการปกครองของธรรมราชาอย่างละเอียดว่าเป็นอย่างไร หลักฐานสำคัญในพระไตรปิฎกที่เกี่ยวข้องกับหลักการธรรมราชานั้นยึดโยงอยู่กับแนวคิดของจักรพรรดิราช ที่ปรากฏใน **จกกวัดติสุตฺร** กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิราช ซึ่งมีเนื้อความสรุปได้ว่า

พระเจ้าจักรพรรดิราชทัฬหะนิมิที่เป็นผู้ครอบครองอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ เป็นผู้มีรัตนทั้ง 7 ของพระเจ้าจักรพรรดิ ต่อมาพระองค์ได้สละราชสมบัติ ออกบวช พระราชโอรสได้ครองราชสมบัติ ต่อมา จักรแก้วอันเป็นหนึ่งในรัตนทั้ง 7 ของพระเจ้าจักรพรรดิได้หายไป พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่จึงเกิดความสงสัยไปถามฤๅษี ซึ่งได้คำตอบว่าจักรแก้วเป็นของให้กันไม่ได้ ต้องบำเพ็ญจักกวัตติวัตรคือ วัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิ อันมีหลักการสำคัญคือ ประการที่หนึ่ง จงอาศัยธรรมสักการะ เคารพนบถือธรรม ให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่มนุษย์และสัตว์ ไม่ยอมให้ผู้ทำอันเป็นอธรรม เป็นไปได้ในแว่นแคว้น ประการที่สอง ผู้ใดไม่มีทรัพย์ก็มอบทรัพย์ให้ ประการที่สาม เข้าไปหาสมณ พราหมณ์ผู้เว้นจากความเมา ความประมาท ตั้งอยู่ในขันติโสรัจจะ และถามถึงสิ่งเป็นกุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ ควรเสพ ไม่ควรเสพ อะไรน่าเข้าไปเพื่อเสียประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน อะไรทำ เข้าเข้าไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขตลอดกาลนาน เมื่อฟังแล้วก็รับเอาสิ่งที่เป็นกุศลมาประพฤติ นี่คือวัตร อันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่จึงกระทำตาม สุดท้ายบังเกิดจักรแก้ว ทรงยกกองทัพไปทั่วทุกทิศ สั่งสอนพระราชานินที่ต่างๆ ให้ตั้งอยู่ในศีล 5 มอบราชสมบัติให้แก่ละ พระองค์ครองเช่นเดิม และเมื่อทรงชราได้มอบราชสมบัติให้พระราชโอรส ซึ่งได้บำเพ็ญตนเป็นพระเจ้า จักรพรรดินี้สืบมาจนถึงพระราชองค์ที่ 8 ที่ไม่สามารถสร้างบุญบารมีเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ บ้านเมืองจึงมีแต่ความวุ่นวาย สังคมมนุษย์จะเสื่อมโทรมจากศีลธรรม จนทำให้อายุของมนุษย์ลดทอน ลงจากที่เคยมีอายุถึง 8 หมื่นปี ก็ลดลงเพราะความชั่วมากขึ้น จนในที่สุดถึงยุคมหิทธิฤทธิ์ที่หญิงสาวอายุ 5 ปีก็มีบุตรได้ สังคมจะเสื่อมลงอย่างที่สุดคนจะทำร้ายกันจนเกือบหมดสิ้นเป็นยุคที่เรียกว่าสัตถันตร กัปปี คนจะทำลายล้างกันด้วยศาสตราวุธต่างๆ เป็นเวลา 7 วัน แต่มีคนกลุ่มหนึ่งจะหลบไปอยู่ตามป่า ดงเมื่อถึงวันที่ 8 จะออกมาดีใจว่าเรงที่รอดชีวิต จึงตั้งใจทำกุศลกรรม ละเว้นอกุศลกรรม เช่นนี้แล้ว อายุของมนุษย์ก็จะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนถึง 8 หมื่นปี เมื่อถึงเวลานั้นมนุษย์จะรุ่งเรืองมาก ชมพูทวีปจะมั่งคั่ง กรุงพาราณสีจะเป็นราชธานีชื่อเกตุมตี อันมั่งคั่ง จะเกิดพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังขะ ปกครอง โดยธรรม มีชัยไปทุกทิศ และในยุคนั้นจะเกิดพระพุทธเจ้าผู้มีพระนามว่าเมตไตรยขึ้นในโลก พระเจ้า จักรพรรดิสังขะก็จะออกบวชและไม่ซำก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์¹

จึงเห็นได้ว่าการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็คือการทำพระองค์ให้อยู่ในหลักการของธรรม เป็น ธรรมราชา ซึ่งคำว่าธรรมราชาในพระไตรปิฎกนี้มีใช้อยู่สองรูปแบบ คือหมายถึงพระพุทธเจ้าในฐานะที่ พระองค์เป็นพระราชาแห่งธรรมที่เหนือกว่าพระราชาทางโลก และในอีกความหมายหนึ่งก็คือถึงการ เป็นพระราชาที่มีหลักธรรมในการปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งในจักกวัตติสูตรนี้จะปรากฏคำว่า ธรรมราชาในความหมายนี้เป็นระยะ นอกจากจักกวัตติสูตรแล้วคำว่าธรรมราชาที่หมายถึงพระเจ้า

¹ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ 16 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 348-351.

จักรพรรดิยังปรากฏใน **ปุณฺณวิปากสูตร** ที่พระพุทธองค์ทรงสอนว่าอย่ากลัวการทำบุญ อย่างพระองค์ ในอดีตชาติเคยเจริญเมตตาจิต 7 ปี ได้ผลบุญเป็นเอนกประการ อย่างหนึ่งคือทรงเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ตั้งอยู่ในธรรม เป็นธรรมราชาหลายร้อยครั้ง² ความเป็นธรรมราชา พระราชาที่มีธรรมปกครองด้วยธรรมจึงเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิทุกครั้งที่เคยถึงในพระไตรปิฎก แต่พระราชาที่เป็นธรรมราชาไม่จำเป็นต้องเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเสมอไป เช่น **มฆเทวสูตร** ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงพระเจ้ามฆเทพ พระเจ้าแผ่นดินเมืองมิถิลาในอดีตที่ปกครองอยู่ในหลักธรรมเป็นธรรมราชา เมื่อเห็นพระเกศาหงอกจึงสละราชสมบัติออกบวช ด้วยอาณิสสนี้จึงเข้าถึงพรหมโลกเมื่อสวรรคต³ ทั้งนี้ พระเจ้ามฆเทพมิได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิแต่อย่างใด ทำให้เมื่อพิจารณาเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชที่มีในพระไตรปิฎกจะเห็นว่าพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นเคยมีมาแล้วในอดีต และได้หมดไปแล้วและจะมีอีกครั้งในอนาคต สมัยที่มนุษย์ทำความดีจนมีอายุยืนถึง 8 หมื่นปี จึงจะเกิดพระจักรพรรดิราชนามว่าสังขะ พร้อมกับการอุบัติของศาสนาของพระเมตไตรยด้วย และสำหรับโลกของเรา นี้ ตามพุทธประวัติมีเพียงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ที่ถ้าไม่ทรงออกผนวชก็ได้รับการทำนายว่าจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากตัวอย่างที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนี้จะเห็นได้ว่าการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือจักรพรรดิราชมิใช่เรื่องที่เกิดขึ้นได้ทั่วไป แต่การเป็นธรรมราชานั้นดูแล้วได้ปรากฏเป็นระยะ ถ้าผู้ใดเป็นพระราชาแล้วปกครองด้วยธรรมก็คือธรรมราชา ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าพระเจ้าจักรพรรดิในความเชื่อพุทธศาสนาทุกพระองค์เป็นธรรมราชา แต่ธรรมราชาไม่ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์ และหลักการเป็นธรรมราชานี้เป็นในรูปแบบที่กว้าง คือเป็นพระมหากษัตริย์ที่พระองค์เองตั้งอยู่ในหลักธรรม ปกครองด้วยหลักธรรม เพียงเท่านั้นก็สามารถเป็นธรรมราชาได้ ไม่เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิหรือจักรพรรดิราชที่ต้องมีของวิเศษต่างๆ ซึ่งดูแล้วปฏิบัติได้ยากในโลกแห่งความเป็นจริง

แนวคิดธรรมราชาของพุทธศาสนาจึงเน้นหลักการที่กษัตริย์ตั้งอยู่ในธรรม ยึดถือหลักธรรม ไม่ใช้อารมณ์หรืออคติของผู้ปกครอง เมื่อผู้ปกครองอยู่ในธรรม สั่งสอนให้ประชาชนตั้งมั่นในธรรมแล้ว ก็จะไม่เกิดการทำชั่วต่างๆ สังคมก็จะสงบสุข ปรีชา ช่างขวัญยืนให้ทัศนนะว่า ธรรมราชาใช้เรื่องการเผยแพร่ธรรมแก่พระราชาอื่นแทนที่จะขยายอำนาจอาณาเขตของตนโดยการรบหรือการทำสงครามแย่งชิงอาณาเขตของพระราชาอื่นมารวมไว้ ทั้งนี้ ธรรมราชาจะขยายเขตแห่งธรรมออกไป เผยแพร่ธรรมออกไป เมื่อพระราชาทั้งหมดตั้งอยู่ในธรรมก็จะไม่เบียดเบียนกัน ประชาชนทั้งหลายก็สงบสุข ซึ่งเห็นได้ชัดในจักรกัฏฐสูตรเองที่ยกเรื่องจักรพรรดิราชที่ก่อปรด้วยคุณธรรมและความเมตตาเป็นสำคัญ ไม่เน้นการขยายอาณาเขตทางโลก แต่มีลักษณะขยายเขตของธรรมคือแนะนำสั่งสอนให้บรรดา

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 568.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 444.

กษัตริย์ทั้งปวงยึดธรรมเป็นที่ตั้ง พุทธศาสนาจึงเน้นให้ผู้ปกครองใช้เรื่องธรรมานุภาพยิ่งกว่าพระเดชานุภาพ แต่การเป็นธรรมราชานี้ไม่อาจสร้างขึ้นโดยใช้ระบบภายนอก ต้องอบรมให้เกิดขึ้นภายในองค์พระราชหรือผู้ปกครองนั้น หากพระมหากษัตริย์ทรงยึดมั่นในธรรมแล้วก็ย่อมเป็นธรรมราชาได้ง่าย ดังพระเจ้าลิไทแห่งกรุงสุโขทัย แต่ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดไม่ใฝ่พระทัยในธรรมแล้ว ก็ไม่มีอะไรเป็นข้อบังคับได้⁴

แนวคิดของการเป็นจักรพรรดิราชและธรรมราชาปรากฏในพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่มีการอ้างถึงบุคคลหนึ่งที่ได้รับยกย่องว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ที่มีความเป็นหรือใกล้เคียงที่สุดใน การเป็นจักรพรรดิราชหลังพุทธกาลคือพระเจ้าอโศกมหาราช ที่เดิมเคยเป็นผู้ที่ชอบในการทำสงครามและใช้ความรุนแรง แต่กลับใจหันมานับถือพุทธศาสนา เรื่องของพระองค์ปรากฏในคัมภีร์ของลังกาที่สำคัญ 3 เล่ม คือ ทีปวงศ์ มหาวงศ์ และวิสุทธิมรรคของพระพุทโธษาจารย์ แม้ในส่วนของพุทธมหายานก็มีคัมภีร์เรื่องอโศกาวทาน บันทึกเรื่องของพระองค์ไว้ พระเจ้าอโศกมหาราชได้รับยกย่องว่าเป็นจักรพรรดิราชตามแนวคิดพุทธศาสนา เพราะสามารถแผ่ขยายอาณาจักรได้กว้างใหญ่และในอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่นี้รุ่งเรืองไปด้วยธรรมของพุทธศาสนา พระองค์จึงมีพระนามอีกอย่างว่าธรรมาโศกราชหรืออโศกผู้มีธรรม การบำเพ็ญบุญกุศลของพระเจ้าอโศกมหาราชได้กลายมาเป็นต้นแบบให้พระมหากษัตริย์ในดินแดนอื่นที่รับพระพุทธศาสนาใช้เป็นต้นแบบในการประพฤติปฏิบัติเพื่อการสร้าง ความชอบธรรมในการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช โดยเฉพาะในดินแดนสุวรรณภูมิที่รับพุทธศาสนา ลังกาวงศ์⁵ แต่มีสิ่งหนึ่งที่ต้องพิจารณาคือพระเจ้าอโศกมหาราชไม่เคยอ้างพระองค์เองเป็นพระโพธิสัตว์ ไม่เคยกล่าวว่าพระองค์เองเป็นจักรพรรดิราช และไม่เคยกล่าวว่าการทำบุญกุศลทั้งหลายของพระองค์นั้นทำเพื่อปรารถนาพุทธภูมิ⁶

ภาพลักษณ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชที่เคยเป็นคนบาปจากการทำสงครามและกวาดล้าง ญาติพี่น้องมาก่อนที่จะเป็นผู้ฝึกฝนในการบุญอุปลัมภ์พุทธศาสนา ได้กลายเป็นตัวอย่างให้แก่พระมหากษัตริย์ในลังกาและดินแดนสุวรรณภูมิให้เจริญรอยตาม ทั้งในพுகาม ล้านนาหรือแม้กระทั่งสุโขทัย เมื่อใดการสืบราชสมบัติไม่เป็นไปตามแบบแผนที่ชอบธรรม มีการใช้กำลังแย่งชิงปราบปรามผู้อื่นเพื่อขึ้นสู่ตำแหน่ง เช่น กรณีพระเจ้าทุขฐคามมณโฑภัยของลังกา พระเจ้าอโนธามังฉ่อของพุกาม พระเจ้าติโลกราชของล้านนา ที่มีการแย่งชิงอำนาจมาก็ล้วนแต่สร้างพุทธศาสนสถาน พระพุทธรูป

⁴ ปรีชา ช่างขวัญยืน, ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 134-140.

⁵ S.J. Tambiah, World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background (New York: Cambridge University Press, 1977), p. 62.

⁶ Ibid, p. 73.

อุปถัมภ์พระภิกษุ ทำบุญต่างๆ เป็นอันมาก⁷ เหมือนกับว่าการเน้นความเป็นธรรมราชาบำรุงพุทธศาสนา นี้มักจะมาจากการสืบทอดอำนาจที่มีปัญหา ในขณะที่เมื่อเทียบกับพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ตามปกติแบบไม่รุนแรงแล้ว ความเข้มข้นในการแสดงศรัทธาของกลุ่มนี้ดูจะไม่มากเท่ากับกลุ่มที่ขึ้นครองราชย์ด้วยความรุนแรง อย่างไรก็ตามการใช้รูปแบบของพระเจ้าอโศกมหาราชในการประกาศตนเป็นจักรพรรดิราชของพระมหากษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในที่สุดแล้วได้เกิดวิวัฒนาการของตนเองขึ้นมาทำให้การเป็นจักรพรรดิราชและธรรมราชาในภูมิภาคนี้ไม่เหมือนกับพระเจ้าอโศกมหาราชในแบบเดิม

การใช้แนวคิดทางพุทธศาสนากับการสร้างอำนาจทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นแบบได้ปรากฏในหลายรัฐ โดยที่ผู้ปกครองรัฐต่างๆ ได้อ้างตนขึ้นมาสู่อำนาจโดยอาศัยหลักของจักรพรรดิราชและใช้หลักธรรมราชาในการบำรุงพุทธศาสนา รวมทั้งการปกครองด้วยธรรม ทั้งกรณีพระเจ้าอโนรธาแห่งอโยเดียและพระเจ้าจันสีตาแห่งอาณาจักรพุกาม ที่ทั้งสองพระองค์ต้องปราบปรามศัตรูทั้งหลายก่อนขึ้นครองราชสมบัติ ในล้านนาพระเจ้าติโลกราชได้ทำรัฐประหารยึดอำนาจมาจากพระราชบิดาของพระองค์ ภายหลังทรงสร้างวัดสำคัญอย่างวัดมหาโพธารามที่เลียนแบบพุทธคยา และจัดให้มีการชำระพระไตรปิฎกที่ฝ่ายไทยนับเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ซึ่งพิจารณาได้ว่าทรงเลียนแบบพระเจ้าอโศกมหาราชที่ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ 3 อย่างชัดเจน⁸ อย่างไรก็ตามการที่พระมหากษัตริย์ในดินแดนแถบนี้มักอ้างความเป็นพระโพธิสัตว์จึงเป็นสิ่งที่มาภายหลังยุคของพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ศาสนาพุทธได้เข้ามาผสมกับแนวคิดของพราหมณ์-ฮินดู และโดยเฉพาะพุทธแบบมหายาน

แต่เดิมนั้นศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้เน้นเรื่องราชธรรมในการปกครองของผู้ว่า เมื่อศาสนาพุทธเข้ามาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยมีการนำหลักธรรมในพุทธศาสนาเข้ามาปรับใช้ ตัวอย่างคือแนวคิดเทวราชาที่รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งปรากฏชัดเจนในราชสำนักเมืองพระนครในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 10 แต่เมื่อพุทธศาสนาแบบมหายานได้เข้ามาเผยแผ่ในพุทธศตวรรษที่ 18 จึงได้เกิดแนวคิดที่เรียกว่าพุทธราชาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนำความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเข้ามาผสมผสานกับแนวคิดเทวราชาเพื่อใช้สร้างความจงรักภักดีโดยไม่มีการล้มล้างความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแต่อย่างใด พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแสดงพระองค์เองเป็นพระโพธิสัตว์

⁷ Donald K. Swearer, *The Buddhist World of Southeast Asia* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2009), p. 75.

⁸ S.J. Tambiah, *World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background*, p. 73.

หรือเป็นเหมือนภาคหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่อยู่บนโลกนี้ (Living Buddha)⁹ ในกรณีของพระเจ้าจันลีตาของอาณาจักรพุกาม เป็นอีกตัวอย่างของการผสมผสานความเชื่อของทั้งพุทธและพราหมณ์ พระองค์ประกาศว่าทรงเป็นทั้งพระโพธิสัตว์และเป็นปางหนึ่งของพระวิษณุ มีพระนามอีกว่า ศรีตรีภูวนาทิตยธรรมราชา และยังทำจารึกระบุว่าพระองค์คือพระโพธิสัตว์ ที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต¹⁰ การใช้แนวคิดจักรพรรดิราช-ธรรมราชา ยังปรากฏในงานสถาปัตยกรรมที่รับอิทธิพลของพราหมณ์-ฮินดูมาก่อน คือการสร้างศูนย์กลางของเมืองตามความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นที่สุดิตของเทพเจ้า แต่ในฐานะที่เป็นรัฐทางพุทธศาสนาจึงสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ไว้เป็นหลัก เพื่อประกาศความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของเมือง พระมหาธาตุเจดีย์เป็นสื่อกลางแทนพระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์ของเมืองเป็นผู้ปกครองดูแลด้วยธรรม แม้บาร์มีไปยังทิศทั้งสี่ตามแบบจักรพรรดิราช-ธรรมราชา จึงเห็นการสร้างเมืองและพระมหาธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางเมืองสำคัญ อยู่ทั่วไปในภูมิภาคนี้

1.1.2 พุทธศาสนากับการสร้างอำนาจทางการเมืองสมัยอยุธยา

จากที่กล่าวมาในส่วนแรกจะเห็นว่ามีการนำพุทธศาสนามาใช้เพื่อส่งเสริมอำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างต่อเนื่อง ทั้งเพื่อแสดงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ ส่งเสริมความเป็นธรรมราชาและโดยเฉพาะกรณีการขึ้นครองราชสมบัติที่มีปัญหาในเรื่องความชอบธรรม พระมหากษัตริย์ที่ได้ราชสมบัติมาโดยไม่เป็นไปตามแบบแผนหรือกฎเกณฑ์อันเป็นที่ยอมรับ มักทรงให้การอุปถัมภ์ บำรุงพุทธศาสนาเป็นพิเศษ เช่นกรณีของพญาลิไท ผู้ที่ประกาศพระองค์และใช้พระนามเป็นธรรมราชาโดยตรง ทรงได้ราชสมบัติมาด้วยการรัฐประหารเนื่องจากเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันภายในแคว้นสุโขทัยหลังพ่อขุนรามคำแหงสวรรคต ทั้งนี้ การประกาศพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ เป็นธรรมราชา และบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ ของพญาลิไทจึงเป็นการสร้างความชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจของพระองค์ ทั้งยังเป็นการแสดงความเป็นผู้มีบุญบารมีให้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาที่ได้ขยายพระราชอำนาจมายังหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทั้งนี้ ธิดา สาระยา อธิบายถึงหลักการปกครองโดยใช้พุทธศาสนาหรือแนวคิดธรรมราชาของสุโขทัยว่า การใช้ธรรมทางพุทธศาสนาเป็นหลักปกครองจนกระทั่งผู้ปกครองได้สมญาว่าเป็นพระราชามีธรรม ธรรมิกราชหรือธรรมราชา มีตัวอย่างคือพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียที่อุปถัมภ์พุทธศาสนาและเผยแผ่อำนาจทั้งทางโลกและทางธรรม จนได้พระนามว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช การปกครองด้วยธรรม อาศัยธรรมของราชาเป็นหลักปกครองจึงเป็นแหล่งที่มาของอำนาจควบคุมรัฐและสังคม ธรรมราชาคือพระราชามีธรรมหรือ

⁹ Ibid, p. 101.

¹⁰ Ibid, p. 81.

พระราชกฤษฎีกาปฏิบัติตามธรรมเนียม ในทางปฏิบัติธรรมราชาชี้ให้เห็นความชอบธรรมและพระราชอำนาจในการปกครองของกษัตริย์ ซึ่งมีอยู่ในขอบเขตของธรรมเนียมอันเป็นที่รับรู้ร่วมกันระหว่างกษัตริย์และประชาชน โดยทั่วไปมักเชื่อกันว่าธรรมเนียมซึ่งพระราชกฤษฎีกาปฏิบัติต้องเป็นธรรมเนียมของพุทธศาสนา¹¹ โดยธิดาเห็นว่าความเชื่อในศาสนาคือแหล่งของบารมีอำนาจกษัตริย์อันปรากฏในรูปแบบของความป็นธรรมราชาแบบสุโขทัย การสถาปนาหลังกวางค์เป็นศาสนาแห่งรัฐจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่กษัตริย์หรือผู้นำจะเข้ามาควบคุม จัดระเบียบสงฆ์ให้มีแบบแผนประสานกันกับรูปแบบทางการปกครอง ขณะเดียวกันก็จำกัดขอบเขตของความสัมพันธ์ระหว่างสงฆ์และชาวบ้าน ให้เป็นไปตามแนวทางความเชื่อเช่นเดียวกับความเชื่อของฝ่ายบ้านเมือง ธรรมราชาจึงเป็นการสร้างความชอบธรรมและการยอมรับฐานะของผู้ปกครองทางด้านแนวความคิดในหมู่ประชาชน และเป็นการช่วยเสริมคุณค่าและความสำคัญของผู้ปกครองที่จะวิวัฒนาการไปสู่ความเป็นสถาบันที่มีลักษณะเฉพาะในเวลาต่อมา¹²

การประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ ทางพุทธศาสนาของพญาลิไททำให้ความเป็นธรรมราชาของพระองค์นั้นชัดเจนและโดดเด่นกว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่นๆ ในดินแดนไทย ณ เวลานั้น และเมื่อล่วงสมัยของพญาลิไทไปแล้วจะเห็นว่าแนวคิดเรื่องธรรมราชาของพระมหากษัตริย์แคว้นสุโขทัยยังคงมีอยู่ แต่ไม่ได้มีความเหมือนกับสมัยพญาลิไททั้งหมด ในสมัยอยุธยาแนวคิดการปกครองด้วยหลักธรรมการบำรุงพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ก็ปรากฏอย่างต่อเนื่อง และสังเกตได้ว่าในรัชสมัยที่เกิดปัญหาความขัดแย้งทางอำนาจ จนนำไปสู่การต่อสู้ทางการเมือง จนถึงการแย่งชิงราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงครองราชย์ด้วยวิธีการดังกล่าวมักทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นพิเศษ อาทิ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) ทรงบำรุงพุทธศาสนา “...ศักราช 820 ขาลศก ครั้งนั้นให้บุณพระสาสนาบริบูรณ แลหล่อรูปพระโพธิสัตว์ 500 ชาตี...”¹³ และ “...ศักราช 826 วอกศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี ศักราช 827 รกาศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าทรงพระผนวช ณ วัดจุฬามณีได้ 8 เดือนแล้วลาพระผนวช...ศักราช 844 ขาลศก ท่านให้เล่นการมหรสพ 15 วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์...”¹⁴ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยาต้องทำสงครามกับอาณาจักรล้านนาของพระเจ้าติโลกราชเพื่อแย่งชิงอิทธิพลที่มีต่อสุโขทัย ซึ่งพระเจ้าติโลกราชก็ได้แสดง

¹¹ ธิดา สาระยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2537), หน้า 22-23.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

¹³ หอสมุดวชิรญาณ, พระราชพงษาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2450), หน้า 5.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่อุปถัมภ์พุทธศาสนาเป็นพิเศษเช่นกัน ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ เพื่อแสดงพระองค์เป็นธรรมราชาที่ไม่ได้ยิ่งหย่อนกว่าพระเจ้าติโลกราชที่ต่างก็แข่งอำนาจบารมีเหนือแคว้นสุโขทัยด้วยกันทั้งสองฝ่าย และอีกเหตุผลที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงบำรุงพุทธศาสนาเป็นพิเศษ และหลายประการใกล้เคียงกับที่พญาลิไททรงเคยปฏิบัติมา เช่น การเสด็จออกผนวช ก็น่าจะมาจากการสร้างพระบารมีและความชอบธรรมในการรวมแคว้นสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา เพราะพระองค์มีเชื้อสายเจ้านายแคว้นสุโขทัยทางสายพระราชมารดา

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153-2171) ก็ทรงชิงราชสมบัติจากสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ ทรงให้ความสำคัญมากกับพระพุทธบาทเมืองสระบุรี ที่ค้นพบครั้งแรกในรัชกาลของพระองค์ “...พรานบุณเป็นมัคคุเทศก์นำลัดตัดตดกลงไปถึงเชิงเขา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสทอดพระเนตรเห็นแท้เป็นรอยพระบรมพุทบาท มีลายลักษณะงจักรประกอบด้วยอัญจตรสมหามงคลร้อยแปดประการสมด้วยพระบาลีแล้ว ต้องกับเมืองลังกาบอกเข้ามาว่ากรุงศรีอยุธยามีรอยพระพุทบาทเหนือเขาสุวรรณบัณฑ...¹⁵ การมีพระพุทบาทปรากฏในแผ่นดินกรุงศรีอยุธยานี้ถือว่าเป็นเรื่องพิเศษ แสดงถึงบุญบารมีของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระพุทบาทที่สระบุรีกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยารัชกาลต่อๆ มาทรงให้ความเคารพอย่างมากจนกลายเป็นราชประเพณีที่ต้องมีการเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทบาทเป็นประจำ **สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง** (พ.ศ. 2172-2199) ที่ได้ราชสมบัติด้วยการปราบดาภิเษก ปลงพระชนม์เยววกษัตริย์พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ๒ พระองค์ คือสมเด็จพระเชษฐาธิราชและสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ ก็ได้ทรงแสดงพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาเป็นพิเศษ โดยโปรดฯ ให้สร้างวัดที่บ้านเดิมหลังครองราชย์ไม่นานนัก “...และที่บ้านสมเด็จพระพันปีหลวงนั้น พระเจ้าอยู่หัวให้สถาปนาพระมหาธาตุเจดีย์ มีพระระเบียงรอบและมุมพระระเบียงนั้น กระทำเป็นทรงเมรุราชอันรจนา และกอบปรด้วยพระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญ และสร้างกุฏิถวายพระสงฆ์เป็นอันมาก แล้วเสร็จให้นามชื่อวัดไชยวัฒนาราม...”¹⁶ นอกจากการแสดงความเป็นจักรพรรดิราชตามคติไตรภูมิผ่านสถาปัตยกรรมของวัดไชยวัฒนารามแล้ว การหล่อพระพุทธรูปทรงเครื่อง การทำพิธีลบศักราช การสร้างวัดนครหลวงที่โปรดเกล้าฯ ให้จำลองจากเมืองพระนคร ล้วนแต่เป็นการใช้พุทธศาสนาผสมผสานกับคติเวทราชาเพื่อสร้างพระราชอำนาจ พระบรมเดชาบารมีให้เป็นที่ประจักษ์ และที่น่าสนใจคือการโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะวัดชีเขียงที่ปรากฏในจดหมายเหตุของวันวลิตว่า

¹⁵ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2543), หน้า 178.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

“...วัดแห่งนี้เป็นวัดที่ใหญ่ที่สุดในพระราชอาณาจักร แต่ได้ถูกฟ้าผ่าและพายุพัดหักลงมาตลอดเวลา พระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ แต่เมื่อไรก็ตามที่เริ่มงานก็ต้องเลิกไปกลางคัน เพราะผู้ควบคุมงานและคนงานเกิดเจ็บป่วยและสิ้นชีวิตอย่างน่าสังเวช กล่าวกันว่าพราหมณ์และพระสงฆ์ได้ทำนายไว้ว่าผู้ที่จะบูรณะวัดนี้ได้ ต้องเป็นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์เก่าอย่างบริสุทธิ์...ประชาชนต่างมีความเห็นในการสร้างวัดที่ต่างๆ กัน มีหลายคนก็เห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงสามารถทำงานนี้ได้สำเร็จ ด้วยเหตุที่ว่าพระองค์ทรงเหมือนพระเจ้าแผ่นดินผู้แรกสร้างกรุงศรีอยุธยาหลายด้าน ซึ่งเหตุผลนี้ก็เป็นที่ยอมรับกัน แต่ชาวสยามก็ไม่ได้มีความเห็นเช่นนั้นทั้งหมด...”¹⁷

ซึ่งการบูรณะวัดชีเชียงนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการใช้พุทธศาสนาเพื่อสร้างอำนาจความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ได้อย่างชัดเจน ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างขนานใหญ่และเป็นต้นแบบที่ชนชั้นนำของกรุงรัตนโกสินทร์ยุคหลัง อ้างอิงว่าเป็นยุคสมัยที่ “บ้านเมืองดี” ก่อนจะเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงได้ราชสมบัติด้วยการแย่งชิงและสู้รบกับเจ้าฟ้าเอกทัศ พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ในสงครามกลางเมืองได้มีการสูญเสียชีวิตของไพร่พลและขุนนางข้าราชการเป็นอันมาก เมื่อขึ้นครองราชย์สมบัติจึงทรงแสดงพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนาขนานใหญ่ โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะพระพุทธรูป และยังเสด็จไปสักการะพุทธสถานที่อยู่ไกลพระนครหลายแห่งทั้งพระพุทธรูป นอกจากนี้ “...พระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปสมโภชพระชินราช ชินชिर ฌ เมืองพระพิศณุโลกสามวัน เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสมโภชพระสารีริกบรมธาตุ ฌ เมืองสวางคบุรียี่สามวันแล้ว เสด็จกลับยังพระนครชिरอยุธยา...”¹⁸ ในรัชกาลนี้ทรงให้ความสำคัญกับพระพุทธรูปอย่างมาก เพราะแม้แต่ครั้งทรงพระประชวรใน พ.ศ. 2293 เมื่อคลายแล้วก็รีบเสด็จไปพระพุทธรูป “...ณ เดือนแปด แรมสิบค่ำ พระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรหนักจนสะอึกสามชั้น ต่อกลางเดือนสิบจึงคลาย ครั้นเดือนสิบสองข้างขึ้น เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสมโภชพระพุทธรูป...”¹⁹ จึงเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ที่ได้ราชสมบัติมาด้วยการใช้อำนาจ ความรุนแรงอย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

¹⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวิไล พ.ศ. 2182 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), หน้า 81.

¹⁸ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 240.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 243.

ทรงเน้นพระราชกรณียกิจด้านพุทธศาสนาในลักษณะการแสดงถึงความเป็นผู้มีบุญบารมีสูงที่สุดในราชอาณาจักร ให้เป็นที่ยอมรับของข้าราชการ ทั้งแสดงฐานะให้ดูเป็นพระราชชาติเหนือกว่าพระราชชาติทั้งปวงทางพุทธศาสนา ที่ถือว่าเป็นเกียรติยศอย่างมากคือการส่งสมณทูตไปสืบพระศาสนาที่ลังกา²⁰ ที่กล่าวได้ว่าเป็นการแสดงพระเกียรติยศในการเป็นธรรมราชาอย่างที่ไม่มียุทธมหาราชที่พระองค์ใดเทียบได้ในเวลานั้น เพราะลังกาถือได้ว่าเป็นดินแดนต้นกำเนิดของพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิที่เรียกว่า “ลังกาวงศ์” เมื่อพุทธศาสนาในดินแดนลังกา อันเป็นที่ตั้งของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาเสื่อมถอยจนเกือบจะสูญไป สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงได้ชื่อว่าเป็นผู้ฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกา จึงเป็นพระเกียรติยศที่แสดงถึงความเป็นธรรมราชา และแสดงถึงอำนาจบารมีของพระองค์ที่ไม่มีใครเทียบเทียมได้

พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยอยุธยาทรงใช้พุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องในการแสดงความเป็นผู้มีบุญบารมี โดยเฉพาะเมื่อพระมหากษัตริย์ที่สืบราชสมบัติอย่างไม่เป็นไปตามแบบแผนครรถลงจารีตการสืบราชสันตติวงศ์หรือได้มาด้วยความรุนแรง มีการช่วงชิงอำนาจที่ต้องพิฆาตศัตรูจำนวนมากจะทรงให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนา บำรุงพุทธศาสนาเป็นพิเศษ แม้แต่พระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชสมบัติตามปกติ แต่ถ้ามีความจำเป็นต้องแสดงพระราชอำนาจ พระบรมเดชานุภาพ จะทรงเน้นพระราชกิจงานกิจการที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นพิเศษเช่นกัน ปรากฏในรูปแบบของการสร้างวัดที่มีขนาดใหญ่ สร้างพระพุทธรูปหรือพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ แบบพิเศษหรือเสด็จไปแสวงบุญยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างพระพุทธรูปพระศรีอภัยคุ้ง

ทั้งนี้ พุทธศาสนาในสมัยอยุธยาตอนปลายมีลักษณะของความเชื่อในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ผสมกับความเชื่อที่เริ่มมีลักษณะเหตุผลนิยม มนุษยนิยม สายชล สัตยานุรักษ์ ให้ความเห็นว่าในระยะปลายสมัยอยุธยา พุทธศาสนาแบบมนุษยนิยมทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางศาสนาของกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตแบบใหม่ ที่เป็นผลมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าและเศรษฐกิจเงินตรา อย่างไรก็ตามสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในช่วงนี้ได้ก่อให้เกิดความปั่นป่วนขึ้นในระบบสังคมรวมทั้งความคิดทางศาสนา พุทธศาสนิกชนจึงหันหน้าเข้าพึ่งอำนาจเหนือธรรมชาติมากขึ้น แม้ชนชั้นสูงก็ให้ความสำคัญแก่พิธีกรรมเพื่อขอให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ช่วยดลบันดาลให้เกิดผลที่ปรารถนา เพราะในสังคมของชนชั้นสูงเองก็เต็มไปด้วยความขัดแย้ง สายชลให้ความเห็นว่า การต่อสู้แย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์โดยวิธีการอันไม่ชอบธรรมระบอบไปทั่ว ดังนั้นการได้อำนาจหรือสูญเสียอำนาจ ความรุ่งโรจน์ของชีวิตหรือความหายนะจึงบังเกิดแก่ชีวิตในช่วงพริบตา ปรากฏการณ์เหล่านี้ยากที่ผู้อยู่ในสถานการณ์จะอธิบายได้ด้วยระบบเหตุผลเชิงประจักษ์ กล่าวได้ว่าความรู้สึกขาดความ

²⁰ โสพิศ หนูทอง, “การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 111-114.

มั่นคงในชีวิตหรือความไร้เสถียรภาพทางใจทำให้ผู้คนพากันหันเข้าหาอำนาจเหนือธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาที่เน้นบุญกิริยาวิธียาคมนจึงมีอิทธิพลอย่างสูง²¹ อย่างไรก็ตามโดยเฉพาะในส่วนคำสอนของศาสนาพุทธในสมัยนั้น สายชลเห็นว่ามีลักษณะเป็นสังคมนิยมและเหตุผลนิยมมากขึ้น โดยยกตัวอย่างพระราชปวงษาของสมเด็จพระเพทราชา ที่คณะสงฆ์อธิบายถึงการบรรลุนิพพานได้ในชาตินี้ เชื่อในภูมิปัญญาของมนุษย์ที่จะบรรลุอุดมคติทางพุทธศาสนาด้วยการสั่งสมความรู้ มีการอธิบายเรื่องภพชาติ นิพพานโดยการให้เหตุผลบนพื้นฐานของประสบการณ์จริง สายชลยกตัวอย่างหนังสือ “ประดณธรรม” และ “แผนที่ไตรภูมิโลกสี่ฐาน” ของสมัยอยุธยาว่าเป็นตัวอย่างของการสอนศีลธรรมแบบมนุษยนิยม ใช้ถ้อยคำภาษาที่ง่ายในการอธิบายพุทธศาสนากับหลักจริยธรรมทางสังคม และที่น่าสนใจคือความคิดเรื่องกรรม ที่มีการตำหนิผู้ที่ปล่อยชีวิตให้ไหลไปตามยถากรรมว่าไร้ปัญญา อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความคิดว่ามนุษย์เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของตนเอง เพื่อให้มีชีวิตที่ดีในโลกนี้²²

กรุงศรีอยุธยาตอนปลายมีคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งคือพระมัลลย์คำหลวง ที่เป็นตำราสอนศีลธรรมในลักษณะที่ทำให้เห็นภาพของผลแห่งการทำบุญและทำบาป โดยพบแนวคิดที่สัมพันธ์กับลักษณะความเป็นกระฎุมพีคือการให้ความสำคัญของทรัพย์สิน(เชิงปริมาณ) สิ่งของเครื่องบูชา นอกเหนือจากการปฏิบัติตนเป็นคนดี ตามที่พระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรยได้บอกพระมัลลย์ให้มาประกาศแก่มนุษย์ทั้งหลายที่ต้องการไปเกิดทันในสมัยที่พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าว่า

“...เธอจงแจ้งแก่เวไนย แม้นผู้ใดจะใคร่พบ จงเคารพตามโอวาท ให้ทำมหาชาติเนืองนิตย์ เครื่องสิ่งละพันจงบูชา ให้จบในทิวาวันนั้น ตั้งประทีปพันบุชชา ดอกปทุมมาถ้วนพัน บัวเผื่อนผ้นอินทนิลา ดอกมณฑาโดยจง เทียนแลธงฉัตร เครื่องบูชาทั้งนี้ จงถ้วนถึสิ่งละพัน คนทลิตนั้นตามสม โดยนิยมจะบูชา พระคาถาถ้วนพัน ให้สดับธรรม์เคารพ จนจวนจอบอุทาหรณ์ พระเวสสันดรนฤบาล ปังฉิมกาลสมโพธิ สมภารโสศอันอุดม เป็นที่สุตสมในชาตินั้น บูชามพระธรรม์จงบครบ จึงจะได้ประสพองค์ ข้า เมื่อจะมาอุบัติ จะได้ดำรงโพธิญาณ อันโอฬารอลังการ อันฝูงมนุสสาเหล่านั้น เขา จึงจะทันศาสนา เฉพาะภักตราวิมลพรรณ ก็จะได้ถึงอรหันต์ธรรมวิเศษ โดยประเภท กุศลา อันเขาส่ำสมมานั้นแล...”²³

²¹ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 60-61.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 52-55.

²³ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ, พระประวัติและพระนิพนธ์ที่ร้อยกรอง (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513), หน้า 272-273.

จากเนื้อหาในพระมาลัยคำหลวงนี้ การประพุดิตนเป็นคนดีมีศีลธรรมนั้น ไม่ได้เป็นการสร้างความมั่นใจหรือช่วยยืนยันว่าจะไปเกิดทันพระศรีอารียเมตไตรย เท่ากับการบริจาคทรัพย์สินถวายเครื่องบูชาเทศน์มหาชาติ ทำให้เห็นได้ว่าพุทธศาสนาในช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น นอกจากจะมีลักษณะของความเป็นเหตุผลนิยมมากขึ้นในการอธิบายผลของการทำบุญการทำบาปแล้ว ยังมีลักษณะการให้ความสำคัญของทรัพย์สินในการทำบุญ ที่เป็นภาพสะท้อนของสังคมกระฎุมพีด้วยเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตามลักษณะความเชื่อในเรื่องพิธีกรรม อำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ นั้นก็ยังมีควบคู่กันไป อย่างการประกอบพิธีกรรมของหลวงที่เรียกว่าพระราชพิธีสิบสองเดือน ที่พิธีกรรมบางอย่างในสมัยรัตนโกสินทร์ไม่ได้ทำสืบมาเพราะมองว่าไม่สามารถหาเหตุผลมาอธิบายได้²⁴

ในไตรภูมิฉบับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายที่พบในหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส ก็มีลักษณะของความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยมปรากฏในเนื้อหา กล่าวคือไตรภูมิฉบับนี้เน้นการสอนศีลธรรมในการดำรงชีวิต ให้คนทำดีละเว้นความชั่ว เน้นการอธิบายอานิสงส์ของการถือศีล 5 ผลของการทำบาปผลของการทำบุญ ที่เห็นได้เป็นรูปธรรมโดยเฉพาะผลของการทำชั่วที่ต้องได้รับการลงโทษในนรก ซึ่งมีข้อสังเกตว่าไตรภูมิฉบับนี้เน้นเรื่องการอธิบายผลของการทำชั่ว เพราะเน้นเรื่องนรกภูมิมากเป็นพิเศษถึง 50 หน้าสมุดไทยและไม่มีการอธิบายถึงพรหมโลก เรื่องของอรุปรหมและสภาวะจิตที่บรรลุนิยามขั้นต่างๆ ในขณะที่เนื้อหาตอนอื่นๆ คือเรื่องการสร้างโลกของพระบรมศวรมี 15 หน้าสมุดไทย เรื่องของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ในภัทร์กับและศาสนาของพระศรีอารียเมตไตรยมี 20 หน้าสมุดไทย เรื่องมหาพรหมเทพราชสร้างเทวดาและสิ่งต่างๆ ในจักรวาลมี 21 หน้าสมุดไทย อธิบายถึงจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางและทวีปทั้ง 4 สวรรค์คณามาจรภูมิทั้ง 6 ชั้น พิภพของอสูรและนาค 18 หน้าสมุดไทย²⁵ จึงเห็นได้ว่าเรื่องของนรกภูมิที่แสดงผลของกรรมดี กรรมชั่วจึงเป็นส่วนที่ใหญ่ที่สุดของไตรภูมิฉบับนี้ ที่สะท้อนสภาพสังคมที่มีลักษณะมนุษยนิยม เหตุผลนิยม ที่มีการใช้เนื้อหาทางศาสนามาจัดระเบียบ สร้างระบบศีลธรรม ใช้คำสอนและการอธิบายแบบเข้าใจง่าย

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์นั้น นอกเหนือจากการเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนาตามแบบจารีตประเพณีแล้ว สายชลเห็นว่าอำนาจของทางราชอาณาจักรครอบคลุมถึงพระสงฆ์เพียงเบาบาง เนื่องจากความขัดแย้งทางการเมืองที่มีสูง ทำให้ชนชั้นนำไม่อยู่ในฐานะที่จะสถาปนาระบบความคิดทางพุทธศาสนาที่มีเอกภาพได้ ดังตัวอย่างสมเด็จพระเพทราชาที่โปรดเกล้าฯ ให้ทำตำราบรมราชาพิศแก้วัดในหัวเมืองนครศรีธรรมราชและพัทลุง ให้วัดมีอำนาจบังคับตนเองในพื้นที่ 4 วารอบวัด หรือในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็มีพระราชกำหนดเกล้าว่าถึง

²⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, พิมพ์ครั้งที่ 18 (กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2542), หน้า 4.

²⁵ ไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2554), หน้า 1-13.

พระสงฆ์สามเณรทำผิดพระวินัยโดยมีขุนนางธรรมการพิจารณาความ แต่ในกรณีทำผิดกฎหมาย บ้านเมืองกลับไม่สามารถเอาโทษได้ ด้วยมีผ้ากาสาหวัดสตรีหุ้มกายอยู่ จึงได้แต่กำหนดว่าถ้าพระสงฆ์รูปใดทำผิดกฎหมายจะเอาญาติโยมมาเป็นโทษ²⁶ จึงเห็นได้ว่าสถานะของพุทธศาสนาได้รับการยกย่องจากฝ่ายอาณาจักรและยังไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงแสดงพระองค์ว่าทรงมีอำนาจเหนือฝ่ายศาสนจักรอย่างสมบูรณ์ ฝ่ายอาณาจักรจะเข้าไปจัดการธุระทางศาสนาก็ต่อเมื่อเกิดปัญหาในคณะสงฆ์ ที่มีการประพฤติผิดวินัยหรือเกิดเหตุการณ์ที่ทำให้เชื่อว่าพุทธศาสนาเกิดความเสื่อมโทรม ซึ่งเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นศาสนูปถัมภกจะเข้าไปจัดการชำระและฟื้นฟูพุทธศาสนา ดังตัวอย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่ทรงส่งคณะสงฆ์ไปฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกา ที่เป็นการแสดงถึงพระเกียรติยศและสร้างเสริมพระราชอำนาจ พระบารมีได้เป็นอย่างดี เพราะการขึ้นสู่บัลลังก์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้น ทรงทำสงครามกลางเมืองชิงราชบัลลังก์กับพระราชนัดดาของพระองค์เอง และในรัชสมัยของพระองค์ก็ต้องทรงรักษาและเสริมสร้างพระราชอำนาจ ซึ่งการบำรุงพุทธศาสนาเป็นพระราชกรณียกิจอย่างหนึ่งที่ช่วยให้แสดงพระราชอำนาจ พระบารมีได้เป็นอย่างดี อย่างการปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ การเสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปอย่างสม่ำเสมอ และการที่ทรงส่งคณะสงฆ์ไปสืบทอดพุทธศาสนาในลังกานั้น ถือว่าเป็นโอกาสที่สำคัญมากที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสามารถแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีว่าเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนา²⁷ ทั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยาฝ่ายอาณาจักรจะเข้ามายุ่งเกี่ยวกับศาสนจักรในกรณีที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงรู้สึกว่ามีกรบวชเพื่อหลบเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงทรงจัดให้มีการสอบพระธรรม วัดความรู้พระสงฆ์ พระสงฆ์รูปใดที่ไม่มีความรู้ในทางธรรมอย่างแท้จริงก็จะถูกพระราชอำนาจบังคับให้สึก บางครั้งหลายพันคนแต่กรณีนี้ก็มิได้เกิดขึ้นบ่อยนัก²⁸ และเมื่อเปรียบเทียบฐานะของพระมหากษัตริย์อย่างพระเจ้าจักรพรรดิราชกับการเป็นพระพุทธเจ้า ในเอกสารร่วมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายอย่างไตรภูมิฉบับที่ค้นพบในหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีสก็ให้สถานะของพระมหากษัตริย์อย่างพระเจ้าจักรพรรดิราชว่าถึงที่สุดแล้วก็ยังเป็นปุถุชนและต้องอาศัยพุทธธรรมเพื่อการพ้นทุกข์ เพราะถึงที่สุดแล้วพระเจ้าจักรพรรดิราชก็จะต้องออกบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า โดยในสมัยที่พระศรีอาริยมุตไตรยามาตรัสรู้ชั้นนี้ โลกนี้จะมีพระเจ้าจักรพรรดิราชมาปกครองอยู่ก่อน

²⁶ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, หน้า 49.

²⁷ โสพิศ หนูทอง, “การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 114-118 และ 132-136.

²⁸ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548), หน้า 345-346.

แล้วพระโพธิสัตว์ถึงจะมาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ และออกบวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เมื่อศาสนาที่ทรงเผยแผ่นั้นเป็นที่เลื่อมใสแก่สัตว์โลกทั้งหลาย

“...เมื่อนั้นจักรพรรดิราชก็มาถวายปราสาทแก้วฉัฐสิบห้าโยชนแลราชสมบัติแก่พระพุทธเจ้าแลสงฆ์ทั้งหลาย จักรพรรดิราชอันมีในสี่ทวีปแลมีจักรพาทเปนที่สุดนั้นก็ให้เปนจตุปรจย แก่พระพุทธเจ้าแลสงฆ์ทั้งหลายแล้วก็จะเสด็จออกบวชในพระศาสนาแลพระพุทธเจ้าด้วยบริพารได้โกฏิ เปนเอหิภิกขุก็อุปนอร์หัตต์ทั้งหลายแลมีชีณาสภิกษุทั้งหลายได้แสนโกฏิบริพารทุกเมื่อแล...”²⁹

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจากลักษณะของพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่แม้จะมีลักษณะของความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยมมากขึ้น แต่ความเชื่อในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ อำนาจบารมีของเรื่องเหนือธรรมชาติ ความเชื่อในเทพเจ้าของพราหมณ์ก็ยังปรากฏควบคู่กันไป จึงเห็นว่าในสมัยอยุธยาตอนปลาย พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์นั้นอยู่ในระดับที่จำกัด พระองค์ทรงเป็นประมุขของรัฐที่มีรูปแบบพิธีกรรมในลักษณะของพราหมณ์หรือการเป็นเทวราชา โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากพิธีบรมราชาภิเษกที่มีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาจึงเป็นลักษณะที่พระมหากษัตริย์ทรงวางพระองค์ในฐานะผู้เป็นศาสนูปถัมภกเท่านั้น³⁰ โดยทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาซึ่งช่วยเสริมสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีขององค์พระมหากษัตริย์ เพราะการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่มีการชิงราชสมบัติกันระหว่างพระราชวงศ์ต่างๆ ทำให้การบำรุงพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่นำมาใช้เพื่อสร้างภาพความเป็นผู้มีบุญบารมีของผู้ปกครอง ในขณะที่เดียวกันการเป็นพระมหากษัตริย์จากการปราบดาภิเษก เป็นการเลื่อนขั้นฐานะทางสังคมจากขุนนางหรือสามัญชนมาเป็นเจ้า ทำให้พร้อมที่จะถูกทำทนายเสมอจากขุนนางและสามัญชนอื่นๆ ทั้งนี้ การทำทนายอำนาจเพื่อหวังการเป็นพระมหากษัตริย์นั้น ผู้ที่ก่อการก็ต้องอ้างความเป็นผู้มีบุญบารมีให้คนทั้งหลายนับถือ ซึ่งมักจะอ้างอิงอำนาจบารมีความเป็นผู้วิเศษต่างๆ ทั้งนี้ สุเนตร ชุตินธรานนท์ ได้อธิบายถึงกบฏไพร่ในสมัยอยุธยาที่สำคัญ 3 ครั้งคือ กบฏญาณพิเชียรในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา กบฏธรรมเถียรและกบฏบุญกว้างในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาว่า “...หากพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิดความเข้าใจว่าเป็นกบฏที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน เช่นมีผู้นำที่เป็นชาวบ้านที่เคยบวชเรียนมาก่อนและได้ใช้ความรู้ทางพุทธและไสย

²⁹ ไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส, หน้า 61.

³⁰ ควอริช เวลส์, การปกครองและบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี และ ยุพา ชมจันทร์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 203.

ศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการรวบรวมผู้คนเพื่อก่อการกบฏ แต่เมื่อศึกษาให้ลึกลงไปแล้วจะเห็นว่า กบฏทั้งสามครั้งมีลักษณะเฉพาะของตัวเองที่ไม่ซ้ำซ้อนกันอยู่หลายประการ...”³¹

กรณีกบฏญาณพิเชียรในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา หัวหน้ากบฏคือญาณพิเชียรซึ่งเคย บวชพระมาก่อนได้รวมกำลังคนแถวลพบุรีก่อการกบฏ สุเนตรเห็นว่าควรเรียกว่าเป็นกบฏขุนนาง มากกว่ากบฏไพร่ เพราะสาเหตุของการกบฏน่าจะมาจากความไม่พอใจในการขึ้นสู่อำนาจของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ทำการล้มล้างอำนาจขุนนางเก่าของราชวงศ์สุพรรณภูมิ และแต่งตั้งคนของตนซึ่ง ส่วนใหญ่ก็คือคนจากหัวเมืองเหนือมาเป็นขุนนางตำแหน่งสำคัญต่างๆ “...การแต่งตั้งขุนนางใหม่ จำนวนมากเช่นนี้ก็ย่อมทำให้เกิดความไม่พอใจขึ้นกับขุนนางที่ถูกทอนอำนาจหรือปลดออก ญาณพิเชียรอาจเป็นหนึ่งในจำนวนขุนนางเก่าที่ถูกปลดออกหรือไม่ได้รับการแต่งตั้งในครั้ง นี้ ด้วยความเกรง ราชภัยทำให้ญาณพิเชียรหันเข้าพึ่งพระพุทธศาสนาโดยบวชเป็นพระจนได้ฉายา “ญาณ” นำหน้าชื่อ ต่อมาภายหลังจึงหันมารวบรวมสมัครพรรคพวกทำการกบฏ..”³² และสิ่งที่น่าจะทำให้เชื่อได้ว่าญาณพิเชียรเป็นขุนนางมาก่อนคือการก่อกบฏโดยซ่อนสมกำลังจำนวนมากในพื้นที่ลพบุรีโดยใช้เวลาไม่นาน และหวังจะเข้าตีเมืองลพบุรีเพื่อใช้เป็นฐานอำนาจ “...ย่อมแสดงให้เห็นว่าญาณพิเชียรเคยเป็นขุนนาง ที่มีบารมีในเขตนั้นมาก่อน แลการที่ญาณพิเชียรกำหนดแผนเข้ายึดลพบุรีอาจเป็นได้ว่า ลพบุรีเคยเป็น ฐานกำลังคนของญาณพิเชียรมาก่อนเช่นกัน ญาณพิเชียรจึงต้องการยึดครองลพบุรีเพื่อรวบรวมสมัคร พรรคพวกให้มากขึ้นก่อนจะเข้าตีกรุงศรีอยุธยา...”³³

กรณีกบฏธรรมเถียรในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา หัวหน้ากบฏคือธรรมเถียร ข้าหลวงเดิม ของเจ้าฟ้าอภัยทศ พระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ ได้อ้างว่าตนเองคือเจ้าฟ้าอภัยทศและเป็น ผู้วิเศษมีอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ทำให้มีชาวบ้านแขวงเมืองสระบุรี ลพบุรีให้ความนับถือ สุเนตรเห็นสาเหตุ สำคัญของการก่อกบฏครั้งนี้เป็นเรื่องการเมือง “...สืบเนื่องจากการขึ้นครองราชย์ของพระเพทราชาซึ่ง แม้ว่าในปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ พระเพทราชาจะเป็นขุนนางผู้ใหญ่ที่คุมกำลังไพร่พลจำนวน ไม่น้อย แต่ในขณะนั้นก็ยังมิผู้เหมาะสมและมีสิทธิในการขึ้นครองราชย์สมบัติอยู่อีกหลายคน เช่น พระปีย์ ซึ่งมีฐานกำลังอยู่ทางตอนเหนือ หรือเจ้าฟ้าอภัยทศซึ่งเป็นพระอนุชาของพระนารายณ์ พระเพทราชาเองก็ตระหนักในปัญหานี้จึงได้หาทางกำจัดบุคคลทั้งสองเสียก่อนจะขึ้นครองราชย์ กระนั้นก็ดี ความชอบธรรมที่พระเพทราชาจะพึงมีต่อการสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์สืบต่อจากพระนารายณ์ นั้น ยังดูไม่มั่นคงและพร้อมจะถูกทำลายได้จากบุคคลหลายฝ่าย...”³⁴ ซึ่งสิ่งที่สุเนตรให้ความสนใจเป็น

³¹ สุเนตร ชุตินธรานนท์, “กบฏไพร่สมัยอยุธยา,” ศิลปวัฒนธรรม 4, 12 (ตุลาคม 2526): 11.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

พิเศษของกบฏธรรมเถียรคือการที่มีผู้คนในชนบทเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นภาพสะท้อนอย่างหนึ่งของสังคมสมัยอยุธยาตอนปลายที่เกี่ยวข้องกับการเลื่อนฐานะทางสังคมและการเมืองของไพร่

“...ดังจะเห็นได้ว่า จากรัชสมัยของพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมา การเลื่อนฐานะของสามัญชนขึ้นมาเป็นขุนนางจะเกิดขึ้นเสมอ เมื่อเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันขึ้นระหว่างกษัตริย์และขุนนาง ฐานอำนาจของฝ่ายที่ได้รับชัยชนะมักจะได้รับการปูนบำเหน็จในลักษณะต่างๆ นอกเหนือจากนี้ความพยายามของกษัตริย์ในอันที่จะลดทอนอำนาจของขุนนางฝ่ายปกครอง ก็ช่วยเปิดโอกาสให้ขุนนางระดับต่ำซึ่งก็มีบ้างที่เคยเป็นไพร่มาก่อนได้รับการเลื่อนฐานะทางสังคมให้เป็นขุนนางผู้ใหญ่...”³⁵

สุนทรเชื่อว่าด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีคนจำนวนมากเข้าร่วมมือกับธรรมเถียรเพราะคาดหวังถึงตำแหน่งและรางวัลที่จะได้ในภายหลัง ซึ่งเป็นการเลื่อนฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างสำคัญ

กบฏบุญกว้างในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา เป็นกบฏที่สุนทรเห็นว่ามีความใกล้เคียงกับกบฏฝักบัวที่เกิดขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์มากที่สุด เพราะเป็นกบฏในพื้นที่นครราชสีมา ซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์ลาวจำนวนมากอาศัยอยู่ โดยบุญกว้างได้อ้างตนเป็นผู้มีบุญและนำสมัครพรรคพวกจำนวน 28 คน เข้ายึดครองนครราชสีมา การที่คนเพียงหยิบมือสามารถยึดเมืองใหญ่อย่างนครราชสีมาได้นั้น สุนทรให้ความเห็นว่าเนื่องจากเมืองนครราชสีมาอ่อนแอหลังจากที่พระยายมราช(สังข์) ได้เคยแข็งเมืองต่อพระเพทราชาและสู้รบกับกองทัพของพระเพทราชาอย่างยาวนาน ต่อมาพระยายมราช(สังข์) เห็นว่าสู้ไม่ได้จึงหลบหนีไป แต่ทางอยุธยาที่ประสบปัญหาในการจัดการปกครองนครราชสีมา

“...คือขุนนางที่ขึ้นมาครองเมืองนครราชสีมาสืบต่อชาติซึ่งอำนาจบารมีพร้อมทั้งฐานกำลังสนับสนุนเช่นพระยายมราชสังข์ เป็นไปได้ว่าสถานการณ์ขณะนั้นไม่เปิดโอกาสให้พระเพทราชาคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมขึ้นแทนอำนาจพระยายมราชสังข์เช่นกัน ทั้งนี้เพราะการปราบปรามกบฏก็ยังไม่เสร็จสิ้น เพราะเมืองนครศรีธรรมราชในขณะนั้นก็ยังคงแข็งเมืองอยู่ ความอ่อนแอของเจ้าเมืองใหม่และการสลายตัวของกลุ่มอำนาจเดิมย่อมผลักดันให้เกิดภาวะความไม่สงบเรียบร้อยขึ้นใน

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16-17.

ชุมชนของชาวลาว ซึ่งกระจายตัวอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเปิดโอกาสให้บุญกว้างและสมัครพรรคพวกอ้างตัวเป็นผู้มีบุญและก่อการกบฏขึ้น...”³⁶

การก่อกบฏของบุญกว้างนี้แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่าบุญกว้างอ้างตนเป็นผู้มีบุญองค์ใด สุนทรได้ให้ความเห็นว่าไม่น่าจะแตกต่างจากการอ้างตนเป็นผู้มีบุญสมัครรัตนโกสินทร์ที่ว่าเป็นพระยาธรรมิกราช หรือการเข้าสู่ยุคราชศรีอารีย์ ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ลาวอยู่ก่อนแล้ว “...บุญกว้างในฐานะผู้มีบุญย่อมได้รับการสนับสนุนจากชาวลาวอย่างกว้างขวาง มิฉะนั้นอาศัยพวกเพียง 28 คน ย่อมยากที่จะเข้ายึดครองเมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นเมืองใหญ่ได้...”³⁷

ในความเห็นของสุนทรจึงเห็นว่ากบฏทั้งสามครั้งนี้มีความแตกต่างกันในรายละเอียดของหัวหน้าผู้ก่อการกบฏ ที่มีควรพิจารณาว่าเป็นกบฏชาวนาหรือกบฏไพร่ที่มีความเหมือนกันแต่ต่างมีลักษณะเฉพาะของตน โดยมีกบฏบุญกว้างที่จะกล่าวได้ว่ามีความใกล้เคียงกับกบฏผู้มีบุญที่ปรากฏในสมัครรัตนโกสินทร์มากที่สุด เพราะเกิดในพื้นที่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ลาวซึ่งมีความเชื่อในเรื่องผู้มีบุญมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึงกรณีกบฏทั้ง 3 กรณีที่สุนทรทำการศึกษา จะเห็นได้ว่าแม้จะมีรายละเอียดของเหตุการณ์ต่างกันบริบททางการเมือง แต่ก็เห็นได้ว่าการอ้างตนเป็นผู้มีบุญมีความรู้ของผู้นำกบฏต่างก็มีมิติที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในพุทธศาสนาผสมกับเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ ญาณพิเชียรเคยบวชเป็นพระ ธรรมเถียรอ้างตนเป็นเจ้าของฟ้าอภัยทศและมีฤทธิ์วิเศษ ส่วนบุญกว้างใช้เรื่องการเป็นผู้มีบุญ ที่เป็นความเชื่อในหมู่ชาติพันธุ์ลาวที่อ้างอิงพุทธศาสนา ในเมื่อพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับการอ้างอำนาจบารมี เสริมสร้างความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์หรือการอ้างความชอบธรรมเพื่อการเป็นพระมหากษัตริย์ จึงเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา มีการบำเพ็ญพระราชกุศลสร้างพระบารมีผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชสมบัติด้วยการปราบดาภิเษกที่ต้องแสดงพระบารมีให้โดดเด่นอย่างการสร้างวัดที่บ้านเดิมของพระองค์หรือการให้ความสำคัญกับปูชนียสถานอย่างพระพุทธรูปเพื่อให้เป็นที่ยอมรับว่าทรงมีความชอบธรรม เพราะสามารถเกิดการอ้างตนเป็นผู้มีบุญมาทำทนายได้เสมอ ทั้งนี้ “กบฏผู้มีบุญ” ที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายหลายครั้ง เป็นการแสดงให้เห็นว่าการควบคุมพุทธศาสนาสมัยนั้นมีความหละหลวม

อีกทั้งในสมัยอยุธยาตอนปลายไม่ได้ปรากฏถึงการแสดงฐานะว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจในทางธรรมเหนือกว่าสถาบันสงฆ์ หรือการแสดงพระองค์เป็นหัวหน้าทางศาสนา เพราะฐานะของความเป็นพระมหากษัตริย์นั้นถึงที่สุดแล้วก็มีอาจเทียบเคียงกับฐานะของพระพุทธเจ้า ดังที่

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19-20.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

ปรากฏในงานวรรณกรรมพุทธศาสนา ที่แม้แต่พระเจ้าจักรพรรดิราชที่เป็นใหญ่กว่าพระมหากษัตริย์ทั้งปวงในชมพูทวีปก็ยังคงออกบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า หรือกล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์มิได้ก้าวล่วงไปมีอำนาจเหนือพุทธศาสนาจนเกินขอบของการเป็นผู้อุปถัมภ์สูงสุด ในขณะที่เดียวกันพระมหากษัตริย์อยุธยาที่ทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับศาสนาพราหมณ์เป็นพิเศษ

เมื่อบ้านเมืองเสื่อมโทรมลงหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 มีการตั้งราชธานีใหม่และราชวงศ์ใหม่ ซึ่งผู้ปกครองมาจากสามัญชน ไม่มีเชื้อสายราชวงศ์หรือเป็นขุนนางชั้นสูงจากสมัยอยุธยา จึงมีความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์ในสมัยต่อมาต้องทรงใช้พุทธศาสนาเพื่อสร้างสิทธิธรรมในอำนาจ แม้ว่าสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้สืบสานแบบแผนการปกครอง ศาสนา สังคมและวัฒนธรรมต่อเนื่องจากสมัยอยุธยา แต่พระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มีแบบแผนการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาที่ไม่เหมือนกับสมัยอยุธยา

1.1.3 บทบาทของพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ถ้าพิจารณาอย่างผิวเผินแล้วจะเข้าใจว่าพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นทรงใช้พุทธศาสนาเพื่อประโยชน์ทางการเมืองไม่ต่างจากสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ถ้าพิจารณาจากข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าบ้านเมืองในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีสภาพแตกต่างไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยา และความแตกต่างนี้ส่งผลต่อการแสดงบทบาทและความสัมพันธ์ ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนา รวมถึงการสร้างความชอบธรรมที่ต่างไปจากพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงขึ้นสู่อำนาจด้วยการปราบปรามข้าศึกภายนอกอย่างพม่าและต้องปราบศึกภายในคือเจ้าชุมนุมต่างๆ เมื่อบ้านเมืองเริ่มเข้าสู่ความมีเสถียรภาพแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงฟื้นฟูและบำรุงพุทธศาสนา จัดการชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์ รวบรวมคัมภีร์สำคัญ โปรดฯ ให้จัดพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ตามอย่างสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ นอกจากนั้นยังทรงฟื้นฟูวรรณกรรมราชสำนักอย่างรามเกียรติ์ และมีการแสดงออกทางพระอิสริยยศตามโบราณราชประเพณีตามอย่างพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาอย่างการจัดงานพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระพันปีหลวงกรมพระเทพามาตย์ที่ทำการเป็นกระบวนใหญ่ตามราชประเพณี หรือการใช้พระปรมาภิไธยในพระบรมราชโองการตั้งเจ้าประเทศราชว่า “...พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ อิศวรบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงทศพิชราชธรรม อนันตเสถียราราตีเรก เอกอุตมบรมจักรพรรดิ สุนทรธรรมิกราช บรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว...”³⁸ ทั้งนี้นอกจากจะทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์

³⁸ ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523), หน้า 56.

บำรุงพุทธศาสนาและแสดงพระอิสริยยศตามแบบจารีตเดิมเพื่อสร้างพระราชอำนาจ พระเดชาบารมี ความชอบธรรมให้กับพระองค์แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงให้ความสำคัญกับการนั่งสมาธิ วิปัสสนา จนถึงกับอ้างพระองค์เป็นพระโสดาบัน ซึ่งเป็นสร้างอำนาจบารมีโดยใช้พุทธศาสนาในแบบแผนที่ไม่ปรากฏมาก่อนทั้งในสมัยสุโขทัยหรืออยุธยา อันเป็นเหตุให้ทรงถูกกล่าวหาว่ามีพระสัญญาวิปัสสนาหรือ การประพฤติปฏิบัติตนอภิปุถุ ที่คนยุคนั้นไม่อาจยอมรับได้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อขึ้นครองราชสมบัติ พุทธศาสนาก็นำมาใช้ เพื่อสร้างอำนาจความชอบธรรมด้วยการอ้างถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินเกิดจลาจลจากการที่ พระมหากษัตริย์ไม่ตั้งอยู่ในหลักธรรมของพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกจึงทรงแสดงพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ที่อยู่ในหลักธรรมของพุทธศาสนาที่สังคมใน เวลานั้นยอมรับได้ ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาด้วยการอุปถัมภ์พระสงฆ์และให้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามแบบจารีตของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด ฟ้าจุฬาโลกทรงใช้พุทธศาสนาในการแสดงพระราชอำนาจในรูปแบบที่พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรี อยุธยาไม่เคยปฏิบัติอย่างการออกกฎหมายควบคุมพระสงฆ์ ทรงประกาศให้มีความสำคัญแก่ พระพุทธศาสนาอยู่เหนือกว่าศาสนาและลัทธิอื่น จัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก รวบรวม พระพุทธรูปจากหัวเมืองต่างๆ มาไว้ที่พระนคร รวมถึงการให้ความสำคัญกับพระพุทธรูปนามนิรันตปฏิ มากรหรือพระแก้วมรกต ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาไม่เคยให้ความสำคัญ ทั้งนี้การเชิดชูพระพุทธรูปสำคัญหรือรวบรวมพระพุทธรูปจากหัวเมืองมาไว้ที่ราชธานีเป็นสิ่งที่ พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ให้ความสำคัญมากนัก พระพุทธรูปที่เป็นศรีแห่งกรุงศรีอยุธยา ล้วนแต่สร้างในกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น อย่างพระศรีสรรเพชญ์ พระโตวัดพนัญเชิง พระมงคลบพิตร แต่ การเชิดชูพระพุทธรูปจากหัวเมืองกลับปรากฏตลอดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบสถาปัตยกรรม การสร้างวัดต่างๆ แม้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการสร้างวัดตามคติจารีตเดิมที่สืบทอดจากสมัยอยุธยา แต่เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยนำเอาคติความ เชื่ออื่นโดยเฉพาะความเชื่อของจีนเข้ามาผสมผสาน ดังตัวอย่างสถาปัตยกรรมวัดนอกอย่างหรือวัดที่ สร้างตามแบบพระราชนิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้อิทธิพลของศิลปะจีน ทั้งที่คนไทยมีปฏิสัมพันธ์กับคนจีนและวัฒนธรรมจีนมายาวนานแต่เพิ่งจะปรากฏความเป็นจีนในวัด ไทยอย่างชัดเจนในรัชกาลนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความเชื่อบางอย่างในพุทธ ศาสนาของสังคมไทยผ่านรูปแบบพุทธสถาปัตยกรรม

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับบทบาทของพุทธศาสนาที่พระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและ รัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งแตกต่างไปจากในสมัยอยุธยา คงมีพื้นฐานมาจากกำเนิดของราชวงศ์ที่มาจาก สามัญชน ไม่ใช่เจ้าหรือชนชั้นสูงในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและ รัตนโกสินทร์ตอนต้น มีความจำเป็นต้องแสดงออกถึงความชอบธรรมโดย ผ่านบทบาททางพุทธศาสนา

ในแบบที่ต่างไปจากเดิมเพื่อแสดงความเหนือกว่า มีบุญบารมีมากกว่าหรือแตกต่างกันไปว่า พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงอำนาจ การพลัดแผ่นดินในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นแม้จะดูราบรื่น ไม่มีความรุนแรงเท่ากับสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่พระมหากษัตริย์ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นต้องทรงเผชิญปัญหาการทำทลายอำนาจและบุญบารมี เช่นกรณี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยหลังครองราชสมบัติไม่กี่วันก็เกิดกรณีกาบับตรสนเท่ห์ นำไปสู่การกวาดล้างเจ้านายและไพร่พลของกรมขุนกษัตริย์ราชบุษิต หรือกรณีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่แม้จะขึ้นครองราชสมบัติด้วยความเรียบร้อย แต่การที่พระองค์ไม่ใช่เจ้าฟ้ามาก่อน เป็นเพียงพระองค์เจ้าที่เกิดแก่พระสนม อีกทั้งในแผ่นดินยังมีเจ้าฟ้าอยู่หลายพระองค์ พระมหากษัตริย์ ทั้ง 2 รัชกาล จึงทรงใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสดงพระราชอำนาจของพระองค์ให้ ประจักษ์

นอกจากกำเนิดของราชวงศ์ที่ไม่ได้สืบเชื้อสายจากเจ้านายสมัยกรุงศรีอยุธยาจะส่งผลต่อการ แสดงออกถึงบทบาททางพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว สภาพของสังคมไทยในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีการเปลี่ยนแปลง จากการที่สังคมไทย ได้รับองค์ความรู้จากโลกภายนอก อีกทั้งสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นกรรมภูมิมากขึ้น อำนาจ ปกครองของรัฐส่วนกลางมีมากขึ้น ซึ่งปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการที่พระมหากษัตริย์จะทรง ใช้แบบแผนทางพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจและพระบรมเดชานุภาพ ซึ่งการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความเห็นว่าในสังคมสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจแบบยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อส่งออก ไปขายยังต่างประเทศ ทำให้เกิดการเติบโตของเมือง การค้าภายในประเทศและประชากรที่อยู่ในระบบ การค้า ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเช่นนี้ทำให้ชนชั้นนำของสังคมไทยสมัยนั้นเปลี่ยนตนเองจาก สังคมศักดินามีลักษณะที่เป็นกรรมภูมิมากขึ้น ซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และค่านิยมของชนชั้นนำในสังคมไทย ในลักษณะที่เป็นปัจเจกนิยมและมนุษยนิยม ให้ความสำคัญกับโลกปัจจุบันและความเป็นเหตุผลมากขึ้น³⁹

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นประเด็นที่มี ความสำคัญ เพราะเป็นเวลาที่สังคมไทยอยู่ระหว่างการเปลี่ยนผ่านจากสังคมแบบจารีตดั้งเดิมสมัย กรุงศรีอยุธยาเข้าสู่ยุคสมัยเปลี่ยนแปลงตามแนวทางอารยธรรมตะวันตกที่จะปรากฏชัดเจนในช่วงรัช สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลาเกือบหนึ่งศตวรรษนี้ สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไป ในลักษณะที่แตกต่างจากสมัยอยุธยา แม้ว่าชนชั้นนำในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมุ่งมั่นที่จะ

³⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 195, 212-213.

สร้างบ้านเมืองให้เป็นเหมือนสมัยบ้านเมืองดีครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ โดยใช้สังคมและวัฒนธรรมสมัยอยุธยาเป็นต้นแบบ แต่บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อให้เกิดพัฒนาการของบ้านเมือง โดยเฉพาะบทบาทและความสัมพันธ์ของพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ที่มีความเปลี่ยนแปลงไปหลายด้าน พระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ทรงปรับใช้ทั้งแนวคิดคติความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติและขนบจารีตเดิม และสร้างกรอบความคิดใหม่ซึ่งบางส่วนได้อิงกับความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยม เป็นการเลือกปรับรูปแบบตามบริบทสังคมโดยเฉพาะบริบททางการเมืองในแต่ละรัชสมัย เพื่อสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งนำไปสู่ประเด็นศึกษาวิจัยในวิทยานิพนธ์นี้

1.2 วัตถุประสงค์เพื่อศึกษา

2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทยสมัยธนบุรีถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในการสร้างอำนาจ ความชอบธรรมและส่งเสริมการปกครองของพระมหากษัตริย์

2.2 ปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ที่มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทยสมัยธนบุรีถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในการสร้างอำนาจ ความชอบธรรมและส่งเสริมการปกครองของพระมหากษัตริย์

1.3 แนวเหตุผลหรือสมมติฐาน

สมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยเกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ประการแรกคือการเปลี่ยนแปลงด้านอำนาจปกครองจากราชวงศ์กษัตริย์สมัยอยุธยาสู่กลุ่มผู้ปกครองใหม่ที่มีรากฐานมาจากสามัญชน ส่งผลให้คนกลุ่มนี้จำเป็นต้องสร้างความชอบธรรมและอำนาจปกครองขึ้นใหม่ โดยนำแนวคิดพุทธศาสนามาปรับให้สอดคล้องกับการสร้างอำนาจ ความชอบธรรมและส่งเสริมการปกครองของกลุ่มผู้ปกครองใหม่ ประการที่สองสังคมไทยในยุคนี้อยู่ระหว่างการเปลี่ยนผ่านจากสังคมแบบจารีตประเพณีเดิมที่อิงกับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติเข้าสู่สังคมที่ชนชั้นนำมีความคิดที่เป็นเหตุผลนิยมและมนุษยนิยมมากขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและโลกทัศน์หลายด้าน รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ ทำให้เกิดการผสมผสานแนวคิดความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยม เข้ากับแนวคิดด้านพุทธศาสนาที่สืบเนื่องมาจากสังคมแบบจารีตประเพณีเดิม เพื่อประโยชน์ในการปกครองราชอาณาจักร

ทั้งนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการสร้างอำนาจ ความชอบธรรมและส่งเสริมการปกครองของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาล มีรายละเอียดและวิธีการที่ต่างกันตามปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ในสมัยธนบุรีสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระองค์ในฐานะผู้นำสูงสุดของ

พุทธศาสนาผ่านการแสดงอำนาจบารมีส่วนพระองค์ ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ทรงเน้นความเป็นองค์ศาสนูปถัมภกและธรรมราชาผ่านทางพระราชกิจจานุกิจด้าน พุทธศาสนา ซึ่งแต่ละรัชกาลทรงเน้นวิธีการที่แตกต่างกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเน้นผ่านวิธีการตรากฎระเบียบ การกำหนดรูปแบบ พิธีการที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง และการประกาศใช้ระเบียบแบบแผนต่างๆ ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นผ่านการสร้างวัดและพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ มากเป็นพิเศษ

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้วิธีการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) การนำเสนอใช้การพรรณนา วิเคราะห์ (Analytical Approach)

1.5 หลักฐานประเภทต่างๆ

1.5.1 พระราชพงศาวดาร พระราชพงศาวดารที่ใช้เป็นหลักในการศึกษาคือพระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ทั้งฉบับพิมพ์และฉบับตัวเขียน พระราชพงศาวดารฉบับพระ ราชหัตถเลขา ทั้งนี้การวิเคราะห์เนื้อหาของพระราชพงศาวดารจะต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง เพราะผู้บันทึกพระราชพงศาวดารสามารถที่จะให้ความเห็นและทัศนคติของตนเองลงไปในเรื่องพระ ราชพงศาวดาร

1.5.2 จดหมายเหตุ หมายรับสั่ง พระบรมราชโองการ ประชุมพระราชปุจฉา ประกาศต่างๆ มี ทั้งต้นฉบับตัวเขียนที่หอสมุดแห่งชาติและมีจำนวนหนึ่งที่ได้รับการตีพิมพ์แล้วโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ วรรณคดีสโมสรและกรมศิลปากร

1.5.3 กฎหมายตามสามดวง นอกจากตัวเนื้อหาบทบัญญัติที่ระบุถึงความผิดและบทลงโทษ ตามมาตราต่างๆ แล้ว ในกฎหมายตราสามดวงบางมาตรา บางบทพระอัยการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วน ของพระราชกำหนดใหม่และกฎพระสงฆ์ที่ตราขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ อธิบายถึงที่มาของพระราช อำนาจ พระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะพระบรมเดชานุภาพและการใช้พระราช อำนาจซึ่งอ้างอิงหลักการทางพุทธศาสนา แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนา โดยกฎหมายตราสามดวงที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือฉบับพิมพ์ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง พ.ศ. 2481 ที่มีการตรวจชำระโดยผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายในเวลานั้น และได้รับการ

ยอมรับว่าพิมพ์เนื้อหาตามฉบับหลวงได้อย่างครบถ้วน และเป็นต้นแบบให้การพิมพ์กฎหมายตราสามดวงฉบับต่างๆ ในเวลาต่อมา

1.5.4 จารึก แม้จะมีจำนวนไม่มากเหมือนในสมัยสุโขทัย ล้านนาหรืออยุธยา แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังมีการทำจารึกอยู่เช่นกัน ซึ่งเนื้อหาของจารึกส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ ได้มีการอ่านจารึกโดยผู้เชี่ยวชาญและตีพิมพ์เนื้อหาของจารึกโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมศิลปากร

1.5.5 วรรณกรรม ใช้ทั้งวรรณกรรมพระราชานิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ วรรณกรรมที่เป็นพระนิพนธ์ของเจ้านาย วรรณกรรมที่นิพนธ์โดยขุนนางและกวีในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งวรรณกรรมร้อยแก้วและร้อยกรอง ซึ่งวรรณกรรมจำนวนมากสอดแทรกเนื้อหาที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนถึงแนวคิดของพุทธศาสนาและความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสังคมไทย วรรณกรรมมีทั้งฉบับตัวเขียนที่หอสมุดแห่งชาติและฉบับพิมพ์โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างวรรณคดีสโมสรและกรมศิลปากร

1.5.6 บันทึกรวบรวมของชาวต่างชาติ ในสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีบันทึกของชาวต่างชาติร่วมสมัยหลายฉบับ มีการแปลเป็นภาษาไทยและตีพิมพ์ในโอกาสต่างๆ อาทิ หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร และการพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร ทั้งนี้การใช้หลักฐานของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะบาทหลวงหรือหมอสอนศาสนา ต้องใช้ความระมัดระวังในการตีความ เพราะชาวต่างชาติมีทัศนคติและความเข้าใจในเรื่องราวของไทยไม่สมบูรณ์เต็มที่ และอาจมีอคติโดยเฉพาะความคิดเรื่องศาสนาของคนไทย

1.5.7 หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ ศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ทั้งพระพุทธรูป รูปแบบสถาปัตยกรรมโครงสร้างอย่างวัด พระปรางค์ พระเจดีย์ ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถ พระวิหาร รวมทั้งสิ่งของวัตถุต่างๆ และอาคารสถานที่ซึ่งสร้างขึ้นเป็นพิเศษเพื่อเป็นพุทธบูชา โดยในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการสร้างศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาจำนวนมาก โดยเฉพาะการสร้างที่มาจากพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ แม้ว่าศิลปกรรมทางพุทธศาสนาในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเหล่านั้นจะผ่านการบูรณะและการอนุรักษ์ตามยุคสมัย แต่ยังมีหลักฐานทั้งบันทึก ภาพถ่ายและงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง ทั้งในสาขาสถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์ศิลปะ ซึ่งใช้ร่วมกับหลักฐานลายลักษณ์อักษรเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาที่เป็นรูปธรรม

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 เพื่อเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทยสมัยธนบุรีถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในการสร้างอำนาจ ความชอบธรรมและส่งเสริมการปกครองของพระมหากษัตริย์

1.6.2 เพื่อเข้าใจถึงปัจจัยทางการเมืองเศรษฐกิจ และสังคมที่มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทยสมัยธนบุรีถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในการสร้างอำนาจ ความชอบธรรมและส่งเสริมการปกครองของพระมหากษัตริย์

1.7 ทบทวนวรรณกรรม

จากการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับการเมืองและสภาพสังคมสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่ามีกรอบแนวคิดร่วมกันประการหนึ่ง คือสภาพสังคมในสมัยนี้ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปสู่ลักษณะที่เป็นกรรมพีมากขึ้นกว่าครั้งอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะในโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย และด้วยโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ทำให้มุมมองที่มีต่อพุทธศาสนาและความเป็นพระมหากษัตริย์เปลี่ยนไปในลักษณะที่มีความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยมมากขึ้น จากผลงาน “ปากไก่อและใบเรือ” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ “สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์” ของ ม.ร.ว. อคินรพีพัฒน์ ที่ให้มุมมองถึงความเป็นเหตุผลนิยมในเรื่องพุทธศาสนาและการแสดงออกถึงฐานะพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีที่แตกต่างไปจากสมัยอยุธยา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยนี้ นิธิเห็นว่ามีเปลี่ยนแปลงแล้วในสมัยธนบุรี ดังที่ปรากฏในผลงานการศึกษาเรื่อง “การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” นิธิได้ให้ทัศนะถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ว่า ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินแม้จะมีการรื้อฟื้นสถาบันพระมหากษัตริย์ตามแบบอยุธยา แต่ตลอดรัชสมัยทรงแสดงพระองค์ในฐานะบุคคลมากกว่าสถาบัน ทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชน ไม่ต่างจากหัวหน้าชุมนุมที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับบุคคลในชุมนุมของตนเอง ซึ่งความสัมพันธ์แบบนี้นอกจากจะไม่ทำให้เสียพระราชอำนาจ ยังเป็นการเพิ่มพระราชอำนาจที่มีฐานอยู่บนการแสดงอาณาบารมีของพระองค์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ไพร่พลในทางตรงกันข้ามการมีความสัมพันธ์กับไพร่พลในชุมนุมโดยผ่านพิธีการที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างการเสด็จพยุหยาตราเป็นริ้วกระบวนตามพระราชประเพณี ที่เป็นการทำลายรากฐานของพระราชอำนาจ ที่มีรากฐานมากจากอาณาบารมีส่วนพระองค์ เพราะเหตุที่อำนาจบารมีที่โยงกับความป็นสถาบันกษัตริย์ยอมทำลายพลังของอาณาบารมีซึ่งมีตามธรรมชาติ การที่สมเด็จพระ

เจ้าตากสินทรงเน้นความสัมพันธ์ในตัวบุคคลที่อาศัยอาณานิคมมีส่วนตัวจึงทำให้คนมองว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ที่แปลกหรือไม่เหมือนกษัตริย์ไทยธรรมดา⁴⁰

นิติได้เสนอว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับข้าแผ่นดินอย่างมาก ทรงปฏิบัติต่อคนเหล่านี้ประหนึ่งว่าทรงเป็นญาติผู้ใหญ่และครู ดังสรรพนามบุรุษที่หนึ่งที่ทรงใช้เป็นประจำคือพ่อ และเรียกข้าราชการใหญ่น้อยว่าลูก ความสัมพันธ์แบบพ่อลูกนี้เป็นลักษณะที่พ่อมีอำนาจเด็ดขาดและลูกมีหน้าที่เชื่อฟัง ปฏิบัติตามเต็มสติปัญญาความสามารถ นิติชี้ว่าความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดของสมเด็จพระเจ้าตากสินกับข้าราชการบริพารมิใช่ความสัมพันธ์ของเทวราชกับสัตว์โลก แต่เป็นการจำลองความสัมพันธ์ในครอบครัวเพื่อบรรลุเป้าหมายที่เป็นอุดมคติของรัฐ ซึ่งต่างจากความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์และข้าราชการสมัยอยุธยา⁴¹ นิติเห็นว่าความเป็นกษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินอาศัยรูปแบบของราชอาณาจักรอยุธยาแต่เนื้อหาการปกครองภายในเป็นแบบชุมชน พระองค์เป็นเจ้าแก้วหรือหัวหน้าชุมชนมากกว่าพระมหากษัตริย์ตามแบบจารีต ซึ่งนิติได้ยกพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาสนับสนุน⁴²

นิติเสนอว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสำแดงพระองค์ยิ่งกว่าเป็นอัครศาสนูปถัมภก แต่ทรงมีบทบาทประหนึ่งเป็นประมุขคณะสงฆ์ ทรงใช้ศาสนาเพื่อแสดงอาณานิคมของอภินิหารส่วนพระองค์ที่ดูแลนอกแบบอย่างการแสดงบารมีตามประเพณี โดยความสำเร็จในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนับว่าเป็นการสร้างความชอบธรรมที่จะมีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ เพราะถือว่าทรงมีบารมีเหนือพระภิกษุที่ประกอบเป็นคณะสงฆ์ ณ เวลานั้น ทั้งนี้เรื่องวิปัสสนากรรมฐานเป็นคุณสมบัติหรือแบบแผนเดียวกับพระสงฆ์ที่ใช้เพื่อแสดงความสามารถอยู่แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงถือว่าทรงมีหน้าที่ชำระพระสงฆ์ให้บริสุทธิ์และลงโทษภิกษุนอกรีต ด้วยวิธีการดำเนินาพิสูจนโดยอ้างบารมีของพระองค์ และยังทรงสั่งสอนภิกษุสงฆ์ให้ปฏิบัติตนให้ชอบ โปรดฯ ให้เขียนสมุดภาพไตรภูมิเพื่อสอนคนทั้งหลายให้เข้าใจหลักธรรม พระราชากรณียกิจทั้งหลายของสมเด็จพระเจ้าตากสินนี้ นิติชี้ว่าเป็นผลมาจากการเมืองแบบชุมชนที่หัวหน้าชุมชนต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับไพร่พลของตน ทำให้มีการแสดงฐานะประมุขของคณะสงฆ์โดยอาศัยอาณานิคมมีส่วนพระองค์มากกว่าการแสดงบารมีตามจารีตของพระมหากษัตริย์⁴³ โดยนิติได้เสนอว่าการเป็นผู้บรรลุธรรมหรือสำเร็จในทางธรรมได้กลายเป็นสิทธิธรรมของการเป็นพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน เป็นการพัฒนาอาณานิคมของหัวหน้าชุมชนไปจนถึงที่สุด เป็นการผสมผสานระหว่างรูปแบบของสถาบันกษัตริย์ไทยที่เน้นอำนาจทางโลก

⁴⁰ นิติ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555), หน้า 209-215.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 215-217.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 221.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 221-239.

เข้ากับคุณสมบัติทางธรรม โดยนิยิตัวอย่างความในนิราศกวางตุ้งที่มีการคละเคล้าเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์และเครื่องราชูปโภคกับคุณสมบัติแบบโลกุตระของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่มีอาณาบารมีจากการเจริญพระกรรมฐาน⁴⁴

ในส่วนของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น นิธิเห็นว่าทรงปกครองโดยรื้อฟื้นแบบแผนของเก่าแบบปลายอยุธยา ทั้งการชำระกฎหมาย ชำระพระไตรปิฎก ชำระและรวบรวมวรรณคดีราชสำนัก สร้างเครื่องราชูปโภค ฟื้นฟูแบบแผนพระราชพิธีต่างๆ เป็นนโยบายของผู้ปกครองที่ให้ความสำคัญแก่การปกครองของพระมหากษัตริย์แบบอยุธยา ที่ต้องแสดงฐานะด้วยการพระราชพิธีที่มีแบบแผนตำรารองรับ ซึ่งต่างจากสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ปกครองในแบบหัวหน้าชุมนุม⁴⁵ เห็นได้จากเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ราชสมบัติก็ทรงสร้างราชธานีใหม่ที่ เป็นการยุติยุคสมัยของการตั้งค่ายหรือที่พำนักชั่วคราวของพระเจ้าแผ่นดินสมัยธนบุรี ทั้งเมืองธนบุรีในความคิดของนิธิก็เห็นว่ามิมีฐานะที่กำกวมมาตลอดรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพราะไม่มีความพยายามสร้างเมืองใดเมืองหนึ่งให้เป็นราชธานีอันแท้จริง ราชธานีที่มีสิ่งก่อสร้างตามแบบแผนธรรมเนียมนั้น เป็นความสำคัญอย่างหนึ่งของระบบราชอาณาจักร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงเข้าถึงความสำคัญนั้น ด้วยการสร้างราชธานีให้สอดคล้องกับแบบแผนธรรมเนียมของอยุธยา การย้ายเมืองหลวงมาตั้งทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาจึงเป็นการกระทำทางการเมืองเพื่อเปิดยุคใหม่ ที่ยุติการเมืองแบบชุมนุม รื้อฟื้นหัวใจของระบบราชอาณาจักรอยุธยา ทั้งการสร้างวังสร้างวัดในวังเทียบเทียมวัดพระศรีสรรเพชญ์ สร้างเครื่องราชูปโภคและเครื่องราชกกุธภัณฑ์ รวบรวมกฎหมาย ตำราพิธีการต่างๆ ให้เป็นแบบแผน⁴⁶

นิธิเสนอว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้อุดมคติทางพุทธศาสนาเพื่อรักษาพลังอำนาจของพระองค์ ทำให้เกิดแนวคิดว่าสิทธิธรรมของกษัตริย์มีได้อยู่ที่ทรงเป็นสมมติเทวราช แต่เพราะพระองค์สืบวงศ์มาจากสมมติราชอันเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งได้เป็นกษัตริย์พระองค์แรกของโลก ทรงมีหน้าที่ทำนุบำรุงสมณชีพราหมณ์และประชาชนด้วยทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร อันเห็นได้จากไตรภูมิโลกวินิจฉัย ที่โปรดให้แต่งขึ้นช่วงต้นรัชกาลรวมทั้งการสังคายนาพระไตรปิฎกและออกกฎหมายควบคุมพระสงฆ์ ซึ่งเป็นการแผ่พระราชอำนาจไปยังองค์กรสงฆ์อย่างใกล้ชิดซึ่งไม่เคยมีมาก่อน⁴⁷

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 378-379.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 467.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 526.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 527.

อิทธิพลของแนวคิดที่ว่าสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่ชนชั้นนำมีโลกทัศน์ที่เป็นกรรมพินิจมากขึ้น เหตุผลนิยม มนุษยนิยมมากขึ้น ยังได้ปรากฏในงานของสายชล สัตยานุรักษ์ ที่ศึกษาเรื่อง “พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” โดยให้ความเห็นว่าพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแม้จะมีการฟื้นฟูการปกครองคณะสงฆ์ มีการรวบรวมตรวจทานตำราทางศาสนา มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด การชำระพระภิกษุสงฆ์ให้บริสุทธิ์ แต่การนับถืออำนาจเหนือธรรมชาติ ไสยศาสตร์ยังคงมีอยู่ พุทธศาสนาเจือปนด้วยลัทธินับถือผีสางเทวดาไม่ต่างจากสมัยอยุธยา เพราะพระสงฆ์ที่มีความรู้ในพุทธธรรมขาดแคลน พระสังฆราชและพระราชาคณะก็มาจากสงฆ์ชั้นผู้น้อยในปลายสมัยอยุธยา คำสอนจึงไม่เป็นระบบ พุทธศาสนาจึงเน้นบุญฤทธิ์และวิทยาคม สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงสนพระทัยเรื่องสมถกรรมฐาน แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าจะทรงมีพระราชดำริทางพุทธศาสนาในลักษณะที่ทรงเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติมากเพียงใด และแม้พุทธศาสนาที่เน้นบุญฤทธิ์ซึ่งมีอิทธิพลสูงสืบเนื่องจากสมัยอยุธยาจะต่อเนื่องมาถึงสมัยธนบุรี แต่ในช่วงปลายรัชกาลก็มีพระสงฆ์ที่เอาใจใส่ศึกษาพระไตรปิฎกจนมีความรู้สูงขึ้น⁴⁸

สายชลได้ให้ทัศนะว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีบุคลิกภาพส่วนพระองค์เป็นกรรมพินิจอย่างชัดเจน คือไม่ถือเครื่องครัดในโชคกลางและจารีตประเพณีเก่าๆ หากแต่เชื่อมั่นอย่างมากในสติปัญญาของมนุษย์ว่าจะนำไปสู่ความสำเร็จในโลกนี้ได้ โดยยกตัวอย่างความไม่ถือเครื่องครัดในโชคกลางจากพระราชดำริให้เอาพระศพกษัตริย์กัมพูชาเข้ามากรุงเทพฯ ในขณะที่ขุนนางผู้ใหญ่คัดค้านเพราะเกรงว่าจะเป็นอูบาทว์ การเชิญพระศรีสรรเพชญ์มาจากกรุงเก่าเพื่อจะหล่อหลอมขึ้นมาใหม่ก็ถูกคัดค้านจากพระราชาคณะ การให้เชิญพระโกศเข้ามาตั้งถวายให้ทอดพระเนตรหรือให้ถอดถอนเจ้าพระยาพระคลัง(สน) ที่ทำใบบอกขอหัวหมุและบายศรีไปทำพิธีส่งสำเภาข้ามสันดอนเพราะทรงเห็นว่าเลอะเทอะ⁴⁹

สายชลได้ยกตัวอย่างพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่าทรงมีความเป็นมนุษยนิยมและเชื่อในเหตุผลเชิงประจักษ์ อาทิ การตรากฎหมายต่างๆ เพื่ออธิบายคำสอนทางพุทธศาสนาอย่างกฎพระสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวงเพื่อลดอำนาจความเชื่อในผีสางเทวดา⁵⁰ การมีพระราชปวงษาแสดงทัศนะของพระองค์ที่ทรงสงสัยต่อพระบาลี อันแสดงว่าทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างสรรค์ความเข้าใจในพุทธศาสนาอย่างมีเหตุผล จนทำให้เห็นว่าผู้นำฝ่ายสงฆ์ให้

⁴⁸ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, หน้า 64-66 และ 69.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

ความสำคัญกับการนับถือศาสนาที่กายหรือการแสดงออก แต่ผู้นำทางโลกอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเน้นความสำคัญที่จิตใจ ดังตัวอย่างในพระราชปุจฉาที่ว่า การบวชนั้นสำคัญที่เจตนาหรือการออกเสียงอักขระระหว่างพิธี⁵¹ และเห็นว่าในสมัยนั้นมีการแต่งและแปลคัมภีร์ทางศาสนาเป็นภาษาไทยมากขึ้น ทำให้ผู้ที่มีความรู้ทางบาลีน้อยหรือไม่มีเลยสามารถศึกษาพุทธธรรมได้ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การเผยแผ่พุทธศาสนาตามแนวทางที่ชนชั้นนำต้องการเน้น⁵² พุทธศาสนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในทัศนะของสายชลจึงมีความเป็นมนุษยนิยมอย่างมาก เน้นหลักการให้ความสำคัญแก่การที่มนุษย์จะอาศัยคุณสมบัติที่ตนมีอยู่เพื่อบรรลุอุดมคติของชีวิตและให้ความสำคัญแก่วิถีที่ดีของชีวิตในโลกนี้⁵³

สายชลได้เสนอว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีการใช้คติจักรพรรดิราช แต่ก็เน้นภารกิจของจักรพรรดิเฉพาะส่วนที่พระมหากษัตริย์จะสามารถปฏิบัติได้จริง โดยจะเห็นได้จากเนื้อหาที่เกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในไตรภูมิโลกวินิจยกถาที่ชำระในสมัยนั้นเองว่าแตกต่างจากไตรภูมิพระร่วง และเห็นชัดในไตรภูมิโลกวินิจยกถาฉบับที่ 2 ที่เน้นเฉพาะภารกิจที่พระมหากษัตริย์สามารถปฏิบัติได้จริง⁵⁴ และชนชั้นนำสมัยนั้นยังได้ใช้คติธรรมิกราชโดยเน้นถึงคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ที่เอื้อให้พระองค์สามารถปฏิบัติหน้าที่ต่อจักรวรรดิ ทำให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ประกอบด้วยพระคุณอันสำคัญยิ่งสองประการของพระโพธิสัตว์คือพระปัญญาคุณและพระกรุณาคุณ ทรงสั่งสอนคนทั้งหลายทั้งพระสงฆ์และฆราวาสเพื่อให้เข้าใจในธรรมและประกอบแต่กุศลกรรม พระมหากษัตริย์ในฐานะพระโพธิสัตว์ธรรมิกราชราชจึงทรงทำหน้าที่ดูแลทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร ซึ่งทั้งสองฝ่ายนี้จะเกื้อกูลกันเพื่อจรรโลงธรรมให้คนทั้งหลายเข้าใจพุทธศาสนาที่ถูกต้อง แล้วกระทำแต่สิ่งที่ดีงามเพื่อบรรลุพระนิพพาน⁵⁵ จะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทำให้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิ มีพระแก้วมรกตประดิษฐานเป็นศูนย์กลางของความเคารพสักการะ มีการเชิญพระพุทธรูปสำคัญต่างๆ มาไว้ที่พระนคร และมีการบำรุงพุทธศาสนาที่สำคัญคือการสังคายนาพระไตรปิฎก ทรงสั่งสอนประชาชน ชำราชากรทั้งหลายให้ประกอบแต่กุศลกรรม ละเว้นอกุศลกรรม มีการให้พระบรมราชาโชวาทพระเจ้าประเทศราช ให้รู้จักทำราชากรเพื่อเป็นประโยชน์แก่สมณะพราหมณ์และประชาชน⁵⁶

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 116-117.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 193.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 217-218.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 227-230.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 233-237 และ 241-242.

สายชลสรุปว่าราชสำนักสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้สถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐเพื่อสร้างความชอบธรรมแก่ระบอบการเมืองการปกครอง โดยใช้ความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งคนทั้งหลายอัญเชิญให้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เป็นธรรมิกราชาธิราช ทรงบำรุงพุทธศาสนาเป็นอันมาก ทรงเปี่ยมไปด้วยพระกรุณา สั่งสอนพระสงฆ์ เจ้าประเทศราช พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและประชาชนให้รู้จักในพุทธธรรม ประพฤติแต่กุศลกรรม เป็นการสะท้อนภาพชนชั้นนำที่มีลักษณะเป็นกรรมพินิจมากขึ้น เป็นอุดมการณ์รัฐที่มีลักษณะมนุษยนิยม ผู้ปกครองเป็นมนุษย์ปกครองโดยอาศัยปัญญาไม่ใช่โดยอำนาจเหนือธรรมชาติของพระเจ้า รัฐดำรงอยู่เพื่อให้เกิดสถานะที่เอื้อให้แต่ละคนได้ดำเนินชีวิตในวิถีทางที่ถูกต้อง คือการเพิ่มพูนปัญญาให้มีความเข้าใจธรรมลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งจะยังผลให้มีการกระทำอันชอบด้วยธรรมมากขึ้นทุกทีและบรรลुพระนิพพานในที่สุด

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเลือกใช้คติธรรมิกราชาธิราชเพราะเป็นคติที่สามารถปฏิบัติได้จริง การเป็นธรรมิกราชาธิราชก็เพื่อให้เป็นที่ยอมรับว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงมีสิทธิธรรมที่จะเป็นใหญ่เหนือผู้ปกครองหัวเมืองและประเทศราช เห็นอกว่าพระมหากษัตริย์แห่งอังวะและเหนือกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล⁵⁷ นอกจากการปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่างๆ ของธรรมิกราชาให้ปรากฏแล้วจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้เอกสารต่างๆ ที่สมาชิกของชนชั้นมูลนายจะได้อ่าน เพื่อปลูกฝังความคิดทางการเมืองทั้งพระราชพงศาวดาร วรรณคดี กฎหมาย พระราชสาส์น สารตรา คัมภีร์ทางพุทธศาสนา การสอนธรรมโดยอาศัยหนังสือราชการที่มีร่องรอยในสมัยธนบุรีก็เห็นชัดเจนในรัชกาลนี้ ทั้งนี้การแปลคัมภีร์เป็นภาษาไทยในลักษณะที่เป็นความเรียงมากขึ้นทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย เป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐในการปลูกฝังอุดมการณ์ที่ต้องการเน้นผ่านพุทธศาสนาไปยังประชาชน⁵⁸

จากข้อเสนอของนิธิและสายชลทำให้ดูประหนึ่งว่าสังคมสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีลักษณะความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยม มากขึ้นกว่าสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระราชกรณียกิจ พระราชดำริที่มีลักษณะแตกต่างไปจากพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่ไม่เคร่งครัดในจารีตประเพณีแบบเก่า เน้นความสำคัญของโลกปัจจุบันและให้ความสำคัญกับสิ่งที่สามารถปฏิบัติได้หรือเห็นผลได้อย่างเป็นรูปธรรม นำไปสู่ข้อสังเกตว่าพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างสมเด็จพระเจ้าตากสินและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงลดความสำคัญของคติความเชื่อ รูปแบบจารีตพิธีกรรมได้มากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติที่

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 279-282.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 284.

มีมาแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย รวมทั้งขนบธรรมเนียมต่างๆ พระราชพิธีต่างๆ ของพระมหากษัตริย์ที่ สมัยต่อมายังคงสืบทอดแบบแผนจากสมัยอยุธยา

นอกจากงานของนิธิและสายชลแล้วพบว่ามีการศึกษาถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพุทธ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ที่แสดงให้เห็นว่ามีการใช้พุทธศาสนาเพื่อประโยชน์ทางการเมือง ดังที่ ปรากฏในงานของอัจฉรา กาญจนมัย เรื่อง “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394)” พบว่าพระมหากษัตริย์มีบทบาทในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเพื่อให้ประชาชนยอมรับ เป็นการแสดงฐานะผู้ปกครองที่ประกอบด้วยธรรม เครื่องคิดในการปฏิบัติธรรม เป็นผู้ปกครองที่ยึดมั่น ในหลักทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ 4 จักรวรรดิวัตร 12 ทศกฐลกรรมบถและหลักธรรมอื่นๆ เพราะถ้า พระมหากษัตริย์ประพฤติตัวไร้ธรรมจะถูกกล่าวหาว่าเป็นทรราช อัจฉราให้ความเห็นว่าเพราะการที่รัฐ เป็นผู้นำในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้พุทธศาสนาได้รับการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน จึงเห็นได้ว่าในช่วงเวลา 70 ปีหลังจากการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศาสนา ได้รับการฟื้นฟูโดยการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ ฟื้นฟูวัดปฏิบัติของสงฆ์และสร้างตำราต่างๆ อย่างการสังคายนาพระไตรปิฎก การตั้งระบบพระราชอาณัติ การถวายนิยัตินี้ การฟื้นฟูวัดและ คณะสงฆ์นอกจากจะทำให้วัดกลับมาเป็นศูนย์กลางของชุมชนแล้ว ยังทำให้คณะสงฆ์มีส่วนช่วยในการ ปกครองอย่างการเป็นที่ปรึกษาของผู้ปกครองและประกอบพิธีในราชสำนัก ซึ่งอัจฉราให้ทัศนะว่าการ ที่ฝ่ายอาณาจักรเข้ามามีส่วนในการฟื้นฟูพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด ทำให้รูปแบบการปกครองในฝ่าย พุทธจักรคล้ายกับรูปแบบการปกครองรัฐ⁵⁹

สุเชาว์ พลอยชุม ศึกษาเรื่อง “การส่งเสริมพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 2” พบว่าใน สมัยต้นรัชกาลที่ 2 มีปัญหาพระสงฆ์ประพฤติตนนอกกฎทางพระวินัย เมื่อเปรียบเทียบกับความเป็นไป ของพระสงฆ์สามเณรในครั้งรัชกาลที่ 1 ที่ปรากฏในกฎพระสงฆ์จะเห็นว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกัน จึงมี การตรากฎหมายในรัชกาลที่ 2 เพื่อป้องกันมิให้พระสงฆ์สามเณรประพฤติตนนอกกฎทาง ใน จ.ศ. 1172 มี การตราพระราชกำหนดว่าด้วยเรื่องพระสงฆ์สามเณรประพฤตินิยมชอบด้วย พระวินัย และใน จ.ศ. 1175 มีพระราชกำหนดว่าด้วยความประพฤติของพระภิกษุสามเณร⁶⁰ และในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ได้มีการ ฟื้นฟูพระราชพิธีวิสาขบูชาเพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมสำหรับประชาชน มีการสังคายนาบทธสมณต์ ใน จ.ศ. 1182 ซึ่งการสังคายนาแบบนี้ยังไม่เคยมีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทำมาก่อน โดยสุเชาว์มี ข้อสังเกตว่าพระราชกรณียกิจต่างๆ ของรัชกาลที่ 2 ในการส่งเสริมพุทธศาสนานอกจากจะเป็นตาม

⁵⁹ อัจฉรา กาญจนมัย, “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394),” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 244-247.

⁶⁰ สุเชาว์ พลอยชุม, การส่งเสริมพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2530), หน้า 70-71.

อย่างจารีตแล้ว จะเห็นว่าทรงมีพระราชดำริในเรื่องที่แปลกใหม่ไม่ซ้ำใคร จนกล่าวได้ว่าเป็นพระราชนิมิตอย่างหนึ่งที่ทรงนิยมกระทำสิ่งที่ยังไม่มีใครทำมาก่อนอย่างการทำพิธีวิสาขบูชาและสังคายนาบทสวดมนต์ ซึ่งน่าจะมาจากพระราชอัจริยภาพในเชิงจินตวิของพระองค์ที่ทำให้มีพระราชดำริที่แปลกใหม่ และสุขเขาวนพบว่านอกจากการบำรุงพุทธศาสนาในเรื่องการบำรุงวัดและส่งเสริมคณะสงฆ์ให้เล่าเรียนพระวินัย ปฏิบัติตนให้ถูกต้องแล้ว ในสมัยนั้นได้มีการตั้งพระอาจารย์บอกกรรมฐานประจำวัดทั่วราชอาณาจักร เพราะรัชกาลที่ 2 ทรงเห็นว่าการศึกษาและปฏิบัติกรรมฐานฟื้นฟูเพื่อนไปมาก ทั้งนี้เพราะทรงศึกษาและปฏิบัติทางวิปัสสนาธุระมาเป็นอย่างดี จึงทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาทางวิปัสสนาธุระ⁶¹

สุทธีณี จันทร์รัตน์ ได้ศึกษาเรื่อง “พระบรมราชาบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” พบว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงใช้พระบรมราชาบายหลายอย่างในการเสริมสร้างความมั่นคงให้สถาบันพระมหากษัตริย์ ในด้านศาสนานั้นพบว่าทรงนำหลักธรรมมาใช้จัดระเบียบสังคมด้วยการกำหนดควบคุมความประพฤติ การดำเนินชีวิต ตลอดจนความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมโดยการนำเอาหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนามาใช้ควบคู่กับกฎหมาย อันเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการควบคุมสังคมโดยอาศัยกฎข้อบังคับทั้งทางโลกและทางศีลธรรม พระองค์ทรงกำหนดแนวทางการประพฤติตามหลักพุทธศาสนา โดยการกวดขันให้บุคคลทุกระดับยึดถือในกุศลธรรมบทสิบประการ ให้ถืออุโบสถศีลและถือตามหลักไตรสิกขา เอาหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนามาใช้พร้อมกับการตรากฎหมายเช่น การห้ามสูบบุหรี่ ห้ามชกมวย ห้ามกัดปลา ห้ามเล่นการพนัน โดยในกฎหมายเหล่านี้จะมีการยกความเชื่อทางพุทธศาสนามารับด้วยอย่างการตกรอกของผู้ละเมิดกฎหมาย แทนที่จะระบุโทษทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว สุทธีณีได้เสนอว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงใช้วรรณกรรมเป็นสื่อในการถ่ายทอดหลักธรรมของพุทธศาสนาเพื่อสั่งสอนประชาชนในเรื่องการปฏิบัติตน การดำรงชีวิต ส่งผลให้สถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้ราชวงศ์จักรีมีความมั่นคงมากขึ้น บ้านเมืองสงบและรุ่งเรือง⁶²

วิภัชย์ พงศ์พินิตานนท์ ได้ศึกษาเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพ” สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2411” พบว่าสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นสังคมใหม่ที่มีความเป็นสังคมเมือง มีความเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ซึ่งในด้านพุทธศาสนานั้น ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้อำนาจพระทัยใส่กับการทบทวนและเปลี่ยนแปลงหลักการของพุทธศาสนา และใช้พุทธศาสนาเพื่อเป็นเครื่องมือสำคัญ

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-123.

⁶² สุทธีณี จันทร์รัตน์, “พระบรมราชาบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 74-76 และ 80.

ของรัฐในการสร้างเอกภาพทางวัฒนธรรมแก่สังคม การสถาปนาราชวงศ์จักรีของ ชนชั้นนำสมัยรัตนโกสินทร์นั้นมีปัญหาในเรื่องการอ้างสิทธิธรรม เพราะขาดความสัมพันธ์กับเจ้าอยุธยา จึงต้องแสวงหาความชอบธรรมด้วยเหตุผลที่ยอมรับได้คือการใช้พุทธศาสนา ด้วยทัศนะและหลักการใหม่ที่อิงพุทธศาสนาทำให้ชนชั้นนำสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่จำเป็นต้องผูกพันความสัมพันธ์กับอยุธยาในทุกกรณี ทางการเมืองการยกฐานะให้พระรัตนตรัยสูงกว่าเทวรูปพระเชษฐบิดร ยกย่องให้พุทธศาสนาอยู่สูงกว่าความเชื่อใดๆ มีการประกาศกฎหมายพระสงฆ์และพระราชกำหนดต่างๆ ส่งเสริมให้คนละความเชื่อทางไสยศาสตร์และเพื่อควบคุมเรื่องพุทธศาสนาให้เป็นไปตามที่ชนชั้นนำต้องการ เพราะการปล่อยปละละเลยความเชื่อและการปฏิบัติของคนในสังคมย่อมนำไปสู่การบั่นทอนอำนาจการควบคุมสังคม ความกังวลในการสร้างเสถียรภาพภายในจากกรณีความปั่นป่วนในสมัยอยุธยาตอนปลายและธนบุรีทำให้ชนชั้นนำสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นต้องใช้พุทธศาสนามาควบคุมสังคม ให้มีการปฏิบัติ การนับถือพุทธศาสนาอย่างถูกต้องตามที่ชนชั้นนำกำหนด จึงเห็นว่าในสมัยนั้นมีการตรวจสอบพระสงฆ์และพระบาลีในเรื่องต่างๆ เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของพุทธศาสนาโดยรัฐเข้าไปมีบทบาทเป็นอย่างมาก⁶³

สันติ วงศ์จรรยาธิษณ์ ได้ศึกษาเรื่อง “ความสำคัญของพระพุทธรูปในด้านสังคมและการเมืองสมัยรัตนโกสินทร์” พบว่าการสร้างพระพุทธรูป การบูรณะปฏิสังขรณ์ ตลอดจนการเชิญพระพุทธรูปสำคัญมารวมไว้ในกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการแสดงให้เห็นถึงหน้าที่พระมหากษัตริย์ในฐานะธรรมราชาผู้ปกป้องและบำรุงฟื้นฟูพุทธศาสนา เพราะพระพุทธรูปเป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมว่าบ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยและพุทธศาสนามีความรุ่งเรือง เป็นภาพสะท้อนถึงบุญญาธิการและอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์ในฐานะพระราชอาที่เหนือพระราชอาทั้งปวงตามคติจักรพรรดิราช สันติได้เสนอว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างความชอบธรรมทางการเมืองโดยการเชิญพระพุทธรูปมารวมไว้ในพระนคร เพื่อแสดงถึงความเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา เป็นเมืองที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีพระพุทธรูปสำคัญในครอบครองจำนวนมาก เสริมสร้างสิทธิธรรมในองค์พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ให้สูงเด่นกว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี⁶⁴ การเชิญพระพุทธรูปที่สำคัญองค์หนึ่งคือพระพุทธรูปมหาภิณวัณนีรัตนปฏิมากรมาประดิษฐานเป็นหลักของเมือง มีนัยยะของการนำพระพุทธรูปมาเป็นเครื่องมือในการปกครองเพราะพระพุทธรูปมหาภิณวัณนีรัตนปฏิมากรนี้มีความเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่เคยประดิษฐานเฉพาะเมืองที่พระมหากษัตริย์เป็นเอกราช เมื่อใดก็

⁶³ วิภักดิ์ พงศ์พินิตานนท์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพ” สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2411,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 151-156.

⁶⁴ สันติ วงศ์จรรยาธิษณ์, “ความสำคัญของพระพุทธรูปในด้านสังคมและการเมืองสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 55.

ตามที่เมืองนั้นตกเป็นประเทศราช จะได้รับการอัญเชิญไปยังเมืองใหม่ที่สำคัญกว่า การมีพระพุทธรูปมหา
มณีรัตนปฎิมากรในกรุงเทพฯ แสดงว่าราชธานีแห่งใหม่เป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดและยืนยันถึงความ
เป็นธรรมิกราช เพราะพระพุทธรูปนี้ไม่เป็นเพียงแต่พระพุทธรูปสำคัญในตำนานหรือประวัติศาสตร์
สากลของพุทธศาสนา แต่ยังเป็นพระพุทธรูปสำคัญของล้านนาและล้านช้าง พระองค์จึงเป็นทั้งธรรมิก
ราชาธิราชของพุทธศาสนาและแสดงพระราชอำนาจเหนือล้านนาและล้านช้างอย่างแท้จริง⁶⁵

สันติได้ให้ความเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เจริญรอยตามพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในการให้ความสำคัญกับการบำรุงพุทธศาสนา โดยเฉพาะการสร้างและ
บูรณะพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงความเป็นธรรมิกราชของพระองค์ มีการสร้างพระพุทธรูปตามพระ
อิริยาบถของพระพุทธเจ้าในพุทธประวัติแทนการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ 500 พระชาติอย่างสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ มีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดใหญ่ 2 พระองค์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติและ
อุทิศเป็นพระราชกุศลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย ซึ่งเป็นการแสดงถึงสถานะพระมหากษัตริย์ที่เปี่ยมไปด้วยบุญบารมีของพระองค์ สันติให้
ความเห็นว่าการสร้างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการสร้างพระพุทธรูปอย่าง
การสร้างพระพุทธรูปพระประธานวัดสุทัศนเทพวราราม ที่เป็นพระพุทธรูปหล่อขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่
เคยมีการสร้างสมัยรัตนโกสินทร์ เหมือนทรงมีพระราชประสงค์เป็นพิเศษที่จะให้พระพุทธรูปขนาด
ใหญ่ที่สุดของสุโขทัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้เชิญลงมากรุงเทพฯ และ
พระพุทธรูปหล่อที่ใหญ่ที่สุดของกรุงรัตนโกสินทร์ที่พระองค์สร้างได้อยู่ในวัดเดียวกัน นอกจากนี้
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงให้ความสำคัญกับการเชิญพระพุทธรูปสำคัญจากต่างแดน
อันแสดงถึงพระราชอำนาจและบารมี อย่างกรณีการเชิญพระพุทธรูปสำคัญของล้านช้างจำนวนมาก
หลังจากปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ อาทิต พระเสริม พระแสน พระใส พระแซกคำ หรืออย่างพระบางที่มีผู้
นำไปฝังดินซ่อนไว้ เจ้าพระยาบดินทรเดชาที่สืบหาจนพบและนำมาถวายได้ การได้พระพุทธรูปสำคัญ
ของล้านช้างจึงเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชา
สามารถและพระบารมีเท่ากับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นการแสดงว่าไทยมีชัย
ชนะเหนืออาณาจักรเวียงจันทน์อย่างเด็ดขาด เป็นเจ้าอธิราชเหนือล้านช้างอย่างสมบูรณ์⁶⁶ สันติยัง
เสนอว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการแสดงสัญลักษณ์
พระมหากษัตริย์ผ่านพระพุทธรูปในการริเริ่มให้มีการหล่อพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา เพราะ

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60-61.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75-79.

ต้องมีการหล่อเป็นประจำทุกปี ในพิธีการหล่อต้องมีขั้นตอนต่างๆ ที่เป็นแบบแผนอันศักดิ์สิทธิ์มากมาย จึงเป็นการเน้นย้ำความสำคัญขององค์พระมหากษัตริย์ได้อย่างต่อเนื่อง⁶⁷

ศรีศักร วัลลิโภดม ให้ความเห็นเรื่องการฟื้นฟูพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่า การสร้างและฟื้นฟูวัดวาอารามทั้งที่เป็นวัดหลวงและวัดราษฎร์ ทั้งในและนอกพระนครก็เพื่อให้เป็นที่ยึดมั่นทางจิตใจและสร้างการบูรณาการทางสังคมขึ้นตามท้องถิ่นต่างๆ เพราะผู้คนในเมืองหลวงและชนบทล้วนแต่เป็นกลุ่มชนที่เพิ่งมารวมตัวกัน แต่ละกลุ่มจึงมีความแตกต่างกันด้านความเป็นมาทางชาติพันธุ์และประวัติศาสตร์ จึงมีความจำเป็นต้องบูรณาการให้เป็นพวกเดียวกัน โดยการใช้พุทธศาสนาภายใต้การแสดงตนเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกของพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระมหากษัตริย์อาศัยสถาบันสงฆ์และวัดในการจัดการทางการเมืองและวัฒนธรรม มีการใช้ทั้งพระราชอำนาจและพระเมตตาในการดูแลอุปถัมภ์คณะสงฆ์ ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการปกครองและวัฒนธรรมก็จะผ่านวัดไปสู่ชุมชนและท้องถิ่น สถาบันพระมหากษัตริย์กับวัดหรือคณะสงฆ์จึงแยกจากกันไม่ออก การสร้างวัด อุปถัมภ์วัดคือการบำเพ็ญกุศล ดังนั้นใครที่คิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ผู้อุปถัมภ์ศาสนาจึงเป็นบาปมหันต์ ศรีศักรได้ให้ความเห็นอีกว่าการเสด็จมาทำพิธีหรือร่วมในประเพณีต่างๆ ของพระมหากษัตริย์ที่วัดอย่างการทอดกฐิน ทำให้ทรงได้พบปะราษฎรซึ่งถือว่าเป็นการผ่อนคลายความเหินห่างหรือช่องว่างระหว่างชนชั้น เพราะหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระศาสนาก็คือทำให้คนทุกชั้นวรรณะมีความรู้สึกในระยะเวลาหนึ่งว่าทุกคนต่างเท่ากันในเบื้องหน้าของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นพระราชพิธีทางการกุศลต่างๆ ในสังคมไทยแต่โบราณคือสิ่งที่ช่วยประสานความสัมพันธ์ทางสังคมและลดความตึงเครียดระหว่างชนชั้นได้เป็นอย่างดี⁶⁸

สแตนเลย์ เจ. แทมไบอาห์ (Stanley J. Tambiah) ได้ให้ทัศนะเรื่องการปกครองของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์กับพุทธศาสนาว่าสำหรับชนชั้นนำไทยแล้ว พระพุทธเจ้ากับพระเจ้าจักรพรรดิมีสถานะที่แทบจะไม่ต่างกัน ดังปรากฏในพระสูตรต่างๆ ที่ว่ามีมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการเช่นเดียวกัน บุคคลใดที่มีลักษณะดังกล่าวถ้าออกบวชจะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ถ้าไม่ออกบวชจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนั้นพระเจ้าจักรพรรดิจึงมีสถานะเท่ากับพระโพธิสัตว์⁶⁹ ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิบัติตามอย่างพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนๆ ที่ขึ้นสู่อำนาจหลังช่วงเวลาแห่งความวุ่นวายคือการบำรุงคณะสงฆ์และฟื้นฟูพุทธศาสนา ทรงแสดงพระองค์เป็นธรรมราชาตามแบบอย่างที่พระมหากษัตริย์ในอดีตแต่ก็ทรงทำอะไรมิใหม่ที่แตกต่างกันที่

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

⁶⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, *พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2554), หน้า 105-107.

⁶⁹ S.J. Tambiah, *World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background*, p. 96.

พระมหากษัตริย์อยุธยาเคยทรงทำไว้ พระองค์ทรงสร้างประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่สะท้อนถึงพระบรมเดชานุภาพของพระองค์โดยใช้พุทธศาสนาช่วยในการสร้างความชอบธรรมในอำนาจ ซึ่งแทบไม่อาจเห็นว่าการสร้างพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีโดยใช้พุทธศาสนา ทำให้อำนาจคณะสงฆ์ส่วนกลางเพิ่มมากขึ้นพร้อมกับการขยายอิทธิพลของรัฐไปยังภูมิภาคต่างๆ และเกิดการรวมอำนาจไว้ที่พระนครเช่นกัน⁷⁰

เดวิด เค. วยอจ (David K. Wyatt) ได้ให้ความเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้พุทธศาสนาเพื่อสร้างอำนาจและบารมีให้พระองค์ โดยที่มิได้เพียงแต่ทำตามแบบอย่างอยุธยาเท่านั้น แต่ยังทรงสร้างแนวคิดขึ้นมาใหม่ พุทธศาสนาที่มีลักษณะเป็นเหตุผลนิยมมากขึ้นและเห็นชัดเจนว่าทรงยกให้มีฐานะสูงกว่าศาสนาอื่นใด ทรงให้หลักการทางพุทธศาสนาแทรกเข้าไปในเรื่องต่างๆ ลดอำนาจความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ เห็นได้จากการให้ชำระเรื่องไตรภูมิขึ้นใหม่ ทั้งนี้ การล่มสลายของอยุธยาได้นำมาสู่สังคมแบบใหม่ที่มีลักษณะเป็นกระฎุมพีและมนุษยนิยมมากขึ้น จึงเกิดความจำเป็นในการหานิยามของความเป็นพระมหากษัตริย์ในรูปแบบใหม่ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่พระมหากษัตริย์เข้ามามีบทบาทอำนาจต่อศาสนามากขึ้น อาทิ การออกกฎหมายพระสงฆ์ อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงเห็นความจำเป็นของการสร้างสถานะความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระมหากษัตริย์ มีการชำระระเบียบตำราพิธีการต่างๆ ที่สืบทอดมาจากอยุธยาและเน้นให้ปฏิบัติตามแบบแผนที่มีมาก่อน แต่จะเห็นว่าจะต้องมีการอ้างอิงให้พุทธศาสนาอยู่สูงกว่าเสมอ การทำพิธีใดก็ต้องยกพระรัตนตรัยมาก่อน⁷¹

จะเห็นได้ว่างานวิจัยก่อนหน้ามีทัศนะร่วมกันสองประการคือ ประการแรกเห็นว่าสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรืออย่างน้อยที่สุดตั้งแต่สมัยธนบุรีมีความแตกต่างจากสมัยอยุธยา โดยชนชั้นนำของสังคมมีลักษณะที่เป็นเหตุผลนิยมมากขึ้น หรือมีลักษณะเป็นกระฎุมพีมากขึ้น จึงทำให้โลกทัศน์และมุมมองที่มีต่อพุทธศาสนาเปลี่ยนไป วิธีการและรูปแบบการใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ การแสดงอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์ผ่านพุทธศาสนาจึงแตกต่างจากสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทรงแสดงพระองค์เป็นธรรมราชาหรือธรรมิกราชาธิราช เป็นพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีโปรดสัตว์โลก นำไปสู่ข้อสังเกตว่าพระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีความเป็นเหตุผลนิยม เป็นกระฎุมพีมากขึ้นนี้ จะทรงละ เลิกหรือลดแนวคิดความเชื่อแบบเทวราชาที่เป็นลักษณะของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาลงไปอย่างน้อยเพียงใด ทำให้เกิดคำถามว่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีการใช้พุทธศาสนาควบคู่กับศาสนาพราหมณ์และความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อ

⁷⁰ Ibid., p. 183-189.

⁷¹ David K. Wyatt, *Studies in Thai History* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2008), p. 145-157.

สร้างความชอบธรรมหรือไม่อย่างไร ทั้งนี้เรื่องของอำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์จากเทพเจ้าของศาสนา พราหมณ์นั้น ไม่น่าที่พระมหากษัตริย์จะทรงละเลยหรือไม่ใช้เรื่องนี้มาเสริมสร้างอำนาจของพระองค์

ประการที่สองคืองานวิจัยก่อนหน้านี้มองว่าสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคล้ายกัน ทุก รัชกาลล้วนอยู่ในกรอบแนวคิดเดียวกัน ทรงแสดงอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์ผ่านพุทธศาสนา เหมือนกัน คืออยู่ภายใต้กรอบโลกทัศน์แบบเหตุผลนิยม มนุษยนิยม ทำให้เกิดคำถามว่าการสร้าง อำนาจ ความชอบธรรมทางการเมืองโดยใช้พุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์มีแนวคิด และวิธีการที่ต่างกันหรือไม่ อย่างไรเพราะบริบททางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลาหรือรัชสมัยมี ความแตกต่างกัน หรือกล่าวได้ว่าสังคมไทยสมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์นั้นไม่ได้หยุดนิ่ง ในแต่ละ รัชกาลมีสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่ต่างกัน ทำให้แนวคิดการใช้พุทธศาสนาเพื่อ สร้างอำนาจความชอบธรรม สร้างพระบรมเดชาบารมีของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลมีความ แตกต่างกันด้วย ทั้งนี้ไม่เคยมีปรากฏในพระไตรปิฎกว่าธรรมราชาหรือธรรมิกราชา หรือธรรมิก ราชาราชานั้น ต้องวางพระองค์เช่นใดหรือมีวัตรปฏิบัติอย่างไร ดังนั้นการใช้บทบาทที่สัมพันธ์กับพุทธ ศาสนาเพื่อสร้างอำนาจสร้างบารมี แสดงความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์หรือการแสดงพระองค์ เป็นธรรมราชา ธรรมิกราชาราช เป็นการเปิดโอกาสให้พระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลทรงเลือกรับปรับ ใช้รูปแบบแนวคิดทางพุทธศาสนาเพื่อการปกครองและแสดงอำนาจบารมีได้อย่างอิสระในระดับหนึ่ง

จากการศึกษาคติจักรพรรดิราชทางการเมืองการปกครองโดย เอนก มากอนันต์ ใน “แนวคิด เรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394” พบว่าชนชั้นนำไทยใช้คติจักรพรรดิ ราชเป็นส่วนหนึ่งของการสวดพระองค์ โดยเฉพาะกับเจ้าต่างแดนเพื่อสื่อถึงความเหนือกว่า ไม่ได้ใช้ กับความสัมพันธ์ที่มีต่อประชากรชาษฎ์ ซึ่งเอนกพบว่าการใช้คติจักรพรรดิราชนี้มีการปรับใช้ตลอดเวลา มีลักษณะเฉพาะตัวสูง คือเป็นจักรพรรดิแบบไทยๆ ที่ไม่ต้องมีจักรรัตนเศวต 7 ประการหรือแผ่ อำนาจไปยังมหาสมุทรทั้ง 4 ตามอย่างเรื่องของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พุทธศาสนา⁷² สำหรับ แนวคิดเรื่องการเป็นธรรมราชานั้น เอนกให้ทัศนะว่าธรรมิกราชาหรือธรรมราชาราชคือลักษณะทาง ธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ⁷³ โดยเห็นว่าแนวคิดการปกครองโดยธรรมหรือธรรมราชาเป็นแนวคิดที่ แพร่หลายอยู่แล้วในรัฐไทย น่าจะปรากฏขึ้นหลังจากพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้ามาแทนที่ศาสนา พราหมณ์และพุทธศาสนamahayan ทั้งนี้จะพบการปรากฏของแนวคิดธรรมราชาและทศพิชราชธรรม ในคัมภีร์พุทธศาสนาล้านนาอย่างชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมูลศาสนา จามเทวีวงศ์ แต่มิได้สะท้อน หรืออธิบายความคิดเรื่องธรรมราชาอย่างเป็นระบบ ความคิดเรื่องธรรมราชาได้ถูกเน้นมากในสมัยพระ

⁷² เอนก มากอนันต์, “แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 311.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

มหาธรรมราชาที่ 1 ลิไท โดยที่ไม่ปรากฏพระนามธรรมราชาธิราช (พระราชผู้ทรงธรรมเหนือพระราชาทังมวล) มาก่อนในพระไตรปิฎกหรือหลักฐานจากรัฐใกล้เคียง ซึ่งเอนกเชื่อว่าคตินิยมราชาน่าจะได้รับอิทธิพลจากคติจักรพรรดิราชไม่มากนักน้อย เป็นการแสดงถึงผู้มีคุณธรรมสูงสุดในหมู่พระราชาทังมวล โดยได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่สุโขทัยรับมาจากนครศรีธรรมราช และมีข้อสังเกตว่าการใช้พระนามธรรมมิกราชานั้นสงวนไว้สำหรับชนชั้นนำหรือพระเจ้าแผ่นดินรัตนโกสินทร์เท่านั้น ในขณะที่พระนามของเจ้าประเทศราชอย่างกัมพูชามีคำว่าจักรพรรดิปรากฏในพระนามได้⁷⁴

สุรวุฒิ ปัดไธสง ได้ศึกษาเรื่อง “อำนาจและทรัพยากรทางการเมือง: ศึกษากรณีในรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325-2352)” พบว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่มาจากการค้ากับจีนและใช้ความสามารถในการดึงกลุ่มขุนนางและพระประยูรญาติมาสร้างอำนาจตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วทรงใช้อุดมการณ์ธรรมราชาของพุทธศาสนามาเป็นทรัพยากรทางอำนาจอย่างได้ผล ทรงอ้างถึงความวุ่นวายในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินว่าเป็นเพราะพระมหากษัตริย์ไม่มีความชอบธรรม มีการกระทำที่เป็นอันตรายต่อพุทธศาสนา ทำให้พุทธศาสนาหมอง พระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์จึงแสดงพระองค์ในฐานะพระโพธิสัตว์ เป็นผู้นำในทางโลกและทางธรรม ทรงปฏิบัติธรรมเป็นแบบอย่าง ทรงจัดการปกครองสงฆ์ใหม่โดยแต่งตั้งพระสงฆ์ที่ทรงคุ้นเคยให้เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่ ทรงออกกฎหมายพระสงฆ์เพื่อกวาดล้างพระสงฆ์ให้อยู่ในพระวินัย จัดสังคายนาพระไตรปิฎก ประกาศกฎหมายต่างๆ ให้ประชาชนมีศีลธรรมและละเว้นบาป รวมทั้งการใช้วรรณกรรมทางพุทธศาสนาอย่างไตรภูมิโลกวิจิตรยถกถาที่ปรับปรุงใหม่ไม่เหมือนไตรภูมิฉบับก่อนหน้าเพื่อสั่งสอนประชาชน ซึ่งเป็นการเน้นภาพธรรมราชาของพระองค์ให้เด่นชัดขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้พุทธศาสนาในฐานะทรัพยากรทางการเมืองอย่างได้ผล เพราะการควบคุมองค์กรสงฆ์อย่างได้ผลทำให้การสอนหรือการถ่ายทอดพุทธศาสนาที่เป็นอยู่นั้น อยู่ในกรอบเดียวกับที่รัฐต้องการ คือพุทธศาสนาแบบเหตุผลนิยม ทั้งนี้พระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดประชาชน รัฐจึงต้องเข้ามาจัดการคณะสงฆ์ให้เป็นผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐไปยังประชาชน พระราชกรณียกิจที่สำคัญอีกประการคือการจัดสังคายนาพระไตรปิฎกอันเป็นการประกาศความเป็นธรรมราชาอันยิ่งใหญ่ระดับโลก เพราะเป็นภารกิจที่ธรรมราชาองค์สำคัญอย่างพระเจ้าอโศกมหาราชทำมาก่อน การสังคายนาพระไตรปิฎกนี้นอกจากจะเป็นการประกาศความเป็นธรรมราชาแล้วยังเป็นการใส่อุดมการณ์ความเป็นธรรมราชาเพื่อเผยแพร่แก่ประชาชน อย่างไรก็ตามอุดมการณ์ทางสังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ใช้ว่าจะทรงใช้อุดมการณ์แบบธรรมราชาอย่างเดียว แต่ยังมีการใช้คติเทวราชาจากศาสนาพราหมณ์มาสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของ

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

พระมหากษัตริย์ด้วย ดังปรากฏในเรื่องการทำพิธีบรมราชาภิเษกที่ให้ทำแบบอย่างสมัยอยุธยา การถือน้ำพิพัฒน์สัตยา การสร้างพระบรมมหาราชวัง แต่ที่ไม่ได้เน้นความเป็นเทวราชาเป็นพิเศษก็ด้วยเหตุผลที่พระองค์มิได้เป็น “เจ้า” มาก่อน พระองค์จึงเลือกปฏิบัติในทางธรรมราชามากกว่า⁷⁵

จากการศึกษาของเอนกและสุรวุฒิได้ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนากับการสร้าง ความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมิได้เหมือนกัน อย่างเรื่องคติจักรพรรดิราชาและการแสดงพระองค์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะธรรมราชาที่ไม่ได้มีแบบสำเร็จรูปแต่ มีการปรับใช้ตามสถานการณ์ของแต่ละยุคสมัย อีกทั้งในงานของสุรวุฒียังได้เสนอถึงคติความเชื่อแบบ เทวราชาและศาสนาพราหมณ์ที่ยังมีความสำคัญอยู่ นอกจากนี้ ธรรมเนียมของแบบแผนพุทธศิลป์ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้เกิดรูปแบบการผสมผสานศิลปกรรมแบบจีนเข้ามาในวัด มีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในงานของ ปิยมาศ สุขพลัปลา เรื่อง “การศึกษา เปรียบเทียบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: กรณีศึกษา วัดเทพธิดารามวรวิหาร วัดราชนันทารามวรวิหาร วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร” พบว่าในวัดเหล่านี้มี การจำลองสัญลักษณ์คติจักรวาลวิทยาในรูปแบบต่างๆ ผ่านทางภาพจิตรกรรมและหน้าบัน ระเบียงที่ ล้อมรอบวิหาร โดยสถาปัตยกรรมในวัดสื่อถึงการผสมผสานของแนวคิดพุทธศาสนาและเรื่องคติการ เป็นกษัตริย์เข้าด้วยกัน ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์มีความคิดแตกต่างจากสมัยอยุธยาที่ถือว่ากษัตริย์เป็น องค์อวตารหรือสืบเชื้อสายจากเทพเจ้าและเป็นผู้บำรุงพุทธศาสนาตามคติธรรมราชา แต่ในสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะเห็นว่าเน้นไปทางธรรมราชามากกว่า และเมื่อมาถึงสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่ารูปแบบแนวคิดธรรมราชามีอิทธิพลต่อแนวทางการ ปกครองและศิลปกรรม แต่ในส่วนสถาปัตยกรรมนั้นยังมีอิทธิพลของแนวคิดเรื่องไตรภูมิ ทั้งนี้การ ปรากฏของลวดลาย การประดับตกแต่งแบบจีนในวัดไทยเป็นการแสดงให้เห็นถึงการนำรูปแบบ ศิลปกรรมอื่นมาปรับใช้กับคติพุทธศาสนาของไทย ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงคติความเชื่อของจีนที่เข้ามา ผสมกับพุทธศาสนาของไทย รวมทั้งแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองที่เจริญทางการค้ากับจีน ด้วย⁷⁶

⁷⁵ สุรวุฒิ ปัดไรสง, “อำนาจและทรัพยากรทางการเมือง: ศึกษากรณีในรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325-2352),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุฎกบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 216-217.

⁷⁶ ปิยมาศ สุขพลัปลา, “การศึกษาเปรียบเทียบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: กรณีศึกษาวัดเทพธิดารามวรวิหาร วัดราชนันทารามวรวิหาร วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), หน้า 268-271.

อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช ได้ศึกษาเรื่อง “อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3” พบว่าการเกิดขึ้นของศิลปะจีนในจิตรกรรมแบบนอกอย่าง ที่ต่างจากแบบจารีตดั้งเดิมของไทยเป็นผลจากบรรยากาศของสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่มีความต้องการหลุดจากกรอบประเพณีสมัยอยุธยา รวมทั้งการเกิดขึ้นของมุมมองแบบสำนึกนิยมและเหตุผลนิยมมากขึ้น เห็นได้ว่าภาพเขียนแบบจีนที่เป็นรูปเครื่องตั้งต่างๆ นั้นมีความเป็นจริงมากกว่าภาพของเรื่องราวในไตรภูมิหรือป่าหิมพานต์ จึงทำให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมและจิตรกรรม การเขียนภาพแบบศิลปะจีนมากขึ้น เหตุผลอีกประการที่ทำให้เกิดความสนใจในศิลปะจีนนั้นมาจากภาพลักษณ์ของประเทศจีนในสายตาของชนชั้นนำต้นรัตนโกสินทร์คือประเทศที่ยิ่งใหญ่ จึงทำให้คนไทยเกิดความสนใจวัฒนธรรมของชาติที่ใหญ่กว่า มากกว่าที่จะสนใจเปิดรับวัฒนธรรมชาติอื่นๆ ที่ชนชั้นนำไทยเห็นว่าเป็นชาติที่ต่ำต้อยกว่าตน⁷⁷ ซึ่งจากการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมนี้ได้ทำให้เห็นว่าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีการนำคติความเชื่อแบบจีนมาผสมผสานกับพุทธศาสนาแบบไทย ซึ่งพิจารณาแล้วย่อมมีผลต่อโลกทัศน์และความเชื่อทางพุทธศาสนาของชนชั้นนำไทยในสมัยนั้นซึ่งแตกต่างไปจากสมัยเมื่อแรกสร้างกรุงในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

จากที่ทบทวนวรรณกรรมพบว่าการศึกษาความสัมพันธ์ของพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองของพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังไม่มีเรื่องใดที่แสดงถึงพัฒนาการของรูปแบบ ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ที่ปรับเปลี่ยนไปในแต่ละรัชกาลได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังพบว่างานส่วนใหญ่อยู่ในกรอบแนวคิดที่ว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น พุทธศาสนามีลักษณะเน้นในทางเหตุผลนิยม มนุษยนิยมมากขึ้นซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ชนชั้นนำมีลักษณะความคิดเป็นกระฎุมพีมากขึ้น โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับความเชื่อในเรื่องคติพราหมณ์และอำนาจเหนือธรรมชาติอื่นๆ ที่อยู่กับสังคมไทยมายาวนานและมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในสังคมไทยอย่างมาก รวมทั้งคติเทวราชา ที่พระมหากษัตริย์ยุคสมัยต่อมายังคงสืบทอดแบบแผนจากสมัยอยุธยา ด้วยการแสดงออกทางพระราชพิธีต่างๆ ตลอดจนถึงรูปแบบสถาปัตยกรรม

กรณีของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่แม้ว่าจะทรงแสดงพระองค์ในรูปแบบหัวหน้าชุมนุม หรือใช้พุทธศาสนาที่เน้นความสัมพันธ์กับบารมีส่วนพระองค์ แต่ยังคงแสดงบทบาทพระมหากษัตริย์ตามแบบจารีตในการอุปถัมภ์พุทธศาสนา กรณีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่งานวิจัยส่วนใหญ่

⁷⁷ อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, “อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), หน้า 78-81.

กล่าวว่าทรงมีความเป็นมนุษยนิยม เหตุผลนิยมมากกว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี แต่เมื่อศึกษาถึงพระราชกรณียกิจหลายอย่างพบว่าทรงให้ความสำคัญกับระเบียบพิธีกรรมแบบจารีตดั้งเดิมเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่ทรงเน้นให้สืบทอดตามแบบแผนจากสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ การให้ความสำคัญแก่พระพุทธรูปที่ไม่เคยมีความสำคัญในสมัยอยุธยาอย่างพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรและพระพุทธรูปบุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมณีมัยซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่เชิดชูมา มิใช่สร้างขึ้นโดยพระมหากษัตริย์เหมือนอย่างพระพุทธรูปสำคัญสมัยกรุงศรีอยุธยา แสดงให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องการแสดงพระราชอำนาจ บารมีผ่านพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ไม่เหมือนกับกรอบคิดเดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อพิจารณาวรรณกรรมสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้ว่าเนื้อหาสำคัญของเรื่องจะไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรงอย่างรามเกียรติ์ แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาหลายส่วนแล้ว จะเห็นถึงการสอดแทรกแนวคิดพุทธศาสนาลงไปด้วย เพื่อส่งเสริมอำนาจการเมืองการปกครองของพระมหากษัตริย์ โดยวรรณกรรมบทพระราชนิพนธ์มิใช่เพื่อความบันเทิงหรือสืบทอดขนบเดิมเท่านั้น แต่ใช้วรรณกรรมสอดแทรกหลักธรรมทางพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์ในการปกครองบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ด้วย

จากที่กล่าวมานี้ยังไม่มีการศึกษาอย่างละเอียดและรอบด้านถึงบทบาทของพุทธศาสนาที่มีต่อการเมืองการปกครองของพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงนำมาสู่การศึกษาวิจัยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ที่มีข้อเสนอว่าสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยปรับตัวและเกิดพัฒนาการในหลายด้านที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบวิถีชีวิต ความคิด รวมถึงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาของคนในสังคม ซึ่งสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองของพระมหากษัตริย์ที่ทรงปรับใช้ทั้งแนวคิดคติความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติและขนบจารีตเดิมและสร้างกรอบความคิดใหม่ ซึ่งบางส่วนได้อ้างอิงกับความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยม โดยในแต่ละรัชสมัยมีปัจจัยและบริบททางสังคมที่ต่างกัน โดยเฉพาะบริบททางการเมือง ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการใช้พุทธศาสนา การแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างความชอบธรรมในอำนาจและช่วยส่งเสริมการเมืองการปกครองที่แตกต่างกันด้วย

บทที่ 2

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสมเด็จพระเจ้าตากสิน

การล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาในรูปแบบเดิมเปลี่ยนแปลงไป การปรับเปลี่ยนของสังคมไทยหลังสมัยอยุธยาคือเหตุและปัจจัยที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพุทธศาสนามากกว่าศาสนาพราหมณ์ ทรงเป็นยิ่งกว่าศาสนูปถัมภก มีรูปแบบความสัมพันธ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงแสดงพระองค์เป็นหัวหน้าศาสนา มีการใช้กฎระเบียบทางโลกหรือฝ่ายอาณาจักรเข้ามาควบคุมฝ่ายศาสนจักรอย่างชัดเจน รวมทั้งการแสดงพระองค์ในลักษณะที่เหนือกว่าคณะสงฆ์ในทางธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาพัฒนามาสู่รูปแบบใหม่ โดยพุทธศาสนาจะมีส่วนสำคัญในการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีของพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครอง ทั้งนี้ การล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาส่งผลกระทบต่อสังคมไทยที่ต้องเริ่มต้นฟื้นฟูและตั้งหลักกันใหม่ การล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับการสิ้นสุดของราชวงศ์บ้านพลูหลวง เปิดโอกาสให้กับผู้นำกลุ่มใหม่ขึ้นมาใช้อำนาจและสร้างราชอาณาจักรของคนไทยให้ฟื้นคืนกลับมา เนื่องจากช่วงหลังเสียกรุงศรีอยุธยา สังคมไทยอยู่ในสภาพจลาจล มีผู้ตั้งตัวเป็นใหญ่ในที่ต่างๆ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า

“...กรุงเทพมหานครถึงแก่การพินาศแล้ว สมณพราหมณาจารย์ ราษฎรได้รับความทุกข์ลำบากนัก ทั้งบวรพุทธศาสนาก็เศร้าหมอง แต่เหตุพม่าตั้งพระนายกองไว้รั้งเมือง แลผู้ครองเมืองเอก โท ดรี จัตวา บรรดาซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพฯ นั้น ขวนกันกำเรือบอหังการตั้งตัวเป็นใหญ่ ให้รับพระโองการเป็นหมู่เป็นเหล่ากัน จึงบังเกิดโจรภัยทุกภิกขภัยต่างๆ สัตว์ทั้งปวงอนาถาหาที่พึ่งมิได้...”¹

สำหรับภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาแล้ว การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เป็นความทรงจำที่ยากจะลบเลือน ถึงความลำบากและเสื่อมโทรมของพุทธศาสนา ดังบรรยายในสังคีตยวงค์ซึ่งคณะสงฆ์ผู้เรียบเรียงนั้น มีประสบการณ์ตรงจากเหตุการณ์การเสียกรุงศรีอยุธยา

¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2543), หน้า 244-245.

“...ฝ่ายภิกษุสงฆ์ทั้งหลายเมื่อไม่ได้อาหารบิณฑบาตแต่หายกแล้ว ก็เหน้อยยากลำบากเข้าไม่สามารถจะครองกาสาวพตรได้ ใ้ให้ศิษย์ไปขวนขวายอาหารเพื่อได้เลี้ยงท้อง ได้บ้างมิได้บ้าง ก็เหน้อยหน่ายจากการบวชด้วยความลำบากที่จะครองเพศเป็นสมณะ ได้พากันสึกออกหาเลี้ยงชีวิตตามสติกำลัง บางพวกที่ยังรักกาสาวพตรอยู่ ก็อุตสาหะพุงกายด้วยการแสวงหาน้ำเวหนายิ่งนัก ได้ฉันบ้างไม่ได้ฉันบ้าง ก็มีรูปกายวิปริต สะพรั่งไปด้วยเกลียวหนังแลเส้นเอ็นก็ไม่น่าหนึ่งใจเดียวกันได้ หมดความอาลัยรักษาพระพุทธรูปแลพระธรรมไว้ไม่ได้ พากันสำเร็จอยู่ตามสถานอันสมควร ฝ่ายพวกมิจฉาทิฐิต์ทั้งหลายก็ทำอันตรายแก่พระพุทธรูป พระธรรมวินัยไตรปิฎก เมื่อขาดความรักษาเสียแล้ว ก็วินาศไปต่างๆ คือพวกมิจฉาทิฐิต์เยื้อแย่งเอาผ้าห่อแลเชือกรัดไปบ้าง ตัวปลวกกัดกินยับเยินไปบ้าง แลพินาศสูญไปต่างๆ โดยที่พลัดตกลงดิน เปียกน้ำฝนไปเสียบ้างก็มี ภายหลังภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นได้เห็นพระธรรมยังเหลืออยู่น้อย มีจิตรอกปรด้วยศรัทธาได้รวบรวมพระธรรมเหล่านั้นไว้ แต่พระธรรมวินัยบางคัมภีร์ที่ยังมั่นคงอยู่ก็มี บางคัมภีร์ก็เหลืออยู่ผูก 1 กว่าบ้าง 2 ผูกเศษบ้าง เต็มคัมภีร์บ้าง ครึ่งคัมภีร์บ้าง บริบูรณ์บ้าง ไม่บริบูรณ์บ้าง บังเกิดอาภูลต่างๆ กัน ดังนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นเลือกรวมไว้ตามสติกำลัง นำมาเก็บไว้ยังสำนักแห่งตน...”²

ดังนั้นในสภาพบ้านเมืองที่เป็นจลาจล ผู้ที่จะขึ้นมาเป็นใหญ่ได้จะต้องมีทั้งความสามารถในการสงครามเพื่อปราบปรามกลุ่มบุคคลอื่นที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ให้มาอยู่ในอำนาจ และต้องสร้างคามยอมรับ ความเคารพนับถือจากราษฎรทั้งหลายว่าผู้นั้นคือบุคคลที่เหมาะสมจะมาเป็นผู้ปกครองสูงสุดได้ ทั้งนี้ การล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาได้ทำให้เกิดการรวมกลุ่มอำนาจในพื้นที่ต่างๆ หลายพวก ที่มีขนาดใหญ่หรือเรียกกันว่าชุมนุมมีจำนวน 5 ชุมนุมคือชุมนุมของพระยาตากที่จันทบุรี ชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช ชุมนุมเจ้าพิชฌุโลก ชุมนุมเจ้าพิมายและชุมนุมเจ้าพระฝางที่สวางคบุรี โดยผู้นำชุมนุมทั้งหลายต่างยกตัวเองเป็นเจ้าของ มีการรับพระราชโองการ ใช้เศวตฉัตร ทำสงครามแสวงหาอำนาจกัน เช่น กรณีของเจ้าพระฝางและเจ้าพิชฌุโลก “...ส่วนในเมืองพิชฌุโลกปุระ ชนทั้งหลายรับพระโองการ แลพระราชพิชฌุโลกนั้นให้ยกเศวตฉัตรขึ้นแล้วอภิเษกพระองค์ ได้รับกับพระภิกษุวรสวิวงศ์มีกำลังมาก เป็นภิกษุลามกขี้เมาบาปต่างๆ ย่ำยีสิกขาบทในพระพุทธศาสนา รบกันด้วยมหาโยธามีกำลังมากมายถึง 3 ครั้ง ไม่แพ้ชนะกัน...”³ ในขณะที่ชุมนุมใหญ่ต่างตั้งตัวเป็นเจ้าของ มีการใช้จารีต

² วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์(หมวดศาสนาจักร) เล่ม 3 สังคดียวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2544), หน้า 241-242.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 244-245.

ประเพณีอย่างพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาในชุมชนของตนอย่างการรับพระราชโองการหรือยกเสวตรฉัตร กรณีชุมชนพระยาตากมีสถานะเมื่อแรกตั้งชุมชนด้อยกว่าชุมชนอื่นๆ เมื่อพิจารณาจากสถานะของหัวหน้าชุมชนที่เป็นเพียงขุนนางระดับกลาง รวมทั้งศูนย์กลางอำนาจชุมชนที่จันทบุรีที่มีขนาดเล็ก ชุมชนเจ้าพิชัยโลก เจ้าพระฝาง เจ้านครศรีธรรมราช ล้วนมีที่มั่นในเมืองที่มีความเก่าแก่ มีปูชนียวัตถุทางพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางของเมือง ในขณะที่จันทบุรีไม่ได้เป็นเมืองใหญ่หรือมีความสำคัญแบบเมืองเอกที่มีปูชนียสถานหรือศาสนวัตถุเป็นหลักชัยของเมืองหรือกลุ่มเมือง แม้แต่ชุมชนเจ้าพิชัยโลก เจ้านครศรีธรรมราชก็ได้เปรียบว่าชุมชนอื่น คือเป็นเชื้อพระวงศ์ของราชวงศ์บ้านพลูหลวง ส่วนเจ้าพิชัยโลก เจ้านครศรีธรรมราชก็ล้วนเคยเป็นขุนนางปกครองหัวเมืองเอกของกรุงศรีอยุธยา เจ้าพระฝางก็เคยเป็นสังฆนายก เป็นพระสงฆ์ที่ชาวบ้านในพื้นที่เคารพนับถือในเรื่องบุญฤทธิ์ ส่วนพระยาตากเป็นเพียงสามัญชน ไม่ใช่เจ้า ไม่ใช่เชื้อวงศ์ขุนนางใหญ่ เป็นเพียงขุนนางหัวเมืองระดับกลางของกรุงศรีอยุธยา ทั้งยังมีเชื้อสายทางบิดาเป็นชาวจีน ในทางบารมีแล้วพระยาตากจึงอ่อนด้อยที่สุดในผู้นำชุมชนใหญ่ทั้ง 5 ชุมชน

การที่พระยาตากปราบปรามชุมชนต่างๆ เพื่อรวมอำนาจ สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับราชอาณาจักรได้สำเร็จ และสร้างศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่ขึ้นที่กรุงธนบุรี พระองค์ต้องแสดงพระบรมเดชานุภาพและพระบารมีให้เป็นที่ประจักษ์อย่างยิ่งในการขึ้นสู่อำนาจ โดยแสดงพระบรมเดชานุภาพ พระบารมีผ่านการเป็นผู้นำทางการรบควบคู่ไปกับการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเพื่อสร้างพระราชอำนาจและความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ด้วยแนวคิดใหม่ที่ต่างไปจากกลุ่มผู้นำเดิมสมัยอยุธยา ซ้ำยังคงดำรงอยู่ในช่วงแรกหลังเสียกรุงผ่านผู้นำหรือเจ้าชุมชนทั้งหลาย พระราชอำนาจและพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินในระยะแรกมาจากพระปรีชาสามารถในการทำสงครามต่อสู้กับพม่าและบรรดาชุมชนต่างๆ ทำให้คนทั้งหลายยกย่องพระองค์ขึ้นเป็นเจ้า การตั้งตนเป็นเจ้าและการปราบปรามบ้านเมืองทางตะวันออกของสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงมาจากพระราชอำนาจ พระบารมีที่มาจากพระปรีชาสามารถทางการรบส่วนพระองค์ อีกทั้งชุมชนของพระองค์เป็นเพียงชุมชนเดียวที่ต่อสู้กับกองทัพพม่าอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ทรงตีฝ่าวงล้อมออกจากกรุงศรีอยุธยามาจนถึงการเข้ารบพม่าที่เมืองบางกอกและตีค่ายโพธิ์สามต้น การตีค่ายโพธิ์สามต้นนี้มีความหมายในทางสัญลักษณ์อย่างสำคัญ เพราะคือการกลับเข้ามายังศูนย์กลางอำนาจการปกครองอย่างกรุงศรีอยุธยา การขับไล่พม่าให้ออกไปจากศูนย์กลางการปกครองสำเร็จล้วนทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงมีความชอบธรรมมากขึ้นในการตั้งตัวเป็นเจ้าผู้ปกครองราชอาณาจักร และจากพระบรมเดชานุภาพทางทหารนี้ทำให้มีบ้านเมืองจำนวนหนึ่งยอมรับและยอมอยู่ใต้พระราชอำนาจของพระองค์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้ความเห็นว่าลักษณะการเมืองการปกครองสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินนี้มีลักษณะเฉพาะคือเกิดจากการรวมกลุ่มของผู้มีอำนาจในท้องถิ่นต่างๆ ที่ยอมอยู่ใต้อำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสิน “...ด้วยเหตุฉะนั้น ราชอาณาจักรอยุธยาของพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีความเป็น

ราชอาณาจักรเพียงในรูปแบบ ในด้านเนื้อหาที่ยังคงเป็นการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ ของชุมชนต่างๆ ภายใต้พระราชอำนาจของ “ชุมชน” ของพระองค์เอง...”⁴ และเมื่อมองว่าการปกครองของสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นไปในรูปแบบชุมชนจึงนำไปสู่การวิเคราะห์ของนิธิว่าพระเจ้าตากสินจึงต้องแสดงพระองค์ในลักษณะที่ใกล้ชิดกับไพร่พลของพระองค์มากกว่าพระมหากษัตริย์ตามแบบจารีต ซึ่งความสัมพันธ์แบบนี้นอกจากจะไม่ทำให้เสียพระราชอำนาจ ยังเป็นการเพิ่มพระราชอำนาจที่มีฐานอยู่บนการแสดงอาณาบารมีของพระองค์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ไพร่พล ในทางตรงกันข้ามการมีความสัมพันธ์กับไพร่พลในชุมชนโดยผ่านสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างการเสด็จพยุหยาตราเป็นวัฏกระบวนตามพระราชประเพณีต่างหาก กลับเป็นการทำลายรากฐานของพระราชอำนาจ เพราะเป็นการทำให้อาณาบารมีของพระองค์สิ้นสุดลง เพราะเหตุที่อำนาจบารมีที่โยงกับความเป็นสถาบันกษัตริย์ยอมทำลายพลังของอาณาบารมีซึ่งมีตามธรรมชาติ การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเน้นความสัมพันธ์ในตัวบุคคลที่อาศัยอาณาบารมีส่วนตัวจึงทำให้คนมองว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ที่แปลกหรือไม่เหมือนกษัตริย์ไทยธรรมดา⁵

พระราชจริยวัตร พระราชกรณียกิจต่างๆ ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยเฉพาะทางด้านพุทธศาสนาในความคิดของนิธิจึงเป็นลักษณะการแสดงอำนาจบารมีและสร้างอำนาจส่วนพระองค์ เน้นอิทธิปาฏิหาริย์ขององค์พระมหากษัตริย์มากกว่าความเป็นสถาบัน โดยนิธิให้ข้อสังเกตว่าหลังศึกอะแซหุ่นกี้ใน พ.ศ. 2318 สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระองค์ยิ่งกว่าอัครศาสนูปถัมภก เพื่อสร้างพระราชอำนาจและบารมีที่ดูแลรักษาพระบารมีที่ไทยไม่สามารถสู้รบกับพม่าได้เต็มที่ และสูญเสียอิทธิพลในการควบคุมหัวเมืองเหนือ พระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินอย่างการนั่งกรรมฐานจึงถูกมองว่าเป็นการเสริมบารมีของพระองค์

“...หากพิจารณาทั้งหมดนี้ว่าเป็นการกระทำทางการเมือง ก็จะเข้าใจได้ว่า ทรงพยายามเน้นความสำเร็จในทางธรรมของพระองค์ เพื่อพิสูจน์อาณาบารมีส่วนพระองค์ให้ประจักษ์แก่คนทั่วไป ซึ่งในสภาพการเมืองขณะนั้นก็เป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการเสริมสร้างความมั่นคงแก่พระราชอำนาจของพระองค์ในการครอบครองราชอาณาจักรอยุธยาในลักษณะของชุมชน...พระเจ้ากรุงธนบุรียังได้ทรงพิสูจน์อาณาบารมีนี้ในทางอื่นๆ แก่ราษฎรทั่วไป เช่นการได้พระแก้วมรกตมาใน พ.ศ. 2322 ก็

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555), หน้า 203.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 209-215.

เป็นการพิสูจน์ความสำเร็จทางศาสนาหรืออาณาจักรมีส่วนพระองค์ที่เห็นได้ชัดอย่างหนึ่ง...”⁶

ในความคิดของนิธิจึงดูเหมือนกับว่าตลอดรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงใช้พุทธศาสนาในการสร้างพระราชอำนาจ สร้างพระบารมีเพื่อส่งเสริมปกครองในรูปแบบชุมชนที่เน้นการสร้างบารมีส่วนพระองค์และดูเหมือนกับการแสดงพระราชอำนาจตามแบบจารีตอย่างพระมหากษัตริย์จะเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นและอาจมาบั่นทอนพระราชอำนาจบารมีส่วนพระองค์ ทั้งยังทรงแสดงพระราชอำนาจบารมีส่วนพระองค์ผ่านพุทธศาสนามากขึ้นกว่าปกติหลังศึกอะแซหุุ่นก็ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงพระราชกิจจานุกิจต่างๆ โดยละเอียดแล้วพบว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมิได้ทรงหลีกเลี่ยงการแสดงพระราชอำนาจตามแบบจารีตพระมหากษัตริย์อย่างในสมัยอยุธยา แต่พระองค์ทรงใช้การแสดงอำนาจบารมีส่วนพระองค์ควบคู่ไปกับการแสดงพระราชอำนาจตามอย่างแบบแผนของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในส่วนของการใช้พุทธศาสนาเพื่อสร้างพระราชอำนาจและส่งเสริมการปกครองของพระองค์

2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสมเด็จพระเจ้าตากสิน พ.ศ. 2310 – 2318

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาล่มสลายลงใน พ.ศ. 2310 ชุมชนของพระยาตากเป็นชุมชนเดียวที่มีหลักฐานว่าต้องการเข้ามาต่อสู้อุปถัมภ์กองกำลังพม่าที่ยึดครองกรุงศรีอยุธยาและต้องการฟื้นฟูราชธานีแห่งนี้ ในขณะที่ชุมชนอื่นนั้นดูแล้วเน้นการรักษาอำนาจและสร้างอิทธิพลในพื้นที่ศูนย์อำนาจของตน ทั้งนี้ในการสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงใช้ทั้งพระบารมีจากความสามารถส่วนพระองค์ในการเป็นนักรบและแสดงพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาเพื่อให้เกิดการยอมรับจากชนทั้งหลายในการเข้ามาต่อสู้อุปถัมภ์กรุงศรีอยุธยา การสร้างพระบารมีทางพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมีรูปแบบที่เป็นลักษณะเฉพาะของพระองค์ หลายนครณีแตกต่างจากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ในเบื้องต้นสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงอำนาจบารมีจากความสามารถส่วนพระองค์ทางทหาร ทำให้เกิดการยอมรับและยกย่องพระองค์ขึ้นเป็นผู้นำ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)ว่าทรงตั้งตัวเป็นเจ้าหลังชนะพม่าที่บ้านพรานนก “...จึงเสด็จขึ้นมากับม้าทหาร 4 ม้า ออกรบกับพม่าก่อน กองทัพทั้งปวงจึงตั้งปืนปิกกาออกรบแข่งล่อช้าง กองทัพพม่า 30 ม้า แดกย่นไปถึงพลเดินเท้า 2,000 ก็กระจายไป ฝ่ายทแกล้วทหารเห็นกำลัง

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 382.

บุญฤทธิ์เป็นอัครรยต์นี้ก็ยกย่องว่าเป็นจอมกษัตริย์สมมุติวงศ์...”⁷ ในการรบที่บ้านนาเกลือก็ทรงแสดงพระบารมีทางการรบให้คนกลัวเกรง “ทรงพระแสงปืนตันรางแดงกับหมู่พลโยธาหาญเข้าไปในหว่างพลทหารซึ่งนายกล้าอยู่นั้น ด้วยเดชโพธิสมภารบันดาลให้นายกล้ากับพวกพลทหารสยบสยองกลัวพระอานุภาพ วางอาวุธเสียดลวงวายบังคมอ่อนน้อม”⁸ หรือในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่ระบุว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตั้งตัวเป็นเจ้าของที่แขวงเมืองระยอง

“...พระยากำแพงเพชรจึงปรึกษากับนายทหารและรู้พลทั้งปวงว่า กรุงเทพมหานครคงจะเสียแก่พม่าเป็นแท้ ตัวเราคิดจะช่องสุมประชาราษฎร์ในแขวงหัวเมืองตะวันออกทั้งปวงให้ได้มากแล้ว จะยกกลับเข้าไปกู้กรุงให้คงคืนเป็นราชธานีดังเก่า แล้วจักทำนุบำรุงสมณพราหมณาประชาราษฎร์ซึ่งอนาถาหาที่พำนักบมิได้ให้ร่มเย็นเป็นสุขานุสุข และจะยอยกพระบวรพุทธศาสนาให้โชตินาการไพบูลย์ขึ้นเหมือนอย่างแต่ก่อน เราจะตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นให้คนทั้งหลายนับถือยำเกรงจงมาก การซึ่งจะก่อกู้แผ่นดินจึงจะสำเร็จโดยง่าย ท่านทั้งหลายจะเห็นประการใด นายทหารและไพร่พลทั้งปวงก็เห็นชอบด้วยพร้อมกันจึงยกพระยากำแพงเพชรขึ้นเป็นเจ้า เรียกว่าเจ้าตากตามนามเดิมแล้วรับพระประสาทอย่างหัวเมืองเอก...”⁹

การสร้างพระราชอำนาจพระบารมีในช่วงเวลาจลาจล เป็นผลมาจากการเป็นผู้นำทางการทหารที่แสดงฝีมือในสงครามจนเป็นที่ประจักษ์แก่ไพร่พล จึงทำให้ทรงได้รับการยอมรับให้เป็นเจ้า แต่หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเป็นเจ้าแล้ว ก็ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในรูปแบบการปฏิบัติเช่นเดียวกับพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา คือตั้งพระทัยบำเพ็ญทานและบำรุงสมณชีพราหมณ์ให้เป็นสุข ดังพระราชดำรัสก่อนเข้าตีจันทบุรีว่า “...เราจะทำการครั้งนี้ด้วยความวิหิงสาอาธรรมหามีได้ หวังจะให้ป็นสุขประโยชน์แก่สมณพราหมณาประชาราษฎร์ทั้งปวง ให้เป็นเกียรติยศสืบไป...”¹⁰ อย่างไรก็ตามการตั้งพระองค์เป็นเจ้าและแสดงพระทัยบำรุงพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมีลักษณะแสดงถึงความปรารถนาพระโพธิญาณหรือการเป็นพระพุทธเจ้าด้วย

⁷ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 278.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 279.

⁹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548), หน้า 154.

¹⁰ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 281.

เช่นถ้อยคำที่ข้าหลวงไปว่ากล่าวกับพระยาจันทบุรี “...อันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งเรานี้ มีพระราชจริตปราศจากล่อลวง ถ้ามีพระราชบริหารตรัสสิ่งใดแล้วเป็นสัตย์มิได้หวาดไหว ตั้งพระทัยสถิตอยู่ในพรหมวิหารเพื่อจะให้เป็นพุทธบารมีสืบไป...”¹¹ และในการบำเพ็ญพระราชกุศลที่ชลบุรี “...พระราชทานเงินตราอาหารแก่สัปเหร่อ ให้คนชากศพอันอดอยากอาหารตายนั้นเผาเสีย แล้วพระราชทานบั้งสุกุลทานแลพระราชทานเงินตราอาหารแก่യാจกวณิกในเมืองชลบุรีเป็นอันมาก แล้วอุทิศกัลปนาพระราชทานกุศลให้แก่หมู่เปรตไปในปรโลกนั้น เพื่อจะเป็นปัจจัยแก่พระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ...”¹²

หลังจากขับไล่พม่าที่ยึดกรุงศรีอยุธยาออกไปสำเร็จและเสด็จมาตั้งราชธานีที่กรุงธนบุรีและปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว บรรดากลุ่มอำนาจและราษฎรจำนวนมากยังมีได้มาสวามิภักดิ์อ่อนน้อมพระองค์จนกระทั่งการรบพม่าที่บางกุ่ม สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระปรีชาสามารถทางทหารในการสู้กับกองทัพพม่าที่มีมากกว่าให้แตกพ่ายหนีไป ทำให้

“...พระเกียรติยศก็ลือชาปรากฏ ดุจพญาไกรสรสีหราชอันเป็นที่กลัวแห่งหมู่สัตว์จตุบาททั้งปวง ครั้นนั้นหมู่คนอาสาธรรมซึ่งคุณพระคพวกตั้งอยู่กระทำโจรกรรม ณ หัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา มิได้เชื่อพระบรมธิคุณแลตั้งตัวเป็นใหญ่นั้น ก็บันดาลให้สยบสยของพองเคียรเกล้า ชวนกันนำเครื่องราชบรรณาการต่างๆ เข้ามาถวายเป็นอันมาก...”¹³ เมื่อตั้งบ้านเมืองที่กรุงธนบุรีได้มั่นคงแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกอย่างเต็มที่ “...ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธศาสนาจักสมบูรณ์รุ่งเรืองนั้น ด้วยบริษัททั้งสี่ปรนนิบัติตามพุทโธวาท แลพระสงฆ์ทุกวัน นี้ยังปรนนิบัติพระจตุปาริสุทธศีลสังวรนั้นมิบริบูรณ์ จึงทรงพระกรุณาตั้งพระสังฆราชาชาคณะขึ้นไว้ ให้กำชับว่ากล่าวพระสงฆ์ทั้งปวง แล้วพระราชศรัทธาจ้างให้หมู่เสนาทหารพลเรือน สร้างพระวิหารเสนาสนะกุฎิมากกว่า 200 กุฎิ สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก แล้วจึงตรัสพระราชทานโอวาทประกาศสนไว้ว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงจงตั้งสติอารมณ์ปรนนิบัติ ตั้งอยู่ในพระจตุปาริสุทธศีลสังวรวินัยบัญญัติบริบูรณ์ อย่าให้พระศาสนาของพระองค์เศร้าหมองเลย แม้นพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะขัดสนด้วยวัตถุจัดปัจจัยทั้งสี่ประการนั้น เป็นธุระโยมจะอุปถัมภ์ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงมีศีลคุณบริบูรณ์ในพระศาสนาแล้วแม้นจะปรารณามังสะรุระโยม โยมก็อาจสามารถ

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 281.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 284.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 289.

จะเชือดเนื้อแลโลหิตออกบำเพ็ญทานได้...”¹⁴ และ “...พระศาสนาจะวุฒิจริฐิติกาล นั้น เพราะพระปริยัติกุลบุตรเล่าเรียนพระไตรปิฎก จึงทรงพระกรุณาให้ สังฆการี ธรรมการทำสารบาญชีพระสงฆ์ ผู้ใดบอกเล่าเรียนพระไตรปิฎกได้เป็นอันมาก จึงทรง ถวายไตรผ้าเทศเนื้อละเอียด แล้วพระราชทานจตุปัจจัยแก่เถรเถรตามได้เล่าเรียน มากแลน้อย...”¹⁵

ในช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านพระปรีชา สามารถทางการทหารในการต่อสู้กับข้าศึกให้เป็นที่ประจักษ์ ทำให้เกิดการยอมรับจากไพร่พลและหัว เมืองต่างๆ และทรงแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกด้วยการปฏิบัติบูชา บำรุงพุทธศาสนาใน รูปแบบจารีตของพระมหากษัตริย์ที่เคยกระทำแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาคือการบำรุงเสนาสนะ จตุปัจจัย ต่างๆ รวมทั้งทรงจัดการปกครองสงฆ์ การเล่าเรียนของสงฆ์ให้เป็นระบบ แต่ในขณะเดียวกันทรงเน้น ความเป็นผู้มีบารมีเป็นพิเศษ เช่น การแสดงพระราชประสงค์ว่าสามารถเชือดเนื้อถวายเป็นทานได้ ซึ่ง มีนัยยะของการบำเพ็ญบารมีหรือการแสดงความไม่ยึดติดในร่างกายสังขารของ บุคคลที่ปรารถนาจะ บรรลุธรรม ทั้งนี้การแสดงพระองค์ในลักษณะนี้เริ่มปรากฏตั้งแต่ตอนทำสงครามกอบกู้กรุงศรีอยุธยา จากพม่าที่หลังจากเข้ากรุงได้แล้ว

“...จุลศักราช 1130 ปีชวดสัมฤทธิศก ทอดพระเนตรเห็นอัฐริกเวรพะคน ทั้งปวงอันถึงพิบัติชีพตายด้วยทุกข์โศก โจระ โรคะ สุขกองอยู่ดงหนึ่งภูเขา แลเห็น ประชาชนซึ่งลำบากอดอยากอาหาร มีรูปร่างดุจหนึ่งเปรตปีศาจพึงเกลียด ทรงพระ สสังเวชประคุดมีพระทัยเหนียวหน่ายในราชสมบัติ จะเสด็จไปเมืองจันทะบุณ จึง สมณพราหมณาจารย์ เสนาบดีประชาราษฎรชวณกันกราบทูลอาราธนาวิงวอน สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระบรมหน่อพุทธางกูร ตรัสเห็นประโยชน์เป็นปัจจัยแก่ พระปรมาภิเชกสมโพธิญาณนั้นก็รับอาราธนา...”¹⁶

สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงให้ความสำคัญกับการสร้างพระราชอำนาจ ให้พระองค์เป็น พระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวในแผ่นดินโดยการเสด็จพระราชดำเนินยกทัพไปปราบปรามชุมนุม ต่างๆ และในการปราบปรามชุมนุมเหล่านี้ได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เพื่อสนับสนุนการสร้างเสริมพระราชอำนาจและพระบารมีของพระองค์ เมื่อปราบชุมนุมเจ้า

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 289.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 290.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

นครศรีธรรมราชได้ ทรงจัดพิธีสมโภชพระธาตุนครและให้อัญเชิญพระเถระ พระไตรปิฎกมายังกรุงธนบุรี

“...ทรงพระกรุณาให้ราชบัณฑิตจัดพระไตรปิฎก ลงบรรทุกเรือเข้ามากรุงเทพฯ แต่พอจำลองได้ทุกพระคัมภีร์แล้วจึงจะเชิญออกมาไว้ตั้งเก่า แลพระอาจารย์ชรีซึ่งแตกหนีออกไปอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราชนั้น ให้นิมิตต์เข้ามากับสาธุศิษย์ด้วย ลุศักราช 1131 ปีฉลูเอกศก เสด็จดำเนินทัพกลับมาเมืองธนบุรี จึงตั้งพระอาจารย์ชรีเป็นพระสังฆราช แล้วทรงพระกรุณาจ้างให้ช่างจาร จารพระไตรปิฎกทั้งจบ สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ฝ่ายเจ้าฉะครนั้นพระราชทานโทษให้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัจจา ตั้งแต่นั้นมาพระศาสนาก็ค่อยเฟื่องฟูขึ้นได้ตั้งเก่า...”¹⁷

การได้พระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่เคยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นพระสังฆราชและพระไตรปิฎกมาไว้ที่กรุงธนบุรีเป็นการแสดงพระบารมีอย่างหนึ่ง ทั้งนี้การสร้างพระไตรปิฎกไว้ที่กรุงธนบุรีแสดงว่าหลักการคำสอนของพุทธศาสนาในเวลานั้น เริ่มได้รับการชำระและฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ เพราะหลังเสียกรุงศรีอยุธยา ตำราและคัมภีร์ต่างๆ ได้เสื่อมสูญไปจากภัยสงคราม การเชิญพระไตรปิฎกจากนครศรีธรรมราชมาคัดลอกจึงเป็นการสร้างตำราและคัมภีร์ต่างๆ ให้สมบูรณ์ขึ้นเพื่อชดเชยกับที่สูญหายไป โดยไม่ได้มีปัญหาในหลักการธรรมข้อใดที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในหมู่สงฆ์จนต้องตีความกันใหม่ถึงขั้นที่ต้องสังคายนา และแม้จะไม่มี การสังคายนาแต่การบำรุงพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระบารมี ที่แสดงพระองค์เป็นศาสนูปถัมภก ฟื้นฟูและบำรุงพุทธศาสนาได้ไม่น้อยกว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยก่อน ทั้งนี้ การมีพระไตรปิฎกมาประดิษฐาน และมีการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชที่กรุงธนบุรีคือการยกฐานะความสำคัญของกรุงธนบุรี ว่าเป็นศูนย์กลางทางอำนาจการเมืองและศาสนา ที่ชอบธรรมสืบเนื่องจากกรุงศรีอยุธยา เพราะกรุงธนบุรีหรือเมืองบางกอกแต่เดิมนั้นมิได้มีความยิ่งใหญ่ มิได้เป็นศูนย์กลางอำนาจ มิได้มีศาสนสถานใดๆ ที่สำคัญ การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินเข้าตีพม่าและยึดกรุงศรีอยุธยาคืนกลับมาได้นั้น พระองค์ทรงยึดสถานที่ที่เป็นสัญลักษณ์ของศูนย์กลางอำนาจเก่าและเป็นการสร้างพระบารมีให้แก่พระองค์ที่เมื่อเทียบกับชุมชนอื่นแล้ว ทรงเป็นหัวหน้าชุมชนที่มีขนาดเล็กที่สุดและมีฐานะทางสังคมด้อยกว่าเจ้าชุมชนอื่น การยึดกรุงศรีอยุธยาได้คือการเข้าถึงศูนย์กลางอำนาจของรัฐไทย แต่ด้วยเหตุผลทางการเมืองทำให้ทรงย้าย

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 295.

ศูนย์กลางอำนาจมาสถานที่ใหม่ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างพระบารมีและยกฐานะศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่นี้ให้ไม่ยิ่งหย่อนกว่าที่เดิม

เมื่อเสด็จไปปราบชุมนุมทางเหนือเมื่อได้เมืองพิษณุโลกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสมโภชสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง “...เสด็จเข้าไปนมัสการพระชินราช พระชินชรี พระชรัสากมณี ก็ทรงพระโสมนัสปรีดาปราโมทย์เลื่อมใสศรัทธา เปลื้องพระภูษาจากพระองค์ทรงพระ ชินราชเจ้า...”¹⁸ และเมื่อเข้าตีเมืองสวางคบุรีได้ ก็ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสมโภชพุทธเจดีย์ที่เมืองนั้นและเมืองอื่นในบริเวณใกล้เคียง “...เสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองสวางคบุรีย์ สมโภชพระธาตุสามเวน แล้วเปลื้องพระภูษาออกจากพระองค์ทรงพระบรมมาตุ แล้วให้บูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม แลพระบรมธาตุให้บริบูรณ์ดั่งเก่า จึงเสด็จพระราชดำเนินไปสมโภชพระ ณ ย่าง 3 เวน แล้วเสด็จไปสมโภชพระบรมธาตุเมืองสวรรคโลกย์...”¹⁹ การได้เสด็จไปสักการบูชาพุทธเจดีย์ต่างๆ ในเมืองเหนือนี้เป็นการแสดงถึงพระราชอำนาจและพระบุญญาบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินได้เหมือนกับพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาคือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่เคยเสด็จไปสักการบูชาพุทธเจดีย์ในเมืองพิษณุโลกและเมืองสวางคบุรีใน พ.ศ. 2283 “...ครั้นเดือนสิบสอง ปิวอกโทศก พระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปสมโภชพระชินราช ชินชรี ณ เมืองพระพิศณุโลกสามวัน เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสมโภชพระสารีริกบรมธาตุ ณ เมืองสวางคบุรีย์สามวันแล้ว เสด็จกลับยังพระนครชिरอยุธยา...”²⁰

สิ่งที่ต้องพิจารณาคือที่เมืองสวางคบุรีนั้น เนื่องจากเคยเป็นที่ตั้งของชุมนุมเจ้าพระฝาง ผู้ที่เป็นพระสงฆ์แต่ตั้งตัวเป็นเจ้า เอาพระสงฆ์มาเป็นข้าราชการ ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงจัดการชำระพระสงฆ์ เพื่อสร้างความบริสุทธิ์ ความถูกต้องให้พระศาสนากลับคืนมา รวมทั้งเป็นการจัดการสร้างระบบปกครองสงฆ์ให้เรียบร้อยขึ้นโดย

“...วันอังคาร ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 11 ปีชาลโทศก ทรงพระกรุณาให้นิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายเหนือมาพร้อมกันหน้าพระที่นั่ง ขุนนางผู้น้อยผู้ใหญ่ฝ่ายทหารพลเรือนเฝ้าพร้อมกัน จึงดำรัสปรึกษาว่า พระสงฆ์บรรดาอยู่ฝ่ายเหนือนี้ เป็นพรรคพวกเพื่อนอายเรือนฝางยอมคิดถือปืนรบศึก ฆ่าคนปล้นเอาทรัพย์สิ่งของ แลกินสุราส้องเสพด้วยสีกาให้ขาดจากสิกขาบทจัดอุปารชิก เป็นลามกอยู่ในพระศาสนาจะนี้จะไว้มิได้อันนี้ พระสงฆ์ฝ่ายใต้ฝ่ายเหนือ ก็แปลกปลอมกันอยู่มิรู้ว่อาจคืใดตือองคืใดชั่ว จะได้กระทำสักการบูชาให้เป็นผลานิสงส์แก่ตนแก่ท่าน แลให้พระสงฆ์ว่าแต่ตามสั่งตาม

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 296.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 298.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 240.

จริง ถ้าได้ผิดในจัตุปาราชิกแต่กาลใดกาลก่อน จะพระราชทานผ้าให้สึกออกทำ
 ราชการ ที่มีรับนั้นจะให้ดำน้ำกับนาฬิกา 3 กลั่น ถ้าขณะจะให้เป็นเจ้าของอิการราชา
 คณะฝ่ายเหนือ โดยสมควรแก่คุณความรู้ ที่แพ้นาฬิกานั้นจะให้ลงพระราชอาชญา
 แล้วสักข้อมือมิให้บวชได้อีกเลย ถ้าสมอนาฬิกาจะพระราชทานผ้าไตรให้บวชใหม่ ถ้า
 ไม่รับแต่เดิม ครั้นจะให้ลงดำน้ำกลับคืนคำว่าได้ทำผิด จะให้ลงพระราชอาชญา
 ประหารชีวิตเสีย อนึ่ง เมื่อพระสงฆ์จะลงดำน้ำนั้น ให้ตั้งศาลกั้นม่านดาดเพดาน แต่ง
 เครื่องพลีกรรมเทพดาพร้อมแล้ว ทรงพระอธิษฐานให้พระบารมีนั้นช่วยอภิบาลรักษา
 พระสงฆ์ทั้งปวง ว่าภิกษุองค์ใดมิได้ขาดสิกขาบจัตุปาราชิก ขอให้พระบารมี
 โภธิญาณของโยม แลอาณูภาพเทวดาอันศักดิ์สิทธิ์ช่วยอภิบาลรักษาพระผู้เป็นเจ้าของ
 อย่าให้แพ้นาฬิกาได้ ถ้าแลภิกษุรูปใดศีลวิบัติด้วยจัตุปาราชิก จงสังหารให้แพ้นาฬิกา
 นาฬิกาให้เห็นประจักษ์แก่ตาโลก เดชะพระบารมีสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ครั้นนั้น
 พระสงฆ์ที่มีศีลบริสุทธิ์ก็ชนะแก่นาฬิกาหาอันตรายมิได้ ที่ภิกษุทุศีลนั้นก็แพ้นาฬิกา
 เห็นประจักษ์แก่ตาโลกทั้งปวง พระสงฆ์ดำน้ำครั้งนั้น ชะนะบ้าง เสมอบ้าง แพ้บ้าง
 เสนาบดีทั้งปวงก็กระทำตามรับสั่งโดยสมควรแก่คุณและโทษ แต่ผ้าไตรที่พระสงฆ์สึก
 นั้น ได้เผาทำเป็นสมุกไปทาพระมหาธาตุเมืองฝาง แล้วทรงพระกรุณาให้เย็บผ้าจีวร
 ให้ได้พันไตรบวชพระสงฆ์ไว้ฝ่ายเหนือ แล้วให้ลงมาอาราธนารับพระสงฆ์ราชาคณะ
 แลอันดับ 50 รูป ณ กรุงธนบุรีฯ ขึ้นไปบวชพระสงฆ์ไว้ทุกหัวเมือง แล้วพระราชทาน
 ราชาคณะไว้ให้อยู่สั่งสอนพระสงฆ์ฝ่ายเหนือ พระพิมลธรรมอยู่เมืองฝาง พระธรรม
 เจดีย์อยู่ทุ่งยั้ง พระธรรมราชา พระเทพกวี อยู่เมืองสวรรคโลก พระธรรมอุดมอยู่
 เมืองพิไชย พระโพธิวงษ์อยู่เมืองพิศณุโลกย์...”²¹

การจัดการชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ถือว่าเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในรัฐที่นับถือพุทธ
 ศาสนา โดยมีตัวอย่างการชำระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นสำคัญ แต่สมเด็จพระเจ้า
 ตากสิน นอกจากจะใช้พระราชอำนาจทางโลกในการจัดการชำระพุทธศาสนายังทรงใช้รูปแบบ
 พิธีกรรมที่อ้างอิงบุญบารมีส่วนพระองค์ที่ทรงสั่งสมมาเพื่อพระโพธิญาณมาช่วยจัดการชำระภิกษุให้
 บริสุทธิ์อันเป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน เป็นการแสดงพระราชอำนาจ บารมีส่วนพระองค์ที่พิเศษกว่า
 พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา การปราบปรามชุมนุมหัวเมืองฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ให้มาอยู่ในพระราชอำนาจ
 รวมทั้งการได้บำเพ็ญพระราชกุศลเหมือนอย่างพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงปฏิบัติมาก่อน
 จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการสร้างพระบารมีให้เป็นที่ยอมรับจากทั้งพระปรีชาสามารถทางการทหาร

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 297-298.

ควบคู่ไปกับการใช้พุทธศาสนาผ่านการบำเพ็ญพระราชกุศลตามแบบพระมหากษัตริย์แต่ก่อน รวมทั้งการอ้างอิงถึงพระบารมีส่วนพระองค์ในฐานะผู้มีบุญ ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ ที่พิเศษไปจากพระมหากษัตริย์ในจารีตเดิม ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงไม่ได้ใช้พุทธศาสนาเพื่อสร้างพระราชอำนาจในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งโดยเฉพาะ แต่พระองค์ได้ทรงเลือกใช้ทั้งรูปแบบที่อ้างอิงพระราชอำนาจบุญบารมีส่วนพระองค์ผสมผสานกับแบบแผนปฏิบัติตามอย่างจารีตของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามทรงเน้นเรื่องการอ้างอิงพระบารมีส่วนพระองค์มากเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นแบบแผนที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ทรงแสดงออกอย่างชัดเจน

เมื่อทรงปราบปรามชุมนุมต่างๆ ให้มาอยู่ในพระราชอำนาจได้แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแผ่ขยายอำนาจไปยังกัมพูชา ในจดหมายเหตุรายวันที่พุกองธนบุรี คราวปราบเมืองพุทไธมาศและเขมร พ.ศ. 2314 มี 2 เหตุการณ์ที่แสดงถึงพระราชดำริของสมเด็จพระเจ้าตากสินในเรื่องพระราชอำนาจของพระองค์ที่ทรงอ้างอิงจากแนวคิดทางพุทธศาสนา เหตุการณ์แรกคือกรณีลงโทษจมีนไวยวรรณาก และพวก ที่เจ้าพระยาจักรีทูลว่าย่อหย่อนต่อสงคราม โปรดฯ ให้ลงพระราชอาญาถึงชีวิตแต่มีขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยกราบทูลขอพระราชทานชีวิตไว้ทำสงครามแก้ตัวฉลองพระเดชพระคุณ

“...จึงมีพระราชบริหารดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า ผู้จะเป็นกษัตริราช ทำนุก บำรุงอาณาประชาราษฎรแลแผ่นดินให้สมบูรณ์นั้น มิได้ตั้งอยู่ในขนบธรรมเนียม พระราชบัญญัติทางพระอุเบกขา ผิดแลมิกระทำโทษ ชอบแลมิให้ปัน บ้านเมืองนั้นก็ เสียไป แลأيมีชื่อ 5 คน กระทำผิดดุจประเวณีอันเป็นธรรม ดุจพญาเอลาราก็เป็น อย่างอยู่ ใช่ว่าจมีนไวยเลี้ยงมาจะไม่รักใคร่นั้นหาไม่ได้ มาทว่าไพร่คนหนึ่งอันเป็นข้า ขอบขันธเสมาเสียไปนั้น ก็มีความรักประดุจชีวิต จึงทรงพระสัถยาธิฐานสาบานต่อ หน้าพระอาจารย์วัดเทริงหวาย พระสงฆ์หลายรูปว่าเป็นความสังแห่ง ฯข้าฯ ๆ ทำ ความเพียรมิได้คิดแก่กายแลชีวิตทั้งนี้ จะปรารถนาสมบัติพิสดานอันใดหามิได้ ปรารถนาแต่จะให้สมณชีพราหมณ์สัตว์โลกเป็นสุขอย่าได้เบียดเบียนกัน ให้ตั้งอยู่ใน ธรรมปฏิบัติ เพื่อจะเป็นปัจจัยแก่โพธิญาณสิ่งเดียว ถ้าแลผู้ใดอาจสามารถจะตั้งอยู่ใน ราชสมบัติ ให้สมณพราหมณ์ประชาราษฎรเป็นสุขได้ จะยกสมบัติทั้งนี้ให้แก่บุคคล นั้น แล้ว ฯข้าฯ จะไปสร้างสมณธรรมแต่ผู้เดียว ถ้ามีฉะนั้นจะปรารถนาศึรชะแลหทัย วัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็จะให้แก่ผู้นั้น ถ้าแลมีสังฉะนี้ ฯข้าฯ มุสาวาทขอให้ตกไปยัง อบายภูมิจึงเกิด เมื่อแลคนทั้งปวงกระทำโทษผิดถึงฉะนี้ครั้งจะมีเอาโทษ ก็เสียขน บบ้านเมืองไป ครั้นมิให้เล่าเจ้าพระยาแลพระยาพระหลวงมาขอเป็นอันมาก เป็นมิรู้ที่ จะคิด ตรีศด้วยพระเทาดังนี้แล้ว จึงตรีศแก่ข้าทูลละอองฯ ซึ่งกราบทูลขอโทษนั้นว่า ราชการสงครามเมืองปาสักยังมีอยู่ ถ้าแลสุที่เจ้าทั้งปวงจะพร้อมกันไปตีเมืองปาสัก

ถวายให้ได้ ซึ่งคนโทษถึงตายนั้นก็จะงัดโทษไว้ให้ไปทำราชการแก้ตัว ข้าพทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย 22 คน ก็รับสั่งจะอาสาไปตีเมืองปาสักทูลเกล้าฯ ถวาย แลคน 5 คนซึ่งเป็นมหันต์โทษนั้น ก็ทรงพระกรุณาพระราชทานชีวิตไว้...”²²

อีกเหตุการณ์หนึ่งคือหลังจากที่ตีเมืองพุทไธมาศได้แล้วทรงจัดพิธีบำเพ็ญพระราชกุศล 2 ครั้ง ครั้งแรกในวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น 10 ค่ำ เพลาเช้า “...เสด็จฯ ไปบำเพ็ญพระราชกุศล ณ วัดญวน ถวายนมัสการบูชาพระปฏิมากร ครั้นแล้วพระสงฆ์ญวนสวดมนต์ถวายจบแล้ว ทรงพระราชศรัทธา ถวายเงินพระสงฆ์ เณร ปะชี แล้วมีพระราชบริหารให้โอวาทแก่พระสงฆ์โดยภาษาญวนให้ตั้งอยู่ในวินัย สิกขา ว่าอย่าคบหาส้องเสพด้วยสีกา ให้อุตสาหะทำนุยก์บำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรือง...”²³ และอีกครั้งหนึ่งในวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น 15 ค่ำ “...เพลาเช้า เสด็จฯ ทรงม้าพระที่นั่งไปบำเพ็ญกุศล ณ วัดญวน ให้สังฆการีธรรมการนิมนต์พระสงฆ์ไทย จีน ญวนเป็นอันมาก มาพร้อมกัน ณ วัดญวน แล้วสวดพระพุทธมนต์ตามภาษา ครั้นจบแล้วถวายไทยทานพระสงฆ์ไทย เงินองค์ละ 1 บาท แพรองค์ละสาย พระสงฆ์ญวน พระสงฆ์จีนเงินเสมอองค์ละ 1 บาท สามเณรองค์ละ 1 บาท แล้วตรัสประภาษให้โอวาท พระสงฆ์ญวนโดยภาษาญวน พระสงฆ์จีนโดยภาษาจีน ในพระราชอธิบายว่าให้ตั้งอยู่ในพระวินัยสังวร ศील อย่าให้เสพเมถุนต่อสีกา สามเณรคฤหัสถ์ถ้ามิได้ตั้งอยู่ในบัญญัติฉะนี้ จะให้ตัดศีรษะเสีย...”²⁴

จากพระราชดำรัสทั้งสองกรณีนี้ ในกรณีแรกทำให้เห็นถึงการแสดงถึงความเข้าพระทัยในการแสดงพระราชอำนาจตามอย่างแบบแผนประเพณีของพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงแสดงให้เห็นว่าทรงทราบถึงรูปแบบ การใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ต้องรู้จักเด็ดขาด รู้จักการปูนบำเหน็จและการลงโทษที่ต้องมีความเป็นธรรมจึงจะรักษาบ้านเมืองได้ ทรงแสดงให้เห็นถึงจุดหมายของพระมหากษัตริย์ตามแบบที่มีมาคือกระทำการทั้งหลายเพื่อจะบำรุงประชาชนสมณชีพราหมณ์ให้เป็นสุข แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินได้แสดงถึงความปรารถนาในพระโพธิญาณอย่างแรงกล้า และการที่ทรงพระราชดำริว่าถ้ามีผู้ใดเหมาะสมจะบำรุงบ้านเมืองแล้ว จะทรงยกราชสมบัติให้โดยพระองค์จะไปมุ่งเน้นปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์แต่ก่อนไม่เคยมีพระราชดำริเช่นนี้ ไม่เคยมีพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาที่ประกาศว่าพร้อมจะยกราชสมบัติให้ใครแล้วออกไปบวชเพื่อมรรคผลนิพพาน ซึ่งการแสดงความปรารถนาในพระโพธิญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาแนวใหม่ที่นำมาสร้าง

²² พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) จดหมายรายวันทัณฑ์ อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2551), หน้า 200-201.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 215-216.

เสริมพระราชอำนาจการปกครองของพระองค์ และเมื่อพิจารณากับกรณีที่สองที่ทรงมีพระบรมราชโองการแก่พระสงฆ์ให้ปฏิบัติตนถูกต้องตามพระวินัย ถ้าไม่ทำตามจะถูกลงโทษหนักถึงขั้นประหารชีวิต เรื่องนี้ก็เป็น การแสดงให้เห็นถึงการมีพระราชอำนาจหรือแสดงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ต่อพระสงฆ์ในรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่พระมหากษัตริย์ประกาศจะลงโทษพระสงฆ์ถึงชีวิตถ้าละเมิดพระวินัย เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเหนือกว่าของพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่สูงกว่าพระวินัยของสงฆ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงออกมาตั้งแต่ครั้งชำระพระสงฆ์ที่เมืองเหนือหลังปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง

การปราบปรามชุมนุมต่างๆ ให้มาอยู่ภายใต้พระราชอำนาจและบำรุงบ้านเมืองให้เป็นสุขได้กล่าวถึงอยู่ใน “โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี” ของนายสวนมหาดเล็ก เมื่อ พ.ศ. 2314 เนื้อหาบางส่วนในโคลงนี้ทำให้เห็นรูปแบบการปกครองและการยอมรับในสมเด็จพระเจ้าตากสินของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินโดยยังทรงเป็นพระมหากษัตริย์ตามแบบสมมติเทพเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาคือเป็นเหมือนกับภาคหนึ่งของพระนารายณ์บนโลกมนุษย์

“...บุญพระภูวนารถเกล้า	จักรพาฬ
ทรงฤทธิ์เดชชาญ	เชี่ยวชาญ
พระสติวิทยาญาณ	ขยับยอด ชนแฮ
ทรงสมาธิปัญญาล้ำ	แหล่งหล้า ฤเสมอ
เสมอองค์หริรักษ์เรื่อง	รงค์รุท
คล่องพาหนะครุฑ	สู่หล้า
ฤจรจากเกษียรสมุท	มาทวีป นี้แฮ
เนื้อหน่อพุทธพงศ์กล้า	ก่อสร้าง โภธิญาณ...” ²⁵

โคลงของนายสวนมหาดเล็กแสดงถึงรูปแบบราชสำนักที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงมีเหมือนกับพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนคือ

“...เจ้าอัยยี่สั้วท้าวท่าน	สง่างาม
นักพฤตนิพนมนาม	สี่ถ้วน
เฉลิมฉลองพระโอษฐ์ตาม	กิจราช

²⁵ นายสวนมหาดเล็ก, โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระนคร: ไสภณพิพรรฒนาการ, 2465), หน้า 1-2.

ชาวขแมร์แลลานล้วน	ล่อล่อม ร่วงองค์
ฝ่ายหมุ่มขมาตย์เฝ้า	บริบาล
ชาญกิจชาญรงชาญ	เลิศล้วน
สมุทกลาโหมหาญ	หาญยิ่ง
นายยกยกพจน์ถ้วน	ถึถ้อย ขบวนความ
จัดสุดมภ์เดชล้วน	รปือนาม
หกเหล่าอาสาสนาม	แก้วนแกลัว
แปดตำรวจรวดเร็วตาม	กมลราช
มหาดเล็กชาววังแพรว	พริ้งพร้อม ร่วงวัง...” ²⁶

“...ใครอาจอาตมตั้ง   ตัวผจญ ได้ฤ
 พ่ายพระกุศลพล   ท้วท้าว
 ปราบดาภิเชกบน   ภัทรบิฐ บัวแฮ
 สมบัติสมบุรณ์ด้าว   แด่นฟ้า มาปาน...”²⁷

“...ประมวณัคเรศแคว้น   ออยุธยา
 หนได้ฝ่ายเหนือมา   ท่วนทั้ง
 ร้อยบุรีสี่สถา   พรท้าว สถานแฮ
 พระมอบมาตยไปตั้ง   แด่งไว้เปนเฉลิม...”²⁸

แม้ว่าจะมีการกล่าวถึงพระบารมีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาคือการนั่งสมาธิของพระองค์ว่าเป็นเลิศกว่าผู้ใด ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏมาก่อนสำหรับพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงปกครองบ้านเมืองตามแบบแผนประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยา แสดงพระองค์เป็นภาคหนึ่งของพระนารายณ์ควบคู่ไปกับการเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่ได้รับการยกย่องเป็นหน่อพระพุทเจ้า ทรงจัดการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในตั้งบุคคลตามตำแหน่งในทำเนียบข้าราชการทหารพลเรือน การแสดงถึงพระที่นั่งภัทรบิฐที่เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของการเป็นพระมหากษัตริย์ การแต่งตั้งข้าราชการไปยังหัวเมืองต่างๆ ตามแบบครั้งกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงใช้รูปแบบการปกครองรวมทั้งการจัด

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-8.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

พิธีกรรมต่างๆ ตามอย่างกรุงศรีอยุธยา เพราะพระองค์ต้องการการยอมรับจากชนทั้งหลายว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์โดยชอบธรรมตามจารีตเดิม สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงจำเป็นต้องทรงใช้คติสมมติเทพ เช่นเดียวกับที่พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงปฏิบัติมาก่อน เนื่องจากแบบแผนดังกล่าวอยู่ภายใต้มนต์ศักดิ์และมาตรฐานความรู้ความเข้าใจของคนไทยในเวลานั้น พระมหากษัตริย์ที่คนไทยในยุคนั้นรับรู้คือพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงต้องแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีตามแบบแผนพระมหากษัตริย์อยุธยา สะท้อนจากการลงโทษผู้ที่ขัดขืนต่อจารีตประเพณีหรือการกระทำที่ดูแล้วเป็นการทำทนายพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ มีตัวอย่างเรื่องการถือน้ำที่พวกขุนนางเข้ารับซึ่งไม่ยอมปฏิบัติตามราชประเพณีจึงถูกกริ้วและถูกลงโทษ²⁹

อย่างไรก็ตามในโคลงยอพระเกียรติแสดงให้เห็นถึงวิธีการแสดงพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ทรงใช้พุทธศาสนามาส่งเสริมพระราชอำนาจของพระองค์ในลักษณะที่แสดงถึงความปรารถนาในพระโพธิญาณและทรงเป็นผู้มีบุญเป็นที่พึ่งของชนทั้งปวง รวมทั้งแสดงลักษณะความเป็นผู้นำพุทธศาสนาว่าพระองค์เป็นผู้สั่งสอนสัตว์โลก เป็นผู้ที่จะนำพาสัตว์โลกไปสู่การพ้นทุกข์ ดังนี้

“...พระเดิวบุญลาภเลี้ยง	ประชากร
เปนบิดูร์มาตร	ทั่วหล้า
เปนเจ้าและครูสอน	สั่งโลก
เปนสุขทุกถ้วนหน้า	นิกรทั้ง ชายหญิง
เปนที่พำนักด่อน	นรชน
เปนที่กรุณาคน	ยากไร้
เปนที่ส่งสัตว์ดล	เมืองโมกข์
เปนทรัพย์ปลุบขันให้	ทั่วหน้า เมืองเขมม...” ³⁰

“...ขอพรพระพุทธเรือง	สุัพัญญู
จงแผ่พระเดชาชู	ปิ่นเกล้า
ตราบเสด็จโพธิญาณตรู	ตราโลก
ดัดเด็จปัญญาขันธเข้า	สู่ห้อง นฤพาน

²⁹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (ต่อ) – 40) (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511), หน้า 122-124.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ขอพรสรรรมเจ้าช่วย	ผุ้ชมธรรม์
แปดหมื่นสี่ธรรมชั้น์	ช่องชี
พระไตรปิฎกพลัน	สิงสู่ พระนา
ให้พระปัญญานี้	ตรัสรู้ถ่องถวิล..” ³¹

จากโคลงของนายสวนมหาดเล็กนี้ ทำให้เห็นว่าแม้จะทรงปกครองบ้านเมืองโดยใช้รูปแบบจารีตแบบพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงมีกรอบแนวคิดที่ต่างจากชนบเดิมคือมิได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาเท่านั้น แต่ทรงมีพระบารมีที่เหนือกว่าคือทรงมีฐานะเป็นผู้สั่งสอนธรรมและมีฐานะเป็นผู้นำทางศาสนา

ในการปราบหัวเมืองล้านนา พ.ศ. 2317 สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระบารมีผ่านการเป็นผู้นำการรบและการบำรุงพุทธศาสนา โดยในด้านการรบนั้นเมื่อทัพหลวงเข้าใกล้เชียงใหม่ กองทัพพม่าก็ได้ยกหนีกลับไป

“...ตรัสประภาษว่าพม่ายกหนีไปทั้งนี้ เป็นความคิดอุบายของผู้ใด พญา ยมราชผู้ว่าที่สมุหนายกแลนายทัพทั้งปวงพร้อมกันกราบทูลว่า แต่กำลังข้าราชการทำสงครามกับพม่าฯ มิได้ยกหนีไป ออกรบเนื่องๆ ครั้นเสด็จฯ ยกทัพหลวงขึ้นมาถึงพม่ายกหนีไปเห็นเป็นอัศจรรย์นัก อันพม่ายกหนีไปนี้ด้วยพระเดชเดชาานุภาพพระบารมีเป็นแท้ อนึ่งพระสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่บอกว่าวันเสด็จฯ ถึงเพลายามเศษ เป็นอัศจรรย์แผ่นดินในเมืองเชียงใหม่ไหว...”³²

จากข้อความแสดงว่าทรงแสดงพระบรมเดชาานุภาพทางการทหารจนเป็นที่ครั้นคร้ามแก่ข้าศึก และทรงจัดการตั้งเจ้าเมืองกรมการของเมืองเหนือให้เรียบร้อย ให้มีการถือน้ำตามธรรมเนียมของการปกครองแบบที่เป็นมา ในด้านพุทธศาสนาเมื่อเข้าเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน สมเด็จพระเจ้าตากสินก็ทรงสักการะและจัดให้มีการสมโภชพระธาตุเจดีย์สำคัญของเมืองนั้นเหมือนที่ทรงปฏิบัติมาก่อน การยกย่องถึงพระบารมีส่วนพระองค์ในเรื่อง “แผ่นดินไหว” เป็นลักษณะสำคัญของพระบารมีประหนึ่งพระโพธิสัตว์ที่ทรงแสดงบารมีให้แผ่นดินไหว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงให้ความสำคัญกับเรื่องราวการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีของพระมหากษัตริย์ต่างเมือง ผ่านการบำรุงพุทธ

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

³² พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 302.

ศาสนา อันแสดงให้เห็นว่าทรงให้ความสำคัญกับการแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ตามแบบแผนจารีตที่ต้องมีการบำรุงพุทธศาสนาเพื่อแสดงพระราชอำนาจ พระบารมี ที่พระมหากษัตริย์ทั้งหลายปฏิบัติเพื่อแสดงว่าผู้ใดจะมีบารมีมากกว่ากัน ใน พ.ศ. 2317 มีมอญเมาะตะมะเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

“...จึงมีพระราชดำรัสให้ล่ามถามว่าพระเจดีย์ฐานอันชื่อว่ากลอมป้อม ณ เมืองเมาะตะมะนั้น ยังปรกติดีอยู่หรือ สมิงสุรายกัณฑ์กราบทูลว่ายังปรกติดีอยู่ จึงดำรัสให้ถามว่าพระมหาเจดีย์เกศธาตุ ณ เมืองย่างกุ้ง ซึ่งว่าฉัตรยอดหักลงมาขึ้นยกขึ้นได้แล้วหรือ สมิงสุรายกัณฑ์กราบทูลว่าพระเจ้าอังวะให้ลงมาปฏิสังขรณ์สามปีแล้วยังหายกขึ้นได้ไม่ จึงตรัสให้ถามว่าลือมาว่ามีนางรามัญบุตรคนเชื้อใจอายุได้สิบสี่สิบห้าปีรู้อรรถธรรม เกิดที่เมืองเมาะตะมะนั้นมีจริงหรือ สมิงสุรายกัณฑ์กราบทูลว่ามีจริงอยู่ แต่ยังหาได้ส่งขึ้นไปเมืองอังวะไม่...”³³

จากพระราชดำรัสนี้แสดงว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงมีความรู้ทางพุทธศาสนา มีความสนพระทัยเป็นพิเศษในกิจการพุทธศาสนาที่พระมหากษัตริย์ในประเทศเพื่อนบ้านประพฤติปฏิบัติ ทรงทราบถึงข่าวและเหตุการณ์เกี่ยวกับการบำรุงพุทธศาสนาและเหตุการณ์ที่เป็นนิมิตต่างๆ สะท้อนถึงการแสดงบุญญาบารมีของผู้ปกครอง เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสมเด็จพระเจ้าตากสินในระยะแรกคือระหว่าง พ.ศ. 2310 – 2318 พบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงใช้ทั้งรูปแบบการเป็นศาสนูปถัมภกตามอย่างพระมหากษัตริย์อยุธยาควบคู่ไปกับการอ้างอิงพระบารมีส่วนพระองค์การเป็นอัครศาสนูปถัมภกทรงให้การอุดหนุนบำรุงพระสงฆ์ในเรื่องเสนาสนะ จตุปัจจัยต่างๆ ให้บริบูรณ์มากขึ้น ทรงจัดการรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกให้บริบูรณ์ ทรงให้เชิญพระไตรปิฎกจากนครศรีธรรมราชเข้ามายังกรุงธนบุรีเพื่อคัดลอกเก็บไว้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนามีได้ล่มสลายไปจากสังคมไทย การเสียกรุงศรีอยุธยาแม้ว่าทำให้ตำราต่างๆ สูญหายไม่สมบูรณ์แต่พระองค์ทรงดำเนินการให้คัดลอกพระไตรปิฎกจากนครศรีธรรมราชซึ่งไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามและทรงจัดการคณะสงฆ์ให้กลับเข้าสู่ความเรียบร้อย ทรงแต่งตั้งพระสังฆราชและส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรม เพื่อให้กิจการคณะสงฆ์เข้ารูปเข้ารอย ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปสักการะพุทธเจดีย์ สถานที่สำคัญต่างๆ จัดให้มีการสมโภชเหมือนอย่างพระมหากษัตริย์อยุธยาทรงปฏิบัติ การแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกของสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงเป็นไปตามแบบแผนที่พระมหากษัตริย์เคยปฏิบัติกันมา ในส่วนของการอ้างอิงพระบารมีส่วนพระองค์ แม้ว่าทรงแสดงจุดมุ่งหมายในการรักษาแผ่นดิน

³³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 223.

ว่าเป็นไปเพื่อการบำรุงพุทธศาสนา บำรุงสมณชีพราหมณ์ให้เป็นสุข ซึ่งเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินทั่วไป แต่สำหรับสมเด็จพระเจ้าตากสินผู้มิได้ทรงมีเชื้อสายเจ้านายในราชวงศ์บ้านพลูหลวง ไม่ได้เป็นขุนนางใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา การตั้งตัวเป็นเจ้าของและตั้งเจตนารมณ์ว่าจะบำรุงไพร่ฟ้าสมณชีพราหมณ์ให้เป็นสุขยังไม่เพียงพอต่อการแสดงพระราชอำนาจ จึงทรงต้องแสดงพระบารมีส่วนพระองค์ที่เหนือกว่าหรือยิ่งใหญ่กว่าผู้นำกลุ่มอำนาจอื่นในเวลานั้น เมื่อพระองค์รวบรวมบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นได้แล้วการรักษาและเพิ่มพระราชอำนาจของพระองค์ก็เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เพราะการที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มาจากสามัญชน ก็อาจถูกท้าทายอำนาจจากสามัญชนไปจนถึงขุนนางชั้นสูงได้เช่นกัน สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงจำเป็นต้องแสดงพระองค์ให้เป็นผู้ที่มีบุญบารมีอย่างถึงที่สุดเพื่อรักษาพระราชอำนาจให้คงอยู่ต่อไป เพื่อสร้างความชอบธรรมในการรวมดินแดนต่างๆ ให้มาอยู่ในพระราชอำนาจทั้งหมด พุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ การตั้งพระทัยบำรุงสมณชีพราหมณ์ตามอย่างบุรพกษัตริย์ไม่เพียงพอที่จะสร้างความเหนือกว่าให้กับพระองค์ เพราะเป็นสิ่งที่เจ้าทั้งหลายในชุมนุมอื่นๆ ก็สามารถทำได้เช่นกัน สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงแสดงความปรารถนาในเรื่องพระโพธิญาณ ความต้องการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเพื่อแสดงถึงพระราชปณิธานที่ยิ่งใหญ่กว่าที่พระมหากษัตริย์โดยทั่วไปทรงยึดถือปฏิบัติแม้แต่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

การอ้างอิงถึงพระบารมีส่วนพระองค์ที่ทรงปรารถนาพุทธภูมิหรืออ้างความเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีบารมีสั่งสมมา และแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีที่ทรงมีสถานะสูงกว่าพระสงฆ์ จากการนำกฎหมายทางโลกมาใช้บังคับคณะสงฆ์ที่เมืองสวางคบุรี นอกจากนี้ในจดหมายเหตุไทรโย่งระบุถึงเหตุการณ์พระสงฆ์ลุ่มไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ที่เมืองนครศรีธรรมราชเมื่อครั้งที่ปราบชุมนุมเจ้านครด้วย³⁴ การแสดงพระราชอำนาจในการเป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา ชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ด้วยการอ้างพระบารมีและสถานะที่เป็นดังพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ไม่เคยมีพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงปฏิบัติมาก่อน แม้แต่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเมื่อกล่าวถึงการชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ ในการสังคายนาครั้งที่สามหรือตติยสังคายนาที่พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้อุปถัมภ์ พระสงฆ์ที่เป็นพวกอลัชชีปลอมปนเข้ามาบวชเมื่อได้รับการตรวจสอบความบริสุทธิ์จากคณะสงฆ์ด้วยกันแล้วหากไม่บริสุทธิ์ตามพระวินัย ก็ถูกจับสึกออกไปโดยอาศัยพระราชอำนาจของพระเจ้าอโศกมหาราช โดยคณะสงฆ์อยู่ในฐานะที่ปกครองดูแลกันเอง ฝ่ายอาณาจักรหรือพระมหากษัตริย์ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้สนับสนุน อุปถัมภ์คณะสงฆ์ และคอยเข้ามาจัดการชำระคณะสงฆ์เวลามีปัญหาในเรื่องคำสอนหรือวัตรปฏิบัติที่เสื่อมโทรมเท่านั้น

³⁴ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 8 (ประชุมพงศาวดารภาค 7 และภาค 8) (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า

ทั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงทราบว่าธรรมราชาทั้งหลายทรงปฏิบัติพระองค์อย่างไร ในจดหมายเหตุปราบเมืองพุทไธมาศที่บันทึกพระราชดำรัสของพระองค์ก็ยืนยันว่าทรงรู้อารมณ์ของพระมหากษัตริย์ที่ควรจะเป็น ในพระราชดำรัสนั้นทรงกล่าวถึง “พญาเอลาราช” ที่เป็นบุคคลสำคัญในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาคือมหายาคะ พญาเอลาราชเป็นพระมหากษัตริย์ที่ปฏิบัติพระองค์ตามจารีตประเพณี อยู่ในหลักราชนิตราชาธรรมแต่เป็นชาวทมิฬมิได้นับถือพุทธศาสนา ต่อมาได้พ่ายแพ้แก่พระมหากษัตริย์ชาวสิงหลที่นับถือพุทธศาสนาคือพระเจ้าพุทธคามีนือภัย ซึ่งคัมภีร์มหายาคะได้กล่าวถึงการทำตติยสังคายนา การเป็นธรรมราชาของพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ทั้งพระเจ้าอโศกมหาราชและพระเจ้าพุทธคามีนือภัย แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินกลับทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีในรูปแบบแผนที่มากกว่าธรรมราชาที่ปรากฏในความเชื่อเดิมทางพุทธศาสนา

สภาพของสังคมไทยหลังกรุงศรีอยุธยาล่มสลายจนเกิดกลางสมัยผู้ตั้งตัวเป็นใหญ่หลายกลุ่ม ทั้งเชื้อสายเจ้านายเก่า ขุนนางเก่า และพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์อย่างเจ้าฟ้าง เป็นปัจจัยทางการเมืองสำคัญที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องสร้างความโดดเด่นของพระองค์ในเรื่องพระบรมเดชานุภาพ พระบารมีที่ต้องดูแลมากกว่าเจ้าขุนมูลอื่นๆ ประกอบกับสภาพของบ้านเมืองในยุคบ้านแตกสาแหรกขาดก็ส่งผลให้หลักคำสอนพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์เสื่อมโทรมจากภัยสงครามดังปรากฏในสังคีตยวงศ์ ทั้งภาพลักษณ์ของพระสงฆ์อย่างเจ้าพระฝางที่ผันตัวเองมาเป็นเจ้าแสวงหาอำนาจความเป็นใหญ่แสดงให้เห็นว่าฐานะของพระสงฆ์ในเวลานั้น มิได้แตกต่างจากฐานะของฆราวาสมากนัก เมื่อแรกตั้งกรุงธนบุรีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงฟื้นฟูคุณธรรมสงฆ์และตั้งพระอาจารย์ดีวัดประดู่เป็นสมเด็จพระสังฆราชได้ไม่นานก็เกิดปัญหาพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ต้องอธิกรณ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“...มีผู้เป็นโจทก์ฟ้องกล่าวโทษสมเด็จพระสังฆราชว่าแต่ครั้งอยู่ในค่ายพระนายกองโพธิ์สามต้นนั้น ได้คิดอ่านกับพระนายกองบอกให้เร่งรัดเอาทรัพย์แก่ชาวเมืองซึ่งตกอยู่ในค่ายส่อว่าผู้นั้นๆ มั่งมีๆ ทรัพย์มาก ครั้นกราบทูลพระกรุณาขึ้นตามคำโจทก์ฟ้องจึงดำรัสให้พระยาพระเสด็จชำระถามสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชไม่รับจึงโปรดให้พิสูจน์ลุล่วงชำระตัวให้บริสุทธิ์เห็นความจริง และสมเด็จพระสังฆราชแพแก่พิสูจน์เพลิงจึงดำรัสให้สึกเสีย อนึ่งสามเณรศิษย์พระพนรัตน์ก็มาฟ้องกล่าวโทษว่าพระพนรัตน์ส้องเสพเมถุนธรรมทางเว็จมรรคแห่งตน จึงโปรดให้พิจารณารับเป็นสัตย์ให้สึกเสีย แล้วเอามาตั้งเป็นหลวงธรรมรักษาเจ้ากรมสังฆการี...”³⁵

³⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 170-171.

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเสื่อมโทรมในวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ ย่อมนำไปสู่วิกฤตศรัทธาในสถาบันสำคัญทางพุทธศาสนา ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงขยายบทบาทเข้ามาเป็นผู้นำทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อรวบรวมแผ่นดินให้อยู่ในพระราชอำนาจของพระองค์โดยชอบธรรม และยังส่งเสริมให้พระองค์มีความโดดเด่นยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา หรือบรรดาเจ้าขุนมูลอื่นๆ เมื่อทรงปฏิบัติพระราชกุศลใด สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงอธิษฐานเพื่อเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณเสมอ การปรารภพระโพธิญาณหรือการตั้งเจตนาว่าต้องการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏในพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากผู้ที่ปรารภพระโพธิญาณนี้จะมีก็แต่เพียงพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบุญบารมีเป็นเอนกประการให้เต็มเปี่ยมถึงจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ต้องเป็นผู้ที่สละได้ทุกอย่างเพื่อไปสู่การตรัสรู้ ถ้าพิจารณาจากเรื่องราวในทศชาติชาดกจะเห็นได้ถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่สละได้ทั้งครอบครัว ราชสมบัติ หรือชีวิตเพื่อการตรัสรู้ ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงกรณีของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ทรงแสดงความปรารถนาพระโพธิญาณ สามารถสละราชสมบัติให้ได้ สามารถสละแม้กระทั่งเลือดเนื้อของพระองค์เป็นทานได้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการแสดงสถานะของสมเด็จพระเจ้าตากสินแก่ชนทั้งหลายว่าพระองค์เป็นผู้มีบุญประหนึ่งพระโพธิสัตว์ และด้วยการเป็นประหนึ่งพระโพธิสัตว์นี้ที่ทำให้ทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีแก่มหาชนรวมทั้งคณะสงฆ์ในลักษณะเฉพาะของพระองค์เอง

การปรารถนาพระโพธิญาณและแสดงพระองค์ประหนึ่งพระโพธิสัตว์ทำให้สามารถวางสถานะของพระองค์ให้อยู่เหนือกว่าคณะสงฆ์ได้ เพราะการอ้างพระโพธิญาณเป็นการแสดงถึงการสั่งสมบุญบารมีมามากมายที่ย่อมเหนือกว่าคนทั้งหลายในเวลานั้น รวมทั้งฐานะของสงฆ์เองที่เสื่อมโทรมลง สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงอ้างพระโพธิญาณของพระองค์เพื่อแสดงสถานะที่สูงกว่าสงฆ์เพื่อการชำระสงฆ์ให้บริสุทธิ์ การตั้งพระองค์ไว้ในฐานะสูงสุดนี้ปรากฏในโคลงยอพระเกียรติของนายสวนมหาดเล็กที่ยกย่องพระองค์ “เปนเจ้าและครูสอน สังโลก” และ “เปนที่ส่งสัตว์ตล เมืองโมกข์” ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของพระมหากษัตริย์ตามจารีตเดิมเพราะการสอนสัตว์โลกนั้นเป็นหน้าที่ของสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นบรมครูที่ใหญ่ที่สุด อีกทั้งการเป็นผู้ส่งสัตว์โลกไปสู่การพ้นทุกข์หรือโมกข์ธรรมนั้น ก็เป็นหน้าที่ของสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นผู้นำไม่ใช่พระมหากษัตริย์ ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งในการแสดงฐานะ พระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินในลักษณะที่ทรงเป็นผู้นำคณะสงฆ์คือเนื้อหาที่ปรากฏในพระราชกำหนดพระสงฆ์ พ.ศ. 2316 ที่มีบทขึ้นต้นว่า “...กฎให้ไว้แก่สมณผู้รักษาศีลสังวรวินัย ด้วยสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ที่ทรงพระกรุณา ปกษาราชาคณะบัณฑิตยชาตินักปราชญ์...”³⁶ และกล่าวถึงการบัญญัติว่าพระสงฆ์เมื่อทำผิดศีลข้อใดจะต้องตกรกใด อย่างในความผิดต้องปาราชิกที่

³⁶ สมเด็จพระเจ้าตากสิน, พระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลสิกขา (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2458), หน้า 1.

เป็นความผิดหนักที่สุดของสงฆ์จะบัญญัติถึงการตกรอกเวจี³⁷ การทำผิดในหมวดเสขียวัตรที่ว่าด้วย มารยาทพระสงฆ์อันเป็นอาบัติที่ไม่หนักหนาอะไร ได้บัญญัติว่าตกรอกสัณฐี³⁸ และพระราชกำหนดนี้ได้ลงทำว่า “...เปนศีลสิกขาบท 227 ให้สมณะกุลบุตรผู้ไม่รู้ข้อตกลงบาปเฝ้าเรียนแจ้งใส่ในชั้นธสันดาน แล้วจึงให้บวชปรนบัติตามรับสั่งนี้จึงทุกประการ กฎให้ไว้ ณ วันเสาร์ ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 4 จุลศักราช 1135 ปี มเสงเบญจศก...”³⁹

เมื่อพิจารณาพระราชกำหนดพระสงฆ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินจะเห็นว่าทรงแสดงพระบารมีในสถานะเป็นผู้นำคณะสงฆ์ โดยทรงจัดการชำระพระวินัย ศีล 227 ข้อของพระสงฆ์ ให้สงฆ์เคร่งครัดรักษาศีลมากขึ้น และบัญญัติให้การผิดศีลมีโทษตกรอกในทุกข้อ ซึ่งไม่เคยมีการกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก สำหรับวิธีการในการจัดการตามฐานความผิดของสงฆ์ก็มีอยู่แล้วในพระวินัยปิฎก การต้องปาราชิกคือขาดจากความเป็นภิกษุทันที การผิดในความผิดอื่นๆ ก็มีวิธีการลงโทษตามฐานความผิดมากขึ้น อย่างเสขียวัตรที่ว่าด้วยมารยาทพระสงฆ์ ถ้าผิดแล้วปลงอาบัติก็ถือว่าเพียงพอแล้ว การเพิ่มบทบัญญัติโทษของการผิดศีลให้มากขึ้นของสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของการแสดงพระบารมี พระราชอำนาจในสิ่งที่พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาได้ทรงปฏิบัติ คือมีอำนาจในการสั่งสอนและกำหนดโทษพระสงฆ์ แสดงถึงการปกครองและควบคุมคณะสงฆ์ของพระมหากษัตริย์ที่มีมากขึ้น ทำให้คณะสงฆ์นั้นมิได้ปกครองดูแลกันเองโดยพระมหากษัตริย์เป็นเพียงศาสนูปถัมภกเพียงเท่านั้น แต่เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงแสดงพระบารมีในฐานะผู้แสวงหาพระโพธิญาณประหนึ่งพระโพธิสัตว์ ผู้มีบารมีสั่งสมมามากมายทำให้ทรงมีฐานะเป็นผู้นำคณะสงฆ์ มีอำนาจปกครองเหนือคณะสงฆ์ได้ สามารถสั่งให้คณะสงฆ์พิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยการดำนํ้าลุยไฟ หรือออกบวชบัญญัติให้สงฆ์นำไปปฏิบัติ ไปสั่งสอนกัน การแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีต่อคณะสงฆ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินในลักษณะที่ทรงเป็นผู้นำคณะสงฆ์โดยอ้างอิงถึงพระบารมีที่สั่งสมมาเพื่อแสวงหาพระโพธิญาณ โดยที่สังคมในช่วงนั้นยอมรับการแสดงพระราชอำนาจในรูปแบบดังกล่าว ทำให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ ผู้มีบุญบารมีต่างๆ นั้น เป็นสิ่งที่สังคมไทยยังเชื่อมั่นกันอยู่ทั่วไป และคณะสงฆ์ในสภาพบ้านเมืองหลังเสียกรุงศรีอยุธยา นั้น เสื่อมโทรมในวัตรปฏิบัติ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระราชอำนาจเหนือคณะสงฆ์ได้ เมื่อพระองค์สามารถแสดงพระราชอำนาจเหนือคณะสงฆ์ได้ ย่อมแสดงถึงพระบารมีของพระองค์เองในฐานะผู้มีบารมีที่สุดในแผ่นดิน ที่แม้แต่สงฆ์ต้องยอมรับและมีผลทำให้ชนทั้งปวงยอมรับพระองค์ การแสดงพระบารมีเช่นนี้ทำให้การขึ้นสู่อำนาจในฐานะพระมหากษัตริย์ของพระองค์มีความชอบธรรม เพราะ

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-3.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-34.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

พระองค์เป็นผู้มีบุญที่มาปราบปรามทุกข์เข็ญ ช่วยเหลือสัตว์โลก บำรุงพระศาสนาที่เกือบจะสาบสูญ หลังเสียกรุงศรีอยุธยา แม้พระชาติกำเนิดจะไม่มีเชื้อเจ้า ไม่ได้เป็นขุนนางใหญ่มาก่อน แต่ด้วยการแสดงว่ามีบุญบารมีเป็นพิเศษ ก็ทำให้มีความชอบธรรมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ได้

อย่างไรก็ตามสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงความใกล้ชิดกับไพร่พลและชนทั้งหลาย ทางการเรียกพระองค์ว่าพ่อ ดังพระราชดำรัสในคราวตีเมืองพุทไธมาศหรือในการรบพม่าที่บางแก้ว เมืองราชบุรี พ.ศ. 2317 ความว่า

“...อันเป็นกษัตริราชเจ้าแผ่นดิน ถ้าผู้ใดมีความชอบ มิได้ปูนบำเหน็จรางวัล ผู้ใดผิดมิได้เอาโทษ ทำฉะนี้ก็ไม่ควรแก่ราชการแผ่นดินหามิได้ อันประเพณีกษัตริราช ผู้ใดมีความชอบปูนบำเหน็จรางวัล ให้รั้งเมืองครองเมืองตามฐานานุกรมลำดับ ถ้าโทษผิดควรจะตีก็ตี ควรจะฆ่าก็ฆ่าเสีย จึงจะชอบด้วยราชการแผ่นดินจะทำสงครามกับพม่าไปได้ แลพ่ออุตสาหะทรमानเที่ยวทำสงครามทั้งนี้ใช้จะจงพระทัยปรารถนาหาความสุขแต่พระองค์ผู้เดียวหามิได้ อุตสาหะสู้ยากลำบากพระกายทั้งนี้เพื่อจะทำนุบำรุงพระศาสนา ให้สมณชีพราหมณ์ประชาราษฎร์เป็นสุขทั่วขอบขันขลิมา เพื่อจะมีให้มีคนอาศัยอารรม...”⁴⁰

การแสดงพระองค์ในลักษณะที่มีความใกล้ชิดกับไพร่พลราษฎรสอดคล้องกับโคลงยอพระเกียรติของนายสวนมหาดเล็กที่ทรงตั้งพระทัยเป็นตั้งพระโพธิสัตว์ และทรงถือว่าพระองค์มีฐานะ “เปนบิดูร์มาตร ท้าวหล้า เปนเจ้าและครูสอนสั่งโลก”⁴¹ ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงความใกล้ชิดกับผู้ที่อยู่ใต้การปกครองของพระองค์ โดยใช้สรรพนามเรียกพระองค์เองว่า “พ่อ” ซึ่งไม่เคยปรากฏในธรรมเนียมของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา

เมื่อพิจารณาภาพรวมทั้งหมดจะเห็นว่าในช่วง พ.ศ. 2310 -2318 สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสร้างพระราชอำนาจและความชอบธรรมด้วยพระบารมีส่วนพระองค์ในฐานะนักรบ เจ้าชุมนุมที่ต่อสู้กับพม่าได้อย่างเด็ดขาดกว่าชุมนุมใด ทรงปราบปรามเจ้าชุมนุมอื่นให้มาอยู่ใต้พระราชอำนาจด้วยพระปรีชาสามารถทางทหาร โดยในระหว่างการสร้างอำนาจสมเด็จพระเจ้าตากสินก็ทรงแสดงพระราชปณิธานตามอย่างจารีตพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงเก่าที่จะมาเป็นผู้ปราบทุกข์เข็ญ บำรุงสมณชีพราหมณ์ให้เป็นสุข ทรงบำรุงพุทธศาสนาตามประเพณีของพระมหากษัตริย์แต่ก่อนมาตามแต่โอกาสจะอำนวย

40

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 312.

41

นายสวนมหาดเล็ก, โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 15.

และเมื่อตั้งกรุงธนบุรีได้มั่นคงแล้วทรงฟื้นฟูพุทธศาสนาให้กลับคืนเป็นปกติ มีการซ่อมแซมวัด รวบรวม และคัดลอกพระไตรปิฎก แต่เนื่องจากสภาพของบ้านเมืองที่เป็นจลาจลหลังเสียกรุง กิจการของคณะสงฆ์ยังไม่เรียบร้อย รวมทั้งการที่พระสงฆ์มีวัตรปฏิบัติที่ไม่บริสุทธิ์

การที่ทรงมีพระชาติกำเนิดมาจากสามัญชน ไม่ได้มีเชื้อสายเจ้าหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในรูปแบบที่แตกต่างจากพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา เพื่อแสดงถึงพระราชอำนาจ พระบารมีให้เป็นที่ยอมรับในฐานะพระมหากษัตริย์ จึงทรงปฏิบัติพระองค์ยิ่งกว่าเป็นศาสนูปถัมภกตามแบบแผนพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยทรงแสดงความปรารถนาพระโพธิญาณอย่างเด่นชัด ทรงอ้างพระบารมีในการก่อนและแสดงการเป็นผู้มีบารมีในพระชาติปัจจุบันที่มาโปรดสัตว์โลก บำรุงไพร่พลเมืองทั้งหลายเพื่อเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณ ทรงแสดงพระองค์เป็นผู้มีบารมีมากมายจึงทำให้ทรงมีฐานะเป็นพระโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ทำให้ทรงมีความชอบธรรมในการจัดการคณะสงฆ์ หรือแม้กระทั่งออกพระราชกำหนดให้มีการระบุงกูเกณท์โทษของการผิดศีลที่อยู่นอกเหนือจากพระไตรปิฎก แสดงถึงความเหนือกว่าของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อคณะสงฆ์

2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสมเด็จพระเจ้าตากสิน พ.ศ. 2318 – 2325

ทั้งนี้ในช่วงครึ่งหลังของรัชกาล พ.ศ. 2318 -2325 จะเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงบางประการในความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนา รวมทั้งการปรากฏของรูปแบบพิธีการต่างๆ ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงปฏิบัติซึ่งแตกต่างจากช่วงครึ่งแรกของรัชกาล และเป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายถึงการสิ้นสุดของพระราชอำนาจของพระองค์

พ.ศ. 2318 เกิดสงครามศึกอะแซหุ่ญกี้ ที่ถือว่าเป็นสงครามใหญ่ในสมัยธนบุรี กองทัพไทยกับพม่าต่อสู้กันในพื้นที่หัวเมืองเหนือ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงส่งทัพใหญ่และแม่ทัพเอกคือเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ไปบัญชาการรบที่เมืองพิษณุโลก โดยสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกทัพหลงไปหนุนด้วย แม่ทัพพม่าจะถอยทัพใหญ่กลับไป แต่ไทยต้องตั้งเมืองพิษณุโลกและสูญเสียอิทธิพลในเมืองเหนือไปช่วงหนึ่ง ในพระราชพงศาวดารมีรายงานถึงการต่อสู้และจับเชลยพม่าในเขตเมืองกำแพงเพชร นครสวรรค์ อุทัยธานี เพชรบูรณ์มาจนถึง พ.ศ. 2319⁴² หลังจากทีอะแซหุ่ญกี้ยกทัพกลับไปแล้วในปีถัดมา พม่าได้ยกกองทัพเข้าตีหัวเมืองล้านนา

⁴² พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 319-322.

“...แล้วพระเจ้าจึงจุใจให้อำนาจอำมลกษัตริย์และต่อหัวน กับพระยาอู่รามัญถือพลทกพันยกไปตีเมืองเชียงใหม่อีก เข้าตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ พระยาวิเชียรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ต่อรบพม่าเหลือกำลัง ก็ทิ้งเมืองเสียพาครอบครัวอพยพเลิกลี้ภัยมาอยู่เมืองสวรรคโลก แล้วบอกลงมา ณ กรุงธนบุรี กราบทูลพระกรุณาให้ทราบ...”⁴³ และกว่าพระยาวิเชียรปราการจะกลับไปเชียงใหม่ได้นั้นก็ล่วงเข้า พ.ศ. 2320 “...อนึ่งพระมหาอำมาตย์ทูลเบิกพญาวิเชียรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่เข้ามาเฝ้า ตรัสว่าพม่านั้นจะยกเลิกไป เมืองมันมีศึกอยู่แล้ว พญาวิเชียรปราการจะพาครอบครัวกลับไปเมืองก็กลับไปเกิด...”⁴⁴

สงครามอะแซหุุ่นก็กระทบต่อพระราชอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินอย่างมาก เพราะการสร้างพระราชอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมาจากการแสดงพระบารมีส่วนพระองค์ จากพระปรีชาสามารถทางการรบและพระบารมีที่ทรงเป็นประหนึ่งพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้นำทางพุทธศาสนา ก่อนศึกอะแซหุุ่นก็ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระบารมีทางการทหารได้อย่างเต็มที่ ทรงรบชนะศัตรูทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเจ้าชุนนุ มพม่าหรือเขมร แต่การไม่สามารถเอาชนะพม่าในศึกอะแซหุุ่นก็ครั้งนี้ นอกจากจะทำให้พระองค์สูญเสียอำนาจในการควบคุมหัวเมืองเหนือแล้ว ยังกระทบต่อการสร้างพระราชอำนาจและพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสิน นอกจากศึกอะแซหุุ่นก็แล้ว ในปีเดียวกันได้เกิดเหตุการณ์ที่เป็นนิมิตหมายที่ไม่เป็นมงคลของบ้านเมืองด้วย ดังปรากฏในจดหมายเหตุไทรบุรีในจุลศักราช 1138 ปีออก “...เสียเมืองพิษณุโลก นางพระยาข้างเผือกล้ม เกิดพายุใหญ่ ฝนตกทำใหญ่ลูกเห็บตกถูกโรงปืนฉนวนประจำท่า เรือนหลายประมาณ 100 หลัง...”⁴⁵ การรบไม่ชนะข้าศึกในสงครามใหญ่ที่ทำให้สูญเสียอิทธิพลในหัวเมืองเหนือซึ่งสะท้อนอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ ที่ไม่เป็นมงคลย่อมทำให้เกิดความหวั่นไหวในพระราชอำนาจ พระบารมีของพระมหากษัตริย์ ยิ่งไปกว่านั้นศึกอะแซหุุ่นก็ได้ทำให้กำลังพลในกลุ่มที่เป็นข้าหลวงเดิมของสมเด็จพระเจ้าตากสินอ่อนแอลงและเกิดการรวมตัวของกลุ่มขุนนางที่สืบเชื้อสายมาจากตระกูลขุนนางเดิมในสมัยอยุธยาภายใต้การนำของเจ้าพระยาจักรี⁴⁶ ซึ่งการรวมกลุ่มอำนาจของขุนนางที่มีเชื้อสายผู้ดีครั้งกรุงเก่านี้ มีร่องรอยปรากฏใน

⁴³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 215.

⁴⁴ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 326.

⁴⁵ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 8 (ประชุมพงศาวดารภาค 7 และภาค 8), หน้า 118.

⁴⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 400-401.

สังคีตยวงค์ โดยกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทในสมัยธนบุรีว่า

“...ครั้งนั้นมีพระราช 2 พระองค์พี่น้องเป็นพระโอรสพี่น้องพระโอรสพี่น้องพุทธธางกูร มีบุญญาบารมีมาก ได้ส่ำสมมาแล้วมากมาย เป็นพระสัทธาธิกแลพระปัญญาธิกปรารถนาเฉพาะพระสัพพัญญุตญาณ ณ สำนักอยู่ในกรุงอโยธยานครครั้งก่อน มีกิตติคุณยังมีได้ปรากฏ ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นสรรพสัตว์ในชนบทต่างๆ อันระทมไปด้วยความโศกแลปริเทวทุกข์โศกนั้นสอปลายาสต่างเบียดเบียนซึ่งกันแลกันอยู่ในกาลกลียุค มีกำลังกล้า ก็มีน้ำพระทัยไหวหวั่นอยู่ด้วยพระเมตตากรุณาใหญ่หลวงแก่สัตว์ทั้งปวง ก็มีพระหฤทัยจางปลงสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากโศกแลปริเทวทุกข์ ได้ทรงประกอบกรโดยความเพียรอยู่หลายปี จนมีกำลังพลมาก แต่หากยังไม่ได้โอกาสจึงยับยั้งอยู่...”⁴⁷

จึงทำให้พิจารณาได้ว่าในช่วงครึ่งหลังของรัชกาลได้เกิดการรวมกลุ่มอำนาจใหม่ของผู้ที่มีเชื้อสาย “ผู้ดีเก่า” ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ลดลงหลังจากศึกอะแซหวุ่นกี้ การรวมกลุ่มของ “ผู้ดีเก่า” เหล่านี้ทำให้เห็นในช่วงครึ่งหลังของรัชกาล สมเด็จพระเจ้าตากสินไม่ได้เป็นผู้นำกองทัพออกไปปราบปรามข้าศึกด้วยพระองค์เอง แต่มอบหมายให้ขุนนางไปรบทั้งสิ้น เพราะพระองค์ต้องประทับอยู่ในกรุงซึ่งเป็นศูนย์กลางของอำนาจ ด้วยสาเหตุทั้งหลายนี้จึงมีความจำเป็นที่สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีในการเป็นพระโอรสพี่น้อง ในฐานะผู้นำทางศาสนาขึ้นเพื่อทดแทนอำนาจบารมีในฐานะพระปรีชาสามารถทางทหารที่ลดลงตามลำดับ ทั้งจากการทำทนายในศึกอะแซหวุ่นกี้และการขึ้นมามีอำนาจของกลุ่ม “ผู้ดีเก่า” สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีด้วยการส่งเสริมแบบแผนจารีตของพระมหากษัตริย์และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์พุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ที่ต่างออกไปจากช่วงแรกของรัชกาล

2.2.1 การแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีตามแบบแผนจารีตพระมหากษัตริย์

ในส่วนของการแสดงพระราชอำนาจในการส่งเสริมแบบแผนจารีตของพระมหากษัตริย์พบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระราชอำนาจในการแต่งตั้งเจ้าประเทศราช แต่งตั้งข้าราชการระดับสูงอย่างสมเด็จพระเจ้าพระยา และเกิดการฟื้นฟูพระราชประเพณีอยุธยาเพื่อแสดงพระอิสริยยศมาก

⁴⁷ วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์เล่ม 3 สังคีตยวงค์, หน้า 248-249.

ขึ้นกว่าช่วงครึ่งแรกของรัชกาล หลังจากศึกอะแซหุ่่นก็แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงชดเชยการสูญเสียพระเกียรติยศและอิทธิพลทางการเมืองในหัวเมืองเหนือด้วยการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีด้วยการตั้งเจ้าประเทศราช การขยายอำนาจในหัวเมืองอื่นอย่างหัวเมืองลาว รวมทั้งการแสดงพระราชอำนาจแต่งตั้งข้าราชการระดับสูง พบว่าหลังจากศึกอะแซหุ่่นก็ไม่นาน ใน พ.ศ. 2319 “...จุลศักราช 1138 ปีวอกอัฐศก พระราชทานนามเจ้าพญาณะครให้คืนเมืองเป็นเจ้าชั้นทสี่มาดังเก่า พระราชทานราชูปโภคเป็นอันมาก...”⁴⁸ เรื่องการตั้งเจ้านครศรีธรรมราชเป็นพระเจ้าประเทศราชนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงให้ความสำคัญมาก จากจดหมายเหตุหมายรับสั่งว่า

“...พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงทศพิธราชธรรมอนันตสัมภาราติเรกเอกอูดม บรมจักรพรรดิสุนทรธรรมิกราช บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาตรัสเอาพระยานครเป็นเจ้าชั้นทสี่มา นามขัตติยราชนิคมสมมุติมหิสวรรย์ พระเจ้านครศรีธรรมราช...”⁴⁹

และในหมายรับสั่งนี้ให้รายละเอียดถึงพิธีกรรมซึ่งแสดงถึงการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ที่เป็นศูนย์กลางของพระราชอำนาจ เป็นผู้อยู่สูงสุดในอาณาจักร มีการให้รายละเอียดถึงพิธีตั้งพระสุพรรณบัตร การจัดกระบวนอัญเชิญพระบรมราชโองการ อัญเชิญตราพระครุฑพ่าห์ อัญเชิญและสมโภชพระสุพรรณบัฏ⁵⁰ ซึ่งแตกต่างจากสมัยที่สมเด็จพระเจ้าตากสินไปปราบหัวเมืองเหนือ ใน พ.ศ. 2317 ทรงให้เจ้าเมืองเหนือถือน้ำแสดงความจงรักภักดีไม่ได้มีพิธีกรรมใหญ่โต อย่างกรณีเจ้าเมืองลำพูน “...แล้วให้พญาวังพร้าว น้อยโพธิ ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาจำเพาะพระบรมธาตุเมืองทริภุญไชย...”⁵¹ นอกจากการแสดงพระราชอำนาจพระบารมีผ่านพิธีกรรมตั้งเจ้าประเทศราชแล้ว การแสดงพระราชอำนาจและพระเกียรติยศในลักษณะนี้ได้ปรากฏในการแต่งตั้งข้าราชการระดับสูงอย่างสมเด็จพระยา ทรงยกย่องเจ้าพระยาจักรีให้มียศสูงขึ้น หลังจากที่เจ้าพระยาจักรีไปปราบปรามหัวเมืองเขมรป่าดงอย่างเมืองสุรินทร์ เมืองขุขันธ์ เมืองจำปาศักดิ์ได้ใน พ.ศ. 2320 สมเด็จพระเจ้าตากสินจึง “...พระราชทานเจ้าพญาจักรีให้เป็นสมเด็จพระเจ้ากระษัตริศัก อันภิกษมหิมา ทุคนักรา

⁴⁸ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 323.

⁴⁹ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523), หน้า 21.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19-22.

⁵¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 304.

ระอาเดช ผนวธาเรศราชสุริยวงศ์ องค์บาทมุลิกการ เอกาทรรฐอศวร บรมนารถบรมบพิตร สถิต ณ กรุง เทพะทวารวดี ศรีอยุธยา มหาติลคนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมพระราชนิเวศมหาสถาน...”⁵² ซึ่ง ยศที่เจ้าพระยาจักรีได้รับนี้ในพระราชพงศาวดารแต่ละฉบับเรียกต่างกันไปอย่างพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า “...เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก พิลิกมहिมา ทุกนัคราระอาเดช นเรศร ราชสุริยวงศ์ องค์อัครบาทมุลิกการ บวรรัตนบรินายก ณ กรุงเทพมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา แล้ว พระราชทานพานทอง เครื่องยศเหมือนอย่างเจ้าต่างกรม ใหญ่ยิ่งกว่าท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระ บาททั้งปวง...”⁵³

ในแง่หนึ่งการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้น มาจากความจงรักภักดีที่เจ้านครแสดงต่อ พระองค์และเมื่อเจ้านครสุริยวงศ์หลานเธอที่ทรงส่งไปครองนครศรีธรรมราชถึงแก่พิราลัยจึงทรงตอบ แทนให้กลับไปครองเมืองดั้งเดิม แต่พระองค์ไม่ได้ตั้งให้กลับไปในฐานะผู้ปกครองหัวเมืองเอกตามศักดิ์ นานของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแต่ทรงยกให้เป็นเจ้าประเทศราช ที่มีการทำพิธีใหญ่โตยิ่งกว่าเจ้า ประเทศราชอื่นๆ ก่อนหน้า การยกเจ้าพระยาจักรีให้มีตำแหน่งสูงเพื่อตอบแทนความชอบก็สามารถ ทำได้ด้วยรูปแบบวิธีการต่างๆ แต่การตั้งให้มีฐานะเป็นเสมือนเจ้านั้น ไม่ปรากฏมาก่อนในทำเนียบ ศักดินา ไม่เคยมีข้าราชการผู้ใดจะทำความชอบแล้วได้รับการปูนบำเหน็จโดยการยกขึ้นให้เป็นเจ้าใน สมัยกรุงศรีอยุธยา การแต่งตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราชและสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าเป็นการแสดงความประนีประนอมกับกลุ่มอำนาจต่างๆ ในหัวเมือง เนื่องจากกลุ่ม ข้าหลวงเดิมได้มีจำนวนลดลงและกลุ่มเจ้าพระยาจักรีเรืองอำนาจมากขึ้น ซึ่งนิธิได้ชี้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2318 ข้าหลวงเดิมได้ร่วงโรยลงไป มีทั้งแก่ชราและถึงแก่อนิจกรรม⁵⁴ ดังนั้นการตั้งเจ้าเมือง นครศรีธรรมราชเป็นพระเจ้าประเทศราช “...ก็เท่ากับว่าคืนอำนาจการปกครองเมืองนครฯ ให้แก่กลุ่ม อำนาจท้องถิ่นซึ่งเคยตั้งตัวเป็นใหญ่มาแล้วช่วงหนึ่งนั่นเอง จึงอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการเปลี่ยน นโยบายกลับไปประนีประนอมกับอำนาจท้องถิ่น...”⁵⁵ และนิธิได้เสนอว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรง พยายามประนีประนอมถ่วงดุลอำนาจกับกลุ่มเจ้าพระยาจักรีโดยรับเอาธิดาองค์หนึ่งของเจ้าพระยา จักรีมารับราชการฝ่ายในคือ เจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่ ซึ่งเป็นพระเชษฐภคินีของพระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้านภาลัย⁵⁶ ทั้งนี้ ในกลุ่มอำนาจของเจ้าพระยาจักรีนั้น ยังมีกลุ่มผู้ดีเก่าสายเอกอะหมัด มาร่วมอยู่ด้วย ที่พิจารณาได้ว่าเข้ามาเป็นฐานอำนาจให้กลุ่มเจ้าพระยาจักรีผ่านการสร้างความสัมพันธ์

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 324.

⁵³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 218.

⁵⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 366.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 328-329.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 475.

เกี่ยวข้องกัน “...ขุนนางกลุ่มนี้ต่างเคยเป็นขุนนางเก่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา หลายท่านเคยทำราชการ คำนเคยมากับขุนนางสำคัญในสมัยธนบุรีโดยเฉพาะเจ้าพระยาจักรี ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางสายตระกูลเอกอะหมัดและเจ้าพระยาจักรีถูกกระชับให้แน่นแฟ้นมาก ยิ่งขึ้น จากความสัมพันธ์ที่เจ้าพระยาจักรีกับท่านขุนนาค สมาชิกคนสำคัญในขุนนางสายตระกูลเอกอะหมัด...”⁵⁷ บทบาทและความสัมพันธ์ของทายาทสายเอกอะหมัดอย่างนายขุนนาคนี้ แนบแน่นกับเจ้าพระยาจักรีมากแค่ไหนนั้น ถ้าดูจากประวัตินายขุนนาคจะเห็นได้ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งมาตั้งแต่สมัยกลางหลังเสียกรุงศรีอยุธยา

“...หนีจากกรุงศรีอยุธยาไปอาศัยอยู่กับหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีนั้น แสดงว่าขุนนางกลุ่มนี้ค้ำเคยมกับท่านทองด้วงมาก่อน แม้ว่าท่านขุนนาคจะไม่ได้รับราชการกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ก็ยังคงทำหน้าที่ทนายรับใช้ใกล้ชิดเจ้าพระยาจักรี จนได้รับความไว้วางใจให้สมรสกับเจ้าคุณนวล น้องภรรยาของหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี ท่านขุนนาคจึงเป็นผู้เชื่อมสัมพันธ์ระหว่างขุนนางในสายตระกูลเอกอะหมัดกับตระกูลของเจ้าพระยาจักรีในฐานะข้าหลวงคนสนิทและน้องเขย...”⁵⁸

การแต่งตั้งยศตำแหน่งของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่กล่าวมานี้ ในแง่หนึ่งคือการจัดการรักษาความสัมพันธ์ถ่วงดุลอำนาจระหว่างกลุ่มการเมืองต่างๆ ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน แต่เรื่องนี้ยังสามารถพิจารณาในอีกแง่หนึ่งว่า การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกฐานะของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สองท่านคือเจ้านครและเจ้าพระยาจักรีให้มีฐานะเป็นเจ้าในช่วงเวลาไม่นานหลังจากตีอะแซหุุ่นกีที่เป็นสงครามใหญ่ซึ่งมีผลกระทบต่อพระเกียรติ พระบารมีของพระองค์นั้น เป็นการช่วยส่งเสริมพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ เมื่อสูญเสียอิทธิพลในหัวเมืองเหนือพระองค์ก็สามารถขยายพระราชอำนาจไปยังหัวเมืองเขมรป่าดง หัวเมืองลาวเป็นการชดเชย แม้เสียประเทศราชทางเหนือไปพระองค์ก็ตั้งพระเจ้าประเทศราชทางปักซีไต้ได้ การยกข้าราชการขึ้นมาให้มีฐานะเป็นเหมือนเจ้าก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเป็น “เจ้า” เหนือเจ้าทั้งหลาย การตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราชและยกฐานะเจ้าพระยาจักรีจึงมิได้เป็นเพียงการยกตามบำเหน็จความชอบในราชการหรือเป็นแค่เรื่องการจัดสรรถ่วงดุลอำนาจของกลุ่มการเมืองต่างๆ เท่านั้น แต่ยังช่วยส่งเสริมฐานะพระเกียรติยศของพระองค์ด้วย สมเด็จพระเจ้าตากสินสามารถแสดงว่าพระองค์ยังเป็นผู้มีบุญบารมี มี

⁵⁷ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, ขุนนางกรมท่าขวา การศึกษาบทบาทและหน้าที่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2435 (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 258-259.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 260.

พระราชอำนาจเป็นบรมกษัตริย์ที่มีเจ้าทั้งหลายอยู่ภายใต้พระบารมี ได้พระราชอำนาจของพระองค์ โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกที่เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มขุนนางที่มาจากเชื้อสายผู้ดีกรุงเก่า

ในเรื่องการฟื้นฟูพระราชประเพณีและขนบธรรมเนียมครั้งกรุงศรีอยุธยา หลังจากศึกอะแซหุ่ญก็ มีเหตุการณ์สำคัญคือการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์และการสิ้นพระชนม์ของกรมขุนอินทรพิทักษ์ ทั้งการพิราลัยของเจ้านราสุริยวงศ์หลานเธอ สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดฯ ให้จัดการพระเมรุอย่างยิ่งใหญ่ ในกรณีของสมเด็จพระพันปีหลวงนั้น มีพิธีสมโภชพระอัฐิที่วัดบางยี่เรือนอกด้วยกระบวนแห่ งานพระเมรุของกรมขุนอินทรพิทักษ์และเจ้านราสุริยวงศ์นั้นก็ใช้พระราชทรัพย์ถึง 127 ชั่ง⁵⁹ ในช่วงปลายรัชกาล พ.ศ. 2323 มีการจัดพระเมรุให้พระมารดาของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ ปรากฏในหมายรับสั่งว่า “...ให้ทำการเมรุอย่างพระศพเจ้าฟ้า...”⁶⁰ การจัดงานพระเมรุอย่างยิ่งใหญ่ในกรณีของสมเด็จพระพันปีหลวง กรมขุนอินทรพิทักษ์และเจ้านราสุริยวงศ์ในช่วงหลังจากสงครามอะแซหุ่ญนั้นก็กระทบต่อพระเกียรติยศ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการใช้ออกาสในการบำเพ็ญพระราชกุศลงานพระเมรุเพื่อแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินในฐานะพระมหากษัตริย์ตามแบบจารีตประเพณี ว่ายังทรงมีพระราชอำนาจ พระบารมีอยู่ และยังปรากฏหลักฐานการฟื้นฟูพระราชพิธี ประเพณีแบบแผนปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาซึ่งไม่ปรากฏในช่วงครึ่งแรกของรัชกาล

“...วันศุกร์ แรม 6 ค่ำ เดือน 12 จุลศักราช 1142 ปีชวดโทศก เจ้าพระยาจักรีรับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่าขนบธรรมเนียมราชการทุกวันนี้ฟื้นฟูเพื่อน ให้เจ้าพระยาศรีธรรมราช เจ้าพระยาราชบริรักษ์ เจ้าพระยาราชนาถ...นายหงส์ เสมียนนครบาลแต่ก่อนคนเก่า 20 คน มาพร้อมกัน ณ โรงพระแก้วมรกต บอกขนบธรรมเนียมราชการตามอย่างแต่ก่อน...”⁶¹ หรืออย่างการแห่พระทรายก็ทรงฟื้นฟูให้ทำอย่างครั้งกรุงเก่า ดังปรากฏในหมายรับสั่ง พ.ศ. 2322 “...แลทุกวันนี้ เสด็จลงมาสร้างพระนครอยู่เมืองธนบุรีแล้ว ครั้นถึงกำหนดสงกรานต์เมื่อใดก็ดี ให้...บอกแก่เจ้าพนักงานให้ก่อพระทรายหน้าวิหารใหญ่พระแก้วมรกต แลพระทรายเตียงยกตามอย่างในพระบรมโกศแต่ก่อน...”⁶² และใน พ.ศ. 2322 มีบันทึกว่า

⁵⁹ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี, หน้า 27.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

⁶¹ ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 1 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: บรรณาการ, 2515), หน้า 497-498.

⁶² ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี, หน้า 53.

“...พระเจ้าตากได้ทรงแต่งแบบแผนขนบธรรมเนียมของไทยขึ้นใหม่ เรื่องนี้ได้ทรงคิดแต่งมานานแล้ว ครั้นทรงแต่งเสร็จแล้วก็มีพระราชประสงค์จะทำการฉลองโดยให้มีกระบวนแห่อย่างใหญ่ตามลำแม่น้ำ การฉลองคราวนี้จะมียานกันถึง 3 คั้น บรรดาชนทุกชาติทุกภาษาจึงได้รับคำสั่งให้ไปช่วยในการแห่นี้คือ ไทย จีน ญวน ลาว เขมร มอญ คนเขาริตและชนชาติอื่นๆ ทั่วไปหมด พระเจ้าตากจึงเสด็จออกประทับยังพลับพลาซึ่งปลูกไว้ริมน้ำเพื่อทอดพระเนตรกระบวนแห่ ครั้นทรงเห็นว่าพวกเขาริตมิได้เข้ากระบวนแห่ด้วยจนคนเดียวก็กริ้ว...”⁶³

การฟื้นฟูขนบธรรมเนียมของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ทรงอ้างอิงตามแบบแผนของราชสำนักครั้งปลายกรุงศรีอยุธยา การแสดงพระบารมีในฐานะพระมหากษัตริย์ผ่านการทำพิธีตั้งพระเจ้าประเทศราชและการยกย่องขุนนางชั้นผู้ใหญ่ โดยพระองค์เป็นผู้รักษาความสืบเนื่องของรูปแบบจารีตดังกล่าว ซึ่งส่วนมากล้วนเกิดในช่วงปลายรัชกาลโดยเฉพาหลังจากศึกอะแซหุ่ญก็ แสดงให้เห็นถึงความลดน้อยถอยลงของพระราชอำนาจ พระบารมีที่เคยมีมา สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงมีความจำเป็นต้องแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีตามแบบแผนธรรมเนียมพระมหากษัตริย์ ทรงเน้นพระราชพิธีมากขึ้นตามลำดับเพื่อแสดงถึงพระราชอำนาจ พระบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่สัมพันธ์สืบเนื่องจากสมัยอยุธยา ขณะเดียวกันก็ทรงเสริมด้วยพระบารมีทางพุทธศาสนาเข้าไปด้วย

2.2.2 การแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่

พระราชกรณียกิจอย่างหนึ่งทางพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินในช่วงครึ่งหลังของรัชกาลคือการเจริญกรรมฐานและการนั่งสมาธิ จากโคลงยอพระเกียรติของนายสวนมหาดเล็กทำให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงใฝ่พระทัยในการนั่งสมาธิและกรรมฐานมาก่อน แต่การแสดงพระบารมีผ่านการนั่งสมาธิและกรรมฐานได้รับการเน้นมากขึ้นในช่วงครึ่งหลังของรัชกาล ปรากฏในเอกสารเมื่อ พ.ศ. 2319 ว่า

“...วันจันทร์ ขึ้นแปดค่ำ เดือนอ้าย เสด็จไปบำเพ็ญพระกรรมฐาน ณ พระอุโบสถวัดบางญี่เรือ แล้วทรงพระปสาทะเลื่อมใสศรัทธาอุทิศถวายเรือขมวดกัญญา ปิดทองทึบ หลังคาสีสักหลาดเหลืองลำหนึ่ง คนพาย 10 คน พระราชทานเงินตราคนละ 2 ตำลึงและผ้าขาวให้บวชเป็นปะชาวดวายพระรัตนไตรปิฎก พระหีบคู่หนึ่ง

⁶³ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (ต่อ) – 40), หน้า 147-148.

สำหรับใส่วิธีอุปเทศพระกรรมฐาน แล้วทรงพระสัตยาธิษฐานว่าเดชผลทานนี้ จงบัง
ลักษณะปีติบังเกิดแก่ข้าฯ แล้วอย่าได้ปราศจากและพระธรรมซึ่งยังมีได้บังเกิดนั้น ขอ
จงให้ข้าฯ บังเกิดภโยภาวะยิ่งๆ ขึ้นไป อนึ่งจงเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณในอนาคต
กาลโน้นเถิด ครั้นเสร็จเชิญพระไตรปิฎกธรรมลงเรือ ข้าทูลละอองฯ ฝ่ายทหารพล
เรือนและราษฎรทั้งปวง แห่แห่นขึ้นตามแม่น้ำถึงบางกุ่มขึ้นแล้วแห่คืบเข้าไป...”⁶⁴
และ “...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงศีลบำเพ็ญพระธรรม แรมอยู่พระตำหนักวัด
บางกุ่มเรือนอก 5 เวน แล้วให้ทำกุฎถึง 120 กุฎ แล้วให้บูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป
และพระเจดีย์วิหาร คูริมพระอุโบสถนั้นให้ขุดลงแล้วปลูกบัวหลวง ชำระแผ้วถางให้
กว้างออกไปกว่าแต่ก่อน แล้วอาราธนาพระสงฆ์ฝ่ายคณะวิปัสสนามาอยู่ ณ กุฎซึ่งทำ
ถวาย ให้ข้าทูลละอองฯ ประณิบัติแล้วเสด็จฯ ไปถวายพระราชาโฆวาทแก่พระสงฆ์โดย
อธิบายซึ่งพระองค์บำเพ็ญได้ให้ด้วยวิธี จะได้บอกบุญปฏิบัติศาสนาสืบไป...”⁶⁵
ใน พ.ศ. 2320 มีการระบุว่า “...อนึ่งทรงนั่งให้โตะแขกคู่ 5 บาท ออกแล้วตรัสถามว่า
เห็นเป็นประการใด โตะแขกกราบทูลว่าซึ่งนั่งสมาธิอย่างนี้ อาจารย์ซึ่งได้เล่าเรียนมา
แต่ก่อนนั้น อันจะได้พบเห็นเสมอเหมือนพระองค์ขณะนี้ไม่มีเลย... พระสังฆราช
พระราชอาคันนะ เข้ามาถวายพระบาลีทรงนั่ง และโตะริศ โตะทอง โตะนก ก็เอา
หนังสือข้างแขก ซึ่งนั่งรักษาจิตเป็นสมาธิเข้ามาอ่านถวาย...”⁶⁶

จากเหตุการณ์ที่ระบุในพระราชพงศาวดารนี้ จะเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงจริงจังกับ
เรื่องการนั่งสมาธิ เจริญกัมมัฏฐานอย่างยิ่ง ทรงแสดงว่าพระองค์เป็นผู้เชี่ยวชาญและมีพระปรีชา
สามารถในด้านนี้มากกว่าคณะสงฆ์ ถึงกับทรงแสดงพระบรมราชาโฆวาทสั่งสอนพระสงฆ์ในเรื่องการ
ปฏิบัติสมาธิ เป็นการแสดงพระราชอำนาจว่าทรงอยู่เหนือคณะสงฆ์ เป็นผู้เต็มเปี่ยมด้วยพระบารมี
มากกว่า สามารถสั่งสอนหมู่สงฆ์ได้ การสั่งสอนพระสงฆ์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานโดยพระมหากษัตริย์นี้
ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน ในช่วงครั้งแรกของรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินแม้จะทรงแสดงพระ
ราชอำนาจเหนือคณะสงฆ์โดยมีการให้พระบรมราชาโฆวาทตักเตือนให้พระสงฆ์ปฏิบัติปฏิบัติชอบ ทรง
ชำระพระสงฆ์โดยใช้วิธีทางโลกอย่างให้ดำน้ำลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ ก็ล้วนแต่เป็นการใช้อำนาจทาง
โลกมาอยู่เหนือคณะสงฆ์ แต่การสอนวิปัสสนานี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าไม่เพียงแต่พระราชอำนาจ

⁶⁴ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์
เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 323.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 323.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 324.

พระบารมีที่ทรงแสดงต่อทางโลกว่าทรงมีอย่างเต็มที่แล้ว ในฐานะประหนึ่งพระโพธิสัตว์ ผู้ตั้งความปรารถนาในพระโพธิญาณ แม้แต่พระบารมีในทางธรรม ก็ทรงแสดงให้เห็นว่าทรงมีอยู่สูงกว่าคณะสงฆ์ถึงขั้นที่เป็นผู้สั่งสอนคณะสงฆ์ในเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน การสอนวิปัสสนากรรมฐานหรือแม้การศึกษาในหมู่สงฆ์นั้น แต่เดิมมาคือกิจของสงฆ์ที่พึงสั่งสอนกันเอง ดังนั้นการเริ่มสั่งสอนพระสงฆ์โดยประมุขทางโลก เป็นการแสดงให้เห็นถึงการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินกับพุทธศาสนา ในลักษณะที่พระมหากษัตริย์ไม่ใช่เป็นเพียงอัครศาสนูปถัมภก ไม่ได้เป็นเพียงประหนึ่งพระโพธิสัตว์ผู้มาปกครองบ้านเมืองให้เป็นสุขเพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณ แต่เป็นพระมหากษัตริย์ที่แสดงพระองค์ว่ามีลักษณะใกล้เคียงกับความเป็นพระพุทธเจ้า ผู้เป็นครูของพระสงฆ์สาวกมากขึ้น

นอกจากการแสดงพระบารมีผ่านการนั่งสมาธิ เจริญกรรมฐานแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระบารมีในลักษณะที่เทียบเคียงกับความเป็นพระพุทธเจ้ามากขึ้นอย่างที่ไม่เคยมีพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาทรงปฏิบัติมาก่อน

“...แล้วตรัสประภาษถึงพระกรรมฐานว่า พระนาภีพระองค์นั้นแข็ง ไปกระหม่อมมิเข้าผิดกับสามัญโลกทั้งปวง อัจฉรย์นี้ต้องด้วยพระบาลีในพระกรรมฐาน แล้วตรัสถามพระราชาคณะด้วยพระรูปพระลักษณะ ทรงพระฉายดูเห็นพระปริมณฑลฉนวนนี้ จะต้องด้วยพระบาลีว่าอย่างไร พระราชาคณะถวายพระพรว่า พระบาลีพระลักษณะสมเด็จพระพุทธเจ้า พระรูปนั้นเปรียบประดุจดั่งนไทร ปริมณฑลมิได้สูงต่ำมิได้ยาวสั้น มีพระลักษณะหนา 7 ประการ คือ พระกรขวาหนึ่งซ้ายหนึ่ง พระบาทขวาหนึ่งซ้ายหนึ่ง พระอังสาขวาหนึ่งซ้ายหนึ่ง พระอุระหนึ่ง เป็น 7 ประการด้วยกัน จึงทรงพระกรุณาให้หล่อพระพุทธรูปจงตั้งด้วย พระพุทธรูปลักษณะให้พระสังฆราชเอาพระบาลีออกมาวางให้ช่างทำ อนึ่งพระสังฆราชแปลพระบาลีพระพุทธรูปลักษณะถวาย พระลักษณะใหญ่ 32 ประการ พระลักษณะอย่างน้อย 8 ประการ จึงทรงดูในพระองค์ต้องด้วยพุทธรูปลักษณะ คือสูงเท่าวาของพระองค์สิ่ง 1 มีเส้นพระอุณาโลมหว่างพระโขนงขาวอยู่เส้น 1 พระนาภีเวียนขวาเป็นทักษิณาวรรต 1 และพระปฤษฎางค์ใหญ่ 1 ฝ่าพระหัตถ์ ฝ่าพระบาท พระพาหา พระอุระ หนาทั้งเจ็ดประการ ก็ต้องด้วยพระพุทธรูปลักษณะทั้ง 7 สิ่ง และพระปรากฏหน้าอิมเป็นปริมณฑล 1 เมื่ออ่านพระบาลีและฉันทสูตรพระองค์ไปทุกประการ ก็ต้องด้วยพระพุทธรูปลักษณะ 12 สิ่ง ที่ไม่ต้องก็ทรงบอกว่าไม่ต้อง...”⁶⁷ การพยายามเปรียบเทียบพระองค์เองกับ

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 325.

พุทธลักษณะทรงให้ความสำคัญถึงกับ “...ให้หลวงวิจิตรนฤมลปั้นพระพุทธรูปให้ต้องด้วยพระพุทธรูปลักษณะ พระเจ้าสมาธิองค์หนึ่ง พระเจ้ายืนองค์หนึ่ง...”⁶⁸

ในช่วงปีท้ายๆ ของรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงมุ่งมั่นในการแสดงพระบารมีผ่านการนั่งสมาธิ เจริญพระกรรมฐานจนนำไปสู่การเทียบเคียงพระองค์ให้ใกล้กับพระพุทธเจ้ามากขึ้น นำไปสู่ประเด็นใหญ่ในช่วงปลายแผ่นดินที่เกิดกรณีว่าพระสงฆ์ธรรมดาสมควรจะไหว้คฤหัสถ์ที่บรรลุนิกรรมหรือไม่ ซึ่งได้กลายเป็นเรื่องใหญ่ที่เป็นเหตุหนึ่งอันนำมาสู่ความขัดแย้งในบ้านเมืองและนำไปสู่การสิ้นสุดรัชกาล ในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) ให้รายละเอียดว่า “...เหตุพระเจ้าแผ่นดินเสียดพระจรีตพันเพื่อนไป ฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรทั้งปวงเล่าก็แปรปรวนไปเป็นหมู่ๆ มิได้เป็นปกติเหมือนแต่ก่อน เหตุพระเจ้าแผ่นดินนั้นนั่งอุรุพัทธ์โดยพระกรรมฐานสมาธิ และจะยังภิกษุทั้งปวงให้เคารพบนบมัสการแก่พระองค์...”⁶⁹ และในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาให้รายละเอียดว่า ใน พ.ศ. 2324 ปีฉลู

“...ครั้นถึงวันอาทิตย์ แรม 6 ค่ำ เดือน 9 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ โรงพระแก้ว ให้ประชุมพระราชาคณะพร้อมกันและพระองค์มีพระสติพันเพื่อนถึงสัญญาวิปลาส สำคัญพระองค์ว่าได้พระโสดาปัตติผล จึงดำรัสถามพระราชาคณะว่าพระสงฆ์ปุถุชนจะไหว้นบเคารพคฤหัสถ์ซึ่งเป็นพระโสดาบันบุคคลนั้น จะได้หรือมิได้ประการใด และพระราชาคณะที่มีสันดานโลเล มิได้ถ่อมมั่นในพระบาสิบรมพุทโธวาทด้วยเกรงพระราชอาญา เป็นคนประสมประสานจะเจรจาให้ชอบพาอัยยาศัยนั้นมีเป็นอันมากคือพระพุทโธษาจารย์วัดบางว่าใหญ่ และพระโพธิวงค์พระรัตนมุณีวัดหงส์เป็นต้น ถวายพระพรว่าสงฆ์ปุถุชนควรจะไหว้นบคฤหัสถ์ซึ่งเป็นโสดานั้นได้ แต่สมเด็จพระสังฆราชวัดบางว่าใหญ่ พระพุฒาจารย์วัดบางว่าน้อย พระพิมลธรรมวัดโพธาราม สามพระองค์นี้มีสันดานมั่นคงถือพระพุทธรูจนจะโดยแท้ มิได้เป็นคนสอพลอประสมประสาน จึงถวายพระพรว่าถึงมาตราบว่าคฤหัสถ์เป็นพระโสดาก็ดี แต่เป็นหินเพศต่ำ อันพระสงฆ์ถึงเป็นปุถุชนก็ตั้งอยู่ในอุดมเพศอันสูง เหตุทรงผ้ากาสาหวัดและพระจตุปาริสุทธิศีลอันประเสริฐ ซึ่งจะไหว้นบคฤหัสถ์อันเป็นพระ

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 326.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 327.

โสดานั้นก็บมิควร สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระโกรธว่าถวายพระพรผิดจากพระ
บาลี ด้วยพวกที่ว่าควรนั้นเป็นอันมาก ว่าไม่ควรแต่สามพระองค์เท่านั้น...”⁷⁰

ซึ่งพระสงฆ์ที่คัดค้านความเห็นของพระองค์นั้นได้ถูกลงโทษอย่างรุนแรง ให้เขียนตีพระสงฆ์
ชั้นผู้ใหญ่ทั้ง 3 รูปและให้พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ พร้อมเหล่าลูกศิษย์อีก 500 รูป “..ชนชำระอาจมนเว็จกุฎี
วัดหงส์...”⁷¹ และพระสงฆ์ที่อยู่ในฝ่ายเดียวกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน อย่างพระรัตนมุนี วัดหงส์ยังได้
คิดถวายพระนามใหม่ว่า “...สมเด็จพระสยามยอดโยคาวจร บวรพุทธางกูร อุดลยชัตติยราชวงศ์ ดำรง
พิภพกรุงเทพมหานคร บวรทวารวดีศรีอยุธยา มหาติลภพพนรัตน์ราชธานีบุรีรัมย์ อุดมราชนิเวศน์
มหาสถาน ก็ขอบพระราชอัธยาศัย สมด้วยพระทัยปรารถนานั้น...”⁷² การลงโทษพระสงฆ์ที่ไม่อยู่ใน
แนวทางเดียวกับพระองค์นี้ พิจารณาได้ว่าเมื่อทรงตั้งพระทัยที่จะแสดงบารมีส่วนพระองค์ผ่านการนั่ง
สมาธิ เจริญกรรมฐานเพื่อการเข้าสู่กระแสนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรง
เชื่อว่าพระองค์ไม่ใช่ปุถุชนธรรมดาอีกต่อไป จึงทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีในรูปแบบนี้มาก
ขึ้น การเป็นพระอริยบุคคลย่อมทำให้ทรงเชื่อว่าอยู่นเหนือกว่าปุถุชนไม่ว่าปุถุชนนั้นจะเป็นใครทำให้เมื่อ
มีใครสงสัยพระองค์ ไม่เห็นด้วยกับที่ทรงแสดงอยู่ต้องถูกลงโทษเพราะถือได้ว่ามาท้าทายพระบารมี
พระราชอำนาจของพระองค์

การแสดงพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินในลักษณะที่มีความใกล้เคียงกับพระพุทธเจ้า
ผ่านการนั่งสมาธิ เจริญกรรมฐาน หากพิจารณาจากแนวคิดเดิมมักกล่าวว่าเป็นความผิดปกติทางจิต
หรือทรงมีพระสัญญาวิปัสสนา แต่ในอีกด้านหนึ่งเป็นไปได้ว่าการแสดงพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าตาก
สินในเรื่องการบำเพ็ญสมาธิ การเจริญกรรมฐานและแสดงพระองค์ในลักษณะใกล้เคียงความเป็น
พระพุทธเจ้าเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่เพื่อ
สร้างพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์และส่งเสริมความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์
ท่ามกลางวิกฤตการณ์ที่บั่นทอนพระราชอำนาจและพระบารมี การแสดงพระองค์ของสมเด็จพระเจ้า
ตากสินในรูปแบบที่กล่าวมานี้ มีร่องรอยบางอย่างที่ทำให้เห็นว่าทรงใช้แนวคิดบางประการที่
สอดคล้องกับคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในสมัยนั้น

คัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญเล่มหนึ่งในสมัยธนบุรีคือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเชื่อกันว่ามีมาแต่
สมัยสุโขทัย เป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท โดยที่คัดลอกและน่าจะชำระ
เพิ่มเติมมาโดยตลอด ต้นฉบับเก่าที่สุดคือฉบับที่ชำระในช่วงปลายสมัยธนบุรี โดยระบุในช่วงท้ายว่า

⁷⁰ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 224.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

“..พระมหาช่วยงานพระไตรภูมิที่วัดปากน้ำ ชื่อวัดกลาง แล้วแต่ในเดือน 4 ปีกจ อธิปัตย์ เมื่อเวลาตะวันบ่าย 3 โมงเศษ เมื่อพระพุทธรูปสลักไปได้แล้ว 2321 พระวรราชา เศษสังขยาได้ 9 เดือน วัน 26 วัน เป็นสำเร็จแล้วแล นิพานปัจจโย...”⁷³ ดังนั้นความคิดความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์เล่มนี้ ใช้พิจารณาประกอบกับเหตุการณ์ในสมัยธนบุรีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาได้

ประเด็นที่เกี่ยวข้องในไตรภูมิพระร่วงคือเรื่องของบุคคลที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ที่นับถือกันว่าเป็นยอดแห่งพระมหากษัตริย์ในโลกมนุษย์ สามารถปราบทวีปทั้ง 4 และมีบุญบารมีกว่าพระมหากษัตริย์ใดในโลก ไตรภูมิพระร่วงระบุที่มาของอำนาจแห่งบุญบารมีของพระเจ้าจักรพรรดิราชว่ามาจากการให้ทาน รักษาศีล สนทนาธรรมและการบำเพ็ญภาวนา “...ธ จึงทรงผ้าขาวอันเนื่อละเอียดยันแล้ว จึงเอาผ้าขาวอันเนื่อละเอียดยันชื่อว่าผ้าสุกุลพัตรมาห่มพาดเหนือจะงอยบ่าแล้วจึงสมทานศีล 8 อัน...ธ รำพึงถึงทานอันธให้มัน แลรำพึงถึงศีลอันธรักษาอยู่นั้น แลธรำพึงถึงธรรมอันทรงไว้มัน ธก็เมตตภาวนาด้วยอำนาจบุญสมการนั้นจึงได้ปราบทั่วทั้งจักรวาลตั้งนั้นแล...”⁷⁴

อำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิราชที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงจึงมาจากการบำเพ็ญบุญต่างๆ และการนั่งภาวนาสมาธิ ซึ่งนำไปสู่การเกิดของวิเศษต่างๆ ของพระเจ้าจักรพรรดิราชและทำให้พระเจ้าจักรพรรดิราชเป็นที่ยอมรับจากมนุษย์ทั้งหลายใน 4 ทวีปได้ อย่างไรก็ตามในไตรภูมิพระร่วงนี้ให้ฐานะของพระเจ้าจักรพรรดิราชเป็นเพียงปุถุชน แม้จะมีบุญบารมีมากเท่าไรก็สู้พระอริยบุคคลไม่ได้ โดยยกกรณีการสักการะพระธาตุของพระอริยบุคคลว่ามีอานิสงส์สูงกว่าสักการะพระเจ้าจักรพรรดิราช

“...ผู้นั้นครั้นตายไปได้เกิดในเมืองฟ้า ดุจดั่งได้ไหว้พระปัจเจกโพธิเจ้าพระอรหันต์เจ้าได้ ใจให้สมบัติ 3 ประการ คือมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพานสมบัติ แลฯ ถ้าผู้ใดไหว้บูชาพระญาณมหาจักรพรรดิราชสักก็จะให้ได้สมบัติ 2 ประการ คือมนุษย์สมบัติแลสวรรค์สมบัติ บมิจาให้นิพานสมบัติได้ เพราะเหตุว่าพระญาณมหาจักรพรรดิราชนั้นเป็นปุถุชนได้ฯ แม้นถึงว่าพระญาณมหาจักรพรรดิราชองค์ผู้มีบุญแล้ว สิบปราบได้ทั้ง 4 แผ่นดินดังนี้ได้ ยังว่ารู้ถึงแก่ทิวงคตแล้วแล้วยังมีตั้งอยู่มั่นคงได้ ยังรู้ไหวไปมาในสงสารนี้ได้ ไปมิตั้งความทุกข์ในสังสารวัฏนี้ เมื่อใดได้ถึงแก่นฤพานแล้วได้ จึงพ้นจากความทุกข์ในสงสารนี้แล...”⁷⁵

⁷³ พญาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2543), หน้า 327.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

ดังนั้นเพราะเจ้าจักรพรรดิราชตามความเชื่อในไตรภูมิพระร่วงนี้จึงไม่สามารถเทียบได้กับ พระพุทธเจ้า หรือแม้เทียบกับพระอริยบุคคลแล้วก็ยังดูน้อยกว่า ผู้ใดทำการบูชาได้อานิสงส์ก็ยังไม่ เท่ากับทำการบูชาพระอรหันต์ที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ในไตรภูมิพระร่วงนี้ยังได้ระบุถึง จุดมุ่งหมายสูงสุดที่มนุษย์พึงปฏิบัติคือการไปสู่พระนิพพาน โดยระบุว่า การไปนิพพานนั้นต้องผ่านการ บำเพ็ญภาวนา

“...จำพวกหนึ่งใส่ว่าจะถึงนิพพานนั้นยากเมื่อดังนั้นฯ เมื่อฝูงจักภวานาโลกุตรมานอันเป็นต้นแก่นิพพาน จักเลงดูในภพจักรนี้และดูในนิพพานเป็นที่เสร็จสอด จูในอดีต อนาคต ปัจจุบันคือกาลอันพ้นไปแล้ว แลอันจะมาภายหลังยังบัดนี้ จึง ภาวนาด้วยกลีณ 10 อัน ด้วยอุกฤษฐ์จึงจะได้มาน 5 สิ่ง อัฐฐสมบัติ 8 สิ่ง ฉฬภิญญา 6 แม้มีผลเสร็จสิ้นแล้วก็ดี แลไปมีถึงแก่ธรรมฝูงนี้ไปมีเห็นนิพพานได้ อันว่า นิพพานนี้เลือกผู้จะรู้จักเห็นได้ อันว่ามานสมบัติอันไปสิ้นคือปัญจมานอันเป็น แตนโลกุตร ครั้นได้ปัญจมานนั้นอาจดำดินบินบนไปได้ทุกแห่งแลฯ...”⁷⁶ และยังระบุ ถึงอิทธิฤทธิ์ของผู้มีมานที่จะไปนิพพานได้ว่ามีหลายอย่าง ทั้งหุทิพย์ ตาทิพย์และ “... ครั้นว่าอภิญญานอันเป็น เจโตปริยญาณนั้นเกิดใจทิพย์ อาจรู้จักใจคนทั้งหลายหาจะ กำบังบมิได้เลย...”⁷⁷

นอกจากไตรภูมิพระร่วงที่มีหลักฐานว่าคัดลอกในสมัยธนบุรีแล้ว ใน พ.ศ. 2319 สมเด็จพระ เจ้าตากสินโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำสมุดภาพไตรภูมิขึ้น มีบานแผ่นกว่าในวันอังคาร ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 11 จุลศักราช 1138 ปีวอกอัฐศก

“...สมเด็จพระบรมกระษัตริราชเสด็จออกพระที่นั่งตำหนักแพ กรุงธนบุรีศรี มหาสมุทร มีราชเสวกเฝ้าอยู่เพนอันมาก ทรงพิจารณาเรื่องราวในพระสมุดไตรภูมิ บุราณ แจ้งในพระราชหฤไทยแล้วมีพระราชประสงค์จะใคร่ให้สามัญชน แลจัดดูเภท บรรพสัตว์เข้าใจในภูมิทั้ง 3 แลคติทั้ง 5 อันเป็นที่เกิดแห่งเทวดามนุษยนรก หมู่อสุร เปรตวิสัยแลสัตว์เดียรฉาน จึงตรัสสั่งเจ้าพญาศรีธรรมมาธิราชผู้เปนอรรคมหา เสนาธิบดีให้จัดพระสมุดเนื้อดีแล้วให้ส่งไปแก่ช่างเขียน ให้เขียนไตรภูมิให้ไปเขียนใน

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 317-318.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 319.

สำนักสมเด็จพระสังฆราช ให้สมเด็จพระสังฆราชบอกกล่าวบังคับให้เขียนเรื่องราวในพระบาฬี แล้วให้คัดบาฬีประทับลงไว้ให้แจ้งใสงจทุกประการจะได้เปนคติสืบไป...”⁷⁸

ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรีเปรียบเทียบกับเมืองมหานครแห่งหนึ่ง มีการนำหลักธรรมมาเทียบกับสถานที่ต่างๆ อาทิ ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 เป็นกำแพงเมือง มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นคูเมือง มีโพธิปักขิยธรรม 37 ประการเป็นตลาด 37 แห่ง มีพระอภิธรรมทั้ง 7 ประการเป็นปราสาท 7 ชั้น มีไตรลักษณ์เป็นสระโบกขรณี “...เมืองมหานครนิพพานนี้สนุกทุกเกษมกว่าเมืองทั้งปวง เบนที่อาศรัยให้พ้นข้าศึกศัตรูทั้งปวงคือชาติ ชะรา พญานิ มรณสัตรูปมิเบียดได้เป็นสุขทุกเมื่อแล บุคคลทั้งหลายจะไปสู่เมืองมหานครนิพพานนี้จะไปด้วยดีรท้าวก็ดี ด้วยยั่วญาณคานหามข้างมาเรือแลราชรถก็ดีไปมิได้เลย ไปยากนักแล...”⁷⁹ ในไตรภูมิฉบับนี้นิพพานจึงเป็นที่สุดของภพภูมิทั้งหลาย ถัดจากรูปเมืองมหานครนิพพานจะเป็นรูปภาพพระอริยบุคคล 8 ประเภท ที่เป็นการแสดงถึงหนทางไปสู่นิพพาน และถัดจากรูปพระอริยบุคคลก่อนจะมาถึงพรหมโลกชั้นอรุปรหมนั้น อธิบายว่าเป็นที่ว่างเปล่า “...เบื้องบนแต่รูปปะพรหมขึ้นไปเป็นอชชะดากาศ แฝไปนอนันตจักรวาลหาที่สุดมิได้แล...”⁸⁰ แสดงให้เห็นถึงความห่างไกลระหว่างพระมหานครนิพพานกับพรหมโลกชั้นอรุปรหม ที่เป็นพรหมชั้นสูง ต้องเป็นผู้มีมานสมาบติขั้นสูงที่สิ้นชีวิตไปแล้วถึงจะไปเกิดเป็นอรุปรหมได้ และที่น่าสนใจคือในสมุดภาพไตรภูมินี้ไม่ปรากฏภาพหรือคำว่าจักรพรรดิราชแต่อย่างใด

เนื้อหาของไตรภูมิพระร่วงและสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรีสอดคล้องกับพระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ทรงเน้นหนักในเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อแสดงพระองค์ให้มีลักษณะของความเป็นพระอริยบุคคล และเมื่อทรงแสดงพระบารมีผ่านวิธีการเช่นนี้แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นที่สมเด็จพระเจ้าตากสินจะต้องเน้นแสดงพระบารมีในการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช เพราะการเป็นพระอริยบุคคลย่อมอยู่เหนือกว่าการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชตามที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง และการเป็นพระอริยบุคคลคือหนทางเข้าสู่พระมหานครนิพพานซึ่งเป็นสถานะสูงสุดในไตรภูมิ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพยายามแสดงพระองค์ว่าเป็นพระอริยบุคคล ทำให้ทรงมีอิทธิฤทธิ์ในเรื่องเหาะเหินบินได้อย่างที่บาทหลวงคารอลิคบันทึกไว้ใน พ.ศ. 2322 ว่า

“...พระเจ้าตากเป็นคนที่มีความคิดพลิกแพลงอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงพระราชดำริจะเป็นพระพุทธเจ้า ในเรื่องนี้ได้มีรับสั่งว่ามีพระราชประสงค์จะเป็น

⁷⁸ สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), หน้า 12.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

พระพุทธเจ้า และก็มีคนเรียกพระองค์ว่าพระพุทธเจ้าแล้วก็มี เพราะในเมืองไทยนี้ไม่มีเลยที่ใครจะทำให้ถูกพระทัยตามวิธีดำเนินการที่ทรงพระราชดำริไว้ นั้น ในขั้นต้นจะได้ทรงเหาะขึ้นไปตามอากาศก่อนและเพื่อจะได้เตรียมการที่จะทรงเหาะนี้ ได้ทรงทำพิธีต่างๆ ในวัดและในวังมา 2 ปีแล้ว เพราะฉะนั้นในเวลาที่จะต้องถือว่าพระเจ้าตากไม่ใช่มนุษย์ในโลกนี้แล้ว ถ้าเรื่องนี้ใครทูลขัดคอหรือในเวลาทรงเข้าพิธี ใครเข้าเฝ้าแล้วคนนั้นก็ถูกเคราะห์ร้าย...”⁸¹

ซึ่งนอกจากพวกบาทหลวงแล้วในบันทึกความทรงจำของผู้ที่อยู่ร่วมสมัยอย่างกรมหลวงนรินทรเทวีก็บันทึกเรื่องเช่นนี้ไว้เหมือนกัน⁸² นอกจากนี้ยังปรากฏเรื่องการแสดงพระบารมีผ่านอิทธิฤทธิ์ในเรื่องการทนาย ทายลักษณะของคนว่าเป็นอย่างไร ทางการทนายว่าผู้หญิงคนไหนรักราคะหรือรักธรรม⁸³ ซึ่งการแสดงพระองค์ว่ามีอิทธิฤทธิ์ ในแง่หนึ่งเป็นการสื่อว่าทรงบรรลุมานสมาบัติ มีสมาธิขั้นสูง เป็นพระอริยบุคคล

ความสนพระทัยในเรื่องนั่งสมาธิ เจริญกรรมฐาน ทำให้เกิดพระบารมีในรูปแบบของความ เป็นพระอริยบุคคลนี้ ในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) ช่วง พ.ศ. 2320 ได้กล่าวถึงการเข้ามาของพระคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาเล่มหนึ่ง คือ “พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค” “...แล้วตรัสถาม พระสังฆราชว่าเงินคงอยู่ในพระสุธาบัดนี้ สั่งสอนโลกทั้งปวงให้กระทำทานด้วยทอง ด้วยเงิน แล้วจะไปได้สมบัติฟากฟ้า นั้นจะได้ด้วยกุศลตัวใด ครั้นสมเด็จพระสังฆราชถวายวิสัชนาแล้ว จึงตรัสนิมนต์ พระเทพกวีออกไปเมืองกำแพงเพชร พระพรหมมุนีไปนครศรีธรรมราช ขนคัมภีร์วิสุทธิมรรคเอาเข้ามา ฐาปนการไว้แล้ว...”⁸⁴ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคถือกันว่าเป็นพระคัมภีร์ที่เป็นรองเพียงพระไตรปิฎกและ อรรถกถาเท่านั้น มีความลึกซึ้งในการอธิบายหลักการของศีล สมาธิและปัญญา ที่เกี่ยวเนื่องกันใน ฐานะเป็นเครื่องระงับดับทุกข์และทางไปสู่พระนิพพาน⁸⁵ เนื้อหาของคัมภีร์นี้มีทั้งหมด 23 ปริเฉท เนื้อหาเน้นเรื่องการบำเพ็ญเพียรทางจิต การนั่งกรรมฐานเพื่อให้เห็นแจ้งในความทุกข์และการดับ

⁸¹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (ต่อ) – 40), หน้า 146.

⁸² กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ. 1129-1182, พิมพ์ครั้งที่ 4 (นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2546), หน้า 65.

⁸³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), หน้า 326.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 326.

⁸⁵ วศิน อินทสระ, สาระสำคัญของวิสุทธิมรรค (พระนคร: บรรณาคาร, 2512), หน้า 3-4.

ทุกซ์⁸⁶ การสนพระทัยในพระคัมภีร์วิสุทธิธรรมคัมภีร์ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นสูงและเน้นการปฏิบัติทางสมาธิกรรมฐานของพระสงฆ์ แสดงให้เห็นถึงความสนพระทัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินในเรื่องการนั่งสมาธิและการบำเพ็ญปฏิบัติพระองค์เพื่อไปสู่การเป็นพระอริยบุคคล

การแสดงพระองค์ว่าเป็นพระอริยบุคคลหรือมีลักษณะที่ใกล้กับความเป็นพระพุทธเจ้านั้น ยังปรากฏร่องรอยในนิราศพระยามหานุภาพ ซึ่งเป็นหนึ่งในคณะทูตที่อัญเชิญพระราชสาส์นออกไปจิมก้องจักรพรรดิเสียนหลงที่กรุงปักกิ่งใน พ.ศ. 2324 ในช่วงท้ายของนิราศได้สรรเสริญยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินว่า

“...ชะรอยอรรคบุรุษอุดมวงศ์ ในสิบองค์โพธิสัตว์ดุสิตสวรรค์ ได้ลัทธิยาเทศ
ทนายทำนายธรรม ในอนันตสำนักชินนทรนาน จึงตลใจให้พระองค์ทรงนั่ง บัลลังก์รักร
รสมพระกรรมฐาน ให้ทรงเครื่องนพรัตน์ชัชวาล พระชมณานแทนเบญจกุธภัณฑ์ เอา
พระไตรลักษณ์ทรงเป็นมงกุฎ กังามสุดยอดฟ้าสุธาสวรรค์ เอาพระศีลสุจริตในกิจ
ธรรม เป็นสุวรรณเนาวรัตน์สังวาล เอาพระวิมุติธรรมเป็นคันฉัตร เอาพระสัจเป็น
ระไบไพศาล ล้วนเครื่องทรงศีลวัตรอันชัชวาล พระอุเบกขาญาณเป็นธารกร เอาพระ
ไวปัญญาเป็นอาวุธ ตัดวิมุติสังสัยแล้วสั่งสอน สว่างแจ่มกว่าแสงทินกร สถาวรทั่วโลก
แลงาม...”⁸⁷

คำกลอนที่มีการเปรียบเทียบเครื่องราชกกุธภัณฑ์กับหลักธรรมนั้นได้รับการวิเคราะห์ว่า
แปลก⁸⁸ แต่สิ่งที่น่าสนใจในกลอนช่วงนี้คือการเอ่ยถึงพระโพธิสัตว์สิบพระองค์ในสวรรค์ชั้นดุสิต ที่
ผู้ประพันธ์ยกย่องว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นประหนึ่งพระโพธิสัตว์องค์ใดองค์หนึ่งในสิบพระองค์นี้
จึงทำให้ทรงแสดงพระบารมีทางการนั่งสมาธิ เจริญกรรมฐาน พระโพธิสัตว์ในสวรรค์ชั้นดุสิตสิบ
พระองค์นี้ไม่ได้ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง หรือไตรภูมิฉบับใดๆ ก็ตาม แต่ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์
สิบพระองค์ในสวรรค์ชั้นดุสิตนี้เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงในคัมภีร์อีกเล่มคือพระคัมภีร์อนาคตวงศ์

“พระคัมภีร์อนาคตวงศ์” มาจากแนวคิดพุทธศาสนาของลังกาที่เข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ
พร้อมกับการเผยแพร่ของพุทธศาสนาลังกาวงศ์และเป็นที่ยอมรับของคนไทยโดยทั่วไป ฉบับที่มีอยู่ใน

⁸⁶ ดูรายละเอียดของคัมภีร์วิสุทธิธรรมคัมภีร์ได้ใน คัมภีร์วิสุทธิธรรมคัมภีร์, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาหังจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, 2546)

⁸⁷ พระยามหานุภาพ, นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ครึ่งกรุงธนบุรี เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2324 (พระนคร: โสภณ
พิพรรฒธนากร, 2462), หน้า 25-26.

⁸⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 379.

ประเทศไทยนี้พบว่าสำนวนที่เก่าแก่ที่สุดเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในล้านนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนสมัยสุโขทัย⁸⁹ พระคัมภีร์อนาคตวงศ์อธิบายถึงพระพุทธเจ้าในอนาคตจำนวน 10 พระองค์ ซึ่งขณะนี้บำเพ็ญบารมีอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตและยังต้องบำเพ็ญบารมีอีกมากจนถึงเวลาที่จะตรัสรู้ของแต่ละพระองค์ พระพุทธเจ้าในอนาคตองค์แรกคือพระศรีอาริยมตไตรย ที่เชื่อกันว่าจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป เมื่อพุทธศาสนาในปัจจุบันครบ 5000 ปี ไปแล้ว ประเด็นที่น่าสนใจในพระคัมภีร์อนาคตวงศ์คือการอธิบายถึงอดีตชาติของพระศรีอาริยมตไตรยที่ในอดีตอันไกลโพ้นในสมัยของพระพุทธเจ้าที่ทรงพระนามว่าพระสิริมิตรพุทธเจ้า พระศรีอาริยมตไตรยได้เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชทรงพระนามว่าพระเจ้าสังขจักร์ เมื่อทรงทราบข่าวว่ามีพระพุทธเจ้ามาบังเกิดขึ้นบนโลกจึงทรงสละราชสมบัติ ออกเดินทางเพื่อไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น โดยทรงตั้งปณิธานเพื่อหาทางแห่งการหลุดพ้น พระเจ้าสังขจักร์ทรงประสบความสำเร็จมากมาในการเดินทาง ทรมานพระวรกายแสนสาหัส แต่ตั้งพระทัยเด็ดเดี่ยวที่จะไปฟังพระธรรมเทศนาให้ได้ เมื่อได้เฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทรงสดับพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับนิพพานจึงบังเกิดความศรัทธาอย่างแรงกล้า ทำให้ทรงดำริว่า

“...จะหาเครื่องไทยธรรมอันสมควรที่จะสักการบูชาให้สมควรแก่รสพระ
 สัทธรรมนั้นหาไม่มี บัดนี้เราได้สดับรับรสพระสัทธรรมเทศนาแต่บทเดียว เครื่อง
 สักการบูชาของอาตมานี้มีพอสมควรกับพระสัทธรรมแล้ว พระองค์ทรงคิดดังนี้จึง
 ทูลห้ามพระพุทธเจ้าเสีย พระองค์จึงกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าเกล้ากระหม่อมฉัน
 ได้สดับฟังพระสัทธรรมของพระองค์ในกาลบัดนี้ พระองค์ทรงพระมหากรุณาตรัสพระ
 สัทธรรมเทศนาสำแดงพระนิพพานอันเดียว เปนที่สุดพระสัทธรรมอยู่แล้ว
 ข้าพระพุทธเจ้าจะตัดเศียรเกล้าอันเปนที่สุดสรีระกายแห่งข้าพเจ้า ออกกระทำ
 สักการบูชาพระสัทธรรมเทศนาของสมเด็จพระพุทธองค์ก่อน ตรัสตั้งนั้นแล้วพระเจ้า
 สังขจักร์ผู้มีอัธยาศัยอันยิ่งจึงทรงอธิษฐานขอให้เล็บของพระองค์คมดังพระแสงดาบ
 เด็ดซึ่งพระศอให้ขาดแล้ววางไว้บนฝ่าพระหัตถ์ ตั้งปณิธานความปรารถนาออกพระ
 โอบอุทรัสด้วยวาจาว่า ภนเต ภควา ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงศิริเปนที่โลกเฉลิม เชิญ
 พระองค์เสด็จเข้าสู่เมืองแก้วอันเกษมศานต์คือพระอมตมทานิพพานอันสำราญก่อน
 ข้าพระบาทเถิด ข้าพระบาทจะขอตามเสด็จไปสู่พระนิพพานอันสำราญต่อภายหลัง
 ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายเศียรเกล้าบูชาพระสัทธรรมเทศนาของพระองค์ในกาล

⁸⁹ ผ่าน วงษ์อ้วน, “คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศ 1-10 : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา
 มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 231.

บัดนี้ ในที่สุดขาดพระวาจาปณิธานปรารถนาลง พระบรมโพธิสัตว์ก็จุติจิตต์สิ้นชีวิตไป
บังเกิดในดุสิตาสวรรค์เทวโลกา...”⁹⁰

เมื่อพิจารณาจากพระคัมภีร์อนาคตวงศ์จะเห็นว่า แม้กระทั่งความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็ยัง
ไม่อาจเทียบเคียงได้กับความเป็นพระพุทธเจ้า และการที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น ต้องบำเพ็ญเพียร
สะสมบุญบารมีอย่างที่สุด สามารถสละได้แม้กระทั่งชีวิต เมื่อนำมาพิจารณากับการแสดงพระองค์ของ
สมเด็จพระเจ้าตากสินแล้วจะเห็นว่า ในช่วงครึ่งหลังของรัชกาลทรงแสดงพระองค์ว่ามีบุญบารมีผ่าน
การนั่งสมาธิ เจริญกรรมฐานและมีลักษณะของความเป็นพระอริยบุคคลที่แสดงอิทธิฤทธิ์อย่างการ
เหาะเหิน การล่วงรู้จิตใจผู้อื่น ทรงแสดงพระราชปณิธานไม่ยินดีในราชสมบัติ ไม่ยินดีในพระวรกาย
ของพระองค์ พร้อมสละสิ่งเหล่านี้เพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณในอนาคต ทรงแสดงพระองค์ว่ามี
ลักษณะของความเป็นพระโพธิสัตว์ในภพชาติปัจจุบัน ที่มาสร้างบารมี สะสมบารมีไปสู่การตรัสรู้ใน
อนาคต จึงทรงได้รับการยกย่องพระเกียรติว่าเป็นหนึ่งในพระโพธิสัตว์ 10 พระองค์ที่จะได้เป็น
พระพุทธเจ้าในอนาคต การเป็นพระพุทธเจ้านี้คือสถานภาพสูงสุดตามไตรภูมิพระร่วงและพระคัมภีร์
อนาคตวงศ์ แม้แต่พระเจ้าจักรพรรดิราชก็ยังไม่เท่ากับความเป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญเพียรสมาธิ
นั่งกรรมฐานของสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงเป็นการแสดงพระองค์ว่าทรงมุ่งหมายในความเป็น
พระพุทธเจ้า พระองค์จึงมีฐานะเป็นดั่งพระโพธิสัตว์ที่มาสร้างพระบารมี ทรงให้เทียบเคียงพุทธ
ลักษณะของพระพุทธเจ้ากับพระวรกายของพระองค์เพื่อแสดงลักษณะของผู้ที่มีบุญ

สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสร้างความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ โดยแสดง
พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ เป็นพระอริยบุคคล มีฐานะสูงส่งกว่าปุถุชนทั่วไปที่รวมถึงพระเจ้าจักรพรรดิ
ราช ซึ่งเป็นมาตรฐานของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยอยุธยา พระองค์ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็น
ศาสนูปถัมภกเท่านั้น แต่ทรงแสดงพระบารมีส่วนพระองค์เพื่อที่จะเป็นผู้นำเหนือคณะสงฆ์ด้วย ซึ่งเป็น
สิ่งที่พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาไม่เคยปฏิบัติมาก่อน และไม่เคยปรากฏในสังคมไทยที่พระสงฆ์จะต้อง
กราบไหว้ผู้ที่อยู่ในเพศฆราวาส

ในช่วงครึ่งหลังของรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีในสอง
ลักษณะคือผ่านรูปแบบจารีตที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา ด้วยการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมและให้
ความสำคัญพิธีการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ และทรงแสดง
พระราชอำนาจ พระบารมีทางพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ผ่านการนั่งสมาธิ บำเพ็ญเพียรทางจิต และ
ทรงแสดงพระองค์ให้เป็นที่ประจักษ์ว่าทรงเป็นพระอริยบุคคล ใกล้เคียงกับพระพุทธเจ้าหรือพระ
โพธิสัตว์ เป็นการแสดงถึงพระบารมีส่วนพระองค์ที่ทรงมีมากกว่าใครในโลก เมื่อพิจารณาจาก

⁹⁰ บำเพ็ญ ระวิน, พระอนาคตวงศ์ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2542), หน้า 19.

วรรณกรรมพุทธศาสนาและวรรณกรรมยอพระเกียรติที่เน้นการยกฐานะความเป็นพระพุทธรูปเจ้าที่อยู่สูงกว่าสิ่งใดในโลก และให้ภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินใกล้เคียงกับความเป็นพระพุทธรูปเจ้า ทำให้เห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสร้างสถานะของพระองค์ให้เป็นยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ และสูงกว่าความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ทรงแสดงพระองค์เป็นผู้ที่เปี่ยมไปด้วยพระบารมี ไม่ใช่เพียงผู้แสดงความปรารถนาพระโพธิญาณเช่นพระมหากษัตริย์ชาวพุทธโดยทั่วไปเท่านั้น แต่ทรงแสดงพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต เป็นพระโพธิสัตว์ที่อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงมิใช่ในคัมภีร์ และเมื่อถือว่าพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์จึงนำมาสู่การสร้างความสัมพันธ์กับคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ ที่ทรงอยู่สูงสุดทั้งทางโลก และทางธรรม การแสดงพระองค์ในรูปแบบนี้ย่อมทำให้เกิดผลกระทบทางสังคม อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองช่วงปลายรัชกาล

2.3 สมเด็จพระเจ้าตากสินกับการเปลี่ยนแปลงแนวคิดธรรมราชา

ในช่วงครั้งแรกของรัชกาล สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสร้างพระราชอำนาจและความชอบธรรมจากพระบารมีส่วนพระองค์ในฐานะนักรบ ควบคู่กับการแสดงพระองค์เป็นศาสนูปถัมภกตามอย่างจารีตพระมหากษัตริย์ที่จะมาเป็นผู้ปราบทุกข์เชื้อ บำรุงสมณชีพราหมณ์ให้เป็นสุข ทรงบำรุงพุทธศาสนาตามประเพณีของพระมหากษัตริย์แต่ก่อน แต่การที่มีพระชาติกำเนิดจากสามัญชน ไม่ได้มีเชื้อสายขุนนางชั้นผู้ใหญ่ จึงทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในแบบแผนที่แตกต่างกันกับพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีให้เป็นที่ยอมรับ ซึ่งแสดงให้เห็นได้จากการปฏิบัติพระองค์ยิ่งกว่าเป็นศาสนูปถัมภกโดยปกติตามจารีตเดิม ทรงแสดงความปรารถนาพระโพธิญาณอย่างเด่นชัด ทรงอ้างพระบารมีในกาลก่อนและแสดงการเป็นผู้มีบารมีในพระชาติปัจจุบันประหนึ่งพระโพธิสัตว์ที่มาโปรดสัตว์โลก ทรงแสดงถึงความเหนือกว่าของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อคณะสงฆ์อย่างไม่เคยมีมาก่อน ทรงชำระความบริสุทธิ์ของพระสงฆ์ด้วยอำนาจกฎหมายบ้านเมืองทางโลก ซึ่งสภาพของคณะสงฆ์ในเวลานั้นยังไม่พ้นฟูจากสภาพลาลหลังเสียกรุง วัตรปฏิบัติของสงฆ์ไม่มีระเบียบเข้าที่เข้าทาง จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระราชอำนาจในฐานะผู้นำทางศาสนาโดยผ่านการแสดงพระราชอำนาจบารมีส่วนพระองค์ ในฐานะนักรบควบคู่ไปกับฐานะผู้แสวงหาพระโพธิญาณอันเป็นพระบารมีส่วนพระองค์ในอีกรูปแบบหนึ่ง อย่างไรก็ตามสมเด็จพระเจ้าตากสินมิได้ทรงปฏิเสธการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีตามแบบอย่างจารีตของพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยทรงจัดแจงราชสำนักฝ่ายหน้าฝ่ายในตามแบบเดิมรวมทั้งพิธีกรรมที่แสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา

กล่าวได้ว่าในช่วงครั้งแรกของรัชกาล สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเป็นธรรมราชา พระราชาที่มีธรรม อุปถัมภ์บำรุงฟื้นฟูพุทธศาสนา แม้จะทรงอ้างถึงความปรารถนาพระโพธิญาณและทรงใช้พระ

ราชอาณาจักร พระบารมีจัดการคณะสงฆ์ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับคณะสงฆ์ในช่วงเวลานั้น ทรงใช้พระราชอำนาจเพียงเพื่อชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์ จัดการปกครองสงฆ์ให้เรียบร้อย ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจที่พระมหากษัตริย์ในอดีตเคยปฏิบัติมาแล้ว คือเมื่อฝ่ายพุทธจักรเสื่อมโทรมก็เป็นเรื่องที่ฝ่ายอาณาจักรจะเข้ามาจัดการบำรุง รักษาพุทธศาสนาให้สืบทอดต่อไปได้ การแสดงพระองค์เป็นผู้มีบุญบารมี เป็นศาสนูปถัมภกในช่วงแรกจึงเป็นการช่วยสร้างพระราชอำนาจและความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งยังเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะฆราวาส ในทางธรรมถือว่าต่ำกว่าพระสงฆ์

แต่ช่วงครึ่งหลังของรัชกาล โดยเฉพาะหลังจากศึกอะแซหุ่นกี้ซึ่งส่งผลกระทบต่อการลดทอนพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ ด้วยพระราชอำนาจ พระบารมีส่วนพระองค์จากการรบหรือพระปรีชาสามารถทางการทหารได้ถูกสั่นคลอนจากการไม่สามารถเอาชนะพม่าในศึกใหญ่ครั้งอะแซหุ่นกี้ ทำให้เสียอิทธิพลควบคุมหัวเมืองเหนืออันกระทบกระเทือนต่อพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ จึงจำเป็นต้องทรงสร้างเสริมพระราชอำนาจ พระบารมี ผ่านการเน้นพิธีกรรมต่างๆ อย่างพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาทั้งที่ก่อนหน้านี้มิได้ทรงเน้นขนบธรรมเนียมดังกล่าวมากนัก นอกจากนี้ยังทรงแสดงพระองค์ยิ่งกว่าการเป็นศาสนูปถัมภก โดยทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมี ผ่านการนั่งวิปัสสนา เจริญกัมมัฏฐาน สำแดงอิทธิฤทธิ์ของผู้มีฌานสมบัติ ทั้งยังแสดงพระองค์ในลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธเจ้า ทรงปฏิบัติยิ่งกว่าการปรารณาพระโพธิญาณหรือมีฐานะเป็นประหนึ่งพระโพธิสัตว์ ทรงสร้างความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ที่พระองค์มีฐานะพระโพธิสัตว์ เป็นพระอริยบุคคลในโลกแห่งความเป็นจริง ที่มีความสูงส่งกว่าปุถุชนรวมถึงคณะสงฆ์ เป็นผู้ที่อยู่เหนือกว่าผู้ใดทั้งทางโลกและทางธรรม สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงเป็นยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ชาวพุทธทั่วไป แต่ทรงแสดงพระองค์เป็น ราชาแห่งธรรม คือเป็นดั่งพระพุทธเจ้า ที่แม้แต่พระสงฆ์ทั้งหลายก็ต้องยอมเคารพกราบไหว้พระองค์ เพราะพระองค์ไม่ใช่ปุถุชนแต่เป็นพระอริยบุคคล การแสดงฐานะว่าเป็นดั่งพระพุทธเจ้านี้ สอดรับกับวรรณกรรมพุทธศาสนาร่วมสมัยอย่างไตรภูมิพระร่วงที่แสดงว่า แม้แต่ฐานะของพระเจ้าจักรพรรดิราชก็ยังไม่อาจเทียมได้กับพระอรหันต์สาวกของพระพุทธเจ้า เพราะพระเจ้าจักรพรรดิราชยังเป็นปุถุชนอยู่ ดังนั้นการแสดงพระองค์เป็นพระอริยบุคคลของสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทำให้พระองค์มีฐานะเหนือกว่าพระเจ้าจักรพรรดิราชพระองค์จึงทรงเป็นผู้ที่อยู่สูงสุดทั้งทางโลกและทางธรรมที่ทุกคนต้องเคารพต่อพระองค์อย่างสูงสุด

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน แสดงถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่อยู่เหนือกว่าสถาบันสงฆ์ ซึ่งเกิดจากปัจจัยสำคัญสองประการ ประการแรกคือเนื่องจากสภาพสังคมในสมัยธนบุรี คณะสงฆ์มีความแตกแยก มีวัตรปฏิบัติที่ย่อหย่อนและผิดเพี้ยนไปมาก การจัดการคณะสงฆ์จึงอยู่ในช่วงฟื้นฟูและวัตรปฏิบัติของสงฆ์ที่ไม่เรียบร้อย ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงแสดงพระราชอำนาจเหนือคณะสงฆ์ได้มากกว่าครั้งกรุงศรีอยุธยา

นอกเหนือจากการเป็นศาสนูปถัมภกตามจารีตประเพณี พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นผู้นำทางศาสนาผู้บัญชาการเป็นผู้นำทางโลก ซึ่งจะเป็นตัวอย่างของการใช้พระราชอำนาจทางโลกในการออกกฎระเบียบต่างๆ เข้ามาควบคุมพระสงฆ์ที่จะเกิดขึ้นในสมัยต่อมา ประการที่สอง สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์ ทั้งในฐานะผู้เป็นศาสนูปถัมภก บำรุงสมณชีพราหมณ์ทั้งหลายให้เป็นสุข และเป็นผู้ที่เป็นเสมือนพระโพธิสัตว์ที่จะมาสร้างพระบารมีโปรดคนทั้งหลาย ควบคู่กับการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีทางการทหาร เนื่องจากพระชาติกำเนิดที่เป็นสามัญชนและมีใช้ “ผู้ดี” ครั่งกรุงศรีอยุธยา ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องเน้นการแสดงพระบารมีส่วนพระองค์เป็นอย่างมาก เพื่อเสริมสร้างและรักษาพระราชอำนาจของพระองค์ไว้ สำหรับการแสดงความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในช่วงครึ่งหลังของรัชกาลนั้น เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่แสดงถึงความถดถอยในพระบารมี โดยเฉพาะทางการทหารที่เสียอิทธิพลในเมืองเหนือและการควบคุมกลุ่มอำนาจทางการเมือง ทำให้ต้องทรงแสดงพระบารมีผ่านทางพุทธศาสนาด้วยการยกฐานะพระองค์ขึ้นเป็นพระอริยบุคคล ทรงถือว่าพระองค์เป็นผู้สูงที่สุดทั้งทางโลกและทางธรรม ที่อยู่เหนือกว่าคณะสงฆ์ซึ่งเป็นปุถุชนอยู่ ที่ต้องมาเคารพพระองค์ ด้วยการแสดงฐานะเป็นผู้ที่อยู่เหนือกว่าคณะสงฆ์ได้นำมาสู่การพิจารณาว่าพระองค์เป็นสัญญาวิปลาส อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงท้ายรัชกาล

อย่างไรก็ตามแม้การสร้างความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาผ่านการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง รวมทั้งการให้สถานะของพระองค์ในกาลต่อมาว่าเป็นสัญญาวิปลาส แต่การสร้างและแสดงพระบารมีส่วนพระองค์ เพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจและความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินก็ทรงประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง การแสดงพระบารมีส่วนพระองค์ในฐานะนักรบและศาสนูปถัมภก ทำให้ทรงเป็น “ธรรมราชา” ผู้ทรงบำรุงพุทธศาสนาให้ฟื้นฟูลงขึ้น หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา ทรงแสดงพระราชอำนาจเหนือคณะสงฆ์ในทางโลกด้วยการควบคุมและจัดการชำระสงฆ์ให้บริสุทธิ์ ทำให้ทรงสามารถสร้างความยอมรับจากชนทั้งหลายในฐานะพระมหากษัตริย์ แม้จะไม่ประสบความสำเร็จในการสร้างพระบารมีส่วนพระองค์ในรูปแบบที่เป็นราชาแห่งธรรม หรือทรงเป็นพระอริยบุคคลเหนือพระสงฆ์ในทางธรรม อันนำไปสู่การยึดอำนาจและการเปลี่ยนราชวงศ์ แต่ราชวงศ์ใหม่ที่สืบเนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินยังคงนำแนวทางการแสดงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มีเหนือคณะสงฆ์ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงริเริ่มมาปรับใช้ โดยการควบคุมคณะสงฆ์ด้วยกฎระเบียบทางโลก ที่ในรัชสมัยต่อมาใช้พระราชกำหนด กฎระเบียบเพื่อควบคุมสงฆ์ หรือการใช้แนวคิดพระโพธิสัตว์และการเป็นพระมหากษัตริย์เพื่อบำเพ็ญบารมี โปรดสัตว์โลกทั้งหลายก็กลายเป็นรูปแบบที่พระมหากษัตริย์ในกาลต่อมาทรงอ้างอิงเพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีทั้งสิ้น แม้ว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยหลังไม่มีพระองค์ใดที่แสดงพระองค์เป็นผู้ที่

บรรลุลักษณะเป็นพระอริยบุคคล เป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าพระสงฆ์ในทางธรรม พระมหากษัตริย์
ในกาลต่อมาทรงเน้นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาในรูปแบบ “ธรรมราชา” ผู้
เป็นศาสนูปถัมภก บำรุงพุทธศาสนาด้วยรูปแบบวิธีการต่างๆ ตามปัจจัยทางการเมืองและสังคมในแต่ละ
ช่วงเวลา เพื่อสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีของแต่ละพระองค์ ที่ช่วยส่งเสริมความชอบธรรมใน
ฐานะการเป็นพระมหากษัตริย์ และกลายเป็นมาตรฐานใหม่ของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็น “ธรรม
ราชา” แห่งราชวงศ์จักรี

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภายหลังจากเหตุการณ์จลาจลในช่วงปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นับเป็นครั้งที่ 2 ภายในเวลาไม่ถึง 2 ทศวรรษ ที่สามัญชนขึ้นสู่อำนาจจากสายสกุลใหม่ ซึ่งไม่ได้มีการสืบสันตติวงศ์จากพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน การขึ้นสู่อำนาจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นเนื่องจากพระองค์เป็นผู้มีอำนาจมากที่สุดรองจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน นอกจากนี้ในช่วงที่กรุงธนบุรีเป็นจลาจล เครือข่ายอำนาจของพระองค์ได้จัดการยึดอำนาจไว้ได้ เมื่อพระองค์เสด็จกลับมาถึงกรุงจึงได้รับการอัญเชิญให้เป็นพระมหากษัตริย์ การขึ้นสู่อำนาจแบบผิดปกตินี้ได้รับการอธิบายว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการมากที่สุดในเวลานั้น ในขณะที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงหมดบุญแล้ว แผ่นดินจึงต้องเปลี่ยนผ่านไปสู่ผู้ที่มีบุญมากกว่า ที่คู่ควรกับการเป็นพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามความเชื่อเกี่ยวกับบุญบารมีเช่นนี้เปิดโอกาสให้ใครก็ได้ในแผ่นดินสามารถอ้างตนเป็นผู้มีบุญ และขึ้นมาท้าทายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ตลอดเวลา ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจะต้องแสดงพระราชอำนาจว่าพระองค์เป็นผู้ที่มีบุญบารมีคู่ควรกับตำแหน่งพระมหากษัตริย์ด้วยการแสดงพระราชอำนาจของพระองค์ผ่านการสร้างสัญลักษณ์ความเป็นพระมหากษัตริย์ตามแบบจารีตและบทบาททางพุทธศาสนาเพื่อเป็นการสร้างเสริมพระราชอำนาจการปกครองของพระองค์และราชวงศ์ใหม่

ในงานที่ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับพุทธศาสนานั้น ส่วนหนึ่งเน้นเรื่องการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจและพระราชกุศลตามแบบแผนจารีต อีกส่วนหนึ่งเน้นถึงแนวคิดลักษณะการเป็นกระฎุมพี จากสภาพสังคมที่เปลี่ยนผ่านไปสู่ความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยม เช่น งานของสายชล สัตยานุรักษ์ ที่วิเคราะห์ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้สถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐเพื่อสร้างความชอบธรรมแก่ระบอบการเมืองการปกครอง โดยใช้ความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งคนทั้งหลายอัญเชิญให้เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นธรรมิกราชาธิราช ที่มีลักษณะเป็นกระฎุมพีมากขึ้น เป็นอุดมการณ์รัฐที่มีลักษณะมนุษยนิยม ผู้ปกครองเป็นมนุษย์ปกครองโดยอาศัยปัญญาไม่ใช่โดยอำนาจเหนือธรรมชาติของพระเจ้า รัฐดำรงอยู่เพื่อให้เกิดสถานะที่เอื้อให้แต่ละคนได้ดำเนินชีวิตในวิถีทางที่ถูกต้อง คือการเพิ่มพูนปัญญาให้มีความเข้าใจธรรมลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งจะยังผลให้มีการกระทำอันชอบด้วยธรรมมากขึ้นทุกทีและบรรลुพระ

นิพพานในที่สุด พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเลือกที่จะใช้คตินิยมราชาธิราชเพราะเป็นคติที่สามารถปฏิบัติได้จริง การเป็นธรรมราชาธิราชก็เพื่อให้เป็นที่ยอมรับว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงมีสิทธิธรรมที่จะเป็นใหญ่เหนือผู้ปกครองหัวเมืองและประเทศราช เหนือกว่าพระมหากษัตริย์แห่งอังวะและเหนือกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล¹ แม้จะเป็นธรรมราชาแต่สายชลได้เสนอว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็มีการใช้คตินิยมพรตราชแต่ก็เน้นภารกิจของจักรพรรดิเฉพาะส่วนที่พระมหากษัตริย์จะสามารถปฏิบัติได้จริง โดยจะเห็นได้จากเนื้อหาที่เกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในไตรภูมิโลกวินิจยภคณาที่ชำระในสมัยนั้นว่าแตกต่างจากไตรภูมิพระร่วง และเห็นชัดในไตรภูมิโลกวินิจยภคณาฉบับที่ 2 ที่เน้นเฉพาะภารกิจที่พระมหากษัตริย์สามารถปฏิบัติได้จริง² ภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในความเห็นของสายชล ทรงมีบุคลิกภาพส่วนพระองค์เป็นกระฎุมพีอย่างชัดเจนคือไม่ถือเครื่องครัดในโชคกลางและจาริตประเพณีเก่าๆ หากแต่เชื่อมั่นอย่างมากในสติปัญญาของมนุษย์ว่าจะนำไปสู่ความสำเร็จในโลกนี้ได้ โดยยกตัวอย่างความไม่ถือเครื่องครัดในโชคกลางจากพระราชดำริในหลายกรณี³

กรอบแนวคิดที่ว่าพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะไปในทางเหตุผลนิยม มนุษยนิยมมากขึ้นซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ชนชั้นนำมีลักษณะความคิดเป็นกระฎุมพีมากขึ้นนั้น ไม่ได้ให้น้ำหนักความสำคัญกับความเชื่อในเรื่องคตินิยมพรตและอำนาจเหนือธรรมชาติอื่นๆ ที่อยู่กับสังคมไทยมายาวนานและมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาของสังคมไทยอย่างมาก หรือแม้แต่คตินิยมราชา ที่พระมหากษัตริย์ในยุคสมัยต่อมาก็ยังแสดงออกผ่านพระราชพิธีต่างๆ รวมถึงรูปแบบสถาปัตยกรรม ทั้งนี้ การเป็นพระมหากษัตริย์นั้น ย่อมมีรูปแบบพิธีกรรมจาริตของสังคมมากำกับ การแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ผิดจาริต อาจสร้างปัญหาได้อย่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเผชิญเมื่อช่วงปลายรัชกาล อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ทรงมีความเป็นมนุษยนิยม เหตุผลนิยมมากกว่าพระมหากษัตริย์ในครั้งกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีนั้น แต่หลายครั้งกลับทรงให้ความสำคัญกับระเบียบพิธีกรรมแบบจาริตดั้งเดิมเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งการแสดงพระบารมีผ่านการแสดงพระองค์เป็นผู้นำทางศาสนา ที่เน้นพระบารมีส่วนพระองค์ในการเป็นพระอริยบุคคลของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งในคณะสงฆ์และน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงเห็นความจำเป็นในการจัดการชำระพุทธศาสนาให้ถูกต้อง เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคม ซึ่งการเข้ามาเป็นผู้ชำระพุทธศาสนาให้ถูกต้องยังเป็น

¹ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 279-282.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 217-218.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

การเปิดโอกาสให้พระองค์สามารถจัดการควบคุมคณะสงฆ์เพื่อช่วยเสริมสร้างพระราชอำนาจ ความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ด้วย ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรง สร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาทั้งการใช้แบบแผนจารีตประเพณีครั้งกรุง ศรีอยุธยาและความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ที่มีลักษณะเฉพาะพระองค์ ต่างไปจากธรรมเนียมเดิมครั้ง กรุงศรีอยุธยา

3.1.1 การสร้างพระราชอำนาจผ่านรูปแบบพิธีการตามแบบจารีตในสมัยอยุธยา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงให้ความสำคัญกับรูปแบบพิธีการโดยเฉพาะ พิธีกรรมที่พุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้อง ทรงแสดงว่ารูปแบบพิธีกรรมของพระองค์เป็นสิ่งที่ถูกต้องตาม แบบแผนเดิม ซึ่งการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่ถูกต้องย่อมเป็นผลดีแก่บ้านเมือง หลังปราบดาภิเษก เป็นเทศกาลสงกรานต์มีประเพณีการก่อพระเจดีย์ทรายหรือพระทราย ทรงออกประกาศเรื่องการแห่ พระทรายว่า “...ทรงให้ทำราชการตามอย่างพระบรมโกษฐ์ อย่าให้เอาอย่างพระยาตากสิน และอย่าง ธรรมเนียมครั้งบรมโกษฐ์นั้น ถ้าจะเกณฑ์พระหลวงขุนหมื่นเป็นคู่เดินนำ แห่หน้า แห่หลังการสิ่งใดๆ ถ้าแห่แต่พระราชวัง เข้ามาในพระราชวัง เป็นพนักงานมหาดไทยกลาโหมได้เกณฑ์ ในพระราชวัง ออกไปนอกพระราชวังเป็นพนักงานเสมียนตรากรมวังได้เกณฑ์...”⁴ ซึ่งการแห่พระทรายนี้สมเด็จพระ เจ้าตากสินก็ทรงกระทำโดยอ้างว่าทำตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่าเช่นกัน การอ้างความถูกต้องของ รูปแบบพิธีกรรมครั้งกรุงเก่า เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ที่ชอบธรรมและสืบเนื่องต่อจากครั้ง บ้านเมืองยังดี ในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงแสดงว่าพระองค์เป็น ผู้รักษาระเบียบพิธีการที่ถูกต้องตามแบบเดิมสมัยอยุธยาว่าสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทั้งนี้ การปฏิบัติ ตนที่ไม่ถูกต้องของพระเจ้าแผ่นดินย่อมทำให้บ้านเมืองวุ่นวาย ดังที่ทรงปรารภในช่วงต้นแผ่นดินว่า

“...จึงทรงพระราชดำริที่ว่าพระมหากษัตริย์แต่ก่อนมีแต่ประมาทไม่หะเปน มูล มิได้มีวิจารณ์ปัญญาพิจารณาปฏิบัติตามพระราชสาตราธรรมสาตราโบราณราช ประเพณีก็เสียศิริสวัสดิมงคล เทพดาอันมีฤทธิศักดิ์สิทธิ์เกลียดชัง จึงมิได้อภิบาล รักษาเกิดอุปัทวอันตรายพิบัติเหตุต่างๆ จนแผ่นดินจุลาจลร้อนนอกสมณพราหมณา จารย์ประชาชนราษฎรสืบมา แลสมเด็จพระบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัวได้ปราบดาภิเษกทุก วันนี้ ทรงพระราชอุสาหปฏิบัติโดยราชวัตรจริยาโบราณราชประเพณีจะให้เจริญศิริ สวัสดิมงคล ควรเทพยผู้มีเมศรศักดิ์จะอภิบาลรักษาเพื่อจะให้เปนประโยชน์แก่พระ

⁴ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2525), หน้า 1.

ศาสนา แลสมณพราหมณาจารย์ประชาราษฎรทั้งปวง จึงโปรดให้มีหมายประกาศว่า
แต่นี้สืบไปให้เจ้าพนักงานชาวพระภูษาแลเครื่องราชูปโภค เครื่องต้นสำหรับพนักงาน
ตกแต่งชำระให้บริสุทธิ์อย่าให้เค้าหมองได้ อนึ่งพระภูษาทรงเบี่ยงบนพระนาภีเป็น
ชายพกแล้ว อย่าให้ถวายเป็นเบี่ยงพระขงฆ์ ให้หมายสำคัญไว้ อนึ่งพระภูษาซึ่ง
ทรงเวลาเช้านั้นให้เจ้าพนักงานคอยเวลาถวายพระภูษาเปลี่ยนใหม่ อย่าให้ล่วงไป
จนถึงเวลาอัศฎงคตได้ อนึ่งให้จัดพระภูษาสำหรับทรงลงที่พระบังคลไว้ อย่าให้
แปลกปลอมกับพระภูษาซึ่งทรงเป็นปกติ แลพระภูษาทรงเวลาค่ำห้ามอย่าให้ถวาย
เวลากลางวัน พระภูษาทรงกลางวันห้ามอย่าให้ถวายทรงกลางคืน...อนึ่งให้เจ้า
พนักงานพระกระยาเสวยนั้น เมื่อหุงพระสุธาโภชน แลแต่งเครื่องที่จะเสวยได้แลเสวย
มิได้ตามตำราห้ามทั้งเจ็ดวันในข้างขึ้นข้างแรมเสร็จแล้ว ให้ประทับตราประจำมือ
เครื่อง...ให้เจ้าพนักงานผู้ตั้งเครื่องถวายพิจารณาดูดวงตราเห็นว่าดีอยู่แล้วจึงให้เปิด
เครื่องออกตั้งถวาย เครื่องซึ่งจะเสวยได้นั้นให้จัดไว้ฝ่ายขวา เครื่องซึ่งต้องห้ามนั้นให้
จัดเบี่ยงซ้าย ครั้นเสวยแล้วเมื่อจะเชิญเครื่องกลับให้จดหมายไว้ว่าเวลานี้ เสวยสิ่งไร
ได้มากน้อยเท่าใด...”⁵

นอกจากเครื่องทรงเครื่องเสวยแล้วในเรื่องการจัดกระบวนแห่ต่างๆ ก็ทรงกวัดขันเอาพระทัย
ใส่เป็นอย่างยิ่ง ในพระราชกำหนดใหม่ ข้อ 1 ว่าด้วยการฟื้นฟูธรรมเนียมกระบวนเสด็จ การตั้งกองจุก
ช่องล้อมวง “...ด้วยทุกวันนี้เจ้าพนักงานซึ่งไปล้อมวง ละเมินราชการเสียมิได้กำชับปราบปราม ทำตาม
พระราชกำหนดกฎหมายแต่ก่อนหาไม่ได้...”⁶ ซึ่งพระราชกำหนดนี้ออกมาไม่กี่เดือนหลังปราบดาภิเษก
การเน้นย้ำเรื่องพิธีกรรมต่างๆ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงเห็นความจำเป็นที่
จะต้องแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ตามแบบจารีตครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่ต้องมีการแสดงพระ
อิสริยยศ การแสดงพระเกียรติยศ โดยที่ทรงตำหนิรูปแบบการปกครองในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน
ในช่วงปลายรัชกาลทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ดังนั้นแม้ว่าจะทรงมีโลกทัศน์หรือลักษณะความเป็น
กระฎุมพีที่เป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยมมากขึ้น แสดงพระองค์ว่าไม่ถือหรือเคร่งครัดในธรรมเนียม
บางอย่าง แต่การเป็นพระมหากษัตริย์มีความจำเป็นที่จะต้องรักษารูปแบบพิธีกรรมบางอย่างที่แสดง

⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับ
ตัวเขียน (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิสาหการ, 2539), หน้า 15-17.

⁶ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3 (พระนคร: มหาวิทยาลัยวิชา
ธรรมศาสตร์และการเมือง, 2481), หน้า 313.

ถึงความศักดิ์สิทธิ์ในอำนาจ จึงปรากฏการทำพิธีบรมราชาภิเษกใหม่ให้ถูกต้องครบสมบูรณ์⁷ การเข้าเฝ้าซึ่งต้องมีขั้นตอนที่ถูกต้องผู้ใดทำไม่ถูกต้องก็กริ้ว⁸ การสร้างเครื่องประดับสิริราชสมบัติอย่างราชาธิปไตย พระที่นั่งจำนวนมาก⁹ การจัดพิธีโสกันต์อย่างใหญ่ การแห่สะพานที่ให้ทำตามครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้วนั้น¹⁰ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงให้ความสำคัญและเคร่งครัดและสำคัญในแบบแผนจารีตประเพณีอย่างมาก การออกพระราชกำหนดกำหนดให้พวกโขนละครห้ามแต่งตัวเหมือนเครื่องต้น¹¹ ย่อมแสดงให้เห็นถึงการสร้างความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ต้องมีความศักดิ์สิทธิ์และแตกต่างจากสามัญชน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังทรงลดความสำคัญของการแสดงพระบารมีส่วนพระองค์ผ่านการนั่งสมาธิ บำเพ็ญกรรมฐานอย่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงปฏิบัติมาก่อน โดยทรงให้ความสำคัญกับพิธีกรรม การบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ ตามแบบแผนจารีตที่เคยมีมา ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร พ.ศ. 2327 ว่าคนที่เน้นเจริญภาวนากับคนที่บำรู้งศาสนามาอย่างการให้ทานและบำรุงคณะสงฆ์ใครจะได้アニสงส์มากกว่ากัน โดยทรงยกアニสงส์ของการทำทานกับการภาวนาสมาธิว่า

“...ผลอนิสงส์สังฆทานนั้นก็ยิ่งหนักหนาหาที่สุดมิได้ อันบุพคุณได้ถวายทานแก่พระโสดา สกิทาคา อนาคา อรหันตาศีนาสพเจ้าเต็มทั่วไปทั้งจักรวาล แต่เป็นบุคลิกทานก็มีเท่าสังฆทาน มีเท่าผลานสงส์บุคคลสร้างโรงธรรมศาลาถวายแก่พระสงฆ์ในจตุรทิศทั้ง 4 สร้างธรรมศาลาถวายแก่พระสงฆ์ในจตุรทิศก็มีเท่าผู้รักษาพระไตรสรณคมน์ รักษาสรณคมน์มีเท่าผู้ถึงแก่สรณคมน์แล้วแลรักษาศีล 5 ถึงสรณคมน์แล้วรักษาศีล 5 บมีเท่าผู้จำเรียมุตตภาวนาแต่ประมาณรูदनน้ำนมโคทีหนึ่ง จำเรียมุตตภาวนาบมีเท่าผู้เห็นพระอนิจจัง พระทุกขัง พระอนัตตาเพียงลัดนิ้วมือหนึ่ง ซึ่งเป็นอนิสงส์สุดยอดอนิสงส์เป็นขั้นๆ กันมาถึงเพียงนี้ กับผู้ได้บำรุงยกพระศาสนานั้น ข้างผู้ใดจะมีผลานิสงส์กว่ากัน...”¹² ซึ่งคณะสงฆ์ได้ถวายวิสาขนาว่า

⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 53-61.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 214-215.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 202 และ 207.

¹¹ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3, หน้า 388-389.

¹² ประชุมพระราชพงศาวดาร เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), หน้า 126-127.

“...บุคคลรักษาพระไตรสรณคมน์แลรักษาศีล 5 ศีล 8 ประการ แลปลงปัญญาลงสู่พระไตรลักษณ์ญาณว่ามีผลมากกว่าสังฆทาน ยิ่งกว่าวิหารทาน พระบาลีอันนี้อาศัยพระไตรสรณคมน์เป็นโลกีย์ แลศีลเป็นโลกุตระ แลเมตตาจิตอันถึงซึ่งอัปนาฌานแลอนิจสัญญาวิปัสสนาอันไกลซึ่งมรรคผลอยู่แล้ว จึงเป็นที่สรรเสริญประเสริฐขึ้นไปยิ่งกว่าสังฆทานวิหารทาน อนึ่งบุคคลอันเป็นปุถุชนแลรักษาพระไตรสรณคมน์แลศีล 5 ศีล 8 อันเป็นโลกีย์ จะบริจาตชีวิตยังมิได้ ถ้าจำเรี่ยเมตตายังมีได้ถึงฌานแลจำเรี่ยอนิจสัญญาวิปัสสนานั้น มิได้ถึงมรรคผล จะนับว่าเป็นผลานิสงส์ยิ่งกว่าทะนุบำรุงยกย่องพระศาสนายังมิได้ อันบุคคลทะนุบำรุงยกย่องพระศาสนาเป็นปฏิบัติบูชา มีผลานิสงส์มากกว่าสังฆทาน วิหารทาน สรณคมน์ศีล 5 เมตตาภาวนาไตรลักษณ์ญาณ ดังพรรณนาแล้ว...”¹³ และ “...แลบุคคลปรนนิบัติทะนุบำรุงยกย่องพระศาสนามีผลานิสงส์ยิ่งกว่าศีล ยิ่งกว่าสรณคมน์อันเป็นโลกีย์ อนึ่งกษัตริย์พระองค์ใดเห็นพระพุทธศาสนาเศร้าหมอง แล้วได้ตัดเดือนพระสงฆ์สามเณร ให้ตั้งอยู่ในสิกขาบทอันใหญ่ไฉน แลเรียนสมถวิปัสณาแลไตรปิฎก แล้วได้สงเคราะห์ด้วยจตุปัจจัยคือจิวรบิณฑเป็นต้น ก็ได้ชื่อว่าทะนุบำรุงยกย่องพระศาสนาอันผลานิสงส์เป็นอนันต์ดังอปริมาณง้าเลิศประเสริฐหาที่สุคติได้...”¹⁴

คำถวายเป็นวิสาขบูชาของคณะสงฆ์นี้ได้แสดงให้เห็นว่าแบบแผนการสร้างบุญบารมีผ่านการนั่งสมาธิ เจริญกรรมฐานนั้น จะได้ก็ต่อเมื่อผู้ปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคล ในขณะที่ปุถุชนนั้นถ้าได้บำรุงพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติบูชาหรือให้ทานจะได้อานิสงส์มากกว่าการนั่งสมาธิภาวนา และพระมหากษัตริย์ที่ได้ทำนุบำรุงพุทธศาสนาผ่านการอุปถัมภ์พระสงฆ์ รักษาพุทธศาสนาไม่ให้เศร้าหมองก็ได้อานิสงส์มากมายประมาณไม่ได้ เป็นการปฏิเสธแนวคิดเรื่องการสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านการนั่งสมาธิซึ่งพิสูจน์ให้เห็นเชิงประจักษ์ได้ยาก แต่มาให้ความสำคัญกับรูปแบบวิธีการแบบจารีตประเพณีอย่างการสร้างวัด บำรุงพระสงฆ์ สามารถเห็นผลเป็นรูปธรรมชัดเจน

จึงเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงประกอบกรพระราชากุศลต่างๆ ตามแบบที่พระมหากษัตริย์ในอดีตทรงปฏิบัติอย่างการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด รวม 12 วัดโดยเฉพาะการบูรณะวัดโพธารามที่ทรงขยายเป็นวัดหลวง ทรงมีพระราชานุกิจประจำวันที่สำคัญกับพุทธศาสนาคือทรงบาตรเวลาเช้า ถวายภัตตาหารพระสงฆ์ในท้องพระโรง ช่วงค่ำทรงสดับพระธรรมเทศนา¹⁵

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 127-128.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128-129.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 207 และ พระราชานุกิจ (พระนคร: กรมศิลปากร, 2489), หน้า 4-5.

พระราชานุกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ต่างจากพระราชานุกิจที่ปรากฏในครั้งกรุงเก่า ที่ไม่ได้ระบุถึงการทรงบาตร การถวายภัตตาหารและการสดับพระธรรมเทศนาเป็นประจำทุกวัน เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงให้ความสำคัญกับพุทธศาสนามากกว่าพระมหากษัตริย์ในอดีต ทรงเพิ่มเติมพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเข้ากับแบบแผนจารีตเดิม อย่างการทำพิธีเสเดาะพระเคราะห์ ใน พ.ศ. 2350 “...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งหลวงโลกที่ไปโหว่าไม่สบาย พระราชหฤทัย ให้จัดพระตำราตั้งพระราชพิธีเสเดาะพระเคราะห์ แต่ในวันพุธ เดือน 8 แรม 10 ค่ำ ไปจงถือน้ำ 3 วัน และการพระราชพิธีนี้ให้เผด็จสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพนด้วย...”¹⁶ สมเด็จพระพนรัตน์ได้ถวายพระพรว่า “...อาตมาภาพสมเด็จพระพนรัตน์ขอถวายพระพรให้ทราบ ด้วยอาตมาภาพได้พบตำราจำได้ว่าครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชมีเหตุไม่สบายพระทัย พระราชบุตร พระรามศวร พระมหินทร์แจ้งเหตุแล้วเสด็จออกไปนิมนต์พระมหาพรหมอิน ฌ เมือง สุพรรณ มากระทำพิธีชำระเหตุร้ายหาย จึงตั้งพระตำรับนั้นสืบมา ได้ชื่อว่าพระตำราจักรพรรดิราชาธิราชพิธี...”¹⁷ เมื่อทรงพิจารณาตำราพิธีทั้งของโหรและสมเด็จพระพนรัตน์แล้ว “...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสแก่พระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพิทักษ์มนตรีว่าให้จัดแจงเจ้าพนักงาน ตั้งการพระราชพิธีตามพระตำรับของสมเด็จพระพนรัตน์นั้นเถิด...”¹⁸ ซึ่งพิธีจักรพรรดิราชาธิราชนี้ มีการตั้งแทนพระพุทธรูปเครื่องบูชาต่างๆ มีพระสงฆ์มาสวดทำน้มนต์ ตั้งประจิวางสายสิญจน์ไว้ เมื่อได้มงคลฤกษ์แล้ว พระเจ้าแผ่นดินจึงทรงผ้าขาวและทรงพระแสงตะบองเพชรเข้าไปรับน้ำมูรธาภิเษกในประจิวางนั้น¹⁹ จากพิธีนี้จะเห็นว่าทรงเลือกที่จะทำพิธีกรรมตามแบบที่พระสงฆ์เสนอมา ไม่ทรงใช้พิธีกรรมของโหรที่คงแบบแผนเดิมของพราหมณ์ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาในการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์

นอกจากจารีตพิธีกรรมแล้วยังพบว่า งานวรรณกรรมมีการนำหลักการทางพุทธศาสนาเข้าไปแทรกในวรรณคดีจารีตอย่างเรื่องรามเกียรติ์ ที่เนื้อหาของรามเกียรติ์สมัยรัตนโกสินทร์มีความแตกต่างจากรามเกียรติ์ครั้งกรุงศรีอยุธยาคือเน้นสั่งสอนเรื่องทศพิธราชธรรมของพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองและยังแทรกเรื่องความเป็นอนิจจัง เรื่องกรรม อาทิ ในตอนที่ท้าวจักรบาลคิดจะยกราชสมบัติให้ท้าวทศรถ

¹⁶ ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ เล่ม 1 (นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: บรรณาการ, 2515), หน้า 421.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 421-422.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 423.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 422-423.

“...เมื่อนั้น
ครั้นคำย่าแสงรวีวร
ให้คิดสังเวชในร่างกาย
ตัวกูก็แก่ชรา
มีแต่ความตายนั้นเป็นต้น
อันสมบัติพัสถานทั้งนี้

องค์ท้าวอชบาลชาญสมร
ภูธรเข้าที่ไสยา
เหนื่อยหน้าจรุปรสเสนาหา
ครองสมบัติมาหกหมื่นปี
ไม่พินมัจจุราชเรื่องศรี
ไซที่จะติดตัวไป...”²⁰

และให้โอวาทสั่งสอนว่า

“...ทรงศีลทรงสัตย์สุจริต
ปราศจากริษยาสาธณณ์

ครองธรรมทศพิธเป็นแก่นสาร
เป็นอุเบกขาญาณเที่ยงธรรม...”²¹

และในตอนจบของรามเกียรติ์ได้มีบทสรรเสริญพระรามว่า

“...เมื่อนั้น
เป็นสุขด้วยเสวยสวรรรยา
ในทวารวดีนครเศศ
ปราบจบพินภพธาตรี
ดำรงทรงธรรมทศพิธ
อันหมู่อาสาสัตย์ดัสกร

พระตรีภพจบสกลทิตา
กำบังศีลดาเทวี
ตั้งสุริเยศสองทวีปทั้งสี่
เป็นโมลีโลกสถาวร
เรื่องฤทธิ์สิทธิศักดิ์ด้วยแสงศร
เกรงเดชภูธรทั้งแดนไตร...”²²

ทั้งนี้ไม่ใช่เฉพาะส่วนของวงศ์เวทดาที่กล่าวถึงทศพิชราชธรรม ในฝ่ายยักษ์ก็มีการสั่งสอนเรื่อง
ทศพิชราชธรรมเช่นกัน ดังที่ท้าวจักรวรรดิสั่งสอนไพนาสุริยวงศ์ให้ครองลงกว่า

“...แล้วให้โอวาทด้วยคำหวาน
จงตั้งอยู่ในทางทศธรรม์

เจ้าผู้จะผ่านไอสวรรรย์
อย่ามีโมหันธ์ฉันทา...”²³

²⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ 1991, 2553),
หน้า 198.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203.

²² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ 1991, 2553),
หน้า 638.

ในส่วนในเรื่องความไม่เที่ยงแท้ เรื่องของกรรม ที่แม้แต่เทพเจ้าก็ไม่พ้นเกณฑ์นี้ เช่น ตอนที่ท้าวมะลิ้วราชทราบข่าวท้าวจตุรพักตรสินว่า

“...นิจจาเอ๋ยเกิดมาในสงสาร	ใครจะพ้นพระกาลนั้นหาไม่
ทั้งสามภพจบฟ้าสุราลัย	ก็จะสิ้นสูญไปเหมือนกัน
ตั้งแต่วันนี้จะแลลับ	ตั้งเดือนดับสิ้นแสงรังสรรค์
ถึงตัวพินิจมีชีวัน	ก็จะบรรลัยตามอนุชา...” ²⁴

หรือตอนที่หุมนานปลอบพญานกสัมพาทีที่ทราบข่าวว่าพญานกสตายูกทศกัณฐ์สังหารว่า

“...ธรรมดาเกิดมาในโลเกีย	ไม่มีใครพ้นความตาย
ถึงมาตรพระเมรุฎผา	เป็นหลักโลกาทั้งหลาย
ก็ยอมพินาศอดววย	อันตรายด้วยไฟบรรลัยกัลป์
แม้ท่านจะเป็นโคเกี	ไปกว่าชีวาจะอาสัญ
ไซ้ว่าสตายุนั้น	จะคืนชีวันเป็นมา...” ²⁵

นอกจากเรื่องรามเกียรติ์แล้ววรรณกรรมในสมัยเดียวกันอย่างเรื่องอุณรุทก็มีเนื้อหาบางส่วนที่สอดแทรกหลักการพุทธศาสนาเหมือนกัน ดังตอนที่ท้าวมบรมจักรกฤษณ์จะออกบวช ได้สั่งสอนท้าวกโรสุทว่า

“...จงสถิตในทางทศธรรม	เป็นหลักแก้วอันสถาวร
สิบสิ่งสำหรับปรนนิบัติ	ประเทศท้าวจักรพรรดิมาแต่ก่อน
สมเคราะห์มาตยาประชากร	สี่สิ่งบวรสวัสดิ
เอาเมตตาเป็นน้ำอำมฤ	กว้างลึกเย็นใสเกษมศรี
ทั่วทั้งโลกาประชาชี	เป็นที่วิหคอาบกิน
เอาทานซึ่งหวานไปถ้วนหน้า	เป็นยาเลี้ยงโลกอย่ารู้สิ้น

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

²⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1, หน้า 35.

²⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ 1991, 2553), หน้า 106.

เอาศีลบริสุทธิ์ไม่ราคิน	เป็นอาสน์โกมินอันเพริศพราย
เอาสิ่งสวัสดิ์จิตวิสัย	เป็นฉัตรแก้วกั้นสุริย์ฉาย
เอาจิตกล้วบาปหยาบคาย	เป็นภูษิตเลิศลายอลงกรณ์
บำรุงสุริย์วงศ์พงศ์ประยูร	ให้สมบุรณ์พูนสุขสโมสร
เลี้ยงเหล่าอำมาตย์ราษฎร	ผันผ่อนโดยชอบระบอบธรรม... ²⁶

ทั้งนี้นอกจากวรรณกรรมพระราชนิพนธ์อย่างรามเกียรติ์แล้ว งานวรรณกรรมบางเรื่องในเวลา นั้นก็มีการแทรกเนื้อหาของพุทธศาสนาในลักษณะที่เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นนามธรรมให้เห็นเป็น รูปธรรม เช่น เรื่องธรรมยุทอุปมา ซึ่งสมเด็จพระยาตำราธิราชอนุภาพทรงอธิบายว่า “...หนังสือ เรื่องนี้นายทองราชบัณฑิตย์ แต่งถวายในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต้นฉบับอาลักษณ์ ชุบทานสำเร็จเมื่อ ณ วันพุธ เดือน 8 อุตตราสาร แรม 14 ค่ำ ปีชาลจัตวาสก จุลศักราช 1144 พ.ศ. 2325 ปีที่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เอาธรรมานุกรมปฏิบัติเปรียบด้วยวิธียุทธการเป็นความคิดผูกขึ้น ใหม่ในสมัยนั้น...”²⁷ ที่เปรียบเทียบการสู้รบทางโลกกับการสู้รบทางธรรมเพื่อหาความหลุดพ้น โดยทาง โลกใช้คำวามหาโยธาเป็นตัวแทน ทางธรรมใช้คำว่าโยคภาพจร ว่า

“...มหาโยธาแท้ทหาร แสงหาวราวุธวิเศษสุดอย่างยิ่งประจำมือสำหรับถือ แหวงฟันฝ้ายปัจจามิตร ให้แพ้วายพินาศในสนาม โยคภาพจรกุลบุตรพึงเลือกสรรเสาะ แสงซึ่งวราวุธคมกล้ากล่าวคือปัญญาพระไตรลักษณ์ญาณ หยั่งเห็นอนิจจังแจ้ง ประจักษ์มีลักษณะว่าไม่เที่ยงแท้ ทุกขังมีลักษณะว่าปรวนแปรเพนทุกข์ อนัตตามีลักษณะ ว่าปราศจากศุขสูญเปล่า พระอริยเจ้าจัดว่าเพนอาวุธวิเศษประเสริฐ สำหรับประหาร ห้ำหั่นอกุศลกรรมข้าศึกเสี้ยนศัตรู มหาโยธาก็เลือกสรรเสียซึ่งอัสวพาหนะ มีเท้า กระจอกง่อยเปลี้ยเสียพยศอ่อนกำลัง แล้วเลือกเอาอาชาชาติสินธพเชี้ยวชานูชำนานู ณรงค์เร็วรวดแรงฤทธิมหิมา เพนพาหนะสำหรับขี่เข้าผจญโจมจับปัจจามิตร โยคภาพจรก็จะเสียซึ่งทุกุศลลามกไม่บริสุทธิ์ดุจอาชามาจอก ก็จัดแจงซึ่งศีลสังวร วิเศษบริสุทธิ์สิ้นมลทินร้ายราศี ให้มีบริบูรณ์ในอาตมาเพนพาหนะขี่ขับเข้าผจญปัจจามิตรคืออกุศล มหาโยธาก็หานาๆ สรรพเสียบึงเลี้ยงอาตมาในมรรคากันดารที่จะ ไปการสงครามนั้น โยคภาพจรก็หานานาสรรพเสียบึงคือให้วัดถาภรณ์โภชนาหารเส นาศนคิลานปัจจายเภสัชเพนทาน แก่สมณพราหมณาจารย์ยาจกวรรณพิภก จะได้เพน

²⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, *บทละครเรื่องอุณรุท* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 58.

²⁷ *ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ 2* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2459), หน้า (4).

เสปียงเลี้ยงอาตมาเมื่อการอกุศลสงครามนั้น มหาโยธาก็สอดสวมิใส่เกราะแก้วกาญจนวิจิตรรจนานั้น เพื่อจะป้องกันสรรพาวุธต่างๆ นาๆ มาแต่ทิศานุทิศน้อยใหญ่มิให้ตกต้องกายอาตมา โยคภาพจรทรงเกราะแก้วกาญจนพิจิตรรจนาคือพระขันตีบาร์มี มีลักษณะว่าอดใจ อาจป้องกันโพล่โพล่สรรพาวุธคือโลหะ โทสะ โมหะ อวิชชา มานะ ทิฏฐิ เปนอาทิ อกุศลกรรม อันจะมาหม่นไหม้ให้หมองมัวในสันดาน...”²⁸

นอกจากเรื่องธรรมยุทธอุปมาแล้วยังพบว่าวรรณกรรมอย่างเรื่องโคลงธรรมสุภาสิต ที่พระอालักษณ์(ขุนจัน) แต่งถวายเมื่อ จ.ศ. 1157 หรือ พ.ศ. 2338 ก็มีการเปรียบเทียบหลักธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมเช่นกัน

“...ปราชญ์ได้จักอาจสู้ สงคราม ศึกอกุศลหยาม หยาบเข้า แจงจัดเครื่องครบตาม ตำหรับ อาจข่มซึ่งศึกกล้า กลับแพ้ว พังหนี เอาทานทำหว่านไว้ ลำเลียง สุ่มช่องเป็นเสปียง มากไว้ ศิลสังต่างวิเชียร สินธพ อาจชูสงครามได้ เลิศด้วย เดชา พรหมวิหารเพ็ชรแพรวุ เกราะกัน แสนเขียนศึกฤทธิ์ชั้น ขยาตไซร์ กลับกลอกเคลื่อนกลัวหันเหินเห็จ หนีนา แดกย่นบมาไกล่ กลาดกล้า กลัวหนี ขันตีศรีสวัสดิ์ล้ำ อดใจ ยืนยั้งสงครามไกล กราดเกรี้ยว ถือธงนำพยุหุไชย ชิงฤกษ์ หมายมั่นแสนศึกเจี้ยว ฆ่าชั้นเคยผจญ โบกธงธงสะบัดริ้ว ทิศใด เทเวศร์อวยสวัสดิ์ใน ทิศนั้น โปรยปรายซึ่งมาไลยสาขมาศ ทศนัขรหมัน มุ่งเกล้า สรรเสริญ ปัญญาวิสุทธิยั้ง ยอดญาณ ยึดหน่วงไตรลักษณสาร เสร็จซ่อม เห็นทุกข์เที่ยงไตรการ เกิดแก่ มีแต่ความตายล้วน พยาธิร้ายรำทำ เอาแต่วิเชียรมาศล้ำ สารทขรรค์ กวัดแกว่งแสงพรายพรรณ พุงฟ้า ข้าศึกจักรวาลหัน เห็นทั่ว ชุกซ่อนจรแหล่งหล้า เลิกเลี้ยว หลบหนี ลอยกลัวบาปนั้น เป็นคู กันซึ่งแสนศัตรู เขียนไซร์ บเอื้อมอาจจักดู มาหมิ่น แสนศึกก่อกุศลไคล่ คลาศแคล้วหลีกหาย...”²⁹

การให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมจารีตอย่างรามเกียรติ์ อุณรุท ดาหลังของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในแง่หนึ่งคือการสืบทอดขนบประเพณีของวรรณกรรมจารีตในราชสำนักที่มีแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่เนื้อหาในวรรณกรรมเหล่านี้มีส่วนช่วยในการสร้างเสริมความศักดิ์สิทธิ์ของฐานะความเป็นพระมหากษัตริย์ รูปแบบพิธีกรรมในราชสำนักและความสัมพันธ์

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-10.

²⁹ ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ 1 (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานการ, 2459), หน้า 62-63.

ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพสกนิกรที่พระมหากษัตริย์มีสถานะเป็นดั่งเทวราชา วรรณกรรมเหล่านี้จึงมีส่วนช่วยในการจัดระเบียบสังคม แต่การนำเนื้อหา หลักธรรมของพุทธศาสนาไปแทรกในวรรณกรรมจารีตอย่างรามเกียรติ์นี้เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏมาก่อน ดังนั้นแม้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงพระราชนิพนธ์หรือฟื้นฟู ส่งเสริมวรรณกรรมตามอย่างจารีตครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่แนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมเหล่านี้ได้เปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมที่ผู้ปกครองเน้นความสำคัญของพุทธศาสนามากขึ้น ให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาในการสร้างพระราชอำนาจและความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ได้สืบเชื้อสายจากรัชกาลก่อนหรือเจ้านายครั้งกรุงเก่า ดังนั้นการเน้นความสำคัญของจารีตประเพณีเดิมมากเกินไป อาจเป็นการย้อนแย้งในฐานะการเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์ที่ไม่ได้มาตามอย่างจารีตประเพณี ไม่ใช่วงศ์พระมหากษัตริย์เก่าที่ถือตนเป็นเทวราชายาวนาน ดังนั้นแนวคิดการเป็นผู้ปกครองที่ดีในรามเกียรติ์สมัยรัตนโกสินทร์จึงเปลี่ยนมาเน้นให้ความสำคัญกับธรรมในตัวผู้ปกครองว่าจะต้องปกครองโดยธรรมหรือมีทศพิธราชธรรมในขณะที่ครั้งกรุงเก่ามิได้เน้นมากเท่า การเป็นผู้ปกครองที่ดีจึงเน้นที่ธรรมของผู้ปกครองมากกว่าสิ่งอื่น ซึ่งสอดคล้องกับการขึ้นสู่อำนาจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าที่แม่ไม่ได้มาตามจารีต แต่ทรงปฏิบัติตามหลักธรรมของพุทธศาสนา พระองค์จึงเป็นผู้ปกครองที่ดี มีความชอบธรรมในการปกครอง นอกจากนี้การเปรียบเทียบหลักธรรมกับวัตถุที่เป็นรูปธรรมดังตัวอย่างจากเรื่องอุณรุท โคลงธรรมสุภาสิตและเรื่องธรรมยुทธอุปมานั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงบทบาทของพุทธศาสนาที่ถูกนำมาใช้ในการสร้างความคิดหรืออุดมการณ์ “กระฎุมพี” ของสังคมในเวลาดังกล่าว ซึ่งไม่เคยมีลักษณะงานวรรณกรรมแบบนี้มาก่อนในสมัยกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามในนิราศนายมหาบุษภาพ สมัยธนบุรี ได้นำหลักธรรมมาเปรียบเทียบกับวัตถุที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น เห็นภาพได้ชัดเจนขึ้นตามลักษณะที่เป็นมนุษย์นิยม เหตุผลนิยมที่ปรากฏขึ้นแล้วในช่วงเวลานั้น การสร้างสรรค์งานวรรณกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการนำพุทธศาสนามาใช้ในการสร้างอำนาจและความชอบธรรมของผู้ปกครอง เพราะทั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ได้มาด้วยการสืบสันตติวงศ์จากรัชกาลก่อน จึงนำหลักของพุทธศาสนามาใช้ในการแสดงพระองค์ว่าเป็นผู้มีบุญบารมีเหมาะสมต่อการขึ้นมาเป็นผู้ปกครองผ่านการเป็นผู้นำที่อุทิศภักดิ์พุทธศาสนาในด้านต่างๆ ทั้งนี้นอกจากเป็นผู้ปกครองแล้ว พระมหากษัตริย์ยังแสดงพระองค์ให้เห็นว่าทรงเป็นผู้นำในการแสวงหาการหลุดพ้นหรือพระโพธิญาณ จึงเป็นความจำเป็นที่ต้องให้สังคมมีความเข้าใจและเห็นภาพของพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น ชัดเจนขึ้น วรรณกรรมจึงถูกนำมาใช้ในการเผยแพร่แนวคิดดังกล่าวนี้

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาในเรื่องพิธีกรรมและวัตรปฏิบัติต่างๆ ของพระมหากษัตริย์ ทำให้ภาพพจน์ของพระองค์มีความเป็นพระราชผู้ทรงธรรมมากยิ่งขึ้น พระองค์ไม่ทรงใช้วิธีการแสดงพระบารมีส่วนพระองค์อย่างที่สมเด็จพระเจ้าตาก

สินทรงปฏิบัติ แต่ทรงเน้นการบำรุงพุทธศาสนาในวิถีทางที่เป็นรูปธรรม พระราชกรณียกิจที่สำคัญประการหนึ่งคือการสังคายนาพระไตรปิฎก ที่ถือได้ว่าเป็นจารีตของพระมหากษัตริย์แต่ก่อนที่จะทรงกระทำเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางศาสนธรรมหรือวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงจัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นไว้ เป็นการสร้างพระราชกุศลอย่างหาที่สุดมิได้ อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ได้ทรงบำรุงพุทธศาสนาตามแบบจารีตเดิมเท่านั้น แต่พระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาหลายอย่างที่ทรงปฏิบัติแสดงให้เห็นว่าทรงนำพุทธศาสนาไปสู่ฐานะใหม่ในการเป็นสิ่งสูงสุดของสังคมและพระองค์ในฐานะผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาได้ทรงสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ในรูปแบบที่ต่างไปจากพระมหากษัตริย์ในอดีต

3.1.2 การยกสถานะของพระรัตนตรัยให้เป็นสิ่งสูงสุด

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแสดงพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาโดยทรงยกพระรัตนตรัยให้เป็นสิ่งที่อยู่สูงสุดในแผ่นดินโดยมีพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงอยู่ในฐานะเป็นผู้ที่ทรงไว้ซึ่งบุญบารมีมากที่สุดในแผ่นดิน มีความชอบธรรมในการเป็นผู้ปกครองเพื่อให้พระศาสนารุ่งเรือง สมณชีพราหมณ์ราษฎรเป็นสุข ทั้งนี้การยกย่องพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุดยังส่งเสริมให้พระองค์ใช้พิธีกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อจัดระเบียบสังคมและสร้างความชอบธรรมในพระราชกรณียกิจต่างๆ ทรงสร้างมาตรฐานทางพุทธศาสนาเพื่อกระชับพระราชอำนาจและเสริมสร้างพระบารมีในการปกครองของแผ่นดิน

ใน พ.ศ. 2325 ปีแรกที่ทรงได้ราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตราพระราชกำหนดใหม่ที่แสดงถึงการยกพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุด และยกฐานะของพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์พระรัตนตรัย ทรงไว้ด้วยพระราชอำนาจพระบารมีในการให้ชนทั้งหลายประพฤติตนตามแนวทางของพุทธศาสนาที่ทรงกำหนดโดยการออกพระราชกำหนด 3 ฉบับ คือพระราชกำหนดว่าด้วยการนับถือพระภุมิและเทพารักษ์ต่างๆ พระราชกำหนดให้ชนทั้งหลายรักษาศีลและปฏิบัติธรรมและพระราชกำหนดให้ข้าราชการสมาทานศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 เป็นนิจ ในพระราชกำหนดที่ว่าด้วยการนับถือพระภุมิและเทพารักษ์ต่างๆ ทรงอธิบายว่า

“...สัตว์โลกยทั้งปวงทุกวันนี้ปฏิบัติผิดไปจากพระไตรสรณาคม จะไปสู่อบายภูมทั้งสี่เสียเป็นอันมาก โดยกระแสนุพุทธะฎีกาตรัสเทศนาไว้ว่าพระไตรสรณาคมนี้เป็นยอดมงกุฎเกษตันธรรมทั้งปวงยากที่บุทคนจะรักษาพระไตรสรณาคมให้บริสุทธิ์ได้ ด้วยเหตุว่าพระไตรสรณาคมจะอยู่เปนมั่นคงนั้นเพราะถือพระพุทธคุณ พระ

ธรรมคุณ พระสังฆคุณเปนเพียงแท้ จิตรมิได้ผันแปรไปถือคุณอันอื่นนอกจากนี้ว่าประเสริฐกว่าพระรัตนไตรหามีได้เปนอันขาดทีเดียวนี้ พระสรรณาคมจึงจะคงอยู่แก่ผู้นั้น... ครั้นทุกขบังเกิดมีเพราะกำมของตนแต่หลังมิได้แจ้งก็เข้าใจว่าตนถือพระรัตนตยาคิคุณช่วยไม่ได้ เสียน้ำใจก็ละพระรัตนตยาคิคุณเสีย ไปถือภุมเทพารักษีฝาสงต่างต่าง ภอสันกำมจะพันทุกขก็เข้าใจว่าภุมเทพารักษีฝาสงที่ตนถือนี้ว่าประเสริฐกว่าพระรัตนตยาคินี้ พระไตรสรรณาคมก็ขาดเหมือนผู้นั้นหาศิสมิได้ เหนจะไปสู่จตุรบายเที่ยงแท้ ครั้นจะห้ามเสียไม่ให้ถือฝาสงเทพารักษีศกสิทเถ่า ก็มีพระพุทฐีกาตรัสไว้ในสัทบริหารยธรรมเจดปรการ อันจะให้บ้านเมืองสมบูรณขึ้นว่าให้สมเด็จพระมหากระษัตริราชเจ้าบำรุงเทพารักษีในกรุงเทพพระมหานคร นอกกรุงเทพพระมหานครเปนต้นเหตุ ฉนี้...”³⁰

ดังนั้นจึงให้บำรุงบูชาเทพเทพารักษีต่างๆ ได้ “...แต่อย่างนี้ถือยิ่งกว่าพระไตรสรรณาคม ห้ามอย่าให้พลกรรมด้วยท่าสวดต่างๆ มีโคกระบือสุกรเปิดไก่อเปนต์ันบูชา จะไปสู่อบายภุมเสีย แลให้กระทำบุญให้ทานรักษาศิลการกุศลสิ่งใดๆ จงอุทิศส่วนกุศลให้แก่ภุมอารักษีทวดาทังปวง ให้อนุโมนาส่วนกุศลก็ขึ้นชมช่วยอภิบาลรักษายะได้เปนพญานบอภายชียแก่ท้าวจตุโลกขบาลอันเทียมมาเอาบายชียนั้น...”³¹ และที่น่าสนใจคือในพระราชกำหนดนี้ได้สั่งให้ทำลายปลัดขิกซึ่งในพระราชกำหนดนี้เรียกว่า “...ไม่ทำเปนเพศบุรุษสิ่งใหญ่น้อยต่างๆ หญิงชายชวณกันนับถือกัน...”³² ด้วยเหตุที่ว่าไม่สามารถหาเหตุผลได้ว่าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหรือการนับถือเทพารักษีอย่างไรได้ “...ห้ามอย่าให้มีเพศบุรุษสิ่งลามกอ้อประมงคลไ่วในสารเทพารักษีเปนอันขาดทีเดียว แลให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการกำนันพันนายบ้านไปเกบเอามาเผาไฟเสียจงสิ้น อย่าให้มีอยู่ณะโรงสารบ้านเมืองนิคมเขตปรเทศใดๆ มีผู้รู้เห็นเอาเนื้อความมาว่ากล่าวพิจารณาเปนสัจจะเอาผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการแลพันนายบ้านแลเขาบ้านตำบลปรเทศนั้นๆ เปนโทษถึงสิ้นชีวิต...”³³

ในพระราชกำหนดให้ชนทั้งหลยรักษาศิลและปฏิบัติธรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงอธิบายว่าหลักการปฏิบัติใดๆ นั้น ล้วนอยู่ในแนวทางโอวาทปาฏิโมกข์ ดังนั้นชนทั้งหลยจึงต้องเน้นการทำดี การรักษาศิล ปฏิบัติในกุศลกรรมบถ 10 ประการ ให้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมแห่งโอวาทปาฏิโมกข์คือ การทำความดี ละเว้นความชั่ว การทำใจให้บริสุทธิ์

³⁰ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3, หน้า 418-419.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 419-420.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 420.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 420-421.

“...ผู้ใดปฏิบัติได้ๆ ชื่อว่าภพบำรุงพระพุทธศาสนา ผู้ใดมิได้ปฏิบัติตามพระธรรมสามบทนี้ ได้ชื่อว่ามีได้ภพบำรุงพระพุทธศาสนา พระองค์จึงบัญญัติพระวินัยสองประการ อันเป็นต้นพระธรรมวินัยทั้งสามบทนี้ไว้คือพระปาฏิโมกข์วินัย ๖๒ ข้อ คือทศกัณฐกัมมบทวินัย ๑๐ ประการ และท้าวพญาเสนาบดีอนาปะราชารุณแต่ก่อน ที่ประมาทมิได้ปฏิบัติตามทศกัณฐกัมมบทวินัยได้ชื่อว่ามีได้ภพบำรุงพระศาสนามานั้น มีแต่อกุศลชิมชานไปในสันดานกระทำอกุศลกัมต่างๆ ก็ได้ทุกขเวทนาในอนาคตปรจุบัน...”³⁴ และทรงอธิบายกัณฐกัมมบท 10 ประการโดยละเอียดและให้รักษาศีลปฏิบัติธรรม “...เป็นทศกัณฐกัมมบทวินัย 10 ประการ สำหรับวินัยฆราวาส แลให้สักสาปฏิบัติตั้งอยู่ในพระวินัยก็จะเป้นปัจจัยให้ได้พระศาสนาธรรมทั้งสามอันพรรณนาแล้วแต่เดิมนั้น ได้ชื่อว่าผู้นั้นภพบำรุงพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์พระพุทธเจ้าแลให้ตั้งอยู่ในทศกัณฐกัมมบทวินัยวินัยศีล ครั้นถึงวาระวันแปดค่ำ วัน 14 ค่ำ วันสิบห้าค่ำ ให้รักษาพระอุโบสถศีลแปดศีลสิบประการเป้นอะติเรกศีลชวนกันทำบุญให้ทานสดับฟังพระธรรมเทศนา จำเรณูธรรมภาวนาให้เป้นอารียอุโบสถจำเรณูอาณิสงขยั้งขึ้นไป...”³⁵

ในพระราชกำหนดให้ข้าราชการสมาทานศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 เป้นนิจ ทรงอธิบายว่า “...เสด็จได้ปราบดาภิเษกในเอกอโยสุริยสมบัติทุกวันนี้ มีพระราชประณิธานปรารถนาพระพุทธภูมิโพธิญาณ...”³⁶ และในการแสวงหาพระโพธิญาณนี้ ทรงเป็นผู้นำชนทั้งหลายให้อยู่ในแนวทางพุทธศาสนา

“...จึงมีพระราชโองการมานพระบันทูลสุรัสสีหนาทคำหรัสด้วยวิจารณ์ญาณหยั่งเห็นไปในพระพุทธประเพณีสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งปวง เมื่อบำเพญพระบารมีมาในวัดสงสารย้อมมีพระกรรณาญาณเมตตาสัตวโลกยทั้งปวง จะใคร่ให้ได้โลกียศุขแลพระโลกุตรศุขเป้นมูลพระบารมีมา แม้นเสวยพระชาติเป้นบรมกระษัตริหาพระพุทธศาสนามีได้ สัตวทั้งปวงก็อาไศรยบรมกระษัตริผู้สร้างพระบารมีย้อมมีพระกรรณา ชักชวนสมณพราหมณาประชาราฎร์ให้ตั้งอยู่ในกุศลสุจริตจิตร ก็คุ่นเคยเข้าในการกุศล เมื่อกระทำการกิริยาตายจิตรก็ประหวัดเข้าเอาอารมณกุศลซึ่งคุ่นเคยนั้นก็เป้น มหามิตรมีกำลังเกยจรรกำบังบาปเสียได้ ก็ขึ้นไปเสวยสวรรคสมบัติมุขย

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 412-413.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 414-415.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 421.

สมบัติ เพราะพระโพธิสัตว์เจ้าเป็นท้าวพญามีพระกรุณาชกน้าสัตว์ฉนี้ก็เป็นหย่าง
ทำเนียมมา...”³⁷

ทรงอ้างถึงความเสื่อมโทรมของพุทธศาสนาในสมัยธนบุรีว่า “...ทรงพระกรุณาเห็นว่า
แผ่นดินก่อนนั้นอนาปราชราชภูรทั้งปวงมีน้ำจืดยังมีสนิทคุ่นเคยในการกุศล ระคนอยู่ด้วยการบาป
เพทไภยาคติถลัวราชไทย ก็ชวนกันคุ่นเคยไปในการบาปหยาบช้า ด้วยราชกิจการนั้นสับสนพันประมาณ
ประการหนึ่งกระทำการรณรงคสงครามด้วยความจำเปนเห็นว่าหาประโยชน์ได้ เสียที่ที่ได้มาเปนม
นุษแลพบพระพุทธานันยากที่จะได้พบเห...”³⁸ จึงทรงมีพระทัยจะโปรดชนทั้งหลายให้อยู่ใน
แนวทางพุทธศาสนาจึงกำหนดให้ข้าราชการทั้งหลายรักษาศีล “...แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำให้ข้าทุละองๆ
ข้างหน้าข้างในฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวงอันอยู่ในราชอาณาจักรนั้น ให้รู้จักลักษณะศีลห้าศีลแปดศีลสิบ
ให้รู้เนื้อความภาษาไทยในพระบาฬีนัจงทุกๆ ลึกซาบ...”³⁹ แล้วทรงอธิบายว่าศีลแต่ละข้อคืออะไร
ทำอย่างไรศีลยังอยู่ ทำอย่างไรถึงศีลขาด

“...แลลักษณะศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ตั้งพรรณนาโปรดมาทั้งนี้ ให้ข้าทุละอง
ทุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงพิจารณาดูให้ขึ้นปากขึ้นใจ ได้ตามให้สิ้นความสงสัย
แล้วจึงให้สมาธศีล 5 เบนิจศีล สมาธศีล 8 ในวันอุโบสถ ถ้าศรัทธาจะสมาธ
ศีลสิบให้มีผลานิสงมากก็ได้ แลให้นิมนตพระสงฆ์เข้ามารับพระราชทานฉัน ๓ ศาลาใน
พระราชวังวละ 5 รูป แลให้ข้าทุละองทุลีพระบาทผู้จเข้ามาเฝ้าทุละองทุลีพระ
บาทมาพร้อมกันสมาธศีล 8 ศีล 10 ทั้งนี้ในสำนักพระสงฆ์สงฆ์ศาลาในพระราชวัง
ก่อน จึงให้เข้าเฝ้าทุละองๆ ฉะนี้จงทุกวัน...”⁴⁰

จากพระราชกำหนดทั้ง 3 นี้ ทำให้เห็นถึงการจัดวางสถานะ ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธ
ศาสนากับพระมหากษัตริย์ โดยทรงยกย่องพระรัตนตรัยเป็นสิ่งที่อยู่สูงสุดในสังคม พระมหากษัตริย์
ทรงเป็นผู้ที่อยู่รองลงมาจากพระรัตนตรัย พระมหากษัตริย์มีหน้าที่ในการนำพาชนทั้งหลายให้อยู่ใน
หลักธรรมของพุทธศาสนา การเป็นพระมหากษัตริย์เป็นเรื่องของผู้ที่มีบุญบารมีสั่งสมบุญเพื่อเป็น
ปัจจัยแก่พระโพธิญาณ ในพระราชกำหนดให้ข้าราชการสมาทานศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 เป็นนิจ มีเนื้อหา

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 422.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 422-423.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 424.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 435.

คือ “...หยั่งเหนงไปในพระพุทธรูปประเพณีสมเด็จพระพุทธิเจ้าทั้งปวง ปวง เมื่อบำเพ็ญพระบารมีมาใน วัดสงสารย่อมมีพระกรุณาญาณเมตตาสัตว์โลกยทั้งปวง จะใคร่ให้ได้โลกิยศุขแลพระโลกุตรศุขเปนมูล พระบารมีมา แม้นเสวยพระชาติเปนบรมกระษัตริหาพระพุทธรูปศาสนามิได้ สัตว์ทั้งปวงก็เอาไศรยบรมกระษัตริผู้สร้างพระบารมีย่อมมีพระกรุณา...”⁴¹ แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงสืบทอดประเพณีปฏิบัติของพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย ที่ต้องมาสร้างพระบารมีในฐานะพระมหากษัตริย์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า ถ้าในยุคนั้นไร้พุทธรูปศาสนามิได้ พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้นำชนทั้งหลายให้อยู่ในธรรม แต่ในเมื่อมีพุทธรูปศาสนามิได้ พระรัตนตรัยจึงถือว่าเป็นสิ่งสูงสุด พระมหากษัตริย์เป็นลำดับรองลงมา มีหน้าที่ในการบำรุงรักษาพระรัตนตรัยและส่งเสริมชนทั้งหลายให้อยู่ในธรรมสมกับที่ได้เกิดมาพบกับพุทธรูปศาสนามิได้ ส่วนเทพารักษ์ พระภูมิเจ้าที่ทั้งหลายนั้น จากเนื้อหาของพระราชกำหนดนี้ แม้จะมีฤทธิ์ มีความศักดิ์สิทธิ์ก็สู้พระรัตนตรัยมิได้ ดังนั้นแม้จะมีพระชาติกำเนิดจากสามัญชนแต่ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญบารมี พระองค์ก็เป็นรองแต่เพียงพระรัตนตรัยเท่านั้น พระมหากษัตริย์ที่เป็นรองจากพระรัตนตรัยย่อมมีฐานะสูงกว่าเทพารักษ์ พระภูมิทั้งหลาย เพราะแม้แต่เทวดาอย่างพระอินทร์ยังต้องมาขออาณิสสจากการให้ธรรมทาน ดังปรากฏในกฎพระสงฆ์ที่ว่าด้วยการเทศน์มหาชาติที่ตราขึ้น พ.ศ. 2325 เพื่อควบคุมพระสงฆ์ให้เทศน์ตรงตามบาลีและห้ามแสดงกิริยาตลก คึกคะนองในการเทศน์ ในตอนหนึ่งของกฎหมายนี้ทรงอธิบายว่าให้มีเทศน์มหาชาติขึ้นเพื่อเป็นธรรมทานอันมีผลมหาศาลนับมิได้

“...โดยด่ำแต่ให้มีพระธรรมเทศนาแลสำแดงพระธรรมเทศนาให้ธรรมเปนทานนั้น มีผลประเสริฐกว่าสรรพทานทั้งปวง ชื่อว่าให้พระนิพพานเปนทานจนสมเด็จอำมรินทราธิราช ได้ทรงฟังแจ้งว่าผลานิสงเปนอันมากกราบทูลขอพรไว้ให้พระพุทธรูปองค์สมเด็จพระพุทธิภาตริสสังเปนพุทธรูปบุญญัตติไว้ ให้ผู้สำแดงและผู้มีพระธรรมเทศนาเปนธรรมทานนั้น อุทิศผลไปถึงสมเด็จอำมรินทราธิราชเจ้า อนึ่งแม้ว่ามีอิทธิฤทธิ์จะกระทำพื้นสกลชมพูทวีปให้ราบเสมอดั่งนากลองไชยเกร็ดแล้ว แลนิมนต์พระอรหันต์เจ้านิ่งแถวหนึ่ง พระอนาคาแถวหนึ่ง พระสักกิธาคาแถวหนึ่ง พระโสดาแถวหนึ่ง มีองค์พระพุทธรูปเจ้าเปนประธานแน่นไปในสกลชมพูทวีป แลถวายจัดปัจจัยทานทั้งสี่ มีจีวรเนื้ออันละเอียดดุจตั้งยอดตองอันอ่อนนึ่งก็ดี ผลานิสงสก็มิได้เสมอเท่าให้ธรรมเปนทานครั้งหนึ่ง จึงทรงพระอนุเคราะห์ให้ข้าทูลอองทูลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยสมทานพระไตรยสารนาคมศีลห้าศีลแปดศีลสิบ ในสำนักนี้พระสงฆ์ทุกวันทุกเวลาเปนปฏิบัติบูชากองมหากุศลวิเศษประเสริฐกว่าอามิศุบูชาจัดปัจจัยทาน แม้นจะถวายทานให้

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 422.

มากกราบทั่วถึงพรหมโลก ผลนั้นก็มีได้เสมอเท่ากองพระราชกุศลปฏิบัติบูชา อนึ่งตั้งกองพระราชกุศลให้มีพระธรรมเทศนาเป็นธรรมทาน ให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฟัง ตั้งให้พระนิพพานเป็นทาน เป็นปฏิบัติบูชาของพระราชมหากุศล อันจะนับประมาณ ผลนั้นมิได้...”⁴²

จากพระราชกำหนดและกฎหมายพระสงฆ์ที่ยกมาจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแสดงถึงสถานะของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้มาบำเพ็ญพระบารมีเพื่อเป็นปัจจัยแก่การตรัสรู้ในภายหน้า พระองค์มีฐานะเป็นรองเพียงพระรัตนตรัย แม้แต่เทพ เทวดาทั้งหลายก็ต้องมารับผลบุญผลทานของพระองค์ และแม้จะไม่ได้สืบสันตติวงศ์จากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนก็ถือว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ตามประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่เป็นวงศ์อันประเสริฐกว่าวงศ์ใดในโลก ดังนั้นจึงพิจารณาได้ว่าพระราชกำหนดและกฎหมายพระสงฆ์ข้างต้น ที่ตราออกมาในปีแรกที่ได้ราชสมบัติ แสดงถึงการนำพุทธศาสนามาช่วยเสริมสร้างความชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจและการปกครอง เป็นการวัดความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาโดยพระองค์ทรงให้พระมหากษัตริย์เป็นรองจากพระรัตนตรัย เป็นผู้ที่มีบุญบารมีที่นับเนื่องในวงศ์ของพระพุทธเจ้ามาบำเพ็ญบารมี ดังนั้นชนทั้งหลายจึงต้องให้ความเคารพพระมหากษัตริย์ไม่ใช่ในฐานะผู้ปกครองเท่านั้น แต่ในฐานะผู้ที่มีบุญเป็นรองจากพระรัตนตรัยด้วย การเน้นย้ำฐานะพระรัตนตรัยให้เป็นสิ่งสูงสุดของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปรากฏชัดเจนอีกครั้งในพระราชพิธีอาพาธพินาศ พ.ศ. 2440 ที่เกิดความไข้ในบ้านเมือง โดยพระรัตนตรัยคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะช่วยกำจัดสิ่งไม่ดีจากบ้านเมืองร่วมกับอำนาจเทวดาต่างๆ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“...ให้สังฆการี ธรรมการ เผดียงพระสงฆ์เข้าพระราชพิธี ณ ป้อมพระราชวัง ในป้อมเกณฑ์หลวง 2 ป้อม เจ้าต่างกรม ข้าราชการ 17 รวม 19 ป้อมๆ ละ 27 รูป เป็นพระสงฆ์ 513 รูป แล้วให้รับเกสัชชองคาสถวายสงฆ์เกณฑ์หลวงวันละ 25 ชองทั้ง 4 เพลา แล้วให้ยืมบาตรดินต่อพระคลังในมาใส่ทรายที่ชาวบริสุทธีไปตั้งทั้ง 2 ป้อม 6 บาตร ครั้นวันเดือน 2 แรม 9 ค่ำ พระสงฆ์ฉันแล้วให้แบกเอาบาตรทรายนำพระสงฆ์ไปประน้ำไปรยทรายให้รอบกำแพงพระราชวัง อนึ่งให้ราชบัณฑิตจัดกันไปอยู่ปรนนิบัติพระสงฆ์ ณ ป้อมหลวง ให้นุ่งขาวห่มขาวสมาทานศีล 5 ศีล 8 ให้ตั้งอยู่ในพระรัตนตรัยและคุณเทวดา อินทร์พรหม สรรพคุณทั้งปวงทุกเพลาทั้ง 3 วัน ให้

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

บำบัดความไข้และกำจัดอุปัทวะและภุตผีปีศาจจากพระนคร ให้ไพร่ฟ้าข้าขอบ
ชั้นขลิบมาอยู่เย็นเป็นสุข...”⁴³

จากพระราชพิธีนี้จะเห็นถึงความเชื่อที่ว่าพระรัตนตรัยมีอิทธิฤทธิ์ในการบำบัดความไข้และ
ปีศาจทั้งหลาย พระรัตนตรัยในฐานะสิ่งสูงสุดนี้เป็นการผสมผสานกับความเชื่อในเรื่องผีและ อำนาจ
เหนือธรรมชาติ แม้พระรัตนตรัยจะมีฐานะคล้ายผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติแต่อยู่เหนือกว่าเวทคา ผี
สาธอื่นใด ทั้งนี้การยกฐานะของพระรัตนตรัยให้เป็นสิ่งสูงสุดของสังคม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลกทรงแสดงให้เห็นถึงตัวตนของพระรัตนตรัยที่พระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์และทรงปฏิบัติบูชา
รักษาว่าเป็นตัวแทนของพระรัตนตรัยที่เหนือกว่าสัญลักษณ์หรือตัวแทนของพระรัตนตรัยอื่นใด ใน
ส่วนของตัวแทนพระพุทธรูป ทรงยกฐานะของพระพุทธรูปมหายานนิรันตปฏิมากรหรือพระแก้วมรกต ให้
เป็นพระพุทธรูปที่มีฐานะสูงกว่าพระพุทธรูปอื่นใด ในส่วนของพระธรรม ทรงอุปถัมภ์การสังคายนา
พระไตรปิฎกและสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระไตรปิฎกฉบับที่ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาว่าเป็นสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์ เป็นตัวแทนพระธรรม ในส่วนของพระสงฆ์ ทรงจัดการชำระคณะสงฆ์ด้วยการออก
กฎระเบียบต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าคณะสงฆ์ของพระองค์นั้นมีความบริสุทธิ์ เป็นคณะสงฆ์ที่เป็นหนึ่ง
ในพระรัตนตรัยที่แท้จริง

ในส่วนของตัวแทนพระพุทธรูป พระแก้วมรกตหรือพระพุทธรูปมหายานนิรันตปฏิมากรแม้จะเป็น
พระพุทธรูปสำคัญแต่ไม่เคยได้รับความสนใจจากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา พระแก้วมรกต
เริ่มได้รับความสำคัญในสมัยกรุงธนบุรีในฐานะพระพุทธรูปปฏิมาที่ช่วยเชิดชู เสริมพระบารมีของสมเด็จพระ
พระเจ้าตากสินที่ทรงมีพระราชอำนาจเหนือล้านช้างและการได้ครอบครองพระพุทธรูปสำคัญที่เป็นที่
เคารพของล้านนา ล้านช้าง โดยผู้ที่อัญเชิญพระแก้วมรกตมากรุงธนบุรีคือสมเด็จพระเจ้าพระยามหา
กษัตริย์ศึกหรือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในด้านหนึ่งพระองค์คือผู้มีบุญบารมีที่ได้เป็น
ผู้รักษาพระพุทธรูปสำคัญ ซึ่งเป็นที่เคารพของผู้คนหลายกลุ่มในภูมิภาค ที่เชื่อในตำนานเกี่ยวเนื่องไป
ถึงครั้งพุทธกาล ในอีกด้านหนึ่งเมื่อทรงได้ครอบครองพระพุทธรูปเก่าแก่ที่มีความสำคัญใน
ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา พระองค์จึงทรงเป็นผู้รักษาไว้ซึ่งพุทธศาสนาไปด้วย ดังนั้นเมื่อพระองค์ได้
ครอบครองราชสมบัติแล้วจึงทรงเน้นความสำคัญของพระแก้วมรกตผ่านพิธีกรรมสำคัญของแผ่นดิน ทรง
ขนานนามพระนครใหม่ให้พ้องกับนามพระแก้วมรกต⁴⁴ การทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาก็ทรงกำหนดให้

⁴³ ประชุมหมายเหตุรับสั่งภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 39.

⁴⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับ
ตัวเขียน, หน้า 62.

ถือน้ำต่อน้ำพระแก้วมรกตแสดงความเคารพต่อพระแก้วมรกตก่อนรับน้ำ⁴⁵ ซึ่งการสักการะพระพุทธรูปและถือน้ำต่อน้ำพระพุทธรูปนี้ไม่ได้ปรากฏใน “โองการแข่งน้ำ” ซึ่งเป็นวรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่การทำพิธีถือน้ำอันเป็นเรื่องของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ไม่เกี่ยวข้องใดๆ กับพุทธศาสนา

เรื่องการถือน้ำ ปรากฏใน พ.ศ. 2328 หรือ จ.ศ. 1147 ที่โปรดฯ ให้เปลี่ยนรูปแบบวิธีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยา จากที่เคยแสดงความเคารพต่อรูปหล่อพระเชษฐูปิตร ที่สื่อถึงสมเด็จพระรามาธิบดีผู้สร้างกรุงศรีอยุธยามาเป็นการแสดงความเคารพพระรัตนตรัยแทน เพราะทรงเห็นว่า

“...ปรเวณีนันนี้ผิด เพราะเหตุพระมหากษัตริย์แต่ก่อน แลราชวงษานูวงศ์ทั้งปวงมีทฤภูมิยามาก ถือพระองค์ว่าเป็นกษัตริย์อันประเสริฐเกิดก่อน จึงตั้งราชประเวณีนีไว้ ให้ข้าทูลละอองฯ แลราชวงษานูวงศ์ทั้งปวงกระทำสำมาคารวรูปตนก่อนพระรัตนไตร อันทรงโลกบุตรคุณประเสริฐกว่าไตรภพโลกยทั้งสามฉะนี้ เพราะทฤภูมิยามากจะให้เปนเกรียติยศแก่พระองค์ มิได้มีวิจารณ์ปัญหาพิจารณาเห็นโทษที่ข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยครั้งจะกระทำตามก็จะขาดพระไตรสรณะคมเปนมฤตชาติฐิแลหม่นหมองพระไตรสรณะคม...”⁴⁶ จึงทรงปรับปรุงแบบโดย “...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ครั้นพิธีรดสาตราจะถือน้ำพระพิทสัจจาแล้ว ให้ข้าทูลละอองฯ ทั้งปวงมีเครื่องสการบูชาแลเครื่องประโคมแตร์สังข์ปีพาทย์ข้องไชย ประโคมสำเร็จแล้วจึงกราบนมัสการพระพุทธรูปปริตมากรพระแก้วมรกตแลพระสารีริกธาตุเจดีย์ พระพุทธรูปพระธรรม พระสงฆ ด้วยสักการพเสร็จแล้วจึงรับพระราชทานน้ำพระพิทสัจจาก่อนแล้วจึงออกมาอุทิศกุศลแผ่ผลให้แก่ภูมเทพารักษแลอากาศเทวดา แล้วเอาพระรัตนตยานุภาพจำเริญพรให้แก่มนุษย์ อมนุษย์ เทวดาทังปวง...”⁴⁷

ในเรื่องของนามราชธานีของพระองค์ เมื่อพิจารณาจากนามของพระนคร “กรุงเทพมหานครบวรรัตนโกสินทร์” สื่อกว่าพระนครนี้เป็นที่ตั้งของพระแก้วมรกต เมื่อพิจารณาจากนามของ “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” สื่อกว่าเป็นที่ตั้งของพระแก้วมรกต ตัวแทนของศาสดา เป็นวัดของศาสดาหรือพระพุทธเจ้า ดังปรากฏในจดหมายเหตุรับสั่งครั้งงานสมโภชพระแก้วมรกต จ.ศ. 1171 หรือ พ.ศ. 2352 ว่า “...ทรงสร้างพระอารามนี้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นที่พระเชตุพน พระพุทธรูปพระแก้ว

⁴⁵ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3, หน้า 447.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 445-446.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 447.

มรกต พระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ พระธรรมเจ้าเสร็จบริบูรณ์แล้ว จะฉลองเพื่อให้เป็น หิตานุหิตประโยชน์ในพระพุทธศาสนา ให้ถาวรถาวร 5,000 พระพรรษา ให้จัดแจงเจ้าพนักงานทั้งปวง ให้พร้อมจงทุกพนักงาน...”⁴⁸ ซึ่งคำว่า “เป็นที่พระเชตุพน” นั้นสื่อถึงที่ประทับของพระพุทธเจ้า ประหนึ่งสวนเจ้าเชตุหรือพระเชตวันมหาวิหารในครั้งพุทธกาล พระแก้วมรกตนอกจากจะเป็น สัญลักษณ์หนึ่งของพระรัตนตรัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการ จัดโครงสร้างทางสังคม ที่มีพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุด พระมหากษัตริย์เป็นรองลงมาในฐานะผู้อุปถัมภ์ และรักษาไว้ซึ่งพุทธศาสนาแล้ว ยังพิจารณาได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงพระพุทธเจ้าโดยตรง เป็น ตัวแทนของพระพุทธเจ้าบนโลกมนุษย์ วัดพระศรีรัตนศาสดารามคือวัดที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ซึ่ง การที่มีพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระนครย่อมเป็นการแสดงถึงเกียรติยศของกรุงเทพมหานครว่าเป็น เสมือนพระนครสำคัญในสมัยพุทธกาลอย่างเมืองสาวัตถีที่เป็นที่ตั้งของพระเชตวันมหาวิหาร และ พระมหากษัตริย์ผู้ปกครองกรุงเทพมหานครย่อมมีบุญบารมีไม่น้อยไปกว่าพระมหากษัตริย์ที่ปกครอง เมืองสาวัตถีคือพระเจ้าปเสนทิโกศล

นอกจากนี้ ประวัติความเป็นมาของพระแก้วมรกตที่ปรากฏในต้นรัตนโกสินทร์ก็ถือได้ว่าการ อธิบายเพื่อเสริมสร้างพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การอธิบายถึงที่มาของพระ แก้วมรกตมีกล่าวถึงในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา 2 เรื่องคือชินกาลมาลีปกรณ์หรือที่เรียกในสมัยนั้นว่าชิน กาลมาลี และสังคีตยวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์เป็นหนังสือโบราณภาษามคธ แต่งโดยพระรัตนปัญญา เถระ ที่เมืองเชียงใหม่เมื่อ จ.ศ. 878 หรือ พ.ศ. 2059 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรง อธิบายว่าหนังสือนี้แปลเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยมีต้นฉบับหลวงที่หอพระสมุดวชิรญาณ รายชื่อผู้แปล คือพระวิเชียรปรีชา พระยาพจนนิพนธ์ หลวงอุดมจินดา หลวงราชาภิรมย์ หลวงธรรมภาณี มณฑล ฉบับแปลให้ชื่อว่า “ชินกาลมาลี” วันเดือนปีที่แน่นอนในการแปลเสร็จไม่ปรากฏ ในฉบับหลวง ระบุเพียงว่าชูปเมื่อ จ.ศ. 1156 ปีชวดออกศก ก็ทรงเข้าใจว่าคงจะแปลเสร็จในปีนั้น⁴⁹ ส่วนสังคีตยวงศ์ นั้น สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน แต่งหลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อ พ.ศ. 2332 เมื่อ พิจารณาเนื้อหาของคัมภีร์ทั้ง 2 เล่มนี้ ต่างกล่าวถึงตำนานของพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรซึ่งเรียก ในคัมภีร์ว่า “พระรัตนปฏิมา” โดยแยกเป็นบทหนึ่งของคัมภีร์โดยเฉพาะ เริ่มจากพระนาคเสนสร้าง พระพุทธรูปนี้ใน พ.ศ. 500 และพระพุทธรูปได้ไปประทับยังที่ต่างๆ โดยชินกาลมาลีปกรณ์ได้อธิบาย ถึงแค่การประดิษฐานของพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรที่เชียงใหม่ ในสมัยพระเจ้าติโลกราชเท่านั้น ไม่ได้มีการอธิบายว่าพระพุทธรูปองค์นี้ถูกอัญเชิญไปที่ใดอีก เพราะในเวลาที่แต่งคัมภีร์นี้เสร็จ

⁴⁸ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 93.

⁴⁹ วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนจักร) เล่ม 4 ชินกาลมาลีปกรณ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539), หน้า 4.

พระพุทธรูปนี้ก็ยังอยู่ที่เชียงใหม่ แต่สังคดียวงค์ไม่ได้อธิบายถึงการอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้จากเชียงใหม่ไปที่ได้อีก เนื้อหาของพระพุทธรูปมหายานนิรันดรปฏิมากรที่ปรากฏในสังคดียวงค์ในบทที่เกี่ยวข้องกับพระรัตนปฏิมาโดยเฉพาะนี้ อธิบายตามชินกาลมาลีปกรณ์ทั้งหมด โดยมีรายละเอียดต่างกันเล็กน้อยเท่านั้น⁵⁰

อย่างไรก็ตาม แม้สังคดียวงค์จะไม่ได้อธิบายถึงการอัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรันดรปฏิมากรจากเชียงใหม่ไปที่ได้อีก แต่พระพุทธรูปองค์นี้ได้มาปรากฏในปริเฉทที่อธิบายถึงการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ โดยกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกตั้งแต่สมัยธนบุรีว่าทรงบำเพ็ญพระบารมี และทรงได้พระพุทธรูปมหายานนิรันดรปฏิมากรมาด้วยพระบารมีของพระองค์จากการไปรบที่เวียงจันทน์

“...ได้ทำสงครามให้เมืองสนั่นหวั่นไหวมากแล้ว ข้าเฝ้าเจ้านครให้หนีไปจึงได้เมืองนั้นโดยอำนาจพระบารมีใหญ่หลวง จับได้ชาวเมืองทั้งหลายมีราชตระกูลเป็นต้น แล้วเชิญเอาพระพุทธรูปมหายานประดิษฐานอยู่ในเมืองนั้นด้วย แล้วก็พาสุรโยธากลับสู่พระนครของพระองค์ แล้วให้ประดิษฐานพระพุทธรูปมหายานไว้ในสถานสมควรชั่วคราว ทรงยับยั้งอยู่ไม่กี่ปีนัก...”⁵¹

และได้กล่าวถึงพระพุทธรูปมหายานนิรันดรปฏิมากรอีกครั้งเมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ แล้วได้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้มาประดิษฐานที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งพระพุทธรูปได้แสดงปาฏิหาริย์

“...พระธาตุทั้งหลายที่บรรจุอยู่ในพระรัตนพิมพ์นั้น ก็ได้ทำพระปาฏิหาริย์สร้างโอภาสทั่วพระนคร เปลี่ยนรัศมีงามรุ่งเรืองอย่างประเสริฐ ด้วยพระรัศมีทั้งหลายคล้ายกับแสงทอง เนิอนิกขอนหลอมละลายอยู่ในแก้ว แลส่องเสี้ยวซึ่งแสงดอกไม้เพลิง ฉะนั้น ได้ปรากฏในประณมยามราตรี ด้วยอำนาจอิชฌานแห่งสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้าทั้ง 2 พระองค์ ผู้ทรงบุญญาธิการและด้วยอำนาจอิชฌาน...”⁵²

⁵⁰ ดูเพิ่มเติมใน วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนาจักร) เล่ม 3 สังคดียวงค์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2544), หน้า 190-201. และ วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนาจักร) เล่ม 4 ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 156-165.

⁵¹ วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนาจักร) เล่ม 3 สังคดียวงค์, หน้า 249-250.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 252.

เห็นได้ว่าประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปปางปฐมเมธินั้น ปฐมเมธินั้นถูกนำมาใช้เพื่อเสริมสร้างความเป็นผู้มีบุญของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในฐานะที่พระพุทธรูปองค์นี้เป็นของที่คู่ควรกับผู้ที่มิมีบุญเท่านั้น เพราะในชินกาลมาลีปกรณ์และสังคีตยวงค์ในบทที่อธิบายถึงพระพุทธรูปองค์นี้โดยตรงได้ให้คำอธิบายไว้ว่าก่อนที่พระพุทธรูปจะมายังเชียงใหม่ นั้น บ้านเมืองเป็นกสิกรรมจึงมีการอัญเชิญพระพุทธรูปไปบรรจุในเจดีย์มาช้านาน จนคนลืมเรื่องของพระพุทธรูปองค์นี้ เมื่อพระเจ้าติโลกราชได้ราชสมบัติ พระพุทธรูปจึงได้ปรากฏสู่มหาชนอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าติโลกราชให้อัญเชิญมาที่เชียงใหม่ในครั้งแรกยังไม่ได้ เพราะพระพุทธรูปแสดงอิทธิฤทธิ์ว่าที่เชียงใหม่ยังไม่มีที่ประดิษฐานที่เหมาะสม ทำให้ต้องประดิษฐานที่ลำปาง ต่อเมื่อพระเจ้าติโลกราชสร้างที่ประดิษฐานเหมาะสมแล้วจึงสามารถอัญเชิญมาเชียงใหม่ได้ การที่สังคีตยวงค์จบเรื่องราวของพระพุทธรูปปางปฐมเมธินั้นในบทที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปองค์นี้โดยตรงแค่การไปประดิษฐานที่เชียงใหม่ของพระเจ้าติโลกราช ไม่เขียนอธิบายถึงการอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ไปยังล้านช้าง ก็เพื่อต้องการเทียบเคียงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับพระเจ้าติโลกราช เพราะพระพุทธรูปปรากฏหลังกสิกรรมเปรียบได้กับการเสียกรุงศรีอยุธยา แต่สังคีตยวงค์ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปปางปฐมเมธินั้นในฐานะพระพุทธรูปคู่พระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การอัญเชิญไปประดิษฐานยังกรุงธนบุรีก่อนได้มีการอธิบายว่าเป็นการรอเวลา ก่อนที่จะประดิษฐานได้อย่างเหมาะสมที่กรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้พระเจ้าติโลกราชเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาเหมือนกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และที่ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปปางปฐมเมธินั้นมาประดิษฐานที่ราชธานี เป็นการแสดงให้เห็นว่าบุญญาบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นทรงไม่น้อยไปกว่าพระมหากษัตริย์ในอดีต ผู้ได้รับการยกย่องในฐานะผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาเป็นที่จดจำในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของไทย และด้วยที่จะยกย่องว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่คู่ควรกับพระมหากษัตริย์ผู้มิมีบุญบารมีอย่างย่งเท่านั้น สังคีตยวงค์จึงไม่อธิบายถึงการอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้จากเชียงใหม่ไปเวียงจันทน์ของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช และไม่อธิบายว่าการไปตีเวียงจันทน์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นพระบรมราชโองการของสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพราะถ้าอธิบายเช่นนี้ก็จะทำให้เกิดคำถามถึงความเป็นผู้มีบุญบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินและวงศ์กษัตริย์ของเวียงจันทน์เชื้อสายพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ที่ถือได้ว่าเป็นผู้ครอบครองพระพุทธรูปปางปฐมเมธินั้นมาก่อน

พระแก้วมรกตจึงไม่ใช่พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ทั่วไปแต่เป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของพระรัตนตรัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกำหนดตามหลักการที่ยกย่องพระรัตนตรัยให้เป็นสิ่งสูงสุดในสังคม การประกอบพิธีถือน้ำต่อหน้าพระพุทธรูปองค์นี้ โดยมีพระราชดำริดำเนินพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาว่ามีทิฐิมานะ โดยถือน้ำต่อหน้ารูปเชษฐบิดรเป็นประเพณีที่ผิดแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมิได้ทรงสืบขนบธรรมเนียมอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด แต่ทรงปรับเปลี่ยนโดยยกฐานะของพระรัตนตรัยที่เป็นสิ่งสูงสุดมาสร้างธรรมเนียมใหม่

เป็นการแสดงว่าพระองค์มีความชอบธรรมและมีบุญบารมีในการเป็นพระมหากษัตริย์ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา เพราะพระองค์เป็นผู้เชิดชูรักษาพระรัตนตรัย ยกฐานะพระรัตนตรัยไว้เหนือสิ่งอื่นใด เป็นผู้นำชนทั้งหลายให้พ้นจากมัจฉาทิฐี ทั้งนี้ การถือน้ำต่อหน้าพระแก้วมรกต การขนานนามราชธานีตามพระพุทธรูปองค์นี้ เป็นการแสดงถึงความสำคัญของพระพุทธรูปที่ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์และสำคัญยิ่งกว่าพระพุทธรูปใดในแผ่นดิน ที่เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า หนึ่งในพระรัตนตรัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงยกขึ้นมาเพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจและพระบารมี

ในส่วนของพระธรรม พระมหากษัตริย์ที่ เป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาจึงมีหน้าที่ในการรักษาพระธรรม ดังนั้นเมื่อเห็นว่าหลักธรรมมีปัญหา มีถ้อยคำวิปลาสคลาดเคลื่อนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงจัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกใน พ.ศ. 2332 หรือ จ.ศ. 1151 เพราะทรงเห็นว่าพระไตรปิฎกที่มีปัญหาคลาดเคลื่อนนั้น

“...จะเปนเค้ามูลพระปฏิบัติศาสนา แลปฏิบัติศาสนานั้นมิได้ อนึ่งท่านผู้รักษาพระไตรปิฎกมีอยู่ทุกวันนี้ก็น้อยนัก ถ้าสิ้นท่านเหล่านี้แล้วเห็นว่าพระปริยัติศาสนา แลปฏิบัติศาสนาแลปฏิบัติศาสนานี้จะเสื่อมสูญเปนอันรวนนัก สัตว์โลกยทั้งปวงจะหาที่พึ่งบมิได้ในอนาคตภายหน้า ควรจะทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาไว้ให้ถาวร วัฒนาการเปนประโยชน์ไปแก่เทพามนุษย์ทั้งปวง จึงจะเปน ทางพระบรมโพธิญาณบารมี...”⁵³ และเมื่อสังคายนาเสร็จแล้วทำพิธีอุทิศผลบุญ “อุทิศแผ่ผลพระราชกุศลสาธุคุณูปถัมภ์กิจไปถึงเทพามนุษย์สรรพสัตว์ทั้งหลายที่อนันตโลกาตุ เปนปัตตานุปทานบุญกุริยาวัตถุอันยิ่ง เพื่อประโยชน์แก่พระบรมโพธิสัพพัญญูตาญาณ”⁵⁴

ซึ่งถ้าพิจารณาในเบื้องต้นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งนี้มาจากพระราชศรัทธาที่จะรักษาพุทธศาสนาให้ถูกต้อง แต่ทางการเมืองจะเห็นว่าการสังคายนาเป็นการสร้างพระราชอำนาจพระบารมีของพระมหากษัตริย์ผู้อุปถัมภ์การสังคายนาด้วย เมื่อพิจารณาจากหลักฐานพบว่าการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งนี้มิได้เกิดจากปัญหาข้อขัดแย้งในพระธรรมวินัย แต่เป็นเรื่องตัวหนังสือที่คัดต่อกันมาไม่สมบูรณ์ ดังที่พระสงฆ์ทั้งหลายได้ถวายพระพรในตอนทรงปรารภเรื่องการสังคายนาว่า

⁵³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 114.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

พระไตรปิฎกมีพิธีมานานแล้ว เพราะหลังจากอัฐมสังคายนาใน พ.ศ. 2020 ที่เชียงใหม่โดยพระเจ้าติโลกราช แล้วพระสงฆ์สามเณรทั้งหลายได้ใช้เล่าเรียนมานั้น

“...แล้วท้าวพระยาเศรษฐีคฤหบดีมีสร้าสร้างไว้ในประเทศต่างๆ คือ เมืองไทย เมืองลาว เมืองเขมร เมืองพม่า เมืองมอญ เป็นอักษรสำสมพิศเพี้ยนกันอยู่ เป็นอันมาก หาท้าวพระยาแลสมณะผู้ใดที่จะสร้าสร้างสามารถอาจชำระพระไตรปิฎก ขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ดุจท่านแต่ก่อนนั้นมิได้ ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ 2300 ปีเศษ แล้ว บันดาเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งปวงก็เกิดการยุทสงครามแก่กันถึง พิณาสฉิบหายไปด้วยไทยแห่งปัจจามิตร มีผู้ร้ายเผาวัดวาอารามพระไตรปิฎกก็สาบสูญ ลื่นไป จนถึงกรุงศรีอยุธยาเก่าก็ถึงกาลพิณาสแตกทำลายด้วยไทยพม่าฆ่าศึก พระไตรปิฎกแลพระเจดีย์ฐานทั้งปวงก็เปอันทรรายสาบสูญไป สมณผู้จะรักษาร่ำเรียน พระไตรปิฎกนั้นก็พากันพรัดพรายล้มตายเปอันมาก หาผู้ใดที่จะเป็นที่พำนักนี้ ป้องกันฆ่าศึกศัตรูมิได้ เหตุฉนี้พระไตรปิฎกจึงมิได้บริบูรณ์ เสื่อมสูญร่วงโรยมาจน เข้ากาลทุกวันนี้...”⁵⁵

จากข้อความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารทำให้เห็นได้ว่าพระไตรปิฎกนั้น ได้มีการคัดลอก ทำเป็นภาษาต่างๆ ในบ้านเมืองของภูมิภาคนี้ ซึ่งเป็นธรรมดาที่ถ้อยคำ ตัวหนังสือจะผิดแปลกกันไปบ้าง แต่ก็ไม่เคยปรากฏความขัดแย้งในตัวบทธรรม ดังนั้นจึงไม่มีสาเหตุที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจะได้จัดการสังคายนาพระไตรปิฎก หรือแม้แต่ในสมัยธนบุรีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรง คัดลอกพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพุทธศาสนาจากนครศรีธรรมราช เนื่องจากนครศรีธรรมราชมิได้รับผลกระทบจากภัยสงครามในช่วงปลายสมัยอยุธยามากนัก ซ้ำยังเป็นที่พักพิงภัยของพระสงฆ์จากกรุงศรีอยุธยาอย่างพระอาจารย์ศรี ที่ได้เป็นพระสังฆราชในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดังนั้นในสมัยธนบุรีจึงไม่มีการสังคายนาเพราะสมเด็จพระเจ้าตากสินน่าจะทรงเห็นว่าหลักธรรมต่างๆ นั้น ทรงจัดหามาชำระและคัดลอกไว้ดีแล้ว นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเน้นแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านการแสดงพระองค์เป็นพระ อริยบุคคลมากกว่าวิธีการอื่น อย่างไรก็ตามการสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ได้เกิดจากข้อขัดแย้งในหลักธรรมของเหล่าสงฆ์อันเป็นสาเหตุหลักในการ สังคายนาพระไตรปิฎกแต่มีลักษณะ

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

“...แลพระสงฆ์ทั้งราชบัณฑิตยประชุมกันพิจารณาอุปัฏฐาพระปริยัติสอบสวนพระบาทกับอัฐกถาฎีกาที่ผิดเพี้ยนวิปลาด ก็ตกแต่้มเปลี่ยนแปลงอักขระให้ถูกถ้วนปริบูรณ์ทุกๆ พระคำภีร์ใหญ่น้อยทั่วถ้วนสิ้น แลที่ใดสงไสยเคลือบแคลงก็ปฤกาไต่ถามพระราชาคณะผู้ใหญ่ซึ่งเปนมหาเถรให้วิสัยชนาตัดสินที่ผิดแลชอบ...”⁵⁶

อย่างไรก็ตามอดีตพระสังฆราชในสมัยธนบุรีที่ถูกกลดยศไปนั้น มีส่วนร่วมในการสังคายนาด้วย ทั้งนี้ในช่วงผลัดแผ่นดินทรงเห็นว่าพระสังฆราชขึ้น วัดหงส์รัตนาราม เป็นผู้ที่มีความผิดฐานไปยอมด้วยสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ให้พระสงฆ์กราบไหว้ฆราวาสได้ ทำให้พุทธศาสนาเสื่อมเสีย จึงให้ถอดจากที่สมเด็จพระสังฆราช “...แต่รู้พระไตรปิฎกมากเสียดายอยู่ อย่าให้ศึกเสียเลย แลที่พระวันรัตน์ว่างอยู่หาตัวมิได้ จึงโปรดตั้งให้เปนพระธรรมธการาชมหา牟尼 ว่าที่พระวันรัต...”⁵⁷ ต่อมาพระธรรมธการาชมหา牟尼ได้ถูกร้องเรียนว่าประพฤติผิด นำผ้าสำนที่เป็นเครื่องยศไปขาย สอบสวนแล้วเป็นความจริง จึงถูกกลดยศลงไปเป็นพระธรรมไตรโลกย์⁵⁸ ในช่วงสังคายนาพระไตรปิฎกนั้น ในตอนแรกมิได้มีผู้ใดคิดถึงพระธรรมไตรโลกย์ แต่พระธรรมไตรโลกย์ได้หาทางที่จะเข้ามามีส่วนในงานสังคายนา “...แลครั้งนั้นพระธรรมไตรโลกย์เปนโทษอยู่ มิได้เข้าในสังคายนาย พระธรรมไตรโลกย์จึงมาอ่อนวอนสมเด็จพระสังฆราช ขอเข้าช่วยชำระพระไตรปิฎกด้วย ก็ได้เปนแม่กองชำระพระปรมัตถปิฎกกองหนึ่ง...”⁵⁹ การที่อดีตพระสังฆราชสมัยธนบุรีไม่ถูกจับสึกและได้มีส่วนร่วมในการสังคายนา แสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์ในสมัยธนบุรีที่มีความเชี่ยวชาญในพระธรรมวินัยต่างๆ นั้น มีอยู่ไม่น้อย พระสังฆราชและพระเถระในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ก็ล้วนเป็นพระชั้นผู้ใหญ่สมัยธนบุรีทั้งสิ้น ทำให้พิจารณาได้ว่าในแง่ของหลักธรรมแล้ว ไม่ได้มีปัญหาใดๆ ในพระไตรปิฎก การมีพิรุณในถ้อยคำที่ไม่ตรงกันบ้างยังไม่ถูกพิจารณาว่าสำคัญถึงกับต้องสังคายนาในสมัยธนบุรี ทั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเน้นการแสดงพระบารมีด้วยวิธีการอื่น จึงไม่มีการสังคายนาในสมัยนั้น

การสังคายนาในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นการแสดงให้เห็นว่าบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรียังมีไม่มากพอที่จะจัดให้มีการสังคายนาได้ ดังที่คณะสงฆ์ได้ถวายพระพรว่าแม้พระไตรปิฎกจะพิรุณมานาน แต่หาผู้ใดศรัทธาที่จะชำระไม่ พระเกียรติยศนี้จึงแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในฐานะผู้นำของราชวงศ์ใหม่ ราชธานีแห่งใหม่มีความเหนือกว่าพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-18.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

โลกทรงมีพระเกียรติยศในทางพุทธศาสนาเทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์ในอดีตที่เป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งก่อนๆ เป็นการยกฐานะของพระองค์ให้เข้าไปสู่ประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทยในฐานะผู้อุปถัมภ์การสังคายนาของฝ่ายเถรวาทครั้งที่ 9 นับแต่หลังพุทธปรินิพพานเป็นต้นมาเป็นการสร้างฐานะความชอบธรรมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่แม้จะมีพระชาติกำเนิดเป็นสามัญชนแต่ถือได้ว่าทรงมีบุญบารมี เป็นผู้บำรุงรักษาพุทธศาสนาอย่างยิ่ง คู่ควรกับการเป็นพระมหากษัตริย์

สิ่งที่ควรพิจารณาอีกประเด็นหนึ่งคือการจัดสังคายนาพระไตรปิฎกนี้ ในแง่เศรษฐกิจถือว่าเป็นการลงทุนที่คุ้มค่าน่ามาก เพราะค่าใช้จ่ายในการจัดสังคายนาครั้งนี้ น้อยกว่าการสร้างวัดขนาดใหญ่ สร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานโดยตรงว่าค่าใช้จ่ายในการสังคายนาค่าใช้จ่ายเท่าใด แต่จากเท่าที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารมีการระบุถึงค่าใช้จ่ายในการถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ 218 รูป ที่ทำการสังคายนา “...เกณฑ์พระราชวงษานุวงษแลข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ทั้งในพระราชวังหลวงพระราชวังหน้า แลพระราชวังหลังให้ทำสำหรับคาวหวานถวายพระสงฆ์ ซึ่งชำระพระไตรปิฎกทั้งเช้าแลเพล เวลาละสี่ร้อยสามสิบหกสำหรับทั้งคาวหวาน พระราชทานเงินตราค่าขาทนียะโภชนียาหารสำหรับคู่ละบาท...”⁶⁰ จากข้อมูลนี้แสดงว่าค่าภัตตาหารวันหนึ่งอยู่ที่ 436 บาท จัดการสังคายนาอยู่ 5 เดือนจึงสำเร็จ คิดเป็นเงินราว 65,400 บาท หรือ 817 ชั่งเศษ ซึ่งถ้ารวมกับค่าใช้จ่ายอื่นๆ อาทิ ค่าหมึก ค่าโบลาน น้ำมันตะเกียงต่างๆ การสังคายนาค่าใช้จ่ายเงินราว 1,000 ชั่งเท่านั้น ในขณะที่การสร้างวัดพระเชตุพนนั้น “...รวมพระราชทรัพย์ทั้งสิ้นที่สร้างแลช่วยคน เปนเงินสามพันเจ็ดร้อยแปดสิบห้าชั่งหกตำลึง...”⁶¹ และการสร้างวัดนี้ก็เป็นที่ประเพณีที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติสืบมาโดยไม่แปลกหรือโดดเด่นอะไร การเป็นผู้อุปถัมภ์สังคายนาพระไตรปิฎกต่างหากที่เป็นเรื่องโดดเด่น เป็นโอกาสที่หาได้ยากนักที่จะมีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดได้อุปถัมภ์การสังคายนา แสดงถึงพระบุญญาบารมีและพระเกียรติยศได้มากกว่าการสร้างวัดอย่างยิ่ง ทั้งยังใช้พระราชทรัพย์น้อยกว่าการสร้างวัด เหมาะกับสภาพเริ่มสร้างกรุง ซึ่งเศรษฐกิจยังไม่เฟื่องฟูนัก ปัญหาด้านการเงินในสมัยสร้างกรุงสะท้อนให้เห็นจากความขัดแย้งในเรื่องเงินทองกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่กล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าพระราชวงศ์ขัดแย้งกันด้วยเรื่องเงินทอง ค่าใช้จ่ายที่ไม่เพียงพอ⁶²

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังทรงแสดงว่าการเป็นองค์อุปถัมภ์สังคายนาครั้งนี้ ทำให้พระองค์มีพระบารมีมากมายจนสามารถแผ่ไปยังเทวดาทั้งหลายเพราะเป็นผู้มีบุญที่ทรง

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 212.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 161.

อุปถัมภ์รักษาพระรัตนตรัยให้บริสุทธิ์ จึงมีฐานะเป็นผู้ที่สูงส่งกว่าเทวดา ทั้งนี้ พระไตรปิฎกฉบับที่ทรงอุปถัมภ์การสังคายนา ได้ถูกยกให้เป็นตัวแทนของพระธรรมหนึ่งในพระรัตนตรัยที่เป็นสิ่งสูงสุดของสังคม ทรงแสดงถึงความศรัทธาของพระไตรปิฎกในหลายครั้ง อย่างกรณีสมโภชพระไตรปิฎกแล้วเกิดพลุไฟไปตกหลังคาหอพระมณเฑียรธรรมเกิดไฟไหม้ แต่ชนพระไตรปิฎกออกมาทัก “...จึงมีพระราชโองการตรัสว่าเทพยดาผู้บำรุงรักษาพระพุทธานุภาพเห็นว่าหอพระไตรปิฎกยังต่ำอยู่ จึงบันดานให้เพลิงไหม้แต่เฉพาะหอไตรยมิให้ไหม้พระอุโบสถ ด้วยจะให้สร้างพระมณฑปขึ้นใหม่ไว้พระไตรปิฎก...”⁶³ แสดงให้เห็นว่าพระไตรปิฎกนี้สูงส่ง ต้องคู่ควรกับที่ประดิษฐานที่เหมาะสม เทวดาจึงต้องส่งสัญญาณให้รับรู้

นอกจากนี้ยังทรงใช้พระไตรปิฎกมาใช้ในการทำนายเหตุการณ์ต่างๆ อีกด้วย ปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2335 จำนวน 3 ฉบับ ฉบับแรกคือจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 2 กล่าวไว้ว่าในวันจันทร์ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 7 จุลศักราช 1154 ปีชวดจัตวา คกนั้น

“...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งให้พระยาพจนานิคม พระอัครราชมนตรี หลวงวิเชียร หลวงราชภริมย์ เอาดอกไม้ธูปเทียนไปนมัสการพระพุทธรูปรัตนปฏิมากรแก้วมรกต ขอเอาพระพุทธานุภาพอธิษฐานด้วยสำเภาหูส่งฟุ้งสัทธนิมิตจะมาหรือไม่มา ครั้นเวลาพลบค่ำยามเศษได้สัทธนิมิตเป็นปฐมว่าขึ้นเดินแม่ปะชืดข้าวเดชะบุญได้กวางตัวหนึ่งพินันๆ ทูตยาหาข้าวของไว้จะทำบุญพอนายมา ตติยะไหมลาวไม้ตีไหมสำเภาตีทอผ้าตาโถงคนหนุ่มๆดูน่าซังชอบ แต่คนแก่บึ้งจึงถามว่าถ้าจะทอตาโถงให้ตาเล็กเข้าได้หรือไม่ได้ หญิงคนหนึ่งจึงว่าพินันตีเก็บตาให้เล็กเข้าก็ได้ฯ ในวันนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งให้จหมื่นไวยวรนาถอาราธนาพระพุทธรูปโกษาเสด็จพระธรรมบท ด้วยสำเภาหูส่งได้เนื้อความว่าหน้าหนึ่งได้นิทานฉัตตาปาณิอุบาสก ถูกที่อรอดแก้คาถาสุภาสิตาว่าจากาความว่าพระไตรปิฎกอันเป็นพุทธรูปอันเหมือนด้วยดอกไม้อันบริบูรณ์ด้วยวรรณสถานและกลิ่น บุคคลที่ตทรงประดับดอกไม้อันหากลิ่นบมิได้กลิ่นดอกไม้ก็มีซิมซาบแผ่ไปในกายบุคคลนั้น และมีอุปมาฉันใดบุคคลมิได้ฟังพระไตรปิฎกโดยเคารพ มิได้ปรนนิบัติพระไตรปิฎกโดยเคารพ พระไตรปิฎกก็มีได้นำมาซึ่งผลแก่ผู้นั้น อุปมาดังบุคลที่ตทรงประดับซึ่งดอกไม้อันหากลิ่นบมิได้ บุคคลอันที่ตทรงซึ่งดอกไม้อันมีกลิ่น กลิ่นดอกไม้ก็จะซิมซาบไปในกายบุคคลผู้นั้น และมีอุปมาฉันใด บุคคลฟังและปรนนิบัติในพระไตรปิฎกโดยเคารพแล้ว พระไตรปิฎกก็จะ

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

นำมาซึ่งผลานิสงส์เป็นอันมากแก่บุคคลผู้นั้น อุปไมยตั่งบุคคลซึ่งดอกไม้อันมีกลิ่นความดั่งนี้ เห็นอธิบายว่าพระองค์ทรงปรนนิบัติรักษาพระไตรปิฎกเป็นอันดีโดยเคารพ แม้มีพระราชอัธยาศัยผูกพันอยู่ด้วยสิ่งใดก็จะได้สำเร็จดั่งประสงค์ทุกประการ หน้าลานข้างหนึ่งได้นิทานนางวิสาขาต้นความว่า พระเจ้าเสด็จอยู่แทบสาวัตถิพิจารณาเห็นอุปนิสัยสมบัติคือมรรคและผลแห่งเวไนยสัตว์ มีเสลพรหมณ์เป็นอาทิแล้วพระองค์จึงเสด็จไปโปรดถึงเมืองพัทธนครได้ความดั่งนี้ อธิบายว่าจะมาถึงทันในมรสุมฯ...”⁶⁴

ฉบับที่ 2 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 2/ก จดหมายเหตุเสียงทนายพระธรรมบท
ระบุไว้

“...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งให้เสียงทนายพระธรรมบทด้วยสำเนาหูส่งสำเนาทรงพระราชสาส์นและสำเนาทัບทิม รวม 3 ลำ ข้าพเจ้าเสียงถูกผูก 11 ได้ความว่าสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมการทูลาธาราสนมเด็จพระมหากุณาเจ้าให้เสด็จเข้าไปตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดนางพระสนมมีนางมัลลิกาเป็นต้น พระตรัสว่าซึ่งจะให้ตลาคตเข้าไปทุกวันๆ นั้นผิดพุทธประเพณี ฝ่ายพระเจ้าปดะเหวนกราบทูลาว่า ถ้าฉะนั้น ขอพระองค์อาราธนาพระภิกษุองค์ใดองค์หนึ่งเข้าไป พระองค์จึงมีพุทธปฏิภาตรัสบอกพระอาณนทีให้เข้าไปแสดงธรรมในพระราชวัง พระอาณนทีรับพระพุทธปฏิภาแล้วก็ไปแสดงธรรมทุกวัน เสียงถูกผูก 6 ได้ความว่านางสามาวดีกับนางนักษมพระยาอุเทนอ้อนวอนนางชุชชุตตราว่าท่านจงนำเราไปถวานนมัสการและกระทำสักการบูชาแก่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า นางชุชชุตตราจึงว่าไม่ได้ ซึ่งจะนำออกจากพระราชฐานนั้นทรงราชภัยหนัก นางสามาวดีกับนางทั้งนั้นจึงว่าท่านจะให้กุศลเจตนาของเรานี้ขาดเสียแล้วหรือ นางชุชชุตตราจึงว่าถ้าฉะนั้นท่านจงแหวะฝาดำหนักไว้ พรุ่งนี้สมเด็จพระสังฆราชเจ้าจะเสด็จมาฉันในเรือนเศรษฐี 3 คน อันอยู่ใกล้พระราชวัง นางทั้งปวงก็ทำตามค่านางชุชชุตตรา ครั้นรุ่งขึ้นสมเด็จพระบรมคณเจ้าเสด็จมาฉันในเรือนเศรษฐี นางทั้งนั้นก็ไดถวานนมัสการสักการบูชาพระพุทธเจ้าสมดังเจตนา วันอาทิตย์ ขึ้น 7 ค่ำ ปีชลาฉศก รัชกาลที่ 1 ให้เสียงพระธรรมบทด้วยสำเนาพระอุดมไมตรี ข้าพเจ้าเสียงถูกผูก 7 ได้ความว่าพระเจ้าปดะเหวนทิโกสล

⁶⁴ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 2 ฟังสัทสนธิมนิตเรื่องเสียงทนายพระธรรมบทว่าสำเนาหูส่งจะมาหรือไม่มา,” (สมุดไทย)

ทรงพระราชศรัทธา ถวายผ้าสาฎกแก่พระอานนทเถรเจ้า ผ้ามีค่าแสนหนึ่งได้ถวาย 100 ครั้ง ผ้าสาฎกมีค่าพันหนึ่งได้ถวายพันครั้ง ผ้าสาฎกมีค่าร้อยหนึ่งได้ถวายแสนครั้ง ผ้ามีค่าน้อยกว่านั้นนับครั้งไม่ถ้วน ในอดีตพระอานนท์เป็นต้นถวายบุรุษได้ถวาย เข็มกับผ้าขาวดอกหนึ่งแก่พระปัจเจกโพธิเจ้า เสียงได้ผูก 11 ได้ความว่ายังมีอุบาสิกามีคนหนึ่งใช้ให้บุรุษผู้หนึ่งไปนิมนต์สมเด็จพระพุทธสัมพันธัญญเจ้าแต่จะได้บอกหนทางหา มิได้ ครั้นเวลาเช้าพระองค์เสด็จมาสู่บ้านอุบาสิกานั้น พระองค์ทราบรูปร่างนั้นเหตุว่า เมื่อได้ตรัสแก่พระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณ ทรงทราบซึ่งทางสุคติภูมิ ทุกคนดีภูมิและทางประเทศราชานิคมนิคมชนบทนัยใหญ่สิ้น ครั้นเสด็จถึงเรือนอุบาสิกาแล้ว เสด็จนั่งเหนือปัญญาตาทุทธอาสน์ ครั้นองศาจ้งหันขาทนิยะสูปพยัญชนะแล้ว พระองค์กระทำภักตกิจเสร็จแล้วให้ภักตานุโมนา อุบาสิกานั้นถวายอนุโมนา วันเสาร์ แรม 11 ค่ำ เดือน 6 ปีชาลฉก ตรัสใช้ให้ไปอาราธนาเสียงพระธรรมบท เสียงผูก 12 ได้นิทานพระจุลปณกได้ผ้าขาวท่อน พิจารณาพระอนิจสัญญาตามคลองพุทโธวาท ได้พระอรหันต์พร้อมด้วยพระจตุสัมภีธาญาณ เสียงผูก 20 ได้เรื่องนางปติชรามาถึง แม่น้ำอจิรวดี นางข้ามน้ำซึ่งลิกประมาณเพียงนม อุ้มลูกน้อยไปวางไว้ปากข้างโน้นเหยี่ยวเดียวคาบพาไปนางตบมือขับเหยี่ยว ลูกใหญ่เห็นดังนั้นคิดว่ามารดาร้องเรียกก็ลงมาที่แม่น้ำก็จมน้ำตาย นางปติชราถูกความทุกข์เบียดเบียนยิ่งนัก ร้องให้พิลาปร่ำไรต่างๆ ก็มาเห็นเปลวเพลิงที่บ้านเก่าของบิดามารดานาง ผลั เว กทลี หนติ ผลั เวพู หนติ สุกาโร กาบุริส หนติ คพโภ อสูสติ ยถา เสียงพระธรรมบทด้วยเจ้าเวียงจันทน์ จะมาหรือไม่มา จะกบถหรือไม่กบถ จงสำแดงให้ปรากฏเสียงผูกบันปลายผูก 25 นิทานพระกาลเถรติสมาว่าด้วยผลกล้วย ผลกล้วยฆ่าซึ่งต้นกล้วย สักการะฆ่าซึ่งคนอัสตบุรุษ สัตว์เกิดในครรภ์(ลูกม้า) ย่อมฆ่าซึ่งแม่ม้าอัสตร ฉะนั้น...”⁶⁵

ฉบับที่ 3 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 2/ข เรื่องจดหมายเหตุเสียงทนายสำเภาภิ อธิบายการใช้พระไตรปิฎกเพื่อเสียงทนายว่า

“...ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แกงพระธรรมบทด้วยสำเภาภิมต้องส่งไปเข้าเมืองไอยมุย ได้ข่าวว่านายสำเภาขายสำเภาเสียแล้วเอาเงินแบ่งปันกันหนีไม่กลับมา ข้าพเจ้าขอตั้งสัตยาธิษฐานเฉพาะพระพักตร์พระศรีรัตนตรัยแก้ว 3 ประการ ด้วยข้าพเจ้าเชื่อในคุณพระรัตนตรัยแก้ว 3 ประการ ว่าเป็นที่พึ่งที่สักการบูชาแห่ง

⁶⁵ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 2/ก จดหมายเหตุเสียงทนายพระธรรมบท,” (สมุดไทย)

ข้าพเจ้า ไม่มีสิ่งอันใดเสมอ อันนี้เป็นความสัตย์แห่งข้าพเจ้า เดชะอำนาจความสัตย์แห่งข้าพเจ้าถ้านายสำเภาขายสำเภาгимต้องแสงแล้วจะเอาเงินกลับเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายก็ดี ถ้ามิได้ขายสำเภาจะกลับมาได้ก็ดี ขอให้ข้าพเจ้าแห่งภูนิทานพระธรรมบทอันเป็นมงคล ถ้านายสำเภาขายสำเภาแล้วหนีไม่กลับมา ขอให้ข้าพเจ้าแห่งภูนิทานพระธรรมบทอันเป็นอัมงคล สำเภาгимต้องแสงแห่งภูผุก 11 นิทานนางปติบุชิกา เมื่อมาลาธารีเทพบุตรถามนางปติบุชิกาเทวธิดาซึ่งเป็นภรรยาว่าเมื่อเวลาเข้าท่านไปไหนจึงมิได้เห็น นางปติบุชิกาจึงบอกว่าข้าพเจ้าไปบังเกิดในสกุลเมืองสาวัตถิมิอายุได้ 100 ปี มีบุตร 4 คน ข้าพเจ้ากระทำบุญสิ่งใดก็ปรารถนาจะมาบังเกิดในสำนักแห่งท่าน เทพบุตรจึงถามว่ามนุษย์มีอายุ 100 ปี กระทำสิ่งใดบ้าง นางเทวธิดาจึงบอกว่าประมาณนี้ ประหนึ่งมีอายุได้อสงไขยหนึ่ง เทพบุตรจึงสังเวชว่ามนุษย์นี้มีความประมาทเมื่อใดจะพันทุกข์ ครั้นเวลาเช้าพระภิกษุมาที่ศาลานางปติบุชิกาเคยปฏิบัติมาแต่ก่อนไม่เห็น จึงถามแจ้งความว่านางปติบุชิกาทาย พระภิกษุปุณฺณก็ร้องไห้ ที่เป็นพระชีนาสพก็บังเกิดสังเวช จึงไปทูลถามพระมหากษัตริย์ว่านางปติบุชิกาจะกระทำบุญสิ่งใดก็ปรารถนาสามี บัดนี้นางตายแล้วจะไปบังเกิดที่ดังฤ สิ้นไป ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แห่งพระธรรมบทด้วยสำเภาตองลีเข้าเมืองเกาจิ๋ว 1 ลำ สำเภาพายลี 1 ลำ สำเภาเตียงยก 1 ลำ สำเภายกแสง 1 ลำ สำเภาชุยลี 1 ลำ สำเภาทับทิม 1 ลำ เมืองเลียงโผ รวม 6 ลำ ข้าพเจ้าจะขอตั้งสัตยาธิษฐานเฉพาะพระพักตร์พระรัตนตรัยแก้ว 3 ประการ ว่าเป็นที่พึ่งที่สักการบูชาแห่งข้าพเจ้าไม่มีสิ่งอันใดจะเสมอ อันนี้เป็นความสัตย์แห่งข้าพเจ้า เดชะอำนาจความสัตย์แห่งข้าพเจ้า ถ้าสำเภาตองลี สำเภาพายลี สำเภาเตียงยก สำเภายกแสง สำเภาชุยลี สำเภาทับทิม 6 ลำ จะกลับมาได้สะดวก ไม่มีอันตรายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าแห่งภูนิทานพระธรรมบทอันเป็นมงคล ถ้าจะเป็นอันตรายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าแห่งภูนิทานพระธรรมบทอันเป็นอัมงคล สำเภาตองลีแห่งภูผุก 10 นิทานอารัทธิวิปัสส กิษุทั้งหลายเป็นอันมาก เมื่อชาวบ้านนิมนต์ให้อยู่ในป่ามหาวันได้กึ่งเดือน พฤกษเทพยดาทั้งหลายจึงปรารถนาว่าพระผู้เป็นเจ้าของจะมาอยู่ในป่าอันนี้ เราจะอยู่ในที่สูงไม่สมควร จึงกระทำให้ภิกษุโง่จาม แล้วหลอนภิกษุอยู่มิได้กลับมาสู่สำนักพระเจ้า สิ้นไป สำเภาพายลีแห่งภูผุก 9 นิทานพระเมฆิยะเถระ เมื่อพระเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาว่าจิตนี้มีสภาวะหวั่นไหว อันบุคคลจะรักษาและห้ามไว้เป็นอันยาก นักปราชญ์ผู้มีปัญญาจึงกระทำจิตให้ตรงได้ คุณตั้งนายช่างปั้นอันตัดลูกศรให้ตรง สิ้นไป สำเภาเตียงยกแห่งภูผุก 12 นิทานนางวิสาขา เมื่อบิดาให้โคแก่นางวิสาขาเต็มในทีเดียวยาว 300 เส้น โดยกว้าง 200 เส้น แล้วให้ปิดคอกโคเสีย โคซึ่งมีกำลังกระโดดตามมา 6 หมื่น

แม่โค 6 หมื่นแต่ลูกโคนั้นเป็นอันมาก สิ้นไป สำเภายกเสงแทงถูกผูก 6 นิทานโหมสก เศรษฐี เมื่อโหมสกได้เป็นเศรษฐีได้สมบัติพระยาอุเทนพระราชทานสิ่งละ 100 แล้ว ประทักษณเมืองโกสัมพี สิ้นไป สำเภายุติแทงถูกผูก 7 นิทานนางสามาวดี เมื่อพระ อานนทีในชาติก่อนเป็นช่างซุนได้ถวายผ้าขาวท่อนหนึ่ง เข็มเล่มหนึ่งแก่พระปัจเจก โภธิ อานิสงส์ได้ถวายเข็มเล่มหนึ่งจึงมีปัญญามาก อานิสงส์ได้ถวายผ้าท่อนหนึ่งจึงได้ ลากเป็นอันมาก สิ้นไป...”⁶⁶

การใช้พระไตรปิฎกเพื่อเสียดทาน ทำนายทายทักเรื่องเรือสำเภาเกิดขึ้นหลังการสังคายนา ทั้งสิ้น ในแง่หนึ่งเป็นการเสริมสร้างความศรัทธาของพระไตรปิฎกที่ทรงอุปถัมภ์ และในอีกแง่หนึ่ง เป็นการสร้างความเชื่อมั่นในการลงทุนการค้าสำเภาซึ่งสะท้อนสถานะทางเศรษฐกิจในสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่ต้องการหารายได้เข้าแผ่นดินจำนวนมากเพื่อบำรุงแผ่นดิน ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าเงินจากภาษีส่วยอากรนั้นไม่เพียงพอ จึงทรงแต่งสำเภาไปค้าขาย กับจีน “...เรือหลวงได้กำไรมาก ลางลำก็ถึงกิ่งข้าง เกินกิ่งข้าง ได้เงินกำไรนั้นมาทรงบำเพ็ญการพระ ราชกุศลต่างๆ แจกเบี้ยหวัดผ้าป่าข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในบ้าง ได้ทรงทำนุบำรุงพระนคร...”⁶⁷ จากที่ ปรากฏในพระราชพงศาวดารและเมื่อนำมาพิจารณากับจดหมายเหตุเสียดทานเรื่องเรือสำเภา ทำให้ เห็นได้ว่าการลงทุนจากเรือสำเภาทำให้ผลกำไรมากแต่ก็มีความเสี่ยงมากเช่นกัน ทำให้ต้องสร้างเสริม ความมั่นใจและกำลังใจในการลงทุน เพราะมีเจ้านายและขุนนางร่วมกันแต่งสำเภาไปค้าขายด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงไม่ใช่วิธีเสียดทานกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นแต่ทรงใช้ พระไตรปิฎกที่พระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนา สะท้อนถึงหลักการที่ยกพระรัตนตรัยไว้เหนือ ความเชื่อเรื่องไสย ผี เทวดาอารักษ์ที่เคยเป็นที่เสียดทานทำนายทายทักของคนทั้งหลาย การเสียดทาน แบบนี้ไม่เข้าลักษณะของความเชื่อแบบเหตุผลนิยม มนุษย์นิยมนัก เพราะเป็นการหวังพึ่งอำนาจเหนือ เหตุผล เหนือการควบคุมของมนุษย์

นอกจากการเสียดทานเรื่องเรือสำเภาแล้ว ยังพบว่ามีการนำพระไตรปิฎกมาใช้เสียดทานใน ราชการสงครามด้วย ตัวอย่าง พ.ศ. 2335 สงครามตีเมืองทวาย มีจดหมายเหตุบันทึกการเสียดทาน พระธรรมบทที่ค้ายแม่น้ำพู่ว่า

⁶⁶ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 2/ช จดหมายเหตุเสียดทานสำเภา,” (สมุดไทย)

⁶⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับ ตัวเขียน, หน้า, หน้า 161.

“...วันขึ้น 14 ค่ำ เดือนอ้ายปีชวดจัตวาศก ได้เสียดพระธรรมบทว่าพม่าจะ แพ้หรือไม่แพ้ ได้นิทานขานุกุณทัญญุเถระ ได้พระอรหันต์ไปเข้าฌานอยู่เหนือหลังศิลา มหาโจร 500 ไปปล้นเขามาได้ของเอามากองไว้ที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ามาสำคัญว่าต่อไม้ แต่มหาโจรผู้ใหญ่เอาของกองไว้เหนือศีรษะพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแล้วคิดว่ามนุษย์ชวนกัน ปลานาการเล่นหนี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเรียกว่ารูปไซ่มมนุษย์เป็นบรรพชิต โจร 500 กลับมาได้บวชในสำนักพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งนั้น ผูก 20๗ วันพุธ แรม 7 ค่ำเดือนอ้ายเสี่ยงว่าเจ้าอังวะจะตายหรือไม่ตาย ได้นิทานโฆสกเศรษฐี บิดาเลี้ยงป่วยหนักให้หนังสือมาถึงโฆสกะถึง 3 ครั้ง โฆสกะกับภรรยาจัดสิ่งของบรรทุกเกวียนแล้วก็ไป ครั้นโฆสกะเข้าไปนั่งใกล้ๆ บิดาๆ สั่งให้โฆสกสมบัติแก่โฆสกะ ภรรยาโฆสกะทำมายาร้องให้ทำสลบเอาศีรษะกระบอกพ่อผัวๆ ก็ขาดใจลงในทันที ผูก 6 ทายว่าตาย วันพฤหัสบดี แรม 8 ค่ำ เดือนอ้ายเวลาบ่าย ทรงโปรดฯ ให้ เสี่ยงทายพระธรรมบทว่าอ้ายพม่าซึ่งยกมาล้อมเมืองทวายจะแตกหนีไปในเดือนยี่หรือไม่แตกหนีให้สำแดง ปราบฎได้เมื่อพระพิมพ์ให้พระราหุลไปกราบทูลขอมหานิพระเจ้าเพื่อจะให้พระราชโอรสอยู่ในสมบัติ ฝ่ายพระองค์ทรงพระพุทธรูปดำริจะให้พระราหุลแตกหนีจากสงสารภพ สั่งให้พระสารีบุตรบวชพระราหุลเป็นสามเณร อนึ่งพระองค์เสด็จเข้าสู่พระราชนิเวศน์กบิลพัสดุ์ ตรัสเทศนาธรรมบาลชาดกจบลงพระพุทธรูปดำริจึงพระอนาคามีมรรค แล้วพระองค์แวดล้อมไปด้วยพระภิกษุสงฆ์นิวัตนาการกลับไปสู่ราชคฤห์ ทำนายว่ากองทัพอ้ายพม่าแตกหนีในเดือนยี่เป็นแท้ ผูก 4 บัณฑิตทำนายว่าแตกหนีในเดือนยี่ วันพฤหัสบดี ขึ้น 14 ค่ำ เดือนอ้าย พระยาพะคลั่งเสี่ยงทายพระธรรมบทอธิษฐานว่าเจ้าอังวะจะตายหรือไม่ตายประการใด แดงได้นิทานพระสัปพาสเถระล้างมือลงไปในปล่องงู เพื่อจะให้งูขบเอาโรคเป็นบาด งูไม่ขบพระเจ้าเทศนาว่างูนี้แต่ก่อนเป็นทาสของสัปพเถระ แล้วผู้เป็นเจ้าของเอามีตโกนเชือดคอเข้าก็พอได้พระอรหันต์พร้อมกันกับมรณจิต ผูก 2 ทายว่าตายจริง อนึ่งเสี่ยงทายว่าอ้ายพม่าจะหนีในเดือนอ้ายหรือยี่หรือประการใด ได้ที่เทวธิดาร้องเตือนชนทั้งปวงว่าพระภิกษุพร้อมกันในพระวิหาร ท่านทั้งปวงจงถือเอาซึ่งสิ่งทั้งปวงมียาคุณเป็นต้นเร่งไปสู่พระวิหารวันนี้ อนึ่งภิกษุปุณฺณกล่าวติเตียนพระอนรุทธเถระเจ้าด้วยจตุปัจจัยลาภ พระองค์ตรัสห้ามแล้วตรัสเทศนาพระคาถาว่า ยสสวา ปริชีณา จบลงด้วยสัตว์ได้มรรคญาณผลญาณเป็นอันมาก ผูก 15 แตกหนีด้วยอำนาจเทวะ...วันจันทร์ แรม 12 ค่ำ เดือนอ้าย เวลาบ่าย 3 โมงเศษเสด็จออกพระตำหนักคายน้ำพุ ทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้เสี่ยงทายพระธรรมบทอธิษฐานว่าถ้าอินชชะบุตรเจ้าอังวะยกกลับขึ้นไปจะรบชนะปะคัณตะแคงผู้อาๆ จะชนะขอให้ได้ที่ดี ถ้าอาจะแพ้ขอให้ได้ที่ชั่ว แดงถูกผูก 16 สารบาญอักษรหาได้ความว่าราช

พราหมณ์อยู่ในกรุงราชคฤห์ เป็นคนเฉลียวใจ มาปรนนิบัติพระสงฆ์ในพระเวฬุวนาราม รับประทานแต่ข้าวเดนบาตร ครั้นศรัทธาจะบวชในพระพุทธศาสนา พระภิกษุสงฆ์องค์ใดมีอาชงที่จะอุปสมทบบวชให้ สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงตรัสถามราชพราหมณ์ว่า ท่านมาทำไมจึงมาเที่ยวอยู่ขณะนี้ ราชพราหมณ์จึงกราบทูลว่าข้าพพระองค์ศรัทธาจะบวช มิได้มีพระสงฆ์องค์ใดบวชให้ พระสารีบุตรรับพระพุทธปฏิภาณทูลว่าข้าพพระองค์ได้รับจ้งหันราชพราหมณ์ทัพพีหนึ่ง ข้าพพระองค์จะบวชให้ ราชพราหมณ์ก็บวชในพระศาสนาไม่ช้านานก็ได้พระอรหันต์ ทายว่าอาจะชนะหลานแล้วจะได้สมบัติในอังวะฯ... วันเสาร์ขึ้น 3 ค่ำ เดือนยี่ จุลศักราช 1154 ปีชวดจัตวาศก เวลาบ่าย เสด็จสถิตอยู่ ณ พระตำหนักคายน้ำพุ ทรงสั่งแวงพระธรรมบทว่าถ้าจะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปไม่ทันถึงเมืองทวาย กองทัพอำมมาจะแตกหนีพระบารมีไปก่อน ขอให้ได้เรื่องหนีและดี ถ้ามันจะตั้งต่อรบอยู่ช้านานขอให้ได้ที่เรื่องร้าย แวงถูกผูก 11 สารบาญอักษรยัง อรรถรสเรื่องความว่าปติบุชิกาเทวธิดาภรรยาพราหมณ์เจ้าเมืองทวาย จูติจากสามีลงมาถือปฏิสนธิในตระกูลแห่งหนึ่งในกรุงสวตถิ ครั้นอายุได้ 16 ปี สามีเกิดบุตร 4 คน นางนั้นมีศรัทธากระทำการกุศลมีกวาดศาลาโรงฉันเป็นต้น ได้บุญกัวละ 65 กอง นางเป็นชาติสร้อยญาณเจตนาว่าถ้าข้าพเจ้าจูติจากมนุษย์นี้แล้วขอให้ได้บังเกิดเป็นปริจาริกาของสามีเก่าในชั้นดาวดึงสเทวโลก ฝ่ายสามีถามว่าเจ้าไปไหนมา จึงบอกว่าข้าพเจ้าจูติลงไปเกิดในมนุษย์ ไปมีผัวได้บุตร 4 คน ถวายคำทำนายว่าเสด็จหาทันถึงเมืองทวายไม่ อำมมาจะแตกหนีไปก่อน พระโหราทูลว่าเสด็จถึงเมืองทวายอำมมาจึงจะแตกหนีไป..."⁶⁸

จดหมายเหตุเสียงหายพระธรรมบทที่คายน้ำพุระบุว่าเริ่มเสียงหายครั้งแรกในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือนอ้าย ถึงวันศุกร์ แรม 8 ค่ำ เดือนยี่ รวมได้ราว 38 วัน มีการเสียงหายทั้งสิ้น 13 ครั้ง

การนำพระไตรปิฎกมาใช้ในการทำพิธีกรรมเสียงหาย ทำนายทายทักเหตุการณ์ต่างๆ เป็นการสร้างความศรัทธาให้แก่พระไตรปิฎกที่ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาน่าเป็นที่พึงหรือเป็นสรณะได้ทั้งทางธรรมและทางโลก โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงลดความสำคัญของความเชื่อในผีसाงเทวดาและเชิดชูพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุด จึงทรงให้การนับถือพระรัตนตรัยของพระองค์แทนที่ความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดาที่มีมาแต่เดิม การนำพระไตรปิฎกมาเสียงหาย ทำนายทายทักเหตุการณ์ต่างๆ ดูแล้วไม่ได้เป็นลักษณะเหตุผลนิยม มนุษย์นิยมเท่าใดนัก เป็นเพียงการเปลี่ยนสิ่งที

⁶⁸ หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 7 เสียงหายพระธรรมบท ณ พระตำหนักคายน้ำพุ," (สมุดไทย)

นับถือจากอย่างหนึ่งมาเป็นอีกอย่างหนึ่ง โดยที่การปฏิบัติต่อพระไตรปิฎก พระรัตนตรัยในเรื่องการเสียดายไม่ต่างจากการบูชาผีสงเทวดาเพื่อขออำนาจเหนือธรรมชาติมาช่วยเหลือ หากพระไตรปิฎกของพระองค์แสดงความศักดิ์สิทธิ์ผ่านการทำนายนายทวยทักเหตุการณ์ต่างๆ ก็จะเป็นการส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ ฐานะของพระไตรปิฎก พระรัตนตรัยที่พระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์ให้เป็นที่ยอมรับแก่ชนทั้งหลาย ทั้งยังแสดงถึงพระบรมเดชาภาพ พระบารมีของพระองค์ที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างพระรัตนตรัยเป็นผู้คุ้มครองรักษาอันจะทำให้ฐานะพระมหากษัตริย์ของพระองค์ได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น ความสำคัญของพระไตรปิฎกในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์แสดงให้เห็นจากการที่พระสงฆ์ทั้งหลายได้ประกาศเชิญให้เทวดาที่รักษาพุทธศาสนามาช่วยในการสังคายนาด้วย

“...บัดนี้อาตมภาพสงฆ์ทั้งปวงอนาถาหาอิทธิฤทธิ์สติปัญญาไม่ ปราศจากอาจารย์ท่านผู้เป็นอริยอิทธิฤทธิ์สิทธิสมภาร อันมีญาณอาจหยั่งเห็นไปในพระไตรปิฎกไม่มีแล้ว และจะชำระพระไตรปิฎกครั้งนี้ดูจงหนึ่งเข็มในปลายจะงอยปาก ยุงอันหยั่งลงในมหาสมุทร ด้วยอาตมภาพทั้งปวงมีสติปัญญาน้อย เดชะผลความสังข์ซึ่งอาราธนาขึ้นของบันดาลให้เทพยดาทั้งปวงอันมีในหมื่นจักรวาล แลท่านผู้เป็นสัมมาทิฎฐิไตรปิฎกธรรมาจารย์ญาณสัพพัญญูโพธิสัตว์อริยบุคคล เปนต้นว่าท้าวสุธาวาศพรหมพระศรีอาริยมตยโพธิสัตว์ สมเด็จพระอัมรินทร์ราชาธิราช โฆษเทวบุตรแลธรรมกถึกเทวบุตรทั้งหลายอันเปน ครูรู้พุทธาธิบายแต่ก่อนนั้น จงเห็นแก่พระพุทธศาสนามาช่วยอาตมภาพทั้งปวงผู้เป็นศิษย์ให้มีสติปัญญา บันดาลให้เห็นคล่องตามพระไตรปิฎก ให้บริบูรณ์ไว้จะได้เป็นที่พึ่งแก่เทพามนุษย์ทั้งปวง จงช่วยเกี่ยกันซึ่งสรรพอันตรายขออย่าให้มีชั้นธมารเทวบุตรมารมาเบียดเบียนด้วยฉันทนุคติโรคซีวันตราย แลกิเลสมารทั้งหลายอย่าเข้ามาระคนดลสันดานพระสงฆ์ แลสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชาธิราชเจ้าทั้งสอง สุริวงษานุวงศ์ แลราชบัณฑิตยเสนาบดีราชบริษัทอันกระทำการบำรุงปรณิบัติปริยัติศาสนา อย่าให้จิตรคิดย่อหย่อนเกี่ยจคร้านในการมหากุศล อันจะเปนผลประโยชน์ไปแก่ตนในอนาคตกาล อย่าให้เรศร้างค้างได้ ขอให้จิตรเลื่อมใสศรัทธาอุสาห์ช่วยกันบำรุงพระปริยัติศาสนาให้บริบูรณ์สำเร็จไว้ เพื่อเปนประโยชน์ไปแก่เทพามนุษย์ทั้งปวง ให้จิรัฐติกาลไปยาระปัญญาสหัสสวัสสปริเขตกำหนด จงสำเร็จโดยดั่งมนโรถปณิธานปรารธนาตามอาตมภาพสงฆ์ทั้งปวงประกาศอาราธนามานี้เถิด...”⁶⁹

⁶⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2459), หน้า 18-19.

จากประกาศเทวดาในการสังคายนาแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ ผีสางเทวดาที่ยังมีอยู่ในสังคมไทย แต่ถูกปรับฐานะให้เป็นรองจากพระรัตนตรัยที่เป็นสิ่งสูงสุดของสังคม การสังคายนาครั้งนี้แม้จะไม่มีพระเถระชั้นยอดช่วยในอดีตมาช่วยชำระพระไตรปิฎก แต่การอ้างอำนาจเทวดาผู้รักษาพุทธศาสนาให้มาดลใจคณะสงฆ์ให้อยู่ในหลักการที่ถูกต้อง เป็นเครื่องช่วยยืนยันและส่งเสริมถึงสถานะความบริสุทธิ์ ความศักดิ์สิทธิ์ของพระไตรปิฎกที่ทรงอุปถัมภ์ การสังคายนาว่าเป็นพระไตรปิฎกที่ขอบธรรม ทำให้พระองค์ยกฐานะขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ที่อุปถัมภ์การสังคายนาในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา อันเป็นพระเกียรติยศที่หาได้ยากยิ่ง มิใช่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์จะได้รับพระเกียรติยศนี้

นอกจากการยกย่องพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากรในฐานะพระพุทธรูปเจ้าแห่งพระนครใหม่ และการอุปถัมภ์สังคายนาพระไตรปิฎกแล้ว การที่พระมหากษัตริย์ทรงเชิดชูพระรัตนตรัย และมีบุญบารมีอันเป็นผลมาจากการปฏิบัติบูชาพระรัตนตรัย ยังเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับไพร่พล ตัวอย่างการเกิดนิมิตในกรุงเมื่อ พ.ศ.2335 หรือ จ.ศ. 1154 ซึ่งได้รับการอธิบายว่า

“...ด้วยอำนาจพระราชกฤษฎาภินิหารบารมีสมเด็จบรมธรรมิกมหาราชาราชเจ้า พระองค์เป็นบรมศาสนูปถัมภกพระบวรพุทธศาสนาจึงบันดาลนิมิตมหัศจรรย์บังเกิดในพระนครรัตนโกสินทร์ ให้เห็นประจักษ์แก่ตาโลกทั้งปวง ณ วันขึ้น 7 ค่ำ เดือนอ้ายปีชวดจัตวาศก มีหมุ่นกระจาบประมาณ 50 ตัว ทางอากาศวิธเป็นทีบินไปแห่งฝูงสุกษชาติทั้งปวงก็ได้บินไป พากันบินมาเอาศีระษะโดนกำแพงตาย ที่เหลืออยู่นั้นพระสงฆ์สามเณรมีเมตตาเอาข้าวและน้ำให้กินแล้วปล่อยไปก็พากันบินเอาศีระษะโดนกำแพงตายสิ้นทั้ง 50 ตัว อนึ่ง ณ วันพุธ ขึ้น 15 ค่ำ เดือนอ้าย จุลศักราช 1154 ปีชวดจัตวาศก เพล่าบ่าย 4 โมง เสด็จอยู่ ณ พระตำหนักค้ายน้ำพุ มีมดดำพวกหนึ่งยกขึ้นมาจากตลิ่งทิศตะวันตก ข้ามทางเข้ามาริมค้ายหลวงมีมดแดงหมู่หนึ่งยกพลออกไปจากรั้ววากเป็นทิศตะวันออก ครั้นใกล้กันเข้ามาดมแดงแยกพวกเป็นสองปีกออกมีตัวใหญ่ๆ เป็นที่นายวังตรงพาฝูงเข้ากัดมดดำ มดดำกัดมดแดงพวกต่อพวกถ้อยทีถ้อยกัดกันตะลุมบอนจนเพลาลบค้ำ มดดำตายกลาดไป ถ้าจะตวงได้สักถ้วยหนึ่ง มดแดงแต่ตัวหนึ่งหาตายไม่ แล้วก็ตามลงไปค้นในรูปล่องแล้วกลับขึ้นมา ข้าราชการและไพร่พลดูเป็นอันมากจึงทรงพระวิจารณ์ญาณแจ้งในพระปริชาในมหาลักษณะมงคลนิมิตสองประการแท้แล้ว จึงมีพระราชบริหารตรัสพยากรณ์ทำนายว่า นกกระจาบนั้นเป็นศัตรูแก่ข้าวในนาเห็นได้แก้อั้วพม่าเข้าศึกมาชิงข้าวในนา หวังจะตัดชีวิตสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ในเมืองทวาย ฝ่ายมันก็จักพินาศดิบหายไป

เองจึงให้เกิดนิมิตดังนี้ อนึ่งถ้าหมูปัจจามิตรเสี้ยนศัตรูทั้ง 8 ทิศ ถ้าคิดประทุษร้ายแล้ว ก็จะต้องถึงกาลมรณภาพสิ้นทั้งนั้น อนึ่งมรดกนั้นได้แก่อ้ายพม่าข้าศึก ด้วยเหตุว่ามันสัก พงดำ ขาดำ ใจก็เป็นอกุศลลามกหยาบซำก็จัดเป็นดำ แล้วก็มาแต่ทิศตะวันตก ฝ่าย มดแดงเห็นได้แก่กองทัพไทยด้วยเหตุว่าทรงพระกรุณาแต่งนายทัพนายกองแล้ว ทหารรู้พลเลือกไปด้วยแดงแถมทอง แดงเปล่าแล้วก็ได้สักพงดำ ขาดำ ประหนึ่งเล่า ประกอบด้วยกองการกุศลสุจริตเป็นที่ตั้งแห่งบวรพุทธศาสนาก็จัดเป็นแก้วแดงปัทม ราชรุ้งโรจน์โชตนาการ ก็เห็นว่าอ้ายพม่าข้าศึกซึ่งยกมานั้นจะอัปราชัยพ่ายแพ้พิณาศ ฉิบหายเป็นแท้ อันเมืองมอญเมืองอังวะนั้นหาพ้นเงื้อมพระหัตถ์ไม่ ถ้ากองทัพตีเมือง มฤตการพร้อมกันเข้าแล้ว ก็จะสำเร็จในเดือนอ้ายข้างแรมเดือนยี่ข้างขึ้น กองทัพ หลวงจะเสด็จกลับในเดือนยี่...”⁷⁰

การเกิดนิมิตนี้จึงมาจากบุญบารมีของพระองค์ที่เป็นผู้รักษาพุทธศาสนา ซึ่งจะนำพาไพร่พล ไปสู่ชัยชนะในสงครามเพราะฝ่ายไทยเป็นกองทัพที่ชอบธรรม จะมาปราบพวกมิถิลาธิฐิ ดั้งนั้นจะเป็น ฝ่ายมิชชี่ การทำนายนิมิตนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการแสดงพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่ทรงเชิดชูพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุดและพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ ผู้ บำรุงรักษาพุทธศาสนาเป็นผู้มีบุญบารมีรองลงมา โดยทรงนำพาประชาชนทั้งหลายให้เป็นสุข นอกจากจดหมายเหตุมงคลนิมิตว่าด้วยเรื่องมดดำมดแดงและนกกระจาบแล้ว ยังมีจดหมายเหตุเรื่อง เทพนิมิตบันดาลให้นักปิ่นคาบศิลาในโรงแสงลับ บันทึกกล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนที่พม่าจะยกทัพเข้ามา ได้เกิดเสียงนกปิ่นลับในโรงแสง สงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งนี้ ไทยเป็นฝ่ายได้ชัยชนะ และมีการ อ้างถึงบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ทรงเป็นผู้บำรุงพุทธศาสนา เพื่อแผ่ อานิสงส์ให้เทวดาทั้งหลายจึงเป็นเหตุให้เทพเทวดาสำแดงนิมิต⁷¹

การกำหนดให้พระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุด โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูอย่างเต็มที่ ทำให้พระองค์มีฐานะสูงกว่าเทวดา เทพารักษ์ เจ้าที่ทั้งหลายที่ต้องพึ่งพิงอานิสงส์ผลบุญจากการ บำเพ็ญพระบารมีต่างๆ และด้วยเหตุนี้เทพเทวดาทั้งหลายจึงมีหน้าที่ต้องสำแดงนิมิตให้เห็นเมื่อจะเกิด เหตุในบ้านเมือง ทำให้การเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์ที่แม้จะมาจากสามัญชนนั้น ได้รับการ ยอมรับและมีความชอบธรรมที่จะปกครองอาณาจักร พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ก็เพื่อบำเพ็ญบารมี

⁷⁰ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 1 มงคลนิมิตว่าด้วยเรื่องมดดำมดแดงและนกกระจาบ กระทำให้เกิดมงคลนิมิตต่างๆ,” (สมุดไทย)

⁷¹ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1166 เลขที่ 3, เทพนิมิตบันดาลให้นักปิ่นคาบศิลาในโรงแสงลับ,” (สมุดไทย)

ตามอย่างประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เคยเสวยพระชาติเป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์ในฐานะผู้รักษาพระรัตนตรัยจึงเป็นผู้ที่มีบุญบารมีเหนือกว่าผู้ใด แม้แต่เทพเทวดายังต้องรับการเผื่อแผ่อาณิสย์ผลบุญจากพระองค์ และมาตอบแทนพระองค์ด้วยการแสดงนิมิตต่างๆ

การยกย่องพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุดและต้องรักษาให้บริสุทธิ์นำมาสู่การปรับรูปแบบพิธีกรรมบางประการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีความถูกต้องในหลักการมากกว่าพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาอย่างการจัดรูปแบบการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาใหม่ การจัดสังคายนาพระไตรปิฎกทำให้พระองค์มีพระเกียรติยศไม่น้อยไปกว่าพระมหากษัตริย์ในอดีตที่เคยอุปถัมภ์การสังคายนาซึ่งพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาไม่เคยจัดการสังคายนาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจึงไม่ได้ทรงดำเนินตามแบบจารีตอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น แต่ยังทรงวางหลักความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ในรูปแบบที่ไม่ปรากฏในครั้งกรุงเก่า อย่างไรก็ตามแม้จะทรงยกพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุด แต่การปฏิบัติบูชาหรือการทำพิธีกรรมบางประการอย่างการเสี่ยงทายพระไตรปิฎกหรือการถือน้ำต่อหน้าพระแก้วมรกต เป็นการใช้พระรัตนตรัยมาทำหน้าที่แทนความเชื่อผีสงเทวดา พระภูมิเจ้าที่ที่เคยมีอยู่เดิม เป็นการบูชาหรือทำพิธีที่มีลักษณะเป็นไสยศาสตร์เช่นกัน เพียงแต่เปลี่ยนองค์ที่พึ่งหรือสรณะเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าทรงนำพระรัตนตรัยเข้ามาแทนที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ โดยมีพระแก้วมรกตเป็นตัวแทนของพระพุทธและพระไตรปิฎกฉบับที่ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาเป็นตัวแทนพระธรรม จึงเห็นได้ว่าแม้จะนำพุทธศาสนาใช้ในการจัดระเบียบโครงสร้างสังคม สร้างพระราชอำนาจและพระบารมีของพระมหากษัตริย์ แต่ก็ยังไม่พ้นจากกรอบของความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นความเชื่อที่มีแต่เดิมของสังคมไทยเนื่องจากการเชิดชูสถานภาพพระมหากษัตริย์ให้สูงส่งในทัศนะของสังคมไทยที่ยังคงสืบทอดแนวคิดหลายประการจากสมัยอยุธยา

ในส่วน of พระสงฆ์ นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงจัดการชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์ ในแง่หนึ่งการชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์เป็นประเพณีอย่างหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ชาวพุทธถือปฏิบัติเมื่อเกิดปัญหาความแตกแยกในคณะสงฆ์ในเรื่องวัตรปฏิบัติที่บกพร่องจนอาจทำให้เกิดสังฆเภทหรือความแตกแยกในหมู่สงฆ์ อย่างครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนทำตติยสังคายนา หรือครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ทรงชำระคณะสงฆ์หลังปราบปรามจลาจลในหัวเมืองเหนือ การชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์เป็นเรื่องสำคัญของพระมหากษัตริย์ชาวพุทธ เพราะการปล่อยให้คณะสงฆ์เสื่อมโทรมเป็นการแสดงถึงความถดถอยในพระบารมี ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงจัดการชำระคณะสงฆ์ ก็คือการแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นผู้รักษาและเชิดชูคณะสงฆ์ที่ต้องบริสุทธิ์ เป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยที่ทรงอุปถัมภ์และยกย่องว่าอยู่สูงกว่าสิ่งใดในสังคม แต่ในอีกแง่หนึ่ง การจัดการชำระคณะสงฆ์ การออกกฎหมายคณะสงฆ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือการดำเนินการทางการเมืองรูปแบบหนึ่งเพื่อควบคุมคณะสงฆ์ให้อยู่ในขอบเขตที่ผู้ปกครองกำหนด เพราะพระสงฆ์

เป็นผู้ที่มีความรู้ดีกว่าคนทั่วไป ได้รับการยกย่องในสังคมทั้งยังสามารถใช้บทบาททางศาสนาและความเชื่อชักจูงรวมไพร่พล เพื่อสร้างอำนาจทางการเมืองมาทำลายผู้ปกครองได้ผ่านการเป็นผู้มีบุญ

ปัญหาการขึ้นมามีอำนาจของพระสงฆ์ในฐานะผู้มีบุญปรากฏตั้งแต่ช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย สืบมาจนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง เช่น กรณีของเจ้าพระฝางและมหาดา รวมทั้งความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในปลายสมัยธนบุรีซึ่งมีสาเหตุมาจากการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระบารมีส่วนพระองค์เทียบเคียงกับการเป็นพระอริยะบุคคล ส่งผลให้คณะสงฆ์แตกแยกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งเห็นคล้อยตามสมเด็จพระเจ้าตากสิน อีกกลุ่มคัดค้านซึ่งต่อมาถูกกลโกง โทษ แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งในคณะสงฆ์ นอกจากปัญหาความแตกแยกในเรื่องหลักธรรมแล้ว คณะสงฆ์ในเวลานั้นยังมีวัตรปฏิบัติที่ไม่เหมาะสม อันเป็นปัญหามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแตกจนถึงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แม้เมื่อแรกตั้งกรุงก็ยังมีกลุ่มบุคคลที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ อาศัยพุทธศาสนาสร้างความวุ่นวายในบ้านเมือง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงตรากฎหมายพระสงฆ์ ทั้งในรูปของกฎพระสงฆ์และพระราชกำหนดใหม่ซึ่งกฎหมายทั้งสองชุดนี้ไม่ได้มีอยู่ในทำเนียบกฎหมายที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา การออกกฎหมายและจัดระเบียบองค์กรสงฆ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นการสร้างพระราชอำนาจเหนือคณะสงฆ์ แสดงถึงแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากสมัยอยุธยาและธนบุรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกำหนดให้จัดทำบัญชีพระสงฆ์และกำหนดให้ทำหนังสือประจำตัวพระสงฆ์ใน พ.ศ. 2326 เนื่องจากมีผู้ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญคิดจะก่อการกำเริบ โดยอ้างถึงไธดา ไธรอด ไธเมือง ไธเกิด ไธภัก อาศัยความเป็นพระสงฆ์ไปช่องสุ่มผู้คนจะก่อการ แต่ทรงทราบและจัดการได้ก่อน จึงมีพระราชดำริว่า

“...แลภิกษุสงฆ์ทุกวันนี้ละเลยวินัยบัญญัติเสีย มิได้ระวังตักเตือนสั่งสอน กำชับว่ากล่าวกัน ครั้นบวชแล้วก็มิได้ให้ศิษย์อยู่นิสัยในหมู่คณะสงฆ์ครุอุประมา อาจารย์ก่อน ละให้เที่ยวไปโดยอำเภอใจแต่รูปหนึ่ง สองรูป สามรูป ไปตั้งซุ่มซ่อนอยู่ ทำมรยารักษาศีลภาวนา ทำกิริยาให้คนเลื่อมใสนับถือสำคัญว่ามีความรู้วิชาอวดอิทธิฤทธิ์ เปนอุตริมนุชธรรมเปนกลโกหก ตั้งตัวว่าผู้มีบุญว่าพบคนวิเศษมีวิชามาแต่ถ้าแต่เขา คิดจะเอาพวกเพื่อนชิงเอาราชสมบัติทำให้แผ่นดินแลพระศาสนาเปนจุลาจล ประดุจหนึ่งไธดา ไธรอด ไธเมือง ไธเกิด ไธภัก ไธโกหกทั้งนี้ แต่พื้นเอาผ้ากาษา วะภัดคลุมตัวไว้ในพระศาสนาชวนกันคิดอุบายโกหก อวดอิทธิฤทธิ์คิดเอาราชสมบัติ แลไธมีชื่อทั้งปวงที่มีโทษพยาบาลแลโลกเจตนาหาปัญญามิได้ ก็มีน้ำใจกล้าขึ้นเข้าเพนพักพวกชวนกันกระทำประทศร้ายแผ่นดินถึงสามาท ครั้งนี้หากว่าพระบรมโพธิสมภารล้ำเลิศประเสริฐสามาท อนึ่งเพนยุคตาม พิบารรักษาที่บันดาลให้หาอัน

รายมิได้ จะมีผู้ใดกราบทูลพระกรรณถวายเหตุไ้มีชื่อผู้ประทศร้ายหามิได้ ไ้มีชื่อ
ประทศร้ายร้ายก็ตายทั้งสอง ประหนึ่งจะมิดลับไปแล้วก็บันดาลมิให้หนีพ้นจากข้าย
พระปรีชาเทพุดาก็คลด้วยพระสุบินนิมิต ให้ทรงพระพินิจด้วยกำลังพระปัญญาก็ได้
ตัวไ้มีชื่อแลพ้กพวกผู้ประทศร้าย เปนสัจประจักษ์แจ้งแก่ข้าทูลละอองทูลิพระบาททั้ง
ปวง...”⁷²

จึงทรงกำหนดให้มีการทำบัญชีและหนังสือประจำตัวพระสงฆ์ในเชิงเดียวกันกับการขึ้น
ทะเบียนเป็นเลขไ้มีสังกัดในทางโลก

“...ตราตั้งแต่เปนอักษรชื่ออารามเปนอักษรขอมสำหรับตัว ประจำที่ราชา
คณะเจ้าอธิการทุกตำแหน่งทุกอาราม ถ้าแขวงใดเมืองใดพระสงฆมากวัดหนึ่งให้มี
อธิการหนึ่งอันดับเก้ารูปสิบรูปขึ้นไป ถ้าพระสงฆน้อยอารามหนึ่งให้มีอธิการหนึ่ง
อันดับสี่ห้ารูปขึ้นไป ให้ประณีตรักษาพระพุทธรูปพระสตุพระเจดียอย่าให้เปนอัน
ราย ถ้าพระสงฆแลสามเณร แขวงจังหวัดเมืองเอกโทตรีจัตวา จะมีศรัทธาเที่ยวเข้ามา
ร่ำเรียนคัมภีระวิปัสสนาธุระแลสมณกิจประการใด ก็ให้เขียนฉาษาแลเขียนแลพระ
วษาแลชื่ออุประณาอาจารย์ติตราราชาคณหัวเมืองนั้นๆ มาเปนสำคัญ...”⁷³ และให้
พระสงฆ์ดูแลอย่าให้มีคนตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ ถ้ารู้แล้วแต่ “...ละเมินเสียให้มีคนโกหก
มารยาประทศร้ายแผ่นดินขึ้นในแขวงจังหวัดบ้านเมืองประเทศวิควาอารามคามนิคม
ใดๆ จะเอาเจ้าคณะอารามเจ้าอธิการเจ้าบ้านเจ้าเมืองแขวงจังหวัดประเทศนั้นๆ เปน
โทษกระบล...”⁷⁴

จากกฎพระสงฆ์ที่ยกมาข้างต้นทำให้เห็นว่าในช่วงของการสร้างกรุงนั้น แนวคิดความเชื่อใน
เรื่องผู้มีบุญต่างๆ เป็นความเชื่อที่มีอยู่ทั่วไป และแสดงว่าพระสงฆ์นั้นเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดกับสังคม
ระดับชาวบ้าน ได้รับความเชื่อถือจากสังคม เพราะการที่พระสงฆ์ได้บวชเรียน ถือได้ว่ามีฐานะทาง
สังคมและความรู้ที่สูงกว่าชาวบ้านทั่วไป เมื่อบุคคลอย่างพระสงฆ์คิดจะก่อการตั้งตนเป็นใหญ่ การอ้าง
คุณวิเศษตั้งตนเป็นผู้มีบุญจึงทำให้มีผู้เลื่อมใสเชื่อถือได้โดยง่าย พระสงฆ์จึงเป็นกลุ่มอิทธิพลที่
พระมหากษัตริย์มีความจำเป็นต้องควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด การที่พระสงฆ์อยู่ในวัตรปฏิบัติที่ดี ไม่

⁷² ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3, หน้า 12-13.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-15.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ประพัตตินนอกระบบวินัยในด้านหนึ่งคือการแสดงถึงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ที่ทรงรักษาพระรัตนตรัยไว้ให้บริสุทธิ์ และอีกด้านหนึ่งคือการสร้างความมั่นคงทางการเมือง มิให้มีพระสงฆ์ประพัตตินนอกริตตั้งตนเป็นผู้มีบุญทำลายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแสดงพระราชอำนาจเหนือคณะสงฆ์อย่างต่อเนื่อง ด้วยการออกกฎบังคับให้พระสงฆ์อยู่ในพระวินัย ดัง “กฎพระสงฆ์” ว่าด้วยการประพัตตินที่ไม่เหมาะสมของพระสงฆ์ พ.ศ. 2326 ว่า

“...แลภิกษุทุกวันนี้บวชเข้ามิได้กระทำตามพระวินัยปฏิบัติเห็นแต่จะเลี้ยงชีวิตรผิตธรรม ให้มีแต่เนื้อหนังบริบูรณ์ประดุจโคกระบือ มีแต่จะบริโภคอาหารให้จำเริญเนื้อหนังจะได้จำเริญสติปัญญานั้นหาไม่ได้ เปนภิกษุสามเณรลามกในพระศาสนา ฝ่ายฆราวาษก็ปราศจากปัญญา มิได้รู้ว่าทำทานฉนี้จะเกิดผลน้อยมากแก่ตนหาไม่ได้ มักพอใจทำทานแก่ภิกษุสามเณรอันผสมผสาน ทำการของตนจึงทำทาน บางคาบยอมมักง่ายถวายเงินทองของอันเปนอะกะปิยะ มิควรแก่สมณะฯ ก็มีใจโลภสัสมทรัพย์เลี้ยงชีวิตรผิตพระพุทธรูปบุญคุณนี้ ได้ชื่อว่าฆราวาษหมุ่ นั้นให้กำลังแก่ภิกษุโจรอันปล้นพระศาสนาทานนั้นหาผลมิได้ ชื่อว่าทำลายพระศาสนา แต่นี้สืบไปเมื่อหน้าห้ามมิให้ภิกษุสามเณรสมเคราะห์ฆราวาษ ให้ผลไม้ดอกไม้ใบไม้เปนต้น แล้วอย่าให้ผสมผสานขอกกล่าวป่าวร้องเรียไรสิ่งของอันเปนของแห่งฆราวาษอันใช่ญาติ แล้วอย่าให้ทำการศกแลทำเบญจการฆราวาษทั้งปวง แล้วอย่าเปนหมอนวดหมอยาหมอดูต่างๆ แลให้ยาแก่กระหัดถ์อันใช่ญาติ แลห้ามอย่าให้เปนทูตใช้สอยนำข่าวสารการฆราวาษ แลห้ามบันดาการทั้งปวงอันผิดจากพระปาติโมกขสังวรวิโนย...หนึ่งห้ามฝ่ายฆราวาษทั้งปวง อย่าให้ถวายเงินถวายทองถวายนาแก้วแหวนแลสิ่งของอันมิสมควรแก่สมณ เปนต้นแลทองเหลืองทองขาวทองสำฤทธิแก่ภิกษุสามเณร แลห้ามอย่าให้ถวายบาตรนอกกว่าบาตรเหล็กบาตรดิน แลนิมนต์ใช้สอยพระภิกษุสามเณรให้ทำการเบญจการศก แลให้นวดแลทำยา ดูลักษณะดูเคราะห์แลวาดเขียนแกะฉลักเปนรูปสัตว์ แลใช้นำข่าวสารการฆราวาษต่างๆ แลห้ามบันดาการภิกษุสามเณรกระทำผิดจากพระปาติโมกขสังวรวิโนยที่พรรณนาห้ามแล้วนั้น อย่าให้ฆราวาษทำตามน้ำใจภิกษุสามเณรอันกระทำผิดนั้นเปนอันขาดทีเดียว ถ้าแลพระราชอาณาเจ้าอธิการภิกษุสามเณรฆราวาษสังกะธธรรมการผู้ใดๆ มิกระทำตามพระราชกำหนดกฎหมายนี้ แลละเมินเสียมิได้กำชับว่ากล่าวกัน กระทำให้พระศาสนาเศร้าหมองดูหนึ่งแต่ก่อนนั้น

ฝ่ายพระราชาคณะพระภิกษุสามเณรจะเอาญาติโยมเปนโทษ ฝ่ายฆราวาสทั้งปวงจะ
ให้ลงพระราชอาญาเขียนตามทานุโทษ...”⁷⁵

ใน พ.ศ. 2326 นี้ยังมีการออกกฎหมายพระสงฆ์ฉบับหนึ่งเพื่อบังคับให้พระสงฆ์เมื่อบวชแล้วต้อง
เลือกว่าจะเป็นสายปริยัติธรรมหรือคณฤช กับสายวิปัสสนาหรือวิปัสสนาธุระ ไม่ให้บวชแล้วอยู่เฉย
ไม่ทำการศึกษาพระวินัย

“...ห้ามอย่าให้มีภิกษุโลเลละวัฏฐะประณีบัติ แลปติญาณตัวว่าเปนกิจวัดมิได้
จำเรียนธุระทั้งสองฝ่ายอย่าให้มีเปนอันขาดทีเดียว อนึ่งบวชเข้าแล้วให้อยู่ในหมู่คณะ
สำนักนี้อุปฐมาอาจารย์ฯ จงตั้งใจประณีตรักษาสิกขาบท อย่าโลเลให้ศิษย์เอาเยี่ยง
หย่างแลพระศาสนาจะรุ่งเรืองขึ้นนั้นเพราะพระราชาคณะ ให้พระราชาคณะเร่ง
ตักเตือนพิจารณาเหนศิษย์ควรจะจำเรียนคณฤชธุระวิปัสสนาธุระอันใดอันหนึ่งได้ก็ให้จำ
เรียนธุระอันนั้น...แล้วให้พระราชาคณะเจ้าคณะอะริการ ทำบาญชีขีทางว่าภิกษุ
สามเณรฝ่ายคณฤชธุระวิปัสสนาธุระส่งให้สังกะริธรรมการกราบทูลพระกรรณา...”⁷⁶

ในปีเดียวกันมีการออกกฎหมายพระสงฆ์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงกำหนดโทษไว้เฉียบ
ขาดคือกรณีภิกษุปาราชิกแล้วปกปิด ยังครองตนเป็นพระสงฆ์อยู่เหมือนเดิม ทรงถือว่าทำให้พุทธ
ศาสนาเศร้าหมองจึงออกกฎหมายพระสงฆ์เพื่อให้พระสงฆ์กวัดขันตรวจตราพระสงฆ์ด้วยกันและผู้ใดต้อง
ปาราชิกแล้วให้รับแจ้งสงฆ์ในวัดเดียวกัน “...ถ้าแลมิฟังพระราชกำหนดกฎหมายนี้ แลต้องจับปาราชิก
แต่อันใดอันหนึ่งแล้ว แลปกปิดโทษไว้เข้ากระทำสงฆกัมด้วยพระสงฆ์ให้พระศาสนาเศร้าหมอง ถ้ามีผู้
โจทหนว่ากล่าวพิจารณาเปนสัจ จะเอาตัวเปนโทษถึงสิ้นชีวิตร แล้วให้รับราชบาตรขับเขียนตีโยยญาติ
โยมจงหนัก อย่าให้เปนเหยียงหย่างสืบไป...”⁷⁷

ซึ่งกรณีปาราชิกนี้ได้ทรงกวัดขันมาก ใน พ.ศ. 2337 มีการออกกฎหมายพระสงฆ์เรื่องปาราชิกอีก
ครั้งและกำหนดโทษที่แรงมากขึ้นและคาดโทษพระเถระ พระสงฆ์ที่ไม่กวัดขันดูแลผู้ที่ปาราชิกแล้วยัง
ปล่อยให้อยู่ในวัดของตน “...แลให้ประกายแก่พระสงฆ์อันดับทุกวัดวาอารามจงทั่ว ถ้าพระสงฆ์ของคใด
กระทำความชั่วลามกอยู่แล้วก็ให้ประริวัดออกเสีย อย่าให้เปนมณฑลอยู่ในพระศาสนา ทรงพระกรรณา

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26-27.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-18.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-21.

หาเอาโทษไม่ ถ้าแลพระสงฆ์องค์ใดปกปิดความชั่วไว้ ดูจหนึ่งอ้ายสินเปนมลทินอยู่ในพระศาสนา นี้ มีผู้ว่ากล่าวพิจารณาเปนสัง จเอาจำเปนโทษถึง 7 ชั่วโมงแล้วจึงให้ลงพระราชอาญาตีโยมพระราชาคณะถนายนุกรมเจ้าอธิการอันดับ ซึ่งกระทำความผิดและเมินเสีย มิระวังตรวจตรากันให้เปนลามกขึ้นในพระศาสนา...”⁷⁸

การควบคุมพระสงฆ์โดยใช้พระราชอำนาจทางโลกมาควบคุมนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางโลกของพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาไว้ในกฎพระสงฆ์ที่ตราเมื่อ พ.ศ. 2332 เพื่อกวดขันพระสงฆ์ให้อยู่ในพระวินัยว่า

“...พระพุทธรูปแลพระราชอาณาจักรทั้งสองนี้อาไศรยกัน ฝ่ายพระสังฆเถรานุเถรอันรักษาพระพุทธรูปนั้น ระวังกันตรวจตรารักษาพระศาสนามิให้เปนอันรายเศร้างหมอง ครั้นเห็นว่าจะมีปาปะภิกขุอันตราย แล้วว่ากล่าวยังกันให้ปลุกโทษผิดแห่งกัน แล้วตัดสินว่ากล่าวตามพระวินัย บำบัดรับโทษให้สงบมิได้มีลามกในพระศาสนา ถ้าเกิดพบภิกขุโจรมากนักเหลือกำลังจะว่ากล่าว รนร้อนชวนกันเข้ามาถวายพระพรฟังพระราชอาณาจักรก็ช่วยอุปถัมภ์ตามพระมหาเถรานุเถรผู้ร้อนรนรักษาพระพุทธรูป เปนประเพณีมาจำเดิมแต่พระอรหันตเจ้าห้าร้อย มีพระมหากษัตริย์เสนาบดีเจ้าเปนประธาน เปนเหตุด้วยพระภิกษุแก่อนักกล่าวประเวษาติเตียนเปนเสี้ยนพระศาสนา ก็ชวนกันเข้ามาถวายพระพรสมเด็จพระเจ้าอชชาตศัตรูราชาฯ ก็เปนสาสนูปถัมภ์ยกขอปลงสังคายนายระงับโทษตั้งนี้ จนถึงทุติยสังคายนาย ตติยสังคายนาย จตุตถสังคายนาย ปันจะมะสังคายนาย ฉัตตสังคายนาย ฝ่ายพระพุทธรูปแลพระราชอาณาจักรย่อมพร้อมกันทั้งสองฝ่ายชวนกันชำระพระศาสนา มิให้มีปาปะภิกษุทำลายพระศาสนาได้เปนประเวณีสืบมา...”⁷⁹

แต่ปรากฏว่ามีพระสงฆ์ประพฤติตนไม่เหมาะสม มีวัตรปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง แต่พระสงฆ์เจ้าคณะชั้นผู้ใหญ่กลับดูเฉยเมยแตกต่างจากฝ่ายอำนาจทางโลกคือพระมหากษัตริย์ที่ต้องการจัดการปัญหา

“...แต่ฝ่ายข้างพระราชอาณาจักรนี้เร่งร้อนรนนัก ใหนักปราชาราชบัณฑิตยสังกะเรียธรรมการ ออกมาประเดียงแจกกกฎหมายให้พระราชาคณะทงปวงเร่ง

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-37.

กำกับตรว้จ้ตรากัน รักษาพระจั้ตุ้ปารียสุทธิสลปรรนบ้ดิตตามค้ันฐุระวิป้ศนาธุระ แลพระ
 ราชำหนดเกำใหม่อยู่เนืองๆ ฉนี้ ก็ยังมีสมณสามเณิเปนมหาโจรปล้ันพระศาสนาขึ้น
 มากมายตั้งนี้มีควรรน้กหนา...อนี้่งพระราชคณะท้ังปวงก็ได้ถวายป้ติญานว้จะกำซ้บว้
 กล้วให้พระสงฆสามเณรรักษาชาตะรูปะระชะตะสีกขาบท้อนนี้้ให้บริบูรณ พังคู้ก็
 เหนหาหยุดไม่ กฎแต่ก่อนก็ให้ประกาษไปว้จะเอาโทษท้ังสมณะแลฆราวาษ...”⁸⁰

พระองค์จึงให้คาคโทษพระชั้นผู้ใหญ่ “...ถ้าแลฝ่ายพระสงฆสมณท้ังปวง มิได้ว้กระทำตาม
 พระราชำหนดกฎหมายนี้ แลละเมินเสียให้มีโจรปล้ันพระศาสนาขึ้นดูจ้ครั้งนี้ เหนว่าหามีความ
 กะต้ญญก้ดตะเวทิต้อพระศาสนาไม่ เปนใจด้วยสมณะสมาเณรอันเปนโจรปล้ันพระศาสนา จะเอาโทษ
 แก่พระราชาคณะลงมาท้ังถานานุกรม อะธิกรมหาเถรานุเถรอันดับผู้ใหญ่ผู้น้อยแลสามเณรอันมิได้
 ระวัจระไว้ตรว้จ้ตราว้กล่าวกันนั้น เปนโทษเสมอด้วยโทษสมคบสมณะสามเณรอันเปนบาปลามกัน...”⁸¹

จึงเห็นได้ว้พระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์
 ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาในลักษณะที่ว้ท้ังพระมหากษัตริย์และคณะสงฆ์ต้องช่วยกัน
 รักษาพุทธศาสนาไว้ โดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนา บำรุงคณะสงฆ์ให้บริบูรณ์
 และเมื่อมีปัญหาในคณะสงฆ์อย่างการมีบุคคลที่เป็นเสี้ยนหนามแก่พุทธศาสนาเข้ามาบวชปะปนอยู่ใน
 คณะสงฆ์ พระมหากษัตริย์ก็สามารถใช้พระราชอำนาจทางโลกเข้ามาจัดการคณะสงฆ์ได้ อย่่างไรก็ตาม
 พระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเอาโทษพระสงฆ์ผ่านญาติโยมของพระสงฆ์ ไม่ปรากฏว้
 ทรงเอาโทษเขี่ยนตีหรือลงอาญาพระสงฆ์โดยตรง แต่ในกรณีปรารว้ชกที่ถือว้ว่าขาดจากความเป็น
 พระสงฆ์แล้ว ทรงตั้งโทษรุนแรงถึงชีวิต การตั้งกฎพระสงฆ์ของพระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬา
 โลกเป็นการแสดงให้เห็นว้พระราชอำนาจทางโลกหรือฝ่ายอาณาจักรได้ครอบคลุมถึงฝ่ายพุทธจักร
 หรือคณะสงฆ์โดยการที่พระสงฆ์ประพฤติผิดในเรื่องทางโลก ผ่านสถานะของพระมหากษัตริย์ที่เป็นผู้
 อุปถัมภ์พุทธศาสนา เป็นผู้มีบุญ มาสร้างบุญบารมีเพื่อความปรารณาในพระโพธิญาณ การที่พระสงฆ์
 เกียจคร้าน ประพฤติตนไม่เหมาะสม เป็นการทำให้พุทธศาสนาเศร้าหมองจึงถือว้ว่าเป็นความผิดที่
 เกี่ยวข้องกับทางโลกซึ่งพระมหากษัตริย์จะเข้ามาจัดการได้ อย่่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพะพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ทรงแสดงพระองค์ว้มีสถานะทางธรรมที่เหนือกว่าพระสงฆ์ ปัญหาในการตีความ
 คำสอนหรือพระวินัยนั้น ทรงถือว้ว่าไม่ใช่หน้าที่โดยตรงของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงวินิจฉัย ดังปรากฏ
 ในกฎพระสงฆ์ พ.ศ. 2326 ว้ด้วยเรื่องของคณะสงฆ์ที่ควรกราบบังคมทูลและไม่ควรกราบบังคมทูล

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

เนื่องจากมีปัญหาถกเถียงกันในหมู่สงฆ์ว่าวัดที่อยู่ติดกันต้องทอดกฐินอย่างไร ร่วมกันทอดหรือแยกกันทอด ความทราบถึงฝ่าละอองธุลีพระบาทจึงทรงวินิจฉัยว่าเรื่องปัญหาในทางธรรมไม่ใช่หน้าที่ของพระมหากษัตริย์ ให้พระสงฆ์ไปปรึกษาพระเถระอย่างสมเด็จพระสังฆราช พระองค์จะทรงเข้าไปเกี่ยวข้องเมื่อเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทางโลกเท่านั้น

“...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่าให้พระสงฆราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ให้อธิการรามัญอธิการลาวอันดับทั้งปวง แลสังกะริยะธรรมการราชบัณฑิตยศาสตร์ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง เอาเนื้อความสงฆ์อันวิวาทด้วยกิจพระวินัย ดูจหนักพระธรรมราชา มุณี พระพุทธานุชาจารย์ พระญาณวิริยามาถวายพระพรครั้งนี้ เอากราบทูลพระกรรณา ให้หมั่นหมองพระไทยเป็นอันขาดทีเดียว แลให้ทูลแก่สมเด็จพระสังฆราชราชาคณะอธิการอันดับ ให้มอญลาวทั้งปวงฟังบังคับบัญชาสมเด็จพระสังฆราชผู้เดียว ถ้าแลเป็นเนื้อความมะหันตโทษค่องเข้ามาในราชอาณาจักร จำเป็นจตุลก็ให้เอาไปถูกาด้วยข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยนักปราชญ์บัณฑิตย ให้พร้อมกันทูลแล้วจึงให้กราบทูลพระกรรณา ถ้าแลพระสงฆราชาคณะอธิการเจ้าอันดับสงฆ์ทั้งปวงแลสังกะริยะธรรมการราชบัณฑิตยศาสตร์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใด ๆ มีพระราชกำหนดกฎหมายนี้ จะเอาตัวผู้กระทำความผิดพระราชกำหนดกฎหมายนั้นเป็นโทษตามโทษานุโทษ...”⁸²

ทั้งนี้ การแสดงความระมัดระวังในบทบาททางธรรมยังปรากฏในพระราชปฤจฉา พ.ศ. 2443 ว่าพระมหากษัตริย์สามารถรับฟังพระวินัยปิฎกได้หรือไม่ “...มีพระราชกุศลเจตนาโสมนัสศรัทธาจะทรงฟังพระวินัยปิฎก จะควรด้วยพระบรมพุทธานุชาธิบายฤๅไม่ควรประการใด ให้พระคุณเจ้าทั้งปวง สอบสวนพระไตรปิฎกธรรมดูแล้ว ถวายวิสัชนามาให้แจ้ง จะได้เป็นขัตติยราชประเพณีสืบต่อไป...”⁸³ คณะสงฆ์ได้ถวายวิสัชนาว่า คติโบราณนั้นว่าบุคคลเป็นอนุปลัมป์น คือสามเณรและฆราวาสจะฟังพระวินัยไม่ได้ เป็นเรื่องที่ทำสืบกันมาแต่ไม่มีในพระบาลี โดยคณะสงฆ์พบเรื่องในคัมภีร์มหาวงศ์ว่าพระเจ้าเทวานัมปิยติสศเคยฟังการสำแดงพระวินัยปิฎก โดยพระมหาอรวิฐฐเถระต่อที่ประชุมสงฆ์ซึ่งมีพระมหินทรเถระเป็นประธาน “...บัดนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารผู้เป็นศาสนูปถัมภ์ปรารถนาจะฟังพระวินัยปิฎกก็ควรโดยพุทธจักรอาณาจักรอยู่แล้ว ขอถวายพระพร...”⁸⁴

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

⁸³ ประชุมพระราชปฤจฉา เล่ม 1, หน้า 249.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250.

การจัดระเบียบคณะสงฆ์โดยการออกกฎพระสงฆ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏในขนบธรรมเนียมของพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่มีลักษณะบางประการที่คล้ายกับการออกพระราชกำหนดว่าด้วยศีลสิกขาของสมเด็จพระเจ้าตากสิน คือพระมหากษัตริย์ทรงอ้างพระราชอำนาจที่ทรงมีอยู่เหนือคณะสงฆ์ในทางโลก คือการกวัดขັນพระสงฆ์ให้อยู่ในพระวินัย ให้ปฏิบัติตนให้ถูกต้อง แต่ที่ต่างกันคือสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแสดงพระองค์เป็นพระอริยบุคคล แสดงว่ามีฐานะทางธรรมสูงกว่าพระสงฆ์ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ทรงแสดงฐานะเช่นนั้น แต่ทรงใช้วิธีออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องและทรงเน้นการใช้กฎหมาย จากศักราชในกฎพระสงฆ์ทั้ง 10 ฉบับนั้น 7 ฉบับแรกบัญญัติใน พ.ศ. 2325-2326 ฉบับที่ 8 บัญญัติใน พ.ศ. 2332 ว่าด้วยการกวัดขັນวินัยพระสงฆ์และคาตโทษพระราชาคณะที่ปล่อยปละละเลย ฉบับที่ 9 บัญญัติใน พ.ศ. 2337 ว่าด้วยเรื่องปาราชิกที่คาตโทษรุนแรงขึ้นและฉบับที่ 10 บัญญัติใน พ.ศ. 2344 กวาดขັນพระสงฆ์ให้ปฏิบัติอยู่ในพระวินัย จะเห็นได้ว่ากฎหมายพระสงฆ์นั้นเน้นบัญญัติในช่วงหลังปราบดาภิเษกไม่นาน ซึ่งแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกน่าจะทรงใช้โอกาสจัดการคณะสงฆ์ที่เกิดความวุ่นวายสืบเนื่องมาตั้งแต่ปลายสมัยธนบุรี โดยการออกกฎระเบียบควบคุมคณะสงฆ์ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเข้ามามีพระราชอำนาจเหนือคณะสงฆ์ได้อย่างเต็มที่ โดยการอ้างพันธะหน้าที่ในฐานะผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา บำรุงรักษาพระรัตนตรัย ให้พระสงฆ์ทั้งหลายปฏิบัติตนสืบทอดพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์จึงมีหน้าที่และอำนาจในการกวัดขັນวินัยพระสงฆ์และมีความชอบธรรมในการออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมพระสงฆ์ให้ปฏิบัติตามพระวินัย พระสงฆ์จึงไม่ได้ถูกควบคุมโดยพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้เท่านั้นแต่มีอำนาจทางโลกของพระมหากษัตริย์ควบคุมด้วย แม้อำนาจทางโลกของพระมหากษัตริย์ไม่ได้มีอำนาจเหนือกว่าทางธรรมหรือเหนือกว่าพระวินัย แต่เมื่อพระสงฆ์กระทำผิดจากพระวินัย อำนาจทางโลกสามารถเข้ามาจัดการได้ เพราะพระสงฆ์ที่ประพฤติผิดวินัยนอกจากจะผิดทางธรรมที่คณะสงฆ์ต้องไปจัดการกันเองแล้วยังถือว่าเป็นความผิดทางโลกด้วยทำให้พุทธศาสนาเสื่อมเสีย และเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงระมัดระวังในการวางบทบาทพระราชอำนาจทางธรรม โดยไม่ทรงเกี่ยวข้องในการวินิจฉัยหลักธรรม ซึ่งเป็นการแสดงพระองค์ว่าเหนือกว่าพระสงฆ์ในทางธรรมเหมือนครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสิน ไม่ทรงลงโทษเขียนตีหรือโบยพระสงฆ์โดยตรง แต่ให้ไปลงโทษที่ญาติโยมของพระสงฆ์รูปนั้นซึ่งเป็นฆราวาสแทน ยกเว้นกรณีปาราชิกที่ถือว่าขาดจากภิกษุภาวะแล้ว

แม้ว่าจะแสดงพระองค์ว่าไม่ได้มีพระราชอำนาจทางธรรมเหนือกว่าคณะสงฆ์แต่ทรงแสดงว่ามีพระราชอำนาจทางโลกเหนือคณะสงฆ์ ทำให้ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีสามารถสร้างพระราชอำนาจในการควบคุมคณะสงฆ์ได้อย่างเป็นระบบ การกำหนดให้พระสงฆ์ต้องมีหนังสือประจำตัว การกำหนดให้รายงานบัญชีทางว่าจำนวนพระสงฆ์ในวัดต่างๆ การกวัดขັນวินัยพระสงฆ์ บังคับให้เรียนพระธรรมวินัยสายคันถธุระหรือวิปัสสนาธุระ ไม่ให้บวชแล้วอยู่เฉย และการกำหนดให้พระสังฆราช

เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการวินิจฉัยข้อธรรมต่างๆ ล้วนเป็นการแสดงถึงการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางทั้งสิ้น พระสงฆ์ในหัวเมืองมิได้เป็นอิสระหรือมีการควบคุมอย่างหลวมๆ อย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา และจากเนื้อความที่ปรากฏในกฎพระสงฆ์ซึ่งกล่าวถึงกลุ่มคนที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญในคราบพระสงฆ์หวังจะเอาราชสมบัติหรือที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารที่มีคนร้ายต้องการประทุษร้ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเพื่อก่อการกบฏก็อ้างตนเป็นผู้มีบุญ⁸⁵ สะท้อนถึงความจำเป็นในการควบคุมคณะสงฆ์ที่สามารถนำความเชื่อทางศาสนามาเคลื่อนไหวทางการเมืองได้

เมื่อพิจารณาถึงช่วงเปลี่ยนผ่านจากแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมาสู่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น พบว่าไม่ปรากฏการก่อกบฏของหัวเมืองที่อยู่ในอำนาจของกรุงธนบุรี แต่กลับมีการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญเพื่อหวังในราชสมบัติในช่วงแรกของการตั้งกรุง อย่างกรณีของไอ้ดาไอ้รอดและพวก ที่นำมาสู่การออกกฎพระสงฆ์ ให้ทำบัญชีพระสงฆ์ใน พ.ศ. 2326 ทำให้เห็นถึงสภาพการณ์ของสังคมที่ความเชื่อในเรื่องผู้มีบุญ ผู้มีบารมีปรากฏอยู่ทั่วไป ทั้งกรณีพระสงฆ์ตั้งตัวเป็นใหญ่ก็เคยปรากฏมาแล้วครั้งเจ้าพระฝาง แสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจทางศาสนาที่สามารถปลุกเร้าความเชื่อ ความศรัทธาของกลุ่มชนและนำมาซึ่งการตั้งตนเป็นใหญ่ท้าทายอำนาจการปกครองได้ จึงจำเป็นที่พระมหากษัตริย์อย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต้องทรงจัดการปรับเปลี่ยนแบบแผนความสัมพันธ์กับคณะสงฆ์ สะท้อนจากกฎพระสงฆ์ที่ออกมามากมายในช่วงต้นแผ่นดินและยังคงบัญญัติออกมาเป็นระยะๆ ในแง่หนึ่งเพื่อควบคุมและควบคุมคณะสงฆ์มิให้ปฏิบัติออกจากพระธรรมวินัย แต่ในอีกแง่หนึ่งคือความพยายามของศูนย์กลางอำนาจรัฐที่ต้องคอยป้องกันและป้องปราม มิให้มีผู้ใดใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือท้าทายอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงริเริ่มสร้างพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เหนือคณะสงฆ์ผ่านกฎหมาย ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ควบคุมและบริหารจัดการคณะสงฆ์ โดยรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอย่างเป็นระบบ ทำให้การควบคุมบริหารจัดการคณะสงฆ์ได้พัฒนาสืบเนื่องในรัชกาลต่อมา

3.1.3 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก : จากสามัญชนสู่ธรรมราชา

การสร้างพระราชอำนาจผ่านพิธีการตามแบบจารีต การสร้างสถานะของพระรัตนตรัยให้เป็นสิ่งสูงสุด โดยมีพระแก้วมรกตเป็นตัวแทนพระพุทธ พระไตรปิฎกฉบับสังคายนาเป็นตัวแทนพระธรรม และมีคณะสงฆ์ที่อยู่ภายใต้การจัตระเบียบของพระมหากษัตริย์ ทำให้เห็นถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนา ซึ่งมีผลต่อการสร้างพระราชอำนาจ พระบารมี รวมทั้งความชอบธรรมให้กับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในฐานะพระมหากษัตริย์ซึ่งมีพระชาติ

⁸⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 43-44.

กำเนิดมาจากสามัญชน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องกับพุทธศาสนาในหลายรูปแบบ มิได้มีแต่การบำรุงพุทธศาสนาตามแบบจารีตประเพณีที่พระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาปฏิบัติเท่านั้น แต่ทรงปรับเปลี่ยนและสร้างแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ในแบบที่ไม่ปรากฏมาก่อนหลายประการด้วยกัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงขึ้นครองราชย์สมบัติหลังจากการจลาจลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางพุทธศาสนา การแสดงพระราชอำนาจทางศาสนาของรัชกาลก่อนได้ทำให้คณะสงฆ์เกิดความขัดแย้งในเรื่องวัตรปฏิบัติ รวมถึงอิทธิพลความเชื่อในเรื่องผู้มีบุญ ที่นำความเชื่อทางพุทธศาสนามาอ้างบุญบารมีของตนเพื่อแสวงหาอำนาจ การสืบราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็มาจากการปราบดาภิเษกด้วยการอ้างอำนาจบุญบารมีเช่นกัน การเป็นพระมหากษัตริย์จึงเกี่ยวข้องกับความเป็นผู้มีบุญบารมี ใครมีบุญมากกว่าก็จะได้เป็นพระมหากษัตริย์เมื่อหมดบุญบารมีก็จะเกิดผู้มีบุญคนต่อไปมาได้ราชสมบัติ ความเชื่อเช่นนี้แม้จะทำให้พระองค์ได้รับราชสมบัติแต่ในแง่หนึ่งก็เป็นความเชื่อที่สามารถบั่นทอนพระราชอำนาจได้เช่นกัน เพราะใครก็ตามที่ต้องการราชสมบัติก็สามารถอ้างความเป็นผู้มีบุญมาท้าทายพระองค์ได้ ปัจจัยดังกล่าวทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต้องทรงเข้ามาจัดความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาโดยควบคุมคณะสงฆ์ในทางโลกอย่างเป็นระบบ รวมทั้งกำหนดรูปแบบพิธีกรรมที่พุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้อง เพื่อสร้างพระราชอำนาจผ่านการแสดงพระบารมีในฐานะพุทธศาสนูปถัมภก และจัดระเบียบความเชื่อทางศาสนาของสังคมให้อยู่ในกรอบที่รัฐเป็นผู้กำหนด การสร้างตัวแทนของพระรัตนตรัยผ่านพระแก้วมรกต พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา และการจัดรูปแบบคณะสงฆ์ผ่านกฎระเบียบต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แสดงถึงการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง เพราะเป็นการควบคุมรูปแบบความเชื่อในพุทธศาสนาให้เป็นไปตามที่ส่วนกลางกำหนด ตัวแทนของพระรัตนตรัยที่พระองค์ทรงยกฐานะขึ้นมาคือตัวแทนที่ถูกต้อง มีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่าตัวแทนอื่นใด พระแก้วมรกตจึงมีฐานะเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญและถือว่าศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในราชอาณาจักรเหนือกว่าพระพุทธรูปอื่นใด การสร้างพระนครให้มีนามพ้องกับพระพุทธรูปนี้ การกำหนดพิธีการถือน้ำพระพุทธรูปนี้แทนรูปพระเชษฐบิดรแบบครั้งกรุงเก่า ล้วนเป็นการยกย่องพระพุทธรูปมาองค์นี้ให้มีฐานะเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า พระไตรปิฎกฉบับสังคายนาที่ทรงอุปถัมภ์ มีความถูกต้องเป็นตัวแทนพระธรรมที่แท้จริง ผ่านการสำแดงอิทธิฤทธิ์ความศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นที่ประจักษ์ อีกทั้งทำให้ทรงมีสถานะและพระเกียรติยศในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาเทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์ในอดีตที่เคยอุปถัมภ์การสังคายนาอย่างพระเจ้าอโศกมหาราชพระเจ้าทวารวดีนัมปิยติสหรือพระเจ้าติโลกราช ซึ่งการสังคายนานี้ไม่ปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีความเหนือกว่าในด้านพระบุญญาบารมีแม้ว่าจะมีพระชาติกำเนิดที่เป็นสามัญชน คณะสงฆ์ที่อยู่ภายใต้การควบคุมด้วยกฎระเบียบของพระองค์เป็นผู้ที่มีวัตรปฏิบัติถูกต้องตามพระวินัย เป็น

ตัวแทนพระสงฆ์ที่แท้จริง การยกฐานะพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุดของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงมิใช่เรื่องพระราชศรัทธาหรือการปฏิบัติรักษาพระรัตนตรัยตามธรรมเนียมจารีตพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่คือการปฏิบัติทางการเมืองเพื่อควบคุมอำนาจทางศาสนา ให้สังคมมีแบบแผนทางศาสนาที่ส่วนกลางเป็นผู้กำหนด โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่ใช้ความเชื่อทางศาสนามาอ้างตนเป็นผู้มีบุญบารมี ซึ่งสามารถทำลายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงวางหลักการจัดลำดับในสังคม ยกให้พระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุดและพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่อยู่รองลงมาจากพระรัตนตรัย พระมหากษัตริย์ถูกนับเนื่องเป็นวิธีหนึ่งในการบำเพ็ญบารมีของผู้ที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังนั้นแม้จะเป็นสามัญชนมาก่อน ไม่ใช่เชื้อสายของเจ้านายครั้งกรุงเก่า พระองค์ก็มีความชอบธรรมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ โดยที่ไม่ต้องประกาศว่าพระองค์เองเป็นพระโพธิสัตว์บนโลกมนุษย์ ไม่ต้องแสดงฐานะทางธรรมเหนือคณะสงฆ์

แม้จะทรงแสดงพระราชอำนาจเหนือคณะสงฆ์ผ่านการตรากฎหมายควบคุมคณะสงฆ์ แต่จะเห็นว่าทรงระมัดระวังที่จะไม่แสดงพระราชอำนาจทางธรรมต่อคณะสงฆ์อย่างเต็มที่พระเจ้าตากสินทรงปฏิบัติ ทั้งยังแสดงให้เห็นที่ประจักษ์ว่าทรงไม่พอพระทัยถ้ามีการเปรียบเทียบพระองค์กับสมเด็จพระเจ้าตากสิน อย่างกรณีพระราชดำริเรื่องการถวายนิยัตยภักดิ์ที่พระธรรมธรรมาชาวมุณี อดิตสมเด็จพะสังฆราชครั้งกรุงธนบุรีถวายพระพรว่าไม่ควร จึงโปรดให้แต่งเครื่องคาวหวานไปถวายพระสงฆ์ตามพระอารามแทน พระเทพมุนีซึ่งเป็นข้าหลวงเดิมได้ถวายพระพรว่า “...ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตร์พระราชสมภารเจ้าจะมาทรงเชื่อถือกระทำตามถ้อยคำสมเด็จพระเจ้าขึ้นนั้นไม่ควร ด้วยสมเด็จพระเจ้าขึ้นองค์นี้เป็นคนอาศัยสอพลอกระทำให้แผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรีนี้อุปัทวกาลวิบัติมาครั้งหนึ่งแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระพิโรธว่าพระเทพมุนีมาเจรจายาบช้า แข่งให้เหมือนแผ่นดินกรุงธนบุรี จึงดำรัสให้ถอดออกเสียจากที่พระราชาคณะ...”⁸⁶ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงแสดงความระมัดระวังที่จะไม่ให้เป็นอย่างกรณีสมเด็จพระเจ้าตากสินที่พระมหากษัตริย์แสดงการมีอำนาจทางธรรมเหนือคณะสงฆ์ แต่ก็มีแนวพระราชดำริบางอย่างที่ยังทรงปฏิบัติตามแบบสมเด็จพระเจ้าตากสินอย่างการอ้างถึงความถูกต้องในรูปแบบพิธีกรรม การออกกฎหมายควบคุมพระสงฆ์และการแทรกแนวคิดพุทธศาสนาเข้าไปในวรรณกรรมจารีตอย่างรามเกียรติ์และวรรณกรรมพระราชนิพนธ์อื่นๆ โดยเฉพาะเรื่องคุณธรรมของผู้ปกครองคือทศพิธราชธรรมและการที่ทุกอย่างล้วนไม่พ้นจากกฎของไตรลักษณ์ ที่อยู่เหนือกว่าอำนาจของเทพยดาทั้งหลาย

แม้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ชนชั้นนำของสังคมไทยมีความคิดในเรื่องพุทธศาสนาที่แตกต่างไปจากกรอบจารีตสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยมีลักษณะความเป็นเหตุผลนิยม มนุษย์นิยมมากขึ้น แต่ความเชื่อแบบผีสาางเทวดาก็ยังคงอยู่ เพียงแต่ปรับให้เป็นรองจาก

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

พระรัตนตรัย หรือเป็นผีसांगเทวดาที่มาช่วยรักษาพระรัตนตรัย ในกฎหมายพระสงฆ์และพระราชกำหนดใหม่บางฉบับปรากฏหลักฐานถึงความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ การสถาปนาพระรัตนตรัยให้เป็นสิ่งสูงสุดของสังคมและสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระไตรปิฎกรวมทั้งพระพุทธรูปพระมหามุนีรัตนปฏิมากรโดยใช้อ้างอิงในการเสี่ยงทายทำนายทายทักหรือประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในทางหนึ่งเป็นการลดความสำคัญของแนวคิดผีसांगเทวดา แต่ในอีกทางหนึ่งคือการนำพระรัตนตรัยมาแทนที่หรืออยู่เหนือผีसांगเทวดา โดยพระรัตนตรัยทำหน้าที่เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจเหนือธรรมชาติไม่แตกต่างจากผีसांगเทวดาอารักษ์ ความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ยังได้รับการเน้นย้ำผ่านกรอบจารีตประเพณีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเคร่งครัด เพราะการเป็นพระมหากษัตริย์นั้นจำเป็นต้องแสดงพระราชฐานะที่แตกต่างจากสามัญชนหรือขุนนาง ต้องแสดงความศักดิ์สิทธิ์ของพระราชอำนาจ พระบารมี โดยผ่านทางพิธีกรรม ดังนั้นแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงมีลักษณะความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยมในพระราชดำริบางประการ แต่ด้วยบริบทของสังคมทำให้พระองค์ต้องทรงแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ในรูปแบบที่สังคมไทยและคนไทยเข้าใจและรู้จัก

เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะเห็นว่ามีการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ตามอย่างจารีตประเพณีที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้บำรุงพุทธศาสนา และการสร้างความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ที่พระราชอำนาจทางโลกของพระมหากษัตริย์เข้าไปควบคุมคณะสงฆ์มากขึ้น รวมทั้งพุทธศาสนาได้รับการยกฐานะให้เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์สำคัญสูงสุด ซึ่งความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้ปรากฏชัดจากกฎหมายและรูปแบบพิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏเป็นจำนวนมาก การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่นี้ ในด้านหนึ่งเป็นการสร้างเสริมสถานะของพระองค์ จากการทำปราบดาภิเษกมาจากสามัญชน จึงต้องแสดงฐานะความเป็นผู้มีบุญบารมีคู่ควรกับตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนพระรัตนตรัยและเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้ในอนาคต ในอีกด้านหนึ่งการสร้างพระราชอำนาจผ่านการควบคุมคณะสงฆ์ แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมที่ความเชื่อทางศาสนามีอิทธิพลอย่างสูงต่อมวลชน จนสามารถสร้างอำนาจทางการเมืองเพื่อมาทำลายผู้ปกครองผ่านความคิดเรื่องผู้มีบุญ ดังนั้นผู้ปกครองใหม่จึงจำเป็นต้องควบคุมความคิดทางศาสนาและนักบวชทางศาสนาให้อยู่ในแบบแผนที่รัฐกำหนดและควบคุมได้ ซึ่งแสดงอยู่ในกฎหมายพระสงฆ์และพระราชกำหนดต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

แม้ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาหลายแบบไม่เคยปรากฏในจารีตขนบธรรมเนียมของพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงระมัดระวังที่จะไม่ปฏิบัติพระองค์หรือแสดงพระองค์ให้ออกจากขนบจารีตมากเกินไป ไม่ทรงแสดงพระองค์ว่ามีฐานะทางธรรมเหนือกว่าพระสงฆ์อย่างสมเด็จพระเจ้าตากสิน ส่วนการใช้พระราชอำนาจทางโลกควบคุมพระสงฆ์ ทรงอ้างถึงหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในการรักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ ใน

ขณะเดียวกันก็ทรงเสริมพระราชอำนาจด้วยการให้ความสำคัญกับรูปแบบขนบธรรมเนียมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การแสดงฐานะความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ ที่แสดงว่าในรัชสมัยนี้มีได้มีความเป็นมนุษย์นิยม เหตุผลนิยม เท่านั้น แต่ความเชื่อแบบดั้งเดิมก็ยังคงปรากฏอยู่และนำมาใช้ในการสร้างเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เช่นกัน จึงกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในรูปแบบวิธีการต่างๆ ทั้งตามธรรมเนียมเดิมและในรูปแบบใหม่ เพื่อสร้างพระราชอำนาจและความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ ตามสภาพบริบทของสังคมในเวลานั้น ทรงปรับเปลี่ยนและสร้างพิธีการต่างๆ ตามความเหมาะสมเพื่อสร้างเสริมพระราชอำนาจ ซึ่งรูปแบบวิธีการที่ทรงริเริ่มนี้ได้กลายเป็นต้นแบบในการเข้ามาควบคุมคณะสงฆ์ในรัชกาลต่อๆ มา โดยอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์รวมศูนย์สู่พระมหากษัตริย์มากขึ้นภายใต้แนวคิดพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นศาสนูปถัมภก

3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

การขึ้นครองราชย์สมบัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยใน พ.ศ. 2352 แม้จะเป็นไปด้วยความเรียบร้อยกว่าสองรัชกาลก่อน ด้วยทรงสืบสันตติวงศ์จากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชบิดา และตลอดระยะเวลาที่อยู่ในราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยบ้านเมืองมีความสงบสุขเนื่องจากภัยจากศึกสงครามลดลงกว่าแผ่นดินก่อนมาก ทำให้รัชสมัยนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นยุคแห่งความสงบสุขและความเฟื่องฟูของศิลปะและวรรณคดีต่างๆ อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยนี้มีปรากฏการณ์ที่ถือได้ว่าเป็นการบั่นทอนหรือทำลายพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ และเป็นปัจจัยที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยต้องทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาที่เพิ่มเติมไปจากรัชกาลอื่นๆ

ในเวลาไม่กี่วันที่ครองราชย์เกิดกรณี “กบฏเจ้าฟ้าเหม็น” หรือกรมขุนกษัตราธิบดี ด้วยมีผู้นำหนังสือมาทิ้งไว้ทำนองบดขยี้ที่เรียกว่า “กาคาบขาว” ในหนังสือระบุถึงผู้ที่ไม่พอใจในการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อจับกุมผู้ที่มีชื่อในหนังสือแล้วได้ให้การขจัดทอดถึงเจ้าฟ้าเหม็นและขุนนางอีกจำนวนหนึ่ง จึงมีการจับกุมเจ้านายและขุนนางที่เกี่ยวข้องไปสำเร็จโทษและลงโทษ กรณี “กบฏเจ้าฟ้าเหม็น” แสดงว่าแม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงมีความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์สมบัติตามหลักการสืบสันตติวงศ์ แต่ยังมีกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ไม่ยอมรับและทำลายพระราชอำนาจ เจ้าฟ้าเหม็นหรือกรมขุนกษัตราธิบดีเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง ด้วยทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่ ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระเชษฐภคินีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าฟ้าเหม็นแม้จะทรงกรมเป็นเพียงกรมขุนและมิได้กำกับราชการสำคัญอันใดใน

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ก็ยังเป็นพระราชนัดดาองค์โปรดที่ได้ถวายการรับใช้ใกล้ชิด และด้วยการที่เป็นทั้งพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินและพระราชนัดดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทำให้มีผู้เคารพยำเกรงมากพอสมควร หลังจากที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จทิวงคตแล้ว ฐานะของเจ้าฟ้าเหม็นยิ่งสูงส่งขึ้นมากพิจารณาได้จากพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงเวียดนามยาลองที่ส่งมาถวายถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้กราบทูลแนะนำให้ทรงตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์ใหม่ “...ยังแต่พระเจ้าลูกเธอพระเจ้าหลานเธอมีกำลังมากเสมอกันอยู่ การข้างนากลัวจะไม่เรียบริ้อย ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นดำรงที่ปกครองกรมพระราชวังบวร จะได้มีกำลังแลพาหนะมากขึ้น บ้านเมืองจึงจะเรียบริ้อย...”⁸⁷ จากพระราชสาส์นนี้แสดงว่าเจ้าฟ้าเหม็นทรงมีฐานะอำนาจมากเทียบเท่ากับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และน่าจะมีส่วนที่ให้การสนับสนุนเพื่อสืบราชสมบัติจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระเจ้ากรุงเวียดนามจึงกราบทูลแนะนำให้ทรงยกพระราชโอรสเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเพื่อสร้างฐานอำนาจไว้ กรณี “กบฏเจ้าฟ้าเหม็น” จึงสะท้อนถึงปัญหาของความไม่แน่นอนในการสืบทอดพระราชอำนาจในช่วงสร้างกรุง

ในระยะเวลาไม่กี่ปีหลังครองราชสมบัติยังได้เกิดปัญหาความวุ่นวายในเมืองเขมรและนำไปสู่การสูญเสียอิทธิพลในเมืองเขมร เริ่มตั้งแต่ต้นรัชกาลจากกรณีที่พระอุไทยราชา กษัตริย์เขมรไม่มาเข้าเฝ้าด้วยตนเองหลังเปลี่ยนแผ่นดิน ต่อมาใน พ.ศ. 2355 เกิดความวุ่นวายในเมืองเขมร เพราะพระอุไทยราชาหรือนักกองจันได้ไปฝึกไฝญวน ทำให้เจ้านายและขุนนางบางส่วนไม่เห็นด้วย จึงเกิดการวิวาทและต่อสู้กัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้ยกกองทัพไประงับเหตุในเมืองเขมร พระอุไทยราชาหนีไปซ่งอ่อน ขอพึ่งบารมีพระเจ้ากรุงเวียดนาม ทำให้เวียดนามเข้าแทรกแซงกิจการภายในกัมพูชา โดยขอให้พระอุไทยราชากลับมาครองเมืองเขมรเช่นเดิมและให้ไทยไม่เอาโทษ โดยให้เมืองเขมรเป็นเมืองบรรณาการของทั้งไทยและเวียดนาม แต่การกลับเป็นว่าเมืองเขมรแสดงตนว่าเป็นรัฐบรรณาการของเวียดนามมากกว่าไทย โดยมีขุนนางญวนเข้ามาจัดพิธีการซึ่งแสดงให้เห็นว่าเขมรเป็นเมืองบรรณาการเวียดนามฝ่ายเดียว

“...ตั้งโต๊ะเครื่องบูชาพระนามพระเจ้ากรุงเวียดนามแล้วถึงวันขึ้นค่ำหนึ่งขึ้นสิบห้าค่ำ ก็ให้องค์จันแลพระยาเขมรผู้ใหญ่แต่งตัวอย่างญวนตามยศขึ้นไปคำนับพระนามทุกเดือน แลเครื่องแต่งตัวนั้นก็ประทานมาให้ไว้สำหรับตัวทุกคน ให้คิดถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าเวียดนามอย่าให้ลืมเสีย ตั้งแต่นั้นมาองค์จันก็มีได้มาเฝ้าส่งแต่

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187.

เครื่องบรรณาการเข้ามาถวายตามอย่างธรรมเนียมทุกปี คือผ้าแพรไหมเลียนห้าสิบ ผืน ผ้าด้ายสองร้อยผืน ขี้ผึ้งหนักทาบหนึ่ง ผลแว่วสองหนักทาบ ครั่งหนักทาบหนึ่ง รงหนักห้าทาบ น้ำรักห้าสิบกะออม ที่กรุงจะบังคับบัญชาสิ่งไรไปก็ไม่ได้เหมือนแต่ก่อน ...ตั้งแต่นั้นองค์จันกับเมืองเขมร 34 หัวเมืองใหญ่ก็ไปขึ้นอยู่แก่ญวนฝ่ายเดียว...”⁸⁸

การเสียอิทธิพลในเมืองเขมรถือว่าเป็นเรื่องกระทบต่อพระเกียรติยศ พระบารมีของ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาก นอกจากนี้ในรัชสมัยของพระองค์บ้านเมืองยังปรากฏ นิमितที่ไม่เป็นมงคลต่อบ้านเมืองอย่างพายุพัดครั้งใหญ่ในพระนคร เมื่อ พ.ศ. 2355 อีกทั้งยังประสบภัย โรคระบาดครั้งใหญ่ ใน พ.ศ. 2363 ซึ่งส่งผลกระทบต่อพระบรมเดชาานุภาพและพระบารมีของ พระมหากษัตริย์ ยิ่งไปกว่านั้นยังปรากฏความวุ่นวายในคณะสงฆ์ที่ประทุพติตน์ไม่เหมาะสม รวมทั้งมีผู้ อ้างตนว่ามีบุญแล้วก่อการกำเริบ ปรากฏการณ์เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัยทรงจำเป็นต้องแสดงพระราชอำนาจ พระบารมี ผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระราชกรณียกิจพิเศษที่ไม่เคยปฏิบัติในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา โลก

แม้ว่าพระบารมีจะลดลงในกรณีของเขมร แต่ก็มีปรากฏการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นและส่งผลให้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงถือโอกาสในการสร้างหรือชดเชยพระบรมเดชาานุภาพ พระบารมีของพระองค์ทดแทน ได้แก่ ปัญหาความวุ่นวายของพุทธศาสนาในพม่า กรณีแรกคือชาว พระเจ้าปดุงไม่ทรงเชื่อว่ามีพระสงฆ์บริสุทธิ์อยู่อีกแล้ว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“...แล้วเจ้าอังวะให้ประกาศราษฎรชาวเมืองว่าพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระมหากษัตริย์กำหนดไว้เพียงห้าร้อยปี บัดนี้สิ้นพระพุทธศาสนาแล้วไม่มีพระสงฆ์ แต่นี้สืบไปให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงมาทำบุญให้ทานเฉพาะแต่แก่พระพุทธรูปแล รูปพระอรหันต์จะมีประโยชน์ไปภายหน้า ซึ่งจะทำบุญแก่ภิกษุสงฆ์ทุกวันนี้มันไม่มี ผลประโยชน์ไม่ แล้วเจ้าอังวะให้เอาบุตรพวกข้าพระโกนศิษะ นุ่งผ้าเหลืองครอบองค์ พระอรหันต์ เจ้าอังวะทำบุญครั้งใดให้แต่งเครื่องสักการบูชาบิณฑบาตถวายไว้ว่าพระ พุทธปฏิมากรส่วนหนึ่งอังคาคบิณฑบาตทาน ส่วนพระอรหันต์แปดสิบองค์นั้นให้คน นุ่งผ้าเหลืองนุ่งว่าพระอรหันต์เป็นผู้ฉันแทน ให้ราชบัณฑิตยจารย์นั่งตรงหน้าพระ ปฏิมากรถวายศีลแก่เจ้าอังวะ ครั้นสำเร็จการบุญแล้ว เจ้าอังวะให้เอาใบบัวใบตองปู

⁸⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับ ตัวเขียน (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2548), หน้า 36.

ลาดลงกับพื้นพสุธา เอาเข้าสู่กองเรียงไปทุกใบบัว ตักเอาแกงถั่วเขียวถั่วเทศใส่
 กระตังเรียงไปเจ้าอังวะนั่งบริโภคนั้นประธาณ พระญาติวงศ์กับข้าราชการพวก
 บริวารใหญ่น้อยพร้อมกันบริโภคด้วยเจ้าอังวะเรียกว่ากินบวชคราวหนึ่ง แล้วเจ้าอังวะ
 ประกาศห้ามไม่ให้สัปรุชทายกทำบุญให้ทานแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณร ถ้าผู้ใดไม่ฟัง
 จะลงโทษ ประการหนึ่งภิกษุรูปใดอยากบวชรับเรียนอยู่ก็ให้คิดอ่านทำไร่นาค้าขายหา
 กินเองเพราะเจ้าอังวะสำคัญพระไทยว่าพระสงฆ์ถืออุบาสกบพไม่ขึ้นแล้ว ที่บวชอยู่ก็
 ไม่เปน พระสงฆ์เลย ครั้นนั้นพระสงฆ์พม่าได้รับความเดือดร้อนพากันหนีไปทีสน้อย
 ใหญ่...”⁸⁹

เมื่อพระเจ้าปดุงสวรรคตแล้ว ความวุ่นวายของพุทธศาสนาในพม่ายังปรากฏอีกครั้ง ใน พ.ศ.
 2362 เมื่อพระเจ้าจกโกแมงเปลี่ยนเวลาฉันทาหารพระสงฆ์ “...ครั้งนั้นพวกแขกมาราบทูลเจ้าอัง
 วะว่าพระอาทิตย์ขึ้นเมืองไทยเวลาเที่ยงเปนเช้าของเมืองพม่า เวลาเที่ยงเมืองพม่าเป็นเวลาเช้าของ
 เมืองพราหมณ์ สมเด็จพระพุทธเจ้าเกิดในแผ่นดินพราหมณ์ บัญญัติให้พระฉันเช้าเพนในแผ่นดิน
 พราหมณ์ต่างหาก ก็ที่เมืองนี้พระสงฆ์จะมาฉันเช้าฉันเพนตามที่นี่จะผิดจากพุทธบัญญัติไป จะต้องให้
 ฉันตรงวันเวลาที่เมืองพราหมณ์จึงจะสมควร จกโกแมงจึงคิดว่านาฬิกาเขาก็ตั้งเอาเวลาเที่ยงเพนเช้าก็
 เหนด้วยอาจารย์แขกจึงมีหมายประกาศให้พระฉันเช้าเช้าเวลาเที่ยง ฉันทเพนเวลาพลบค่ำ...”⁹⁰

นักประวัติศาสตร์พม่าอย่างหม่อง ทิน อ่อง ได้อธิบายถึงความวุ่นวายในกิจการพุทธศาสนา
 ครั้งนั้นว่าเป็นผลมาจากการพยายามควบคุมอำนาจคณะสงฆ์ของพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ในเวลานั้น
 แดกเป็นหลายนิกาย พระเจ้าปดุงหรือที่พม่าเรียกว่าพระเจ้าโพธิพญานั้น ทรงประกาศบังคับใช้
 กฎหมายพระวินัยกับคณะสงฆ์ ทรงบังคับให้มีการครองผ้าเป็นแบบเดียวกัน ทำให้มีการประท้วง
 ต่อต้านจากคณะสงฆ์ พระเจ้าปดุงจึงใช้พระราชอำนาจจับพระสงฆ์ที่ต่อต้านพระองค์ให้สึกออก
 แม้กระทั่งสมเด็จพระสังฆราชที่พระเจ้าอลองพญาผู้เป็นพระราชบิดาทรงแต่งตั้งก็ถูกจับสึก ทรง
 ควบคุมคณะสงฆ์ไม่มีมีอำนาจมาแข่งกับพระองค์ มีการตั้งผู้ตรวจการณสงฆ์และสังฆสภาเพื่อมิให้
 สมเด็จพระสังฆราชมีอำนาจเหนือคณะสงฆ์เพียงพระองค์เดียว และ “...ในปลายรัชสมัยพระเจ้าโพธิ
 พญาทรงออกประกาศว่าพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ ทำให้ประชาชนและหมู่สงฆ์ไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง...”⁹¹

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42-43.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

⁹¹ หม่อง ทิน อ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,
 2519), หน้า 118.

แม้ว่ารายละเอียดจากฝ่ายพม่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนั้นจะมีรายละเอียดที่ไม่เหมือนกัน แต่ข่าวเกี่ยวกับความผิดปกติในการบำรุงพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์พม่า ซึ่งถือว่าเป็นคู่แข่งสำคัญของพระมหากษัตริย์ไทยในการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมี มายาวนานตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา น่าจะเป็นโอกาสที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมี ผ่านพระราชกรณียกิจพุทธศาสนาในฐานะพระมหากษัตริย์ชาวพุทธผู้ยิ่งใหญ่ที่ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาให้รุ่งเรืองกว่ารัฐใดในภูมิภาค

3.2.1 การสร้างพระราชอำนาจผ่านรูปแบบพิธีกรรม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงใช้การประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อแสดงถึงสถานะความศักดิ์สิทธิ์และการเป็นสิ่งสูงสุดของพระรัตนตรัยสืบเนื่องจากรัชกาลก่อน รวมทั้งเน้นย้ำในพระราชฐานะพุทธศาสนูปถัมภก นอกจากนี้ยังทรงประกอบพระราชพิธีที่เป็นของใหม่เพิ่มเติมอีกหลายพิธี

ในช่วงที่เกิดปัญหาไทยเสียอิทธิพลในเมืองเขมรให้แก่ญวน พอดีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงได้รับการถวายพระพุทธรูปสำคัญ เป็นของวิเศษ ได้แก่พระพุทธรูปขุขันธ์ จักรพรรดิพิมลมณีมัย ตามหลักฐานพระราชพงศาวดารว่า

“...โปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระแก้วผลึกมาแต่เมืองนครจำปาศักดิ์ ลงมาพักอยู่ วัดศาลาปูนกรุงเก่า ทรงพระราชศรัทธาให้จัดเรือพระที่นั่งเอกไชย พระที่นั่งกิ่ง พระที่นั่งกราบแลพระราชอาณาพระครูนาถานุกรม ขึ้นไปรับตั้งกระบวนแห่แต่วัดศาลาปูน ลงมาพักที่วัดเขียนตลาดแก้ว ครั้น ณ วันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสิบสี่ค่ำ เสด็จขึ้นไปรับพระปติมากรแก้วผลึก แห่ลงมาทอดหุ่นไว้ที่หน้าพระตำหนักแพ มีการสมโภชสามวัน สามคืนแล้วแห่ขึ้นไปประดิษฐานไว้ในหอพระเจ้า...”⁹²

ในประชุมพงศาวดารภาค 4 พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน อธิบายถึงพระพุทธรูปขุขันธ์ จักรพรรดิพิมลมณีมัยว่า

“...ลุลลศักราช 1086 ปีมะโรงโทศก มีพรานป่าคนหนึ่งนำความแจ้งต่อท้าวแสนพระยาว่าเห็นพรานทิ้ง พรานเทือง ชำบ้านส้มป่อยนายอน(คือที่เป็นเมืองสพาด

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 32-33.

เดี๋ยวนี) ได้พระแก้วผลึกมาไว้เข้าใจว่ารูปมนุษย์น้อย นายพรานเอาเชือกผูกพระคอให้ บุตรลากเล่นจนพระกรรมบินไปข้างหนึ่ง ครั้นความทราบถึงเจ้าสร้อยศรีสมุทร จึงให้ แสนท้าวพระยาไปเชิญรับพระแก้วผลึกแห่มาประดิษฐานไว้ ณ เมืองปากศกดิ์ มีการ สมโภช 3 วัน...”⁹³ และ “...ครั้นจุลศักราช 1174 ปีวอกจัตวาศก พระยากลาโหมราช เสนาจัดราชการ ณ เมืองจำปากศกดิ์เรียบร้อยแล้ว จึงได้เชิญพระแก้วผลึกซึ่งเจ้าสร้อย ศรีสมุทรได้มาแต่บ้านนายอน มาประดิษฐานไว้ ณ เมืองจำปากศกดิ์นั้น นำลงมา ทูลเกล้าฯ ถวาย ณ กรุงเทพฯ พระแก้วผลึกองค์นี้หน้าตักกว้าง 9 นิ้วกึ่ง สูง 12 นิ้ว เศษ ซึ่งปรากฏนามในปัจจุบันนี้ว่าพระพุทธรูปยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัยนั้น...”⁹⁴

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานต่างจากที่ปรากฏในประชุมพงศาวดาร ภาค 4 โดยทรงอธิบายว่าน่าจะเป็นองค์เดียวกันกับพระแก้วขาวปรากฏในตำนานโยนก ที่สร้างขึ้นใน เมืองละโว้ จากการที่พระอรหันต์รูปหนึ่งได้รับถวายแก้วขาวจากจันทรวุตร จึงไปขอให้พระ วิษณุกรรมสร้างเป็นพระพุทธรูป ต่อมาพระนางจามเทวีเสด็จจากละโว้ไปครองหริภุญชัย ได้อัญเชิญ พระแก้วขาวไปด้วย ในสมัยพระเจ้าติโลกราช ได้อัญเชิญไปเชียงใหม่ และในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิ ราชได้อัญเชิญพระแก้วขาวไปหลวงพระบางพร้อมกับพระแก้วมรกต ต่อมาบ้านเมืองเป็นจลาจลจึงมีผู้ นำมาซ่อนในถ้ำเขาสัมปอ ในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา มีพรานทิ้ง พรานทิ้ง ไปพบเข้าจึงนำมา รักษาที่บ้านของตน โดยนำองค์พระผูกเชือกแขวนห้อยมากับคานหน้าไม้ ระหว่างที่เดินมานั้นแก้วตรง พระกรรมเบื้องขวาถูกกับหน้าไม้ลิไปเล็กน้อย พรานทั้งสองล่าสัตว์ได้ก็คิดว่าเป็นด้วยอำนาจขององค์ พระจึงนำเสด็จมาแต่เดิมเช่นเป็นนิมิต ต่อมาในสมัยธนบุรี เจ้าชัยราชกุมารแห่งนครจำปากศกดิ์ ทราบ เรื่องพระแก้วองค์นี้ จึงอัญเชิญมาไว้ที่ในเมือง สร้างวิหารให้ประดิษฐาน และครั้งที่กองทัพไทยไปตี ล้านช้างและได้อัญเชิญพระแก้วมรกตกลับมาก็ไม่ทราบเรื่องพระแก้วผลึกองค์นี้ เพราะพวกเมืองจำปาก ศกดิ์ปิดกั้นไว้ ทำให้ไม่มีใครในกรุงเทพมหานครทราบเรื่องนี้มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภาลัย ข้าหลวงออกไปจัดราชการที่นครจำปากศกดิ์ ได้เห็นพระพุทธรูปองค์นี้จึงว่า

“...พระแก้วผลึกนี้เป็นของวิเศษ ไม่ควรจะเอาไว้ที่เมืองนครจำปากศกดิ์ ซึ่งอยู่ ชายเขตแดนพระราชอาณาจักร และเคยมีเหตุโจรผู้ร้ายเข้าปล้นเมือง ถ้ามีเหตุเช่นนั้น อีก ของวิเศษอาจจะเป็นอันตรายหายสูญไปเสีย พวกท้าวพระยาเมืองนครจำปากศกดิ์

⁹³ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3 และภาคที่ 4 ตอนต้น) (พระนคร: องค์กรการค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า 194.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

เห็นชอบด้วย จึงมีใบบอกเข้ามาให้กราบบังคมทูลถวายพระพุทธรูปปฏิมาแก้วผลึกนั้น
จึงโปรดให้ข้าหลวงออกไปรับแห่พระแก้วผลึกและมีสมโภชตามหัวเมืองรยทางมา
ตลอดจนถึงกรุงเทพฯ...”⁹⁵

และทรงอธิบายว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชศรัทธามาก “...เป็น
ที่ทรงสักการบูชาวันละ 2 เวลาเช้าค่ำมิได้ขาด ต่อมาโปรดให้ตกแต่งหอพระสุลาลัยพิมานด้วยเครื่อง
แก้ว ล้วนแต่ของอย่างดีที่มีเข้ามาจากต่างประเทศ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้...”⁹⁶

พระพุทธรูปขุขันธ์จักรพรรดิพิมลมณีนัยที่แม้จะมีที่มาไม่ชัดเจนแต่ได้ถูกยกฐานะให้เป็น
พระพุทธรูปวิเศษที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นของคู่พระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
การปรากฏของพระพุทธรูปแก้วผลึกที่ถือว่าเป็นของวิเศษในช่วงที่เมืองเขมรตกไปอยู่ภายใต้อิทธิพล
ของญวน ซึ่งกระทบกระเทือนต่อพระบรมเดชาานุภาพ พระบารมี เป็นการแสดงให้เห็นว่า
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังทรงมีพระบารมีอยู่อย่างเต็มที่ ทรงได้รับพระพุทธรูปวิเศษ
มาเป็นพระแก้วประจำพระองค์ เทียบเคียงได้กับการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงได้
พระแก้วมรกตมาจากล้านช้างและทรงสักการบูชาเป็นพิเศษเหมือนเป็นพระแก้วประจำพระองค์
เช่นกัน ดังนั้นการได้มาซึ่งพระพุทธรูปขุขันธ์จักรพรรดิพิมลมณีนัยเป็นการแสดงถึงพระบรมเดชาานุ
ภาพ พระบารมีว่าทรงมีไม่ต่างจากพระราชบิดา

ในการแสดงถึงการเป็นสิ่งสูงสุดของพระรัตนตรัยเห็นได้จากเมื่อเกิดเหตุภัยพิบัติหรือปรากฏ
อวมงคลนิมิตใดที่กระทบกระเทือนต่อพระบารมี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงให้จัด
พิธีกรรมต่างๆ เพื่อเรียกขวัญกำลังใจประชาชนหรือแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระรัตนตรัยว่ายังปก
ปักษ์รักษาบ้านเมืองอยู่ อย่างกรณีเกิดภัยพิบัติโรคระบาดครั้งใหญ่ในพระนคร พ.ศ. 2363 มีการ
ประกอบพิธีอาถรรพณ์วิเศษ

“...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริที่ว่าความไข้ซึ่งบังเกิด
ทั่วไปแก่สมณชี พราหมณ์แลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินครั้งนี้เมื่อกรรมของสัตว์ ไซ้จะเปนแต่ที่
กรุงเทพมหานครก็หาไม่ เมืองต่างประเทศแลเกาะหมากเมืองไทรก็เปนเหมือนกัน ซึ่ง
จะรักษาพยาบาลแก้ไขด้วยคุณยาเหนจะไม่หาย จึงให้ตั้งพระราชพิธีอาถรรพณ์วิเศษ

⁹⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548),
หน้า 25

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือนเจด ขึ้นสิบค่ำ ยิงปืนใหญ่รอบพระนครคืนหนึ่งยังรุ่ง แล้วเชิญพระแก้วมรกตแลพระบรมธาตุทั้งพระราชาคณะออกแห่ไปรยทรายประนํ้าปรีดทั้งทางบกทางเรือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงศีลทั้งพระราชวงษานุวงษ์ที่มีกรมทหารมมิได้ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายในก็โปรดสั่งมิให้เฝ้าในหังคกิจราชการเสีย...”⁹⁷

การประกอบพิธีกรรมนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญสูงสุดของพระรัตนตรัย เป็นที่พึ่งที่อาศัยแก่ชนทั้งหลาย เป็นสิ่งสูงสุดของสังคมมีอำนาจในการปกป้องรักษาบ้านเมืองโดยพระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นรองจากพระรัตนตรัย เป็นผู้ดำเนินการอุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนา และเป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ในแง่หนึ่งคือการสร้างขวัญกำลังใจให้ประชาชน แต่ในอีกแง่หนึ่งคือการแสดงถึงพระบรมเดชานุภาพ พระบารมีของพระมหากษัตริย์ว่ายังมีอยู่ แม้บ้านเมืองจะประสบภัยต่างๆ แต่ด้วยพระบารมีของพระมหากษัตริย์ผ่านการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาก็ทำให้ภัยอันตรายทั้งหลายผ่านพ้นไปได้ พระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่งคือการสังคายนาบพสวตมนต์ ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า

“...ได้ทรงสดับเหตุที่เมืองญวนเกิดโรคคันตรายไทยคล้ายกับที่กรุงศรีสังเวทสลดพระไทย จึงมีพระราชโองการดำรัสสั่งให้พระเจ้าน้องนางเธอพระองค์เจ้าศศิธรกับเจ้าจอมมารดาแมวหัดเจ้าจอมคนราสวตมนต์...ครั้งนั้นสวดได้มากด้วยกันจึงโปรดให้แบ่งสวดปนพวกร ละสูตร เวลากลางวันทรงซ้อมบท่องพระโอง เวลาค่ำเสด็จลงฟังสวดที่โรงละคร สวดถวายคืนละจบบ้าง สองจบบ้าง สวดจบแล้วพระราชทานเงินคนละสลึงทุกคน ถ้าสวดเรียบร้อยไม่ผิดพลั้งก็พระราชทานรางวัลเพิ่มเงินบ้าง เป็นสิ่งของบ้าง การที่ทรงฟังซ้อมสวตมนต์นั้นทรงเสมอทุกวันทุกคืน ภายหลังการเล่นอื่นๆ ก็ค่อยเสื่อมลง...”⁹⁸

การสังคายนาบพสวตมนต์แม้จะเป็นเรื่องรับรู้ในวงจำกัด เนื่องจากเป็นบพสวตมนต์เฉพาะในราชสำนัก แต่ถือเป็นการแสดงพระเกียรติยศอย่างหนึ่งต่อข้าราชการ เทียบเคียงพระบารมีของพระองค์ว่าได้มีการจัดสังคายนาทางศาสนาเหมือนครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก “...พระโองการรับสั่งให้ร้อยกสังคายนายสวตมนต์ ลำดับกระษัตริย์แต่ก่อนหาได้ยกไม่ แต่พระพุทธเจ้าหลวง

⁹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 86.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

สมเด็จพระโอยกาบรมโกษฐเป็นประณม สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในพระโกษฐแผ่นดินกลางได้ยกสังคายนาสวตมนต์ แต่ลำดับพระษัตริย์สองพระองค์...”⁹⁹ ดังนั้นแม้จะเป็นการสังคายนาขนาดเล็กไม่ได้มีพิธีกรรมใหญ่โตเหมือนสังคายนาพระไตรปิฎก แต่การสังคายนาบทธวตมนต์ก็นำมาเปรียบเทียบได้ว่าพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่แตกต่างจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การสังคายนาบทธวตมนต์แม้จะรับรู้ในวงจำกัด แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะควบคุมแบบแผนในเนื้อหาและการประกอบพิธีทางพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ ที่เป็นผู้กำหนดมาตรฐานให้ชนทั้งหลายอยู่ในรูปแบบเดียวกัน เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระหนังสือสวตมนต์แปล ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ใน พ.ศ. 2452 โดยตรวจตำราสวตมนต์ฉบับต่างๆ พบว่ามีอยู่ฉบับหนึ่งมีการระบุชื่อผู้แปลว่า “...ข้าพระพุทธเจ้า พระยารธรรมปริชา แปลพระธรรมทั้งเจ็ดพระคัมภีร์ตามพระบาฬีย่อ ถวายสนองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมีให้แก่กล้า เปนสวานุตตรियธรรมอันประเสริฐ ก็ยุติการลงโดยสังเขปแต่เท่านี้ ขอเดชะ...”¹⁰⁰ จึงทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นร่องรอยการสังคายนาบทธวตมนต์ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย¹⁰¹ การสังคายนาบทธวตมนต์ในครั้งนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามสร้างตำรามาตรฐานสวตมนต์ซึ่งกำหนดจากราชสำนัก คล้ายกับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่ทรงควบคุมเรื่องการสวตมนต์เช่นกัน คือห้ามพระภิกษุสวดพระมาลัยในงานศพ¹⁰² การสังคายนาบทธวตมนต์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงร่องรอยอย่างหนึ่งว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้ พระมหากษัตริย์ทรงจัดการงานด้านพุทธศาสนาให้เป็นปึกแผ่นด้วยการรวมอำนาจทางศาสนาเข้าสู่ศูนย์กลาง และกำหนดรูปแบบมาตรฐานต่างๆ เพื่อควบคุมให้การปฏิบัติตนของคณะสงฆ์ปฏิบัติในแนวทางเดียวกัน ภายใต้แนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นรองจากพระรัตนตรัย ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่ต้องบำรุงรักษาพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองและบริสุทธิ์

จึงเห็นได้ว่าในรัชสมัยนี้มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงถึงความสูงสุดของพระรัตนตรัยที่เป็นที่เคารพเป็นที่พึ่งของสังคม สืบเนื่องจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยที่คติความเชื่อในเรื่องผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติยังคงปรากฏในราชสำนัก ซึ่งจัดลำดับความสำคัญเป็นรองจากพระรัตนตรัย พิธีกรรมที่เป็นไสยศาสตร์หรือศาสนาพราหมณ์ ต้องมีการประกอบพิธีสงฆ์

⁹⁹ พระเจ้าไปยกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ ทั้งตอนพระราชวิจารณ์ แลตอนที่ได้อัปต่อใหม่ (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมนาคร, 2459), หน้า 45.

¹⁰⁰ หนังสือสวตมนต์แปล ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (พระนคร: บำรุงนุกุลกิจ, 2452), หน้า 331.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าบานแผนก.

¹⁰² ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3, หน้า 55.

ควบคุมและอ้างอิงอำนาจของพระรัตนตรัยเหนือกว่าผีसांगเทวดา อาทิ ใน พ.ศ. 2357 มีหมายรับสั่งเรื่องให้เตรียมการสำหรับพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปและพระหมอเฒ่ากลบบาทสุขุมเพลิงเสียดบาล ระวังความไข้ช้ำ¹⁰³ และหมายรับสั่งเรื่องกำหนดการแก้สินบนพระยาเศวตวรภูษ¹⁰⁴ ที่มีพิธีสงฆ์ควบคุมไปกับพิธีพราหมณ์ ใน พ.ศ. 2360 มีหมายรับสั่งให้ตั้งการพระราชพิธีพินิจศาสตร์ ตั้งพิธีที่พระมหาปราสาท เชิญรูปพระคันธารราษฎร์ รูปพระฤๅษีสิงคดาบส รูปพระฤๅษีปัลโยกฤๅ “...ตามพระอารามหลวงพระสงฆ์สวดพระคาถามหาสุตยสูตร ขออานุภาพพระรัตนไตรเจ้า ให้วิศาลาหกเทวบุตรบันดาลให้ฝนตกปรกิตตามภูมิใหญ่...”¹⁰⁵ และสั่งให้พระอารามหลวงสวดคาถาพระมหาสุตยขอให้ฝนตกและให้กรมพระนครบาลไปขุดสระปั้นรูปปลาไว้ทุกพระอาราม¹⁰⁶ ซึ่งพิธีพินิจศาสตร์นี้ ใน พ.ศ. 2364 ได้โปรดฯ ให้ปรับปรุงใหม่โดยมีการสร้างรูปเคารพต่างๆ เพื่อใช้ในพิธีเพิ่มขึ้น ปรากฏในหมายรับสั่งเรื่องพระราชพิธีหล่อรูปพระสุฤติเถร พระอินทร์ ท้าวจตุโลกบาล พระยานาคราช พระยาปลาซ่อน “...ไว้ตั้งพระราชพิธีพินิจศาสตร์สำหรับแผ่นดินสืบๆ ไป...”¹⁰⁷ ซึ่งในพิธีนี้มีทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ กองกฐน้อคคี อานพระเวท ความสำคัญสูงสุดของพระรัตนตรัยเหนือกว่าอำนาจเหนือธรรมชาติและมีอานุภาพปิดเป่าขับไล่สิ่งไม่ดีทั้งหลายยังปรากฏใน พ.ศ. 2363 เมื่อมีเหตุการณ์ที่สามัญชนไปคลอดลูกในพระบรมมหาราชวัง ปรากฏในหมายรับสั่งเรื่องตั้งพระราชพิธีทำบัตรพลี การคลอดลูกในพระบรมมหาราชวัง “...ท่านข้างในกราบทูลพระกรุณาว่าอีเครือวันเป็นข้าอยู่ในหม่อมพลับ เข้าไปคลอดลูกในพระราชวัง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า อีเครือวันคลอดลูกเป็นการอุบาทว์จึงไร...”¹⁰⁸ จึงโปรดฯ ให้มีพิธีพระสงฆ์มาสวดพระพุทธรูป ประพรมน้ำพระพุทธรูปและโปรยทรายทั่วพระบรมมหาราชวัง ให้ตั้งบายศรีบวงสรวงเทวดา และ “...ขุดดินที่ลูกตกนั้นใส่บัตรหยวกกล้วย แล้วให้เอาสิ่งของซึ่งเข้ามณฑลไว้บริกรรมและโปรยข้าวเปลือก ข้าวสาร ทำการสะเดาะอุบาทว์พื้นพระราชวังด้วยมะกรูด ส้มป่อย เสร็จแล้ว ผู้ออกลูกยกเอาบัตรดินไปแล้วให้โปรยข้าวเปลือก ข้าวสารแต่ที่ขุดในพระราชวังไปตามทางลงแพหยวกที่จอดไว้ ให้เสือกแพลอยตามน้ำ ชัดข้าวเปลือก ข้าวสารลงไป แล้วให้จัดแจงตามอย่างธรรมเนียม...”¹⁰⁹

¹⁰³ ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2528), หน้า 47-49.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52-53.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 159.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154-155.

นอกจากการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของแผ่นดินจะทรงแสดงถึงความสูงสุดและความศักดิ์สิทธิ์ของพระรัตนตรัยแล้ว ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสำราญพระราชหฤทัยส่วนพระองค์อย่าง การสร้างสวนขวา ก็แสดงพระราชดำริว่าทรงสร้างเพื่อบูชาพระรัตนตรัยด้วย ซึ่งการสร้างสวนขวา เกิดขึ้น ใน พ.ศ. 2361 หลังจากการสมโภชการกลับมาของคณะสมณทูตที่ไปสืบกิจการพุทธศาสนาที่ ลังกา

“...ทูตไปจิ้มก้องเมืองจีนกลับเข้ามากราบบังคมทูลว่าที่เมืองปักกิ่ง เมือง กวางตุ้งก็ดี เศรษฐีมีทรัพย์มากทำสวนประกวดประชันกัน ชูดสระทำภูเขา เลี้ยงสัตว์ จตุบาท ทวิบาท นกปลาต่างๆ หลายอย่างเหลือที่จะพรรณา ปลูกต้นไม้แลดอกไม้แล ไม้ผลมีทุกระดู ทำกระถางต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ใบเงินใบทองใบหยก ดอกแลผลก็เอา เพชรพลอยอย่างดีมีราคามาทำขึ้นชมเล่นเป็นที่เจริญใจผู้คนไปมาดูมิได้ขาด จึงทรง พระราชดำริที่ว่าแต่เขาเป็นเศรษฐีก็ยังทำสวนที่เที่ยงชื่นชมเล่นได้ เราเป็นถึงพระ เจ้าแผ่นดินบ้านเมืองก็ใหญ่โต ไม่มีที่ระโหฐานสำราญราชหฤทัยให้เปนเกียรดิยศ แผ่นดินได้บ้าง ชาวนานาประเทศก็จะหมิ่นประมาทว่าเป็นเมืองเล็กน้อย จะต้องทำ ขึ้นไว้สักแห่งหนึ่งให้ชาวนานาประเทศแลหัวเมืองประเทศราชเข้ามาชมชม แล้วจะ ได้เลื่องก๊วไปในเมืองน้อยเมืองใหญ่ ว่าเมืองไทยมีที่ประพาศของเจ้าแผ่นดินสนุกนี้ยิ่ง นึก...”¹¹⁰

ทรงแสดงพระราชดำริว่าการสร้างสวนขวาในด้านหนึ่งเป็นการบูชาพระรัตนตรัยด้วย คือให้มี การสมโภชพระธาตุที่สวนขวา และเป็นสถานที่ช่วยให้พระสงฆ์เจริญอาหาร

“...เมื่อทำแก่งที่ประทับในราชอุทยานแล้ว เชิญพระบรมธาตุออกไปสมโภช บนแก่งสูงที่ประทับเก่า เวลาเช้านิมนต์พระสงฆ์ที่ฉันจุเข้าไป พระธรรมไตรโลกย์ทอง ดี ภายหลังเลื่อนที่ไปนสมเด็จพระวันรัต วัดระฆังฉันจุหนักทุกสิ่ง ทรงพระกรุณาโปรด มาก พระราชทานสารับหลวงให้ฉันบนพระที่นั่งแก่ง พระราชาคณะเถาณานุกรมพระ ครูเจ้าอธิการที่ฉันจุอีกหลายรูปที่แก่ง ที่แพแห่งละสองรูปบ้างสามรูปบ้างแล้ว...”¹¹¹ และ “...ครั้งหนึ่งทรงพระราชศรัทธาให้นิมนต์พระธรรมไตรโลกย์ทองดีวัดระฆังกับ

¹¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับ ตัวเขียน, หน้า 70-71.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

พระราชาคณะอื่นอีกหลายรูป เข้าไปลงเรือสำปั้นละสองรูปบ้างสามรูปบ้าง ให้ฝีพายเข้าไปพายนำคนหนึ่งท้ายคนหนึ่ง พายไปเที่ยวรับบิณฑบาต เจ้าของแพออกนั่งถวายนั่งบิณฑบาตทุกแพ รับบิณฑบาตแล้วพระสงฆ์ก็นั่งฉันไปในเรือฝีพายพายเรือเที่ยวลัดเลี้ยวไป ให้ดูตามเกาะตามแก่งแพทุกเกาะ...”¹¹²

ร่างสารตราพระราชทานแผนที่สวนขวาไปยังเจ้านครเวียงจันทน์ พ.ศ. 2362 ได้แสดงพระราชดำริว่า

“...สร้างพระที่นั่งแก่ง ขุดสระไว้ในพระราชวัง ทั้งนี้เพื่อจะให้พระวงศานุวงศ์ฝ่ายในเป็นที่ประพาสเล่น ด้วยมิได้ไปเห็นภูเขาและธารน้ำแห่งใด แล้วจะได้ดูสติปัญญาข้าราชการซึ่งเป็นช่างช่างจะไว้ฝีมือ ช่างจำหลัก ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างปูน ช่างไม้ ช่างต้นไม้ ไทยจีนให้เป็นพระเกียรติยศปรากฏไปในแผ่นดิน แล้วก็พระราชาศุภลอยู่อย่างหนึ่งครั้งถึงเทศกาลผลไม้ชุกชุมก็ทรงพระราชศรัทธาให้อาราธนาพระราชาคณะเข้าไปรับพระราชทานฉันในพระที่นั่งแก่งตามขอบสระ พระราชาคณะก็รับพระราชทานฉันปิยะจันทน์ได้มากกว่าฉันที่อื่น เพราะได้ดูฝีมือช่างซึ่งทำไว้นั้นและโปรดให้พระเจ้าลูกเธอหลานเธอและข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยที่สนิทฯ เข้าไปพายเรือเที่ยวชมเล่น พระราชทานเลี้ยงดูตั้งนี้เนื่องๆ ถ้าเทศกาลตรุษสงกรานต์เข้าพระวษาสารท ออกพระวษา วันวิสาขบูชา เพ็ญเดือน 11 เดือน 12 ก็ทรงพระราชศรัทธาให้เชิญพระพุทธรูปแก้วผลึกและพระบรมสารีริกธาตุไปสถิตไว้ในพระที่นั่งแก่งคงคาสุวรรณค์ กระทำสมโภชพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ภรรยาข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยเข้าไปร้องสักระวาดอกสร้อยมโหรีเพลงเครื่องท่อนมอญทะเลแย สรรพการมหรสพต่างๆ ให้แต่งแก่งตั้งเครื่องแก้วแว่นโคมแก้วโคมแพรหลายอย่างตามสักการบูชาพระบรมธาตุ ครั้งละสามคืนบ้างสี่คืนบ้าง...”¹¹³

การสมโภชพระธาตุก็ดี การเลี้ยงพระในสวนขวาก็ดี เป็นการแสดงให้เห็นถึงการนำพิธีกรรมทางพุทธศาสนา มาช่วยสร้างความชอบธรรมในการมีอยู่ของสวนขวา ว่ามิได้มีเพื่อประโยชน์ส่วนพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น แต่เป็นการแสดงการบูชาต่อพระรัตนตรัย แสดงถึงการเป็น

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

¹¹³ อนุสรณ์งานฉลองวันพระบรมราชสมภพครบ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2511), ไม่มีเลขหน้า.

พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ไม่ว่าจะทรงการสิ่งใดทรงให้ความสำคัญกับพระรัตนตรัยเสมอ

นอกจากการเน้นถึงสถานะสูงสุดของพระรัตนตรัยจากรัชกาลก่อน ยังมีพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาที่พิเศษของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเพื่อแสดงพระบารมี พระราชฐานะให้เหนือกว่าบรรดาพระมหากษัตริย์ชาวพุทธทั้งหลาย โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์พม่าที่มีข่าวความวุ่นวายเรื่องพุทธศาสนา ทำให้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่เป็นพิเศษไม่เคยปรากฏมาก่อนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือ การส่งสมณทูตไปลังกาและการประกอบพระราชพิธีวิสาขบูชา

การส่งสมณทูตไปลังกามีขึ้นใน พ.ศ. 2357 “...จึงรับสั่งถามสมเด็จพระวันรัต วัดราชบูรณะว่า พระลังกาเธอมีอุตสาหเข้ามาฟังข่าวพระศาสนาแลแจ้งว่าอังกฤษได้เกาะลังกาแล้ว ควรที่เราจะแต่งพระสงฆ์ไปสืบข่าวศาสนาที่เกาะลังกาบ้าง ให้เจ้าคุณกับพระพุทโธษาจารย์จัดหาพระสงฆ์ฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ จมี้ผู้ใดศรัทธาออกไปบ้าง...”¹¹⁴ ทั้งนี้ พระสงฆ์จากลังกาได้เข้ามายังกรุงเทพมหานครตั้งแต่ปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้ว ซึ่งโปรดฯ ให้รับไว้และถวายนิยัตถ์แต่ไม่ได้มีการส่งสมณทูตหรือความต้องการสืบเรื่องราวกิจการพุทธศาสนาในลังกา ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงส่งสมณทูตไปลังกา เมื่อคณะสมณทูตเดินทางกลับมาใน พ.ศ. 2361 ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ พระเจดีย์แก้วผลึก พระพุทธรูปกาไหล่ทอง ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มายังพระนครด้วย ซึ่งโปรดฯ ให้มีการสมโภชเป็นการใหญ่¹¹⁵ การกลับมาของคณะสมณทูตพร้อมกับปูชนียวัตถุทางศาสนาจากดินแดนที่เป็นต้นแบบทางพุทธศาสนาของไทยและประเทศใกล้เคียง ย่อมแสดงถึงพระบารมีของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก แสดงฐานะความสืบเนื่องเชื่อมโยงของพุทธศาสนาที่ดินแดนทั้งสองมีต่อกัน เป็นที่น่าสังเกตว่าปีที่ส่งคณะสมณทูตไปนั้น ตรงกับข่าวความวุ่นวายในการจัดการพุทธศาสนาของพระเจ้าปดุงที่นำพาความแตกแยกให้เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ของพม่า การส่งสมณทูตไปลังกาจึงเป็นการแสดงพระราชอาณาจักร พระบารมีของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้อุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนาเหนือกว่าพระมหากษัตริย์ในประเทศข้างเคียง อนึ่งมีการจัดพิธีกรรมใหญ่โตเพื่อต้อนรับคณะสมณทูตซึ่ง นอกจากจะเป็นการแสดงความเคารพบูชาในพระรัตนตรัยแล้ว ยังแสดงถึงพระบารมีในฐานะพุทธศาสนูปถัมภก ที่ยังมีพระบารมีอย่างเต็มที่ ในช่วงก่อนที่คณะสมณทูตจะเดินทางกลับมาไม่กี่เดือน มีเหตุที่ถือได้ว่าไม่เป็นมงคลนิมิตคือเกิดพายุพัดครั้ง

¹¹⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 53.

¹¹⁵ ประชุมหมายเหตุรับสั่งภาคที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2528), หน้า 120 – 130.

ใหญ่ที่กรุงเก่าและทำให้เกิดความเสียหายแก่ศาสนสถาน “...ครั้นมา ณ วันเสาร์เดือนหกขึ้นสิบสองค่ำ เวลาพลบค่ำ ที่กรุงเก่าเกิดพายุใหญ่พัดยอดพระเจดีย์ภูเขาทอง วัดเจ้าขรัว วัดกระษัตราพังลงพร้อมกันทั้งสามวัด...”¹¹⁶ ดังนั้นการกลับเข้ามาของคณะสมณทูตจึงเป็นโอกาสให้มีการบำเพ็ญพระราชกุศล เพื่อสร้างเสริมพระราชอำนาจ พระบารมีว่ายังคงอยู่ไม่ได้เสื่อมลงแต่อย่างใด

ในเรื่องพระราชพิธีวิสาขบูชา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงริเริ่มเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2360

“...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชรำพึงถึงสรรพการกุศลเป็นต้นว่า บริจาคทาน รักษาศีลเจริญภาวนา ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญมาเป็นนิจกาลนั้นยังหาเต็มพระราชศรัทธาไม่ มีพระทัยปรารถนาจะใคร่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้มีผลวิเศษ ประเสริฐยิ่ง ที่พระองค์มิได้ทรงกระทำเพื่อจะให้แปลกประหลาด จึงมีพระราชปวงฉาน สมเด็จพระสังฆราชและพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ช่วยถวายพระพรว่า แต่ก่อน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาเจ้า กระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันวิสาขบูชา มีคือวันเดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันวิสาขนักขัตฤกษ์มหาบุญญาภิธานใหญ่ มีผลอันสูงส่งมากกว่าตรุษสงกรานต์ เหตุว่าเป็นวันสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติ ได้ตรัสรู้ ปรินิพพาน และสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าทิศจาทรราช วสิษฐราช ดิศมหาราช เคยกระทำ สืบพระชนมายุเป็นเยี่ยงอย่างโบราณราชประเพณีมาแต่ก่อน และพระราชพิธีวิสาขบูชาอันนี้เสื่อมสูญขาดมาช้านานแล้ว หากมีพระมหาจักรพรรดิพระองค์ใดกระทำไม่ ถ้าได้กระทำการสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันนั้นแล้วก็มีผลอันสูงส่งมากยิ่งนัก อาจสามารถปิดประตูบาปกรรมทั้ง 4 และเป็นที่จะดำเนินไปในสุคติภพเบื้องหน้า อาจให้เจริญทฤศนาวิเศษวิเศษพัฒนมงคล รำจับทุกข์โทษอุปัทวันตรายภัยต่างๆ ในบริเวณกาลปัจจุบัน เป็นอนันตคุณานิสงส์พิเศษนัก จะนับจะประมาณมิได้ ครั้นได้ทรง ฟังเกิดพระราชปีติโสมนัส ตรัสเห็นว่าวิสาขบูชาจะเป็นเนืองนาบุญราศีของพระราช กุศลเกิดขึ้นอีกแห่งหนึ่งเป็นแท้ จึงทรงพระราชศรัทธาจะยกกริ้ววิสาขบูชามหาบุญญา พิธิอันขาดประเพณีมานั้น ให้กลับคืนเจียรฐิติกาลปรากฏสำหรับแผ่นดินสืบไปจะให้ เป็นอัสติตถประโยชน์และปรัตถประโยชน์ ทรงพระราชศรัทธาจะให้สัตว์โลกข้า

¹¹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับ ตัวเขียน, หน้า 69-70.

ขอบขัณฑสีมาทั้งปวง จำเริญอายุและอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ภัยในชั่วนี้และ
ชั่วหน้า...”¹¹⁷

ในการนี้โปรดฯ ให้ มีการบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา 3 วัน ทุกวันให้มีการสวดมนต์ มี
เทศน์ ให้รักษาศีล เลี้ยงพระสงฆ์ ปลอยสัตว์ ห้ามฆ่าสัตว์และเสพสุรา ตั้งเครื่องแขวนบูชาทำจาก
ดอกไม้และโคมไฟ จุดดอกไม้เพลิงตามพระอารามต่างๆ และประกาศให้คนทั้งหลายจัดการบำเพ็ญ
กุศลตามศรัทธา และยังประกาศคาคโทษผู้ที่ขัดขวางงานวิสาขบูชาด้วย

“...ถ้าฆราวาสและพระสงฆ์สามเณรรูปใด เป็นพาลทุจริตจิตคนองหยาบข้า
หามีศรัทธาไม่ กระทบความอันมิชอบให้เป็นอันตรายแก่ผู้กระทำวิสาขบูชาในวัน
นักขัตฤกษ์นั้น ก็ให้ร้อยแขวงนายบ้านนายอำเภอกำชับตรวจตราสอดแนมจับกุมเอา
ตัวผู้กระทำผิดให้จงได้ ถ้าจับกระหึญได้ในกรุงฯ ให้ส่งกรมพระนครบาล นอกกรุงฯ
ส่งเจ้าเมืองกรมการ ถ้าจับพระสงฆ์สามเณรได้ในกรุงฯ ส่งสมเด็จพระสังฆราช พระ
พนรัตน์ นอกกรุงฯ ส่งเจ้าอธิการ ให้ไล่เลี้ยงเฝ้าถามได้ความเป็นสัตย์ให้ลงโทษลงทัณฑ์
กรรมตามอาญาฝ่ายพระพุทธจักรและพระราชอาณาจักร จะได้หลายจำอย่าให้ทำ
ต่อไป...”¹¹⁸

ในช่วงต้นของพระราชปวงจฉาที่มีต่อคณะสงฆ์ทรงแสดงพระราชประสงค์ต้องการบำเพ็ญพระ
ราชกุศลที่แปลกประหลาดเป็นพิเศษในรูปแบบที่ไม่มีมาก่อน เพราะการพระราชกุศลแบบทั่วไปนั้น
ทรงบำเพ็ญมาหมดแล้ว ดังนั้นการจัดพระราชพิธีวิสาขบูชาคือการแสดงพระราชศรัทธาพิเศษที่
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีต่อพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นการแสดงออกถึงฐานะ
พระมหากษัตริย์ผู้ทรงสร้างสมพระบารมีเพื่อประโยชน์ในการตรัสรู้ ในอีกด้านหนึ่งการจัดพระราชพิธี
นี้ เป็นการส่งเสริมและแสดงฐานะของพระองค์ให้เทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์ของลังกา ดังปรากฏใน
คำถวายวิสัชนาของคณะสงฆ์ซึ่งได้อธิบายถึงพิธีวิสาขบูชา โดยยกพระนามพระเจ้าแผ่นดินลังกาใน
อดีตมาประกอบ คือพระเจ้าภาติกราช พระเจ้าวัสักราชหรือวสภะราช และพระเจ้าดิศราชหรือดิสมหา
ราช พระเจ้าแผ่นดินลังกาเหล่านี้ล้วนปรากฏพระนามในคัมภีร์มหาวงศ์โดยทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

¹¹⁷ ประชุมพระราชปวงจฉา เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), หน้า 264-265.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 266-267.

ทางพุทธศาสนาอย่างมากมายทั้งสิ้น¹¹⁹ การปฏิบัติตามอย่างพระมหากษัตริย์ลังกาที่ได้รับการยกย่องในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาจึงถือว่าการสร้างเสริมพระบารมีของพระองค์ เทียบเคียงเท่ากับพระมหากษัตริย์ลังกาในคัมภีร์ของพุทธศาสนา การจัดพระราชพิธีวิสาขบูชา¹²⁰ เกิดขึ้นในช่วงกลางรัชกาล หลังจากครองราชย์สมบัติแล้วราว 8 ปี และเกิดขึ้นหลังจากการส่งสมณทูตไปลังกาใน พ.ศ. 2357

การแสดงพระองค์ว่าทรงมีพระบารมีเหมือนบุรพกษัตริย์แห่งลังกา โดยการยกพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกผ่านการอ้างอิงแนวคิดจากลังกาอย่างพระราชพิธีวิสาขบูชา น่าจะมาจากเหตุการณ์ต่างๆ ที่มีผลต่อพระบรมเดชาานุภาพ พระบารมีทางโลกของพระองค์ คือการที่ไทยเสียอิทธิพลในการปกครองในเมืองเขมรให้แก่เวียดนาม ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเสียพระเกียรติยศ เพราะเมืองเขมรนี้ได้อยู่ใต้อำนาจของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในทางกลับกันข่าวความวุ่นวายของพุทธศาสนาในพม่า ซึ่งแสดงถึงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์พม่าที่เสื่อมลง เป็นโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแสดงพระบารมีในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา ด้วยการส่งสมณทูตไปลังกาเพื่อสืบข่าวกิจการพุทธศาสนาและให้นำเครื่องสักการะไปถวายยังเจดีย์สำคัญ ซึ่งเท่ากับเป็นการยกฐานะพระมหากษัตริย์ไทยที่ยึดมั่นและชวนชวนในการบำรุงพุทธศาสนา การที่คณะสมณทูตไทยได้รับการต้อนรับอย่างดีและได้รับมอบศาสนวัตถุมีค่ากลับมา เป็นเครื่องหมายแสดงว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญบารมี ได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์ลังกาในฐานะพุทธศาสนูปถัมภก พระองค์จึงมีฐานะที่เหนือกว่าพระมหากษัตริย์พม่าที่ทำพุทธศาสนาให้วิปลาสน์เสื่อมลง

สำหรับการจัดพระราชพิธีวิสาขบูชาที่ส่งเสริมให้พระองค์มีฐานะและพระเกียรติยศดุจดั่งพระมหากษัตริย์ลังกาที่ปรากฏพระนามในคัมภีร์พุทธศาสนา แม้จะมีเรื่องที่ทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศในเรื่องที่เวียดนามเข้ามามีอิทธิพลในเมืองเขมรซึ่งเป็นเรื่องทางโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงได้พระเกียรติยศทางธรรมมาแทนที่ การริเริ่มพระราชพิธีวิสาขบูชาไม่เคยมีการจัดขึ้นมาก่อนในสังคมไทย จึงเป็นการยกฐานะพระมหากษัตริย์ไทยที่เป็นพุทธศาสนูปถัมภกผ่านการบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มิได้มีพระเกียรติยศที่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชบิดา โดยทรงให้ความสำคัญกับพระราชพิธีวิสาขบูชาที่ทรงริเริ่มใหม่ ถึงกับมีการคาดโทษพระสงฆ์สามเณรฆราวาสที่ไม่มีศรัทธาและขัดขวางพิธีการนี้ด้วย เพราะถ้าผู้ใดไม่ยอมรับในพิธีกรรมนี้ก็จะเป็นการแสดงถึงการทำทลายในความถูกต้องของการเป็นพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา แม้จะเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่ควร

¹¹⁹

วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนจักร) เล่ม 1 คัมภีร์มหาวงศ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534), หน้า 442-443, 452-454 และ 458-459.

จะมาจากความเลื่อมใสศรัทธา แต่เมื่อพระมหากษัตริย์ต้องการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านพิธีกรรมทางศาสนา จึงต้องสร้างความศักดิ์สิทธิ์และบังคับให้เกิดการยอมรับปฏิบัติในพิธีกรรมที่ทรงริเริ่มขึ้น

3.2.2 การสร้างพระราชอำนาจผ่านการจัดระเบียบคณะสงฆ์และกฎหมาย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีการออกกฎหมายระเบียบเกี่ยวกับคณะสงฆ์และกฎหมายจำนวนหนึ่งเพื่อใช้จัดระเบียบสังคม ซึ่งพบว่าเกิดปัญหาพระสงฆ์ประพฤติตนไม่เหมาะสม รวมทั้งพระราชกฤษฎีกาชั้นผู้ใหญ่ต้องอภิศรณะเป็นระยะ ในช่วงต้นแผ่นดินเมื่อ พ.ศ. 2353 หรือ จ.ศ. 1172 นั้น ทรงให้ตราพระราชกำหนดว่าด้วยเรื่องพระสงฆ์สามเณรประพฤติมิชอบด้วยพระวินัย¹²⁰ มีเนื้อหาเช่นเดียวกับกฎหมายพระสงฆ์สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่เน้นย้ำให้พระสงฆ์ประพฤติตนตามพระธรรมวินัย และในปีถัดมา พ.ศ. 2354 มีการออกกฎหมายอีก 2 ฉบับคือกฎหมายห้ามไม่ให้ซื้อฝิ่นขายฝิ่นสูบฝิ่นและกฎหมายห้ามมิให้เลี้ยงไก่ชนกลาไ่ว์ชนแลกัดเล่นการพนัน ในกฎหมายห้ามไม่ให้ซื้อฝิ่นขายฝิ่นสูบฝิ่นนั้น ทรงแสดงพระราชดำริว่า

“...พระราชหฤทัยหมายจะทรงสงเคราะห์สรรพสัตว์ตามบุราณราชประเพณี ทุกวันนี้ผู้สูบฝิ่นกินฝิ่นหากแล้วพระราชกำหนดกฎหมายไม่ ลวงพระราชอาญาคบหากันสูบฝิ่นกินฝิ่นชุกชุมขึ้นเป็นอันมาก ที่ยากจนขัดสนทรัพย์หาอันจะซื้อฝิ่นกินมิได้ ใจเกิดกำเริบเป็นพาลคบหาพากันกระทำโจรกรรมสกปรกตมดัดช่องย่องเบา ล้วงลักดีชิงวิ่งราวเอาทรัพย์สิ่งของเครื่องอัญมณีมีค่ามาขายจำหน่าย เอาเงินซื้อฝิ่นพอจะได้กินได้สูบรักษาชีวิตไว้ ที่มีทรัพย์สินอยู่แล้วก็ได้ซื้อฝิ่นกินสูบเป็นนิจ คิดทะนงหลงโลกมักใหญ่ฝายสูงนึกมั่งมีในใจ เห็นแก่จะได้เกิดโสมนัสศมเมาจำพวกนี้ก็นับเข้าในเมไรรายปรมาทการ เหตุมีวเมามิได้คิดอ่านกระทำมาหากินสรรสมกองกุลที่จะยกตนออกจากภพมีแต่ก่อสร้างปัจวิทเวณกำมจะนำตนไปสู่ทุกข์หาประโยชน์ไม่ ถึงจะทำราชการณรงค์สงครามฉลองพระเดชพระคุณเล่า ก็ว่าใส่ฝิ่นถ้าไม่มีจะสูบจะกินก็ให้เกิดอาเจียนคลื่นเหียนให้หาวหิวอ่อนหลบหลิกนอนเอาราชการมิได้ บ้างก็ให้ปวดมวนร้อนหนาวทรมนทวายลงท้องตายก็มี เมื่อพิเคราะห์เหตุอำนาจฝิ่นให้โทษแก่ผู้กินผู้สูบถึงเพียงนี้ ถ้าจับได้ก็จะมีโทษต้องทูลเวทนาในพระราชอาญาอาณาจักรอีกโสฬัหนึ่งเป็นโทษแต่ในประจุบัน ครั้นตายไปตกในมหาคบาพณรณายนิริบาลลงทันทกัมทำโทษ

¹²⁰ หอสมุดแห่งชาติ, “กฎหมายรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1172 เลขที่ 567 พระราชกำหนดว่าด้วยเรื่องพระสงฆ์สามเณรประพฤติมิชอบด้วยพระวินัย ตู 108 ชั้น 1/3 มัดที่ 70,” (สมุดไทย)

ต้องทุกข์เวทนาโดยสาหัสที่สุดมิได้ ครั้นพ้นจากคาบพนรกแล้วก็ต้องไปเป็นเปรตวิไลยมีควันไฟพุ่งออกจากทางปากจมูกเป็นนิจ เพราะเสพยาผลที่ตนสูบฝิ่นกินฝิ่นผิดเป็นมิฉาจิจร ไม่เห็นทุกข์โทษในอนาคตปัจจุบัน ครั้นจะละไว้บุคคลที่เป็นพาล สันดานทุจริตก็คบคิดกันลักลอบซื้อฝิ่นขายฝิ่นสูบฝิ่นกินฝิ่น และจะทำโจรกำๆ เรียบล่องเกินพระราชอาญาจะไปทนทุกข์เวทนาในอบายภูมิเป็นอันมาก จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณชुरสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าฯ เหนือกระหม่อมสั่งให้มีตราพระราชบัญญัติไว้เพื่อจะได้เป็นหิตานุหิตประโยชน์ หนึ่งจะทรงพระราชสมเคราะห์ช่วย รั้งดับทุกข์โทษแห่งคนชั่วร้ายในอนาคตปัจจุบัน...”¹²¹

ในกฎหมายห้ามมิให้เลี้ยงไก่เล่นปลาไว้ชนแลกัดเล่นการพนัน ทรงแสดงพระราชดำริว่า

“...จึงทรงพระราชดำริไปทางธรรมสุจริตตามบุราณราชประเพณีว่าบุคคลทั้งปวงอันเกิดมาในสังสารวัฏทุกวันนี้ที่มีสติปัญญาอุตสาห์กระทำสิกรรมวาณิชกาเสาะแสวงหาทรัพย์ตามสมควรกำลังแลวิชาปัญญาคณานุกรูปเป็นสัมมาอาชีพะเลี้ยงชีวิตโดยสุจริตนั้นน้อย ที่เป็นพาลบัณฑิตปัญญาคณาพวกเพื่อนกระทำทุจริต คิดตั้งบ่อนชนนคนไก่เล่นปลากัดกอบด้วยอุบายเอาทรัพย์มาเลี้ยงชีวิตเป็นมิฉาชีวะนั้นมีมากชุกชุมขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อพิเคราะห์ดูคนเลี้ยงนกสีชมพู นกคุ้ม นกกระทา แลผู้เลี้ยงปลากัดทั้งนี้มีแต่จะสะสมกองกรรมปาณาติบาต ต้องฆ่าปลากัดจังหวัดตักแตนปรนนกคุ้มนกกระทา พวกที่เลี้ยงปลาเที่ยวหาลูกน้ำฆ่าปลาหมอแลเอาไข่ให้ปลากัดกินเป็นอาจิณ กรรมกระทำบาปใส่ตัวเป็นนิจ แลว่ามีหน้าซำคิตกลโกหกเมื่อจะพนันชนนคนไก่เล่นปลากัดกอบด้วยอุบายล่อลวงพุดจาลักลอบใส่เกลือใส่น้ำมันว่านยาเบื่อเมา พวกชนไก่เอามีตผูกแอบเท่าให้ชนถึงสิ้นชีวิต บางที่ผ้าศิรัชะไก่ใช้โลหิตเย็บตาถ่วงหูให้สู้ชนจนถึงตายหมายแต่จะเอาชนะหามิหิริโอดัปะสตุ้งกลัวอายบาปไม่ กลับดีใจโดยโลกได้ทรัพย์มาก อวดบุตรภรรยาคณาญาติเลี้ยงชีวิตเป็นอนาประโยชน์มิได้เกรงพระราชอาญาทุกข์โทษฝ่ายพุทธจักรอาณาจักร บางพวกก็ซุกซ่อนพระสงฆ์สามเณรเลี้ยงปลาเล่นปลาพาให้เสียศรัทธากิจวัตรกำเรบใจ มิได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมอันเป็นอายุศม์พระพุทธศาสนา จะให้ศีลสิกขาเสร้างหมองต้องครุกาบัดอันใหญ่จำพวกนี้ดับจิตต์แล้วไปตกในมหานรก นายนิริบาลลงทัณฑ์กรรมกระทำโทษทนทุกข์เวทนาโดยสาหัสชำนาน ครั้นพ้นจากนรกแล้วก็มาบังเกิดเป็นเปรตถือตรบอง

¹²¹ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4 (พระนคร: เดลิเมิร์, 2478), หน้า 32-34.

เหล็กถูกเป็นเปลวไฟถ้อยที่ถ้อยตีกันเป็นนิจ เพราะเศษผลที่ตนชนนคนโก่เล่นปลา กัดให้ผิดพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ แลมิได้เห็นโทษภายในอนาคต ประจุบัน เหตุตั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกอบด้วยพระมหากษัตริย์ตั้ง พระทัยที่จะให้พวกอนาประชาราษฎรแลข้าพหลอองธุลีพระบาทละความชั่วให้รู้หา ตัวเสียละพยศอันร้าย พระราชฤทัยหมายจะให้ถือสัตย์รักษาศีลบำเพ็ญทานทำการ กุศลจะได้นำตนไปสู่สถานติภูมิภายในหน้า...”¹²²

เมื่อพิจารณาจากกฎหมายทั้ง 2 ฉบับนี้ จะเห็นว่ามีเนื้อหาที่อ้างอิงถึงผลของการละเมิด กฎหมายที่ต้องได้รับทั้งทางโลกและการไปเกิดในอบายภูมิตามแนวคิดพุทธศาสนา ทั้งยังแสดงให้เห็น ว่าพระสงฆ์ส่วนหนึ่งในเวลานั้นประพฤติตนไม่เหมาะสมเข้ามาเกี่ยวข้องกับอบายมุข ซึ่ง พระมหากษัตริย์ผู้บำรุงรักษาพุทธศาสนาและเป็นผู้มำบำเพ็ญบารมีบนโลกมนุษย์เพื่อประโยชน์ในการ สงเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย สร้างสมพระบารมีเพื่อการตรัสรู้ในอนาคต จึงทรงมีหน้าที่เข้ามาจัดการแก้ไข อย่างไม่รู้ก็ตามแม้ว่าจะมีการออกกฎหมายกวดขันพระสงฆ์สามเณร แต่ใน พ.ศ. 2359 เกิดกรณี พระราชาคณะต้องอธิกรณ์และมีการทิ้งหนังสือหรือบัตรสนเท่ห์ตามมา

“...ครั้นมาถึงเดือนสิบสองมีโจทฟ้องพระพุทโฆษาจารย์บุญสี วัดมหาธาตุ พระญาณสมโพธิเดิมวัดนากกลาง พระมงคลเทพจินวัดนำพระเมรุกรุงเก่า ว่ากระทำ เมณูปาราชิกจนมีบุตรเดิบโตหลายคน โปรตให้กรมหมื่นรักษรรณเรศร กรมหมื่น เจษฎาบดินทร์ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์เปนตราการชำระพิจารณาได้ความจริง ให้ลง พระราชาอาญาส่งไปจำไว้ ณ คุณ ครั้นนั้นกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ซึ่งเปนสหายนายสีพระ พุทโฆษาจารย์ไม่เห็นด้วย ก็ทิ้งหนังสือเปนคำโคลงอวยบเข้าต่อตราการ กระทบกระทั่งถึงพระเจ้าแผ่นดินด้วย...”¹²³

ทำให้กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ถูกสำเร็จโทษจากการทิ้งหนังสือนั้น และหลังจากนั้นไม่นานก็มี กรณีพระองค์เจ้ากระษัตริย์ถูกสำเร็จโทษจากเรื่องทิ้งหนังสือเช่นกัน การทิ้งหนังสือเป็นสิ่งที่ปรากฏ บ่อยครั้งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตั้งแต่วันที่ขึ้นเสวยราชสมบัติก็มีกรณีกรม ขุนกษัตราธิบดีที่กาคาบหนังสือมาทิ้งไว้ ทำให้เห็นว่าทรงมีเรื่องที่ต้องชำระจากการทิ้งหนังสือมากกว่า

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 35-37.

¹²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับ ตัวเขียน, หน้า 62.

รัชกาลก่อนๆ “...ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งนั้นไม่โปรดความ อียบเข้า ถ้าผู้ใดฟ้องหา กันด้วยอียบเข้าแล้วชำระเปนสัจควรตายก็ตาย ควรจะจำคุกก็จำคุก...”¹²⁴ การทิ้งหนังสือที่มีจำนวนมากในรัชสมัยนี้แสดงให้เห็นถึงปัญหาความไม่มั่นคงทางการเมืองภายในชนชั้นปกครอง และน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยต้องทรงสร้าง ความมั่นคงทางการเมือง แสดงพระราชอำนาจ พระบารมี ซึ่งการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาก็เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างพระราชอำนาจ

แม้มีการออกกฎหมายพระสงฆ์และกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ตั้งแต่ต้นรัชกาล แต่ก็ยังปรากฏปัญหาพระสงฆ์ประพฤติตนไม่เหมาะสม ถึงขั้นต้องอธิกรณ์ปาราชิกในพระราชอาณา หลายครั้ง ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยต้องทรงจัดระเบียบคณะสงฆ์ด้วยการออกกฎหมายประกาศให้พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เจ้าอธิการกวัดชั้นพระสงฆ์สามเณรและยังทรงอาราธนาให้ สมเด็จพระสังฆราช(มี) และสมเด็จพระวันรัตน์(อาจ) แต่งตำราทางพุทธศาสนาเพื่อใช้สั่งสอนพระสงฆ์ ในเรื่องการปฏิบัติตนให้ถูกต้องเมื่อ พ.ศ. 2359 ชื่อว่า “โอวาทานุสาสนี” มีความตอนหนึ่งอธิบาย สาเหตุของการแต่งตำราว่า

“...ด้วยภิกษุสามเณรทุกวันนี้อันเกิดกำเริบกระทำอนาจาร เปนการหยาบเข้า ลามกมลทินในพระพุทธศาสนาเปนอันมากกว่ามากยิ่งนัก ทั้งนี้เพราะเหตุว่ามิได้ ศึกษาให้รู้ลักษณะพระจตุปารีสุทธศีล 4 ประการ แต่สำนักแห่งพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ฝ่ายพระอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้ให้อุปสมบทบรรพชานั้นเล่า ครั้นแล้วก็มักปล่อยให้ไปแต่ ลำพังอำเภอใจ มิได้กำชับให้มีผู้มารับเอาภาระช่วยสั่งสอนแทนตัว ก็พากันเสื่อมาจากวัดตะปฏิบัติ ทั้งอุปัชฌาย์อาจารย์และศิษย์ทั้งปวงเปนอย่างนี้โดยมาก ฝ่ายศิษย์ที่ ไปจากสำนักแห่งอุปัชฌาย์อาจารย์นั้นเล่า ก็เที่ยวอยู่ตามลำพังตนหาผู้ใหญ่จะบังคับ บัญชาให้อยู่ในอำนาจโอวาท ให้ปฏิบัติโดยสมณะสาธูปได้ก็มิรู้จักที่หนักที่เบาใน ระหว่างสิกขาบทน้อยใหญ่ โดยที่สุแต่พระไตรสรณาคมนั้นก็หารู้จักไม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงเห็นดังนี้ว่าปฏิสขาโย และอัสซ มยา ก็ว่าผิดบ้างถูกบ้าง ดูอาการประหนึ่งว่าไม่ได้ ปัจจุบันเวลานั้นเสียโดยมาก อนึ่งกิจที่จะพินทุอริฐานบาตรและจีวรเล่าก็หาเข้าใจไม่ ก็มีแต่จะฝ่าฝืนพระพุทธรัจกรย่ำยีสิกขาบทให้ต้องอาบัติใหญ่น้อยทุกวันไป ดูอาการ เสมือนกระปือตาบอดเที่ยวอยู่ในป่าไม่รู้จักที่ซึ่งฎที่เตียนเปนอาทิ ไม่เอื้อเพื่ออย่าเียงพระ พุทธรัจกรอาณาจักร คบกันกระทำทุจริตพาราชิพต่างๆ ให้เปนอันตรายเศร้ามองใน

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

พระพุทธศาสนาโดยมาก จึงให้มีโอวาทประกาศกำชับให้ไว้แก่พระราชาคณะ
ฐานานุกรมฝ่ายคามวาสีอรัญวาสี และเจ้าอธิการแขวงจังหวัดเมืองเอกโทตรีจัตวา
ปากใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง ว่าแต่นี้สืบไปเมื่อเบื่องนำให้พระราชาคณะฐานานุกรมผู้ใหญ่
ผู้น้อยและเจ้าอธิการทั้งปวง ตั้งใจเคารพพระพุทธศาสนา อุสสาหะสั่งสอนภิกษุและ
สามเณรให้ตั้งอยู่ในพระจตุปาริสุทธิศีล...”¹²⁵

เนื้อหาในโอวาทานุสาสนีได้สั่งสอนการปฏิบัติตนของผู้เป็นอุปัชฌาย์ การปฏิบัติตนให้
เรียบร้อยของสงฆ์ ให้หลักการอ่านเขียนอักษรวิธภาษาบาลี การตั้งอยู่ในพระธรรมคำสั่งสอนข้อปฏิบัติ
ต่างๆ และห้ามพระสงฆ์สามเณรศึกษาเตียรฉานวิชา

“...คือเรียนคัมภีร์ทำนายองค์ใหญ่น้อย และทำนายอสณีबाट ทำนายสุบิน
ทำนายฝ่าหนูกัด และเรียนวิธีบูชาไฟ และเรียนดูให้ตั้งที่บ้านเรือนไร่นาเปนอาทิกิติ
และเรียนมนต์เรียกงู ปัดงูพิษ จะเข็บ แมลงป่องเปนอาทิกิติ และเรียนทายลักษณะ
หญิงบุรุษ และกุมารกุมารีและทาสทาสี และลักษณะช้างม้าโคกระบือแพะแกะเปน
อาทิกิติ และให้ฤกษ์ยามตราและทำนายการแพ้ชนะในสงครามเปนอาทิกิติ และ
ทำนายจันตคาหะสุริยคาหะนักษัตรตตะคาหะ และทำนายทิศขุนมัว ทำนายแผ่นดินไหว
ทำนายเสียงฟ้าและทำนายกาลอันฝนตกดี และตกบมิตีก็ดี กาลอันเข้าจะถูกจะแพง
ความกระเซมจะบังเกิด ภัยจะบังเกิดจะบังเกิดโรคและหาโรคมิได้ และเรียนให้ฤกษ์
การอวาหมงคลและวิวาหมงคล และการสมัคกันและการพรากจากกัน และเรียน
ฤกษ์อันทางหนีและให้กูหนี่ และเรียนวิชากระทำให้รักจำเริญใจและกระทำให้เกิดสิริ
และกระทำให้เสียสิริ และรักษาครรรค์และเรียนมนต์น้ำเพลิงออกจากปากและเรียก
สิริเข้าสู่กาย และเรียนมนต์กลับจิตและเป็นหมอดูให้ตั้งเรือนในที่อันบมิได้กระทำแต่
ก่อน และกระทำบวงสรวงเทพยดาและยังผู้อื่นให้ล้างหน้า ให้อาบน้ำชำระกาย เปน
วิธีสะเดาะเคราะห์เปนอาทิดังนี้ ล้วนเปนติรัจฉานวิชาทั้งสิ้น...”¹²⁶

การออกหนังสือโอวาทานุสาสนีในแง่หนึ่งคือการแสดงพระราชศรัทธาที่จะบำรุงพุทธศาสนา
ให้บริสุทธิ์ ให้พระสงฆ์สามเณรรู้จักปฏิบัติตนให้ถูกต้อง แต่ในอีกมุมหนึ่งการออกหนังสือในลักษณะ
ตำราสั่งสอนและบังคับใช้ทั่วราชอาณาจักรนี้ คือการรวมศูนย์อำนาจการปกครองสงฆ์ การเล่าเรียน

¹²⁵ สมเด็จพระสังฆราช(มี) และสมเด็จพระวันรัตน์(อาจ), โอวาทานุสาสนี (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2457), หน้า 2-4.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11-13.

ของสงฆ์ เป็นการควบคุมพระสงฆ์โดยส่วนกลางอย่างเป็นระบบเพิ่มจากในรัชกาลก่อน เป็นการควบคุมพระสงฆ์ให้อยู่ในแนวทางที่รัฐกำหนดและสนับสนุน เพื่อแก้ปัญหาที่บุคคลจำนวนหนึ่งอาศัยความเชื่อทางศาสนาที่มีความหลากหลายตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ ก่อความไม่สงบทำทลายอำนาจรัฐในเวลานั้น อย่างกรณีผู้มีบุญที่ช่องเสมผู้คนที่แขวงเมืองสระบุรี¹²⁷ ซึ่งเป็นเหตุผลนำไปสู่การควบคุมการเรียนการสอนพุทธศาสนาอย่างหนังสือโอวาทานุศาสนีและตรวจตราภิกษุสงฆ์ในที่ต่างๆ¹²⁸ ทั้งนี้นอกจากการออกหนังสือโอวาทานุศาสนีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังทรงตราพระราชกำหนดกฎหมายเกี่ยวกับสงฆ์อีกฉบับหนึ่ง คือการประกาศตั้งพระบอกระกรรณฐานในกรุงและหัวเมือง จ.ศ. 1183 หรือ พ.ศ. 2364

“...ทรงพระราชอนุสรณ์คำนึงถึงครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงพระราชศรัทธาสั่งคายนายพระไตรปิฎก ฝ่ายคณฤชระที่คลาดเคลื่อนเพี้ยนผิด ก็ถูกต้องตามพระบาลี พระสงฆ์สามเณรได้เล่าเรียนบำรุงพระศาสนาสืบมา แต่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ พระสงฆ์สามเณรหารวาสปฏิบัติวิปัสสนาต่างๆ ตามคติอาจารย์ไม่ต้องด้วยพระบาลีเป็นอันมาก ทรงพระราชศรัทธาบำรุงพระศาสนาให้ถาวรทั้งฝ่ายคณฤชระและวิปัสสนาธุระ เป็นพระราชอาณัติสงฆ์ปลงพระทัยหวังตั้งประทีปแก้วส่องสว่างทางสวรรค์นิพพาน จึงมีพระราชโองการมาณพระบัณฑิตสุรสิงหนาดำรัสสั่งพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นรักรณเรศ อารชนาสมเด็จพะสังฆราชราชาคณะถนาคณานุกรมเจ้าอธิการ ฌ พระอารามหลวงและอารามนอกกรุงในกรุง ที่มีศรัทธาบำเพ็ญพระสัมณะวิปัสสนากำมฐานถูกต้องสมควรด้วยพุทโธวาทาศูศาสนา ทรงอังคาสสังฆภัตตาทานถวายเครื่องเสนาสนะบาตรไตรจีวร กลดบริขารสมควรแก่สมณะอรหันตวิสัย ตั้งแต่งไปเป็นอาจารย์บอกพระกัมมัฏฐาน แก่พระสงฆ์สามเณรหารวาสปะชาวชีผู้มีศรัทธาให้ถูกต้องตามคลองพระพุทธานุญาต ทรงพระราชศรัทธาทั้งนี้หมายพระเหตุตั้งหวังพระสรรเพชญ์โพธิญาณสิริ...”¹²⁹

¹²⁷ หอสมุดแห่งชาติ, “กฎหมายรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178 เลขที่ 1003 เรื่องห้ามมิให้อณาประชาราษฎร์และพระสงฆ์สามเณรเชื่อถือตำราซึ่งอ้ายอิน อ้ายมี อ้ายอยู่ ไปเที่ยวประกาศว่าตนเป็นผู้มีบุญ ตู๋ 108 ชั้น 1/3 มัดที่ 70,” (กระดาศษา)

¹²⁸ หอสมุดแห่งชาติ, “กฎหมายรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176 เลขที่ 566 เรื่องให้เจ้าคณะใหญ่ส่งรายชื่อพระภิกษุสามเณรในแขวงกรุงเทพฯและใกล้เคียง ตู๋ 108 ชั้น 1/3 มัดที่ 70,” (สมุดไทย)

¹²⁹ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1183 เลขที่ 7 รายชื่อพระสงฆ์บอกระกรรณฐานในกรุงและหัวเมือง,” (สมุดไทย)

ทั้งนี้มีการตั้งพระอาจารย์ฝ่ายวิปัสสนาในกรุงเทพฯ 33 รูป ฝ่ายเหนือ 21 รูป ฝ่ายใต้ 23 รูป รวม 76 รูป

การออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ที่แสดงถึงอำนาจการควบคุมสงฆ์จากส่วนกลาง ที่ควบคุมทั้งการสั่งสอนในเรื่องคันถธุระและวิปัสสนาธุระ น่าจะเกิดจากความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์ต้องตรากฎหมายเพื่อควบคุมสงฆ์อย่างต่อเนื่อง เพราะมีเหตุการณ์ที่นำมาซึ่งความมัวหมองในพุทธศาสนาอย่างกรณีพระชันผู้ใหญ่ประพัตติคนไม่ถูกต้อง ทั้งในช่วงต้นรัชกาลและในช่วงกลางรัชกาลเป็นต้นมา อย่างใน จ.ศ. 1182 หรือ พ.ศ.2365 ก็มีกรณีพระวันรัต(จาด) ต้องอธิกรณ์ว่า “...ถอใจลูกกล้าเล่นของที่ลับพวกศิษย์ที่รุ่นหนุ่มสวยๆ โปรดให้ตระลาการชำระได้ความจริง แต่เพียงนั้นไม่ถึงปาราชิก ทรงเห็นว่ามัวหมองอยู่ให้ถอดเสียจากที่พระวันรัต ให้เนรเทศเสียจากวัดมหาธาตุ...”¹³⁰ และกรณีผู้ที่อ้างตัวว่าเป็นผู้มีบุญตั้งตัวเป็นใหญ่ โดยอ้างอิงถึงพระศรีอารีย์ อย่างกรณีอ้ายสาเกียดโง้ง เมื่อ จ.ศ. 1181 หรือ พ.ศ. 2362 ที่อ้ายสาเกียดโง้งตั้งตัวเป็นผู้มีบุญก่อกมลจลที่เมืองจำปาศักดิ์ จึงรับสั่งให้เจ้าเมืองนครราชสีมาและเจ้าอนุวงศ์ เมืองเวียงจันทน์ ไปปราบจับตัวมากรุงเทพฯ¹³¹ ซึ่งกรณีการตั้งตัวเป็นผู้มีบุญทั้งอ้ายสาเกียดโง้งและกรณีการตั้งตัวเป็นผู้มีบุญที่สระบุรี แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บ้านเมืองยังไม่มั่นคงนัก พุทธศาสนาถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการทำทลายอำนาจพระมหากษัตริย์ได้ ดังนั้นเพื่อการสร้างความมั่นคงทางอำนาจการปกครองของราชวงศ์จักรี พระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพมหานครจึงจำเป็นต้องควบคุมคณะสงฆ์ให้อยู่ในแนวทางที่กำหนดผ่านการจัดระเบียบสังคมและกฎเกณฑ์ทางศาสนา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงใช้การออกกฎหมายและระเบียบต่างๆ เหมือนครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งแสดงถึงความสืบเนื่องของแนวคิดที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก มีพระราชกรณียกิจบำรุงรักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ จึงเป็นความชอบธรรมที่จะทรงกวัดขັນวินัยพระสงฆ์สามเณรและใช้พระราชอำนาจทางโลกมาบังคับควบคุมให้พระสงฆ์สามเณรปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ทั้งนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีความพยายามที่จะเข้ามาควบคุมคณะสงฆ์ในลักษณะรวมศูนย์อำนาจมากขึ้น จากการออกหนังสือที่ใช้สั่งสอนพระสงฆ์ให้เป็นแบบแผนเดียวกัน การกำหนดแนวทางการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานโดยพระสงฆ์ที่ได้รับการรับรองจากส่วนกลาง การควบคุมคณะสงฆ์ให้อยู่ในแนวทางที่กำหนดนี้เป็นความจำเป็นทางสังคมในสมัยนั้น ในแง่หนึ่งเพื่อควบคุมความประพฤติที่หย่อนยานของพระสงฆ์แต่ในอีกแง่หนึ่งเป็น

¹³⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 88.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

การควบคุมหรือลดบทบาทกลุ่มอำนาจที่อาจใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือต่อต้านอำนาจรัฐจากการที่มีผู้ที่อ้างตนเป็นผู้มีบุญ ซึ่งส่งผลกระทบต่อพระราชอำนาจ พระบารมีของพระมหากษัตริย์ ที่ต้องแสดงพระองค์เป็นผู้ที่มีบุญบารมีมากที่สุดและเป็นผู้รักษาพุทธศาสนา จะปล่อยให้พุทธศาสนาเสื่อมทรุดหรือปล่อยให้ผู้มีบุญอื่นใดมาทำลายพระองค์ไม่ได้ บ้านเมืองที่ศาสนาเสื่อมโทรมและมีผู้ตั้งตัวเป็นใหญ่มาแข่งกับพระมหากษัตริย์ย่อมทำให้พระมหากษัตริย์ไม่ได้รับความเชื่อถือและอาจกลายเป็นผู้หมดบุญ ไม่มีความชอบธรรมในตำแหน่งอีกต่อไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้แสดงฐานะทางธรรมว่าทรงเหนือกว่าคณะสงฆ์ เช่นเดียวกับพระราชบิดา ทรงกวัดขันคณะสงฆ์ ออกกฎระเบียบบังคับคณะสงฆ์ให้อยู่ในพระธรรมวินัย ภายใต้แนวคิดพระมหากษัตริย์เป็นผู้รักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์และรุ่งเรือง ในการให้ออกหนังสือสั่งสอนพระสงฆ์และการควบคุมการนั่งวิปัสสนากรรมฐาน จะเห็นว่าทรงอาราธนาพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ดำเนินการสั่งสอนคณะสงฆ์เอง พระองค์ทรงเป็นเพียงผู้อุปถัมภ์ พระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับการควบคุมคณะสงฆ์ผ่านกฎระเบียบต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แม้จะยังคงสืบเนื่องจากรัชกาลก่อน แต่มีลักษณะที่ควบคุมและรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมากยิ่งขึ้นเพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีในช่วงต้น

3.2.3 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ธรรมราชาเหนือราชาทั้งหลาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประกอบพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาเพื่อแสดงพระราชอำนาจ พระบารมี ในสองลักษณะคือผ่านการประกอบพิธีกรรมและการจัดระเบียบคณะสงฆ์โดยการออกกฎระเบียบ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดแนวคิดจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชบิดา ในเรื่องการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านพิธีกรรมต่างๆ ที่ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาตามอย่างประเพณีที่พระราชบิดาทรงเคยปฏิบัติมาตามจารีต ต่อมาทรงเพิ่มการบำเพ็ญพระราชกุศลหรือการประกอบพิธีกรรมที่พิเศษ เมื่อปรากฏว่าเกิดเหตุการณ์ที่กระทบกระเทือนถึงพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ ทำให้ต้องทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาเพิ่มเติมไปจากรัชกาลก่อน เพื่อชดเชยหรือเสริมสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีและแสดงว่าทรงเป็นผู้มีบุญบารมีสมควรสืบทอดเป็นพระมหากษัตริย์ โดยหลังจากการเสียดิถีพลในเมืองเขมรให้แก่เวียดนามเป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ การเกิดโรคระบาดครั้งใหญ่ก็มีการประกอบพิธีอาถรรพ์วิเศษ และตามมาด้วยการสังคายนาบทธวคมนตรี ซึ่งการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้สามารถพิจารณาได้ว่าเป็นการสร้างเสริมพระราชอำนาจ พระบารมีให้แก่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การได้มาซึ่งพระพุทธรูปขุขันธ์ การสังคายนาบทธวคมนตรีเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระบารมีไม่แตกต่างจากพระราชบิดาที่ได้

พระแก้วมรกตและได้อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังทรงเสริมสร้างพระบารมีพิเศษกว่าพระราชบิดา คือทรงเสริมสร้างพระบารมีให้สูงเด่นเหนือกว่ากษัตริย์ที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่อยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียง เช่น หลังจากปรากฏข่าวความวุ่นวายของพุทธศาสนาในพม่า ได้มีการส่งสมณทูตไปลังกาเป็นการแสดงให้เห็นถึงสถานะการเป็นพระมหากษัตริย์ที่เป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่ได้รับการยอมรับจากลังกาที่เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาแบบเถรวาท และทรงริเริ่มให้ประกอบพระราชพิธีวิสาขบูชา ทำให้พระองค์แสดงถึงพระบารมีเทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์ของลังกาที่เป็นพุทธศาสนูปถัมภกในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา

ประเด็นการจัดระเบียบคณะสงฆ์และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก มีฐานะเป็นรองเพียงพระรัตนตรัย ยกย่องพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุดของสังคม ไม่มีการแสดงพระราชอำนาจทางธรรมให้เห็นว่าทรงอยู่เหนือกว่าคณะสงฆ์ แต่มีการใช้พระราชอำนาจทางโลกมาควบคุมพระสงฆ์ โดยออกกฎหมายเพื่อกวดขันพระวินัย ออกตำราสั่งสอนพระสงฆ์อย่างโอวาทานุสาสนี ออกกฎระเบียบว่าด้วยการสอนวิชาวิปัสสนากรรมฐาน แสดงถึงความสับสนเนื่องในการควบคุมพระสงฆ์ต่อเนื่องจากรัชกาลก่อน ทั้งนี้ แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงขึ้นครองราชสมบัติด้วยความเรียบร้อยและเป็นการสืบสันตติวงศ์โดยไม่เกิดสงครามกลางเมือง แต่การอ้างตนเป็นผู้วิเศษ ผู้มีบุญโดยใช้คติความเชื่อทางพุทธศาสนาก็ยังปรากฏอยู่ จึงมีความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์จะต้องควบคุมคณะสงฆ์ รวมทั้งหลักธรรมคำสอนให้อยู่ภายในกรอบที่กำหนด เพื่อไม่ให้มีการใช้ความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือทำลายอำนาจของรัฐ ก่อปรกับภาพลักษณ์ของพระภิกษุบางส่วนที่ประพฤติตนนอกรีต พระราชาคณะต้องอธิกรณ์เป็นระยะ ทำให้พุทธศาสนาดูมัวหมองอันจะเป็นเหตุสะท้อนถึงความเสื่อมของบ้านเมืองได้เช่นกัน พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงใช้พระราชอำนาจทางโลกในการควบคุมคณะสงฆ์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงสภาพของบ้านเมืองที่รุ่งเรือง มีพุทธศาสนาที่ได้รับการอุปถัมภ์ให้บริสุทธิ์ ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างพระบุญญาบารมีของพระองค์ในฐานะพุทธศาสนูปถัมภก

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นและความสับสนของแนวคิดเชิดชูพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุด พระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีฐานะรองมาจากพระรัตนตรัย โดยพระมหากษัตริย์ทรงวางพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก มีหน้าที่บำรุงรักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงใช้พระราชอำนาจทางโลกเข้าควบคุมคณะสงฆ์ผ่านการตรากฎหมายต่างๆ เพื่อให้อยู่ในแนวทางที่รัฐกำหนด โดยพระมหากษัตริย์ทรงระมัดระวังที่จะไม่แสดงบารมีทางธรรมว่าทรงเหนือกว่าคณะสงฆ์ แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงแสดงพระราชฐานะว่าเป็นประหนึ่งพระโพธิสัตว์ นอกจากแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านการออกกฎหมาย กฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์แล้ว ทั้งสองรัชกาลยังทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านรูปแบบพิธีกรรม

ต่างๆ ทางพุทธศาสนา เพื่อสร้างเสริมสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญบารมี เป็นพุทธศาสนูปถัมภก เทียบเคียงพระบารมีได้กับพระมหากษัตริย์ในอดีตที่ปรากฏในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ซึ่งการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านพิธีกรรมต่างๆ นี้ จะเห็นได้ว่ามีสาเหตุและปัจจัยที่แตกต่างกันในแต่ละรัชกาล ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแสดงมีพระชาติกำเนิดจากสามัญชน ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประสบกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่กระทบกระเทือนต่อพระราชอำนาจ พระบารมี ทั้งนี้ การแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาด้วยการตรากฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์และการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏอย่างชัดเจนในสองรัชกาลแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พบว่าในรัชกาลต่อมากลับไม่ทรงเน้นแต่อย่างใด แต่กลับปรากฏการก่อสร้างพุทธศาสนสถานและพุทธศาสนวัตถุจำนวนมากอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งมีลักษณะบางประการที่แตกต่างออกไปจากรูปแบบจารีตประเพณีเดิมของไทย

บทที่ 4

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคสมัยที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจ บ้านเมืองและสังคมมีความสงบสุข ภัยจากสงครามกับพม่าที่เป็นปัญหามาตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาลดน้อยลง และด้วยสภาพสังคมที่สงบและมีความเจริญทางการค้าจึงนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนา โดยเฉพาะการก่อสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับรัชกาลก่อนพบว่ามีจำนวนมากเป็นพิเศษ จากการศึกษาที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ผ่านมา เน้นประเด็นที่ว่า การสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ จำนวนมากและหลายแห่งเป็นของแปลกใหม่ ไม่เคยสร้างมาก่อนในประเทศไทย ซึ่งล้วนมาจากพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพุทธศาสนา โดยพิจารณาว่าการสร้าง ศาสนสถาน ศาสนวัตถุของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงถึงพระราชศรัทธา ซึ่งสะท้อนถึงยุคสมัยที่บ้านเมืองรุ่งเรืองและเป็นการอุปถัมภ์ส่งเสริมฝีมือช่างศิลปะ¹ บัณฑิต ลิวชัยชาญ ซึ่งศึกษาถึงบทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการวางรากฐานทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมไทย ในยุคสมัยที่บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นสมัยใหม่ โดยกล่าวถึงการสร้างวัดและปฏิสังขรณ์วัดในรัชสมัยว่ามาจากพระราชศรัทธาในพุทธศาสนา ประกอบกับวัดที่สร้างมาแต่ต้นกรุงชำรุดทรุดโทรมลงจึงจำเป็นต้องมีการปฏิสังขรณ์ เมื่อพระมหากษัตริย์มีพระราชศรัทธาสร้างและปฏิสังขรณ์วัดจำนวนมาก ทำให้เจ้านาย ขุนนางและคหบดีเกิดความนิยมในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด ซึ่งหลายแห่งทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวง ทำให้การสร้างวัดเป็นที่นิยมในเวลานั้น นอกจากนี้การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดยังเป็นผลจากสภาพเศรษฐกิจที่มั่งคั่งจากการเติบโตทางการค้า บัณฑิตเสนอว่าพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างการส่งเสริมการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมและการจัดทำตำราทางพุทธศาสนาต่างๆ ตามวัด ก็เพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้เรื่องราวขององค์ความรู้แบบไทย ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการเข้ามาของศาสนาคริสต์ ทำให้เกิดความจำเป็นในการส่งเสริมพุทธศาสนา²

การเกิดสถาปัตยกรรมพระราชานิยมซึ่งประยุกต์ศิลปกรรมจีนมาผสมผสานที่เรียกกันภายหลังว่าแบบพระราชานิยมเป็นพระราชดำรินี้ นักประวัติศาสตร์ศิลปะกล่าวว่าแสดงถึงพระอัจฉริยภาพในทาง

¹ Walter F. Vella, *Siam Under Rama III* (New York: Locust Valley, 1957), p. 46-48 และ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2554), หน้า 146-148.

² บัณฑิต ลิวชัยชาญ, *ภัยฝรั่งเศสสมัยพระนั่งเกล้าฯ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), หน้า 129-137.

ศิลปสถาปัตยกรรม ที่ทรงสร้างวัดด้วยวัตถุที่คงทนถาวรกว่ารูปแบบเดิมตามแบบสถาปัตยกรรม ประเพณีนิยม เช่น ในงานวิจัยของศักดิ์ชัย สายสิงห์ เสนอว่าในรัชสมัยนี้มีการก่อสร้างสถาปัตยกรรม และประติมากรรมทางพุทธศาสนาจำนวนมาก ที่มาจากพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีทั้งการสืบทอดรูปแบบศิลปกรรมประเพณีนิยมและการสร้างศิลปกรรมอย่างใหม่ อย่างการสร้าง “วัดนอกอย่าง” หรือแบบพระราชนิยม ในส่วนของวัตถุสถานทรงมีแนวพระราชดำริ และคตินิยมที่แสดงถึงการให้วัดเป็นศูนย์กลางจักรวาล ทั้งยังนำคติลังกามาใช้ในการสร้างวัตถุสถาน ที่แปลกใหม่ในสยามอย่างโลหะปราสาท หรือทรงคิดสร้างวัตถุสถานแบบใหม่เพื่อแสดงพระราชศรัทธา อย่างพระปรางค์ 8 องค์ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือเรือสำเภาที่วัดยานนาวา นอกจากนี้ยังทรง บูรณะวัดพระเชตุพนฯ ให้เป็นเป็นศูนย์กลางการศึกษา ในส่วนของประติมากรรม การสร้าง พระพุทธรูปทรงเครื่องต่างๆ ก็เพื่ออุทิศพระราชกุศลถวายพระบรมราชบุพการี ส่วนการสร้าง พระพุทธรูปขนาดใหญ่ก็เพื่อแสดงถึงความรุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองศิริมัยปลายกรุงศรีอยุธยา การสร้างสถูปมหาสถานและพระพุทธรูปปางต่างๆ ก็เพื่อให้เกิดการเรียนรู้พุทธประวัติที่แสดงออกใน งานประติมากรรมอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งศักดิ์ชัย สรุปไว้ว่า

“...ในรัชสมัยนี้ได้มีคตินิยมและแนวพระราชดำริที่เกิดขึ้นในการสถาปนาวัตถุ สถานหลายประการ ได้แก่การสถาปนาวัดเพื่อให้เป็นศูนย์กลางจักรวาล(สวรรค์ชั้น ดาวดึงส์ของพระอินทร์) การย้อนกลับไปนำคตินิยมจากลังกา ได้แก่การสร้างโลหะ ปราสาท วัดราชันต์ดารามฯ และการสร้างสถูปมหาสถาน วัดสุทัศนเทพวรารามฯ แนว พระราชดำริในการอนุรักษ์และการปรับเปลี่ยนรูปแบบได้แก่การสร้างเรือสำเภา วัด ยานนาวาฯ เป็นต้น การใช้วัดเป็นศูนย์กลางทางการศึกษา การอนุรักษ์และแหล่ง เรียนรู้ เช่นจารึกตำราต่างๆ ที่วัดราชโอรสารามฯ และวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ เป็นต้น ในส่วนของงานประติมากรรม ได้มีแนวพระราชศรัทธาในการสถาปนาได้แก่ คติเกี่ยวกับพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราช คติเกี่ยวกับความเป็น พระพุทธเจ้าอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่นการสร้างพระพุทธรูปประธานขนาดใหญ่ ภายในพระอุโบสถ ที่มีการยกฐานสูงและการสร้างเรื่องราวที่เป็นงานประดับตกแต่งที่ สอดคล้องกัน การสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ให้เหมือนกับครั้งบ้านเมืองยังดีในสมัย กรุงศรีอยุธยา เช่นพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก วัดกัลยาณมิตรฯ...”³

³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, รายงานการวิจัยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชศรัทธาปณิธานในการ สถาปนาวัตถุสถานในพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), หน้า ๙.

ในส่วนของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ศักดิ์ชัยให้ความเห็นว่า

“...ไม่ปรากฏหลักฐานการกล่าวถึงคติการสร้างอย่างชัดเจน จึงไม่ทราบว่าจะทรงสร้างขึ้นในความหมายใดเป็นหลัก อย่างไรก็ตามอาจพิจารณาและวิเคราะห์แนวความคิดในการสร้างแยกได้หลายระดับ ได้แก่คติเรื่องมหาชมพูดิสูตร รูปแบบศิลปกรรมที่มีการสืบต่อกันมาหรือด้านการประดับตกแต่งพระพุทธรูปเพื่อให้เกิดความงามทางศิลปะ และประการสุดท้ายที่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อการพระราชอุทิศถวายบรรพมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์...”⁴

ศักดิ์ชัยให้น้ำหนักกับประเด็นสุดท้ายมากกว่าประเด็นอื่น เพราะมีเอกสารกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเคยสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอุทิศให้สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกคือพระพุทธจุลจักร และสร้างพระพุทธรูปพระรัตนตรัยเป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระองค์ “...ด้วยเหตุนี้เองการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างจักรพรรดิในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นวัตถุประสงค์ประการสำคัญที่สุดในการสร้างอันเป็นพระราชศรัทธาในการอุทิศถวายทั้งบรรพมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และพระองค์ ทั้งสวรรคตหรือสิ้นพระชนม์แล้ว และยังมีพระชนม์ชีพอยู่...”⁵ ในส่วนของการสร้างวัตถุสถานที่แปลกใหม่อย่างโลหะปราสาท สัตตมหาสถานและเรือสำเภาวัดยานนาวา ศักดิ์ชัยเห็นว่าทรงมีพระราชดำริในการสร้างของแปลกใหม่โดยได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา

“...เหตุผลสำคัญของการก่อสร้างดั่งที่ระบุไว้คือพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างเจดีย์ประธานของวัดที่มีรูปแบบไม่เหมือนใคร ประกอบกับได้แรงบันดาลใจมาจากพุทธประวัติที่นางวิสาขาสร้างโลหะปราสาทถวายพระพุทธเจ้า และพระเจ้ากมุทธคามณีอภัยทรงสร้างขึ้นในศรีลังกา พระองค์จึงมีพระราชดำริให้สร้างโลหะปราสาทให้เหมือนกับในศรีลังกา ตามที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารเมืองลังกา...”⁶

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 214.

อย่างไรก็ตามการศึกษาวัตถุสถานและประติมากรรมที่สร้างขึ้นโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ศักดิ์ชัยมีความเห็นว่ามิใช่ข้อจำกัดอย่างหนึ่งคือ “...เพราะในส่วนของวัตถุประสงค์หรือแนวพระราชดำริของพระองค์บางครั้งไม่มีการกล่าวถึงไว้ตรงๆ ต้องใช้การวิเคราะห์ความเป็นไปได้เป็นหลัก...”⁷

จากการศึกษาตามแนวทางการวิเคราะห์ศิลปะและสถาปัตยกรรมของศักดิ์ชัยและจากงานศึกษาในแนวทางใกล้เคียงกัน อาทิ งานของสันติ วงจรูญลักษณ์ เรื่อง “ความสำคัญของพระพุทธรูปในด้านสังคมและการเมืองสมัยรัตนโกสินทร์” เสนอว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างและบูรณะพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงความเป็นธรรมิกราชของพระองค์ ทรงให้ความสำคัญกับการเชิญพระพุทธรูปสำคัญจากต่างแดนอันแสดงถึงพระราชอำนาจและบารมี รวมทั้งทรงให้ความสำคัญกับการแสดงสัญลักษณ์พระมหากษัตริย์ผ่านพระพุทธรูปด้วยการริเริ่มให้มีการหล่อพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา เพราะต้องมีการหล่อเป็นประจำทุกปี ในพิธีการหล่อต้องมีขั้นตอนต่างๆ ที่เป็นแบบแผนอันศักดิ์สิทธิ์มากมาย จึงเป็นการเน้นย้ำความสำคัญขององค์พระมหากษัตริย์ได้อย่างต่อเนื่อง⁸

งานศึกษาของปิยมาศ สุขพลับพลา เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: กรณีศึกษาวัดเทพธิดารามวรวิหาร วัดราชชนิตดารามวรวิหาร วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร” เสนอว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมในศาสนสถานที่มีลักษณะของความเป็นจีนมากขึ้น แสดงให้เห็นถึงการนำรูปแบบศิลปกรรมอื่นมาปรับใช้กับคติพุทธศาสนาของไทย ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงคติความเชื่อของจีนที่เข้ามาผสมกับพุทธศาสนาของไทย รวมทั้งแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองที่เจริญทางการค้ากับจีนด้วย⁹

ในงานศึกษาของอชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช เรื่อง “อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3” พบว่าการเกิดขึ้นของศิลปะจีนในจิตรกรรมแบบนอกอย่าง ที่ต่างจากแบบจารีตดั้งเดิมของไทยเป็นผลจากบรรยากาศของสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่มีความต้องการหลุดจากกรอบประเพณีสมัยอยุธยา รวมทั้งการเกิดขึ้นของมุมมองแบบสัจนิยมและเหตุผลนิยมมากขึ้น และเหตุผลอีกประการที่ทำให้เกิดความสนใจในศิลปะจีนนั้นมาจากภาพลักษณ์ของประเทศจีนในสายตาของชน

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 224.

⁸ สันติ วงจรูญลักษณ์, “ความสำคัญของพระพุทธรูปในด้านสังคมและการเมืองสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาพุทธศาสนศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 55, 60-61, 75-79 และ 81.

⁹ ปิยมาศ สุขพลับพลา, “การศึกษาเปรียบเทียบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: กรณีศึกษาวัดเทพธิดารามวรวิหาร วัดราชชนิตดารามวรวิหาร วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), หน้า 268-271.

ชั้นนำต้นรัตนโกสินทร์คือประเทศที่ยิ่งใหญ่ จึงทำให้คนไทยเกิดความสนใจวัฒนธรรมของชาติที่ใหญ่กว่า มากกว่าที่จะสนใจเปิดรับวัฒนธรรมชาติอื่นๆ ที่ชนชั้นนำไทยเห็นว่าเป็นชาติที่ต่ำต้อยกว่าตน¹⁰

จากตัวอย่างการศึกษาทางวิชาการข้างต้นจะเห็นว่าการศึกษาถึงการสร้างวัด สร้างพระพุทธรูป พุทธสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีกรอบแนวคิดทิศทางเดียวกันคือให้ความสำคัญกับพระราชศรัทธาส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ร่วมกับกรอบแนวคิดที่ว่ารัชสมัยนี้บ้านเมืองมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ทำให้มีการก่อสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุมากกว่าแผ่นดินก่อนๆ และผลจากการค้าที่เฟื่องฟูโดยเฉพาะการค้าขายกับจีน จึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับจีน ทำให้เกิดการก่อสร้างวัดที่มีอิทธิพลจีนเข้ามาผสมผสานมากขึ้น รวมทั้งเป็นการสร้างความสืบเนื่องในการสร้างบ้านเมืองให้รุ่งเรืองเหมือนครั้งบ้านเมืองดีสมัยกรุงศรีอยุธยา

“...เมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นแล้ว พระราชประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับความประสงค์ของชาวพระนครทั้งปวงย่อมมีอันหนึ่งอันเดียวกัน ในการที่จะพยายามทำนุบำรุงราชธานีใหม่ให้สมบูรณ์เหมือนพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นราชธานีมาแต่ก่อน แต่มีการมากมายหลายอย่างซึ่งจะให้สำเร็จในคราวเดียวหรือแม้แต่ในรัชกาลเดียวไม่ได้ จึงทรงสถาปนามาเป็นอย่างๆ ตามโอกาสและความจำเป็นที่เกิดขึ้น ... ถึงรัชกาลที่ 3 นับเวลาแต่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์มา 44 ปี วัตถุประสงค์ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ 1 จับชำระตุรุดโทรม ด้วยสรรพสัมภาระถึงอายุหมดกำลังลงหลายแห่ง มีกิจปฏิสังขรณ์ขึ้นนอกจากการก่อสร้างสิ่งซึ่งยังขาดอยู่เพิ่มเติมให้บริบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือเป็นพระราชกิจที่จะต้องบำเพ็ญทั้ง 2 สถาน...”¹¹

ซึ่งการพิจารณาในกรอบแนวคิดเหล่านี้ทำให้ละเอียดประเด็นสำคัญ โดยเฉพาะประเด็นทางการเมืองภายในราชสำนัก ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องแสดงพระราชอำนาจพระบารมีผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาส่งผลต่อการก่อสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุจำนวนมากในรัชสมัย

¹⁰ อชิรชัญญ์ ไชยพจน์พานิช, “อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), หน้า 78-81.

¹¹ กรมศิลปากร, ตำนานวัดสุทัศน์ต่างๆ (พระนคร: ส. การพิมพ์, 2500), หน้า 9.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชสมบัติโดยการสนับสนุนของเจ้านาย และขุนนางส่วนใหญ่ แต่ก็มีผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์เช่นกัน เพราะพระองค์มีพระชาติกำเนิดเป็นเพียงพระองค์เจ้า เนื่องจากพระราชมารดาเป็นเพียงเจ้าจอมหรือสามัญชน ในขณะที่ในแผ่นดินเวลานั้นมีเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าถึง 5 พระองค์ โดยเฉพาะเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่คือ เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายบางส่วนเช่นกัน

“...ที่ประชุมเห็นว่าควรถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ จึงอาศัยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ให้ไปทูลถามว่าจะทรงปรารณาราชสมบัติหรือจะทรงผนวชต่อไป ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบกิตติศัพท์อยู่แล้ว ว่าคิดกันจะถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาว่าถ้าพระองค์ปรารณาราชสมบัติในเวลานั้น พระราชวงศ์คงแตกสามัคคีกัน อาจจะไม่เกิดเหตุร้ายขึ้นในบ้านเมือง ตรัสปรึกษาเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ซึ่งเป็นพระเจ้าน้ำพระองค์น้อย ทูลแนะว่าควรจะคิดเอาราชสมบัติตามที่มีสิทธิ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย ไปทูลปรึกษากรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระปิตุลา ซึ่งทรงผนวชอยู่ กับทั้งกรมหมื่นเดโชติศรพระเชษฐาซึ่งทรงนับถือมาก ทั้งสองพระองค์นั้นตรัสว่าไม่ใช่เวลาควรจะปรารณา อย่าหวังราชสมบัติดีกว่า เพราะฉะนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังคำถาม จึงตรัสตอบว่ามีพระประสงค์จะทรงผนวชอยู่ต่อไป ก็เป็นอันสิ้นความลำบากในการที่จะถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว...”¹²

การที่ราชสมบัติได้ไปสู่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ เหตุผลสำคัญประการหนึ่งคือ พระองค์ทรงมีฐานอำนาจมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ทรงกำกับหน่วยงานราชการสำคัญมาตลอด “...ถ้าถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เหมือนถอดถอนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจากอำนาจที่มีอยู่แล้ว ถ้าไม่ทรงยอมจะทำอย่างไร พฤติการณ์เช่นนี้ จึงต้องถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว...”¹³

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะขึ้นครองราชย์สมบัติด้วยความเรียบร้อยปราศจากความรุนแรงอย่างการสำเร็จโทษเจ้านายและขุนนางข้าราชการ หรือเกิดสงครามกลางเมือง

¹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ความทรงจำ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 48-49.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

แต่ก็ยังมีกลุ่มเจ้านายขุนนางที่ไม่เห็นด้วยกับการขึ้นสู่อำนาจของพระองค์ โดยเฉพาะเรื่องพระชาติกำเนิดที่มีพระราชมารดาเป็นสามัญชน นอกจากนี้การขึ้นสู่อำนาจของพระองค์ส่วนหนึ่งคงได้มาเพราะความกลัวเกรงในพระราชอำนาจและอิทธิพลของพระองค์ที่ทรงกำกับราชการมาแต่ในแผ่นดินก่อน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

“...กาลก่อนแต่หนึ่งหนอยนั้น พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระราชเทวีทรงพิจารณาเห็นพระเจ้าพี่ต่างพระมารดาพระองค์ใหญ่กว่าพระราชบุตรทั้งปวงนั้น ทรงกุมกำลังครอบงำอยู่ ท่วงทีทรงปรารภราชสมบัติของพระราชบิดา แล้วก็เป็นผู้ที่ชนหมู่มากนับถือด้วย จึงทรงกำหนดเห็นว่ายังไม่เป็นโอกาสสำหรับพระองค์ซึ่งยังหนุ่มอยู่(ขณะนั้น) พระองค์ทรงมีพระชันษาได้ 20 ทรงมุ่งความปลอดภัยจึงกราบทูลพระราชบิดาเข้าทรงผนวช ปรากฏโดยพระนามของภิกษุว่า “เจ้าฟ้าพระ วชิรญาณ” และพระองค์ทรงเป็นภิกษุแล้วพระราชาก็เสด็จทิวงคต เวลานั้นพวกอำมาตย์ราชบริพารที่อยู่ในอำนาจอำนาจของพระเจ้าพี่ และแม่ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายเมื่อฟังถึงถึงการที่จะรักษากันเมืองให้พ้นจากข้าศึกมีพม่าเป็นต้นโดยสะดวก ก็เห็นพร้อมแต่พระราชบุตรองค์ใหญ่นั้น ผู้เพียบพร้อมด้วยพระคุณสมบัติมีปัญญาและความคิดเป็นต้น หาผู้เสมอมิได้ในเวลานั้น ทรงเป็นสมุหพล ผู้สามารถจะป้องกันข้าศึกได้ จึงลวงเสียไม่เชิญเอาพระราชบุตรผู้ตั้งอยู่ในความเป็นรัชทายาท ซึ่งแม้เป็นอุกโตสุชาติแท้ทั้ง 2 องค์ แล้วอภิเษกพระราชบุตรที่ทรงพระนามว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ผู้แม่เป็นเอกโตสุชาติ(คือพระมารดาเป็นกษัตริย์) แต่ว่าทรงเป็นผู้ใหญ่นั่นไว้ในราชสมบัติ แม้มีผู้ไม่พอใจอยู่มากคน พระองค์ก็ทรงช่มเสียได้โดยอุบายวิธีนั้นๆ ทรงรับมรดกแล้วทางราชการเรียกขานโดยพระนามภาษาสันสกฤตว่าพระเจ้าบรมมหาราช...”¹⁴

ทั้งนี้ เจ้านายที่มีหลักฐานปรากฏว่าเป็นผู้ที่ไม่ถูกกันกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์คือกรมขุนอิศเรศบรมและกรมหมื่นสุนทรธิเบต ในกรณีกรมขุนอิศเรศบรมนั้น ทรงเป็นพระโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงเป็นคู่แข่งในการแสดงพระบารมีกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ในฐานะที่พระองค์หนึ่งคือพระราชโอรสองค์ใหญ่วังหลวง อีกพระองค์คือพระโอรสองค์ใหญ่ของวังหน้า มีกรณีสำคัญคือการรับบัวที่เมืองสามโคก ซึ่งการรับบัวนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 103-105.

นภลัยโปรดฯ ให้ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นผู้แทนพระองค์ไปรับบัวเป็นประจำ มีปีหนึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงพระประชวร จึงมีรับสั่งให้กรมขุนธิเบศร์บวร เป็นผู้แทนพระองค์ไปรับบัว ด้วยหวังจะให้พระโอรสได้แสดงพระบารมี

“...ครั้นกรมขุนธิเบศร์บวรได้รับสั่งตั้งนั้นก็มิพระทัยอึมเอิบ กำเรบยิ่งนัก จึงมีจดหมายหลายฉบับมาถวายเจ้านายซึ่งทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังว่ากรมพระราชวังบวรรับสั่งให้พระองค์นั้นๆ ไปตามเสด็จรับบัวให้พร้อมกัน เจ้านายที่ได้ทราบจดหมายอ้างรับสั่งตั้งนั้นก็รับสั่งเข้าในกรมให้จัดเรือที่นั่งแต่งไว้พร้อมเสร็จในเวลาค่ำทุกๆ วัน รุ่งขึ้นเช้าจะให้ทันตามเสด็จกรมพระราชวังบวรโดยหาได้ทราบกลกรมขุนธิเบศร์ไม่...”¹⁵

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ในเวลานั้นเป็นจางวางมหาดเล็ก ทราบเหตุเรื่องกลของกรมขุนธิเบศร์บวรจากหมู่ข้าในกรมวังหน้า จึงมาเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งในขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์

“...กราบทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่ากรมพระราชวังบวรทรงพระประชวรรับสั่งให้กรมขุนธิเบศร์บวรขึ้นไปรับบัวแทนพระองค์ บัดนี้มีจดหมายมาเที่ยวหลอกลวงเจ้านายผู้ใหญ่ผู้น้อยให้ไปตามตัวเองดังนี้ เป็นการดูถูกไม่รู้จักเด็กรู้จักผู้ใหญ่ ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังตั้งนั้นก็ชกเคืองพระทัย จึงรับสั่งแก่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ว่าเจ้านายชาววังหน้าคิดการสิ่งใดมักจะโอหังบังอาจมักใหญ่ใฝ่สูง...”¹⁶

จึงมีรับสั่งให้ข้าในกรมไปแจ้งต่อเจ้านายองค์อื่นๆ มิให้หลงเชื่อกลกรมขุนธิเบศร์บวร ทำให้กลของกรมขุนธิเบศร์บวรไม่ประสบความสำเร็จ ในส่วนของกรมหมื่นสุนทรธิติ แม้จะเป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเช่นเดียวกัน แต่ทรงไม่ชอบกันอย่างออกหน้า ซึ่งพระองค์มิได้ทรงใช้พระราชอำนาจจัดการอย่างแต่อย่างใด ทรงดำรงอยู่ในพระชั้นดิริธรรม

¹⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลงกรณ, ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลงกรณ ไสภณ (นันทบุรี: ต้นฉบับ, 2552), หน้า 97-99.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

“...ส่วนผู้ที่เกลียดชังออกหน้ากันอยู่กับท่านคือกรมหมื่นสุนทรธิติ อันมีพระชนมายุไล่เลี่ยกัน ท่านก็ยกย่องให้เป็นกรมหมื่นกัลยาสุนทร ว่าการในพระราชวังยิ่งกว่าแบบอย่างที่เคยมีมาแต่ก่อน เมื่อกรมหมื่นสุนทรถูกไฟไหม้สิ้นพระชนม์แล้ว เหลือแต่เนื้อก้อนเดียว ยังโปรดให้มาเข้าเมรุกลางเมือง บรรดาลูกกรมหมื่นสุนทรก็ได้เปียหวัดมากกว่าลูกกรมอื่นๆ เหมือนอย่างลูกกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ซึ่งเป็นสหายอย่างยิ่งของท่าน...”¹⁷

การขึ้นครองราชย์สมบัติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ในความคิดของชนชั้นนำกลุ่มหนึ่งเห็นว่าเป็นการผิดไปจากขนบจารีตที่ราชสมบัติควรจะได้แก่เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ ซึ่งการเป็นพระองค์เจ้าที่มีแม่เป็นสามัญชนนี้แสดงถึงความด้อยกว่าในพระชาติกำเนิดของพระองค์ การมีพระชาติกำเนิดที่ด้อยกว่าเป็นข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์อันเป็นที่รับรู้กันในสังคม และคงเป็นเรื่องได้รับการเน้นย้ำในหมู่ชนชั้นนำที่ไม่เห็นด้วยกับการขึ้นสู่ราชสมบัติ อย่างในพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เมื่อกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเน้นว่าทรงมีพระราชมาดาที่ไม่ใช่เจ้าเสมอ พระองค์เป็นเพียงเอกโตสุชาติ “ยโต โส เอกโต สุชาติ โอมโก มาตุปกชโต”¹⁸ จากหลักฐานข้างต้นนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่ามีกลุ่มชนชั้นนำจำนวนหนึ่งที่เน้นความสำคัญของพระชาติกำเนิด โดยผู้ที่เป็นเจ้าฟ้า มีแม่เป็นเจ้านั้นแสดงถึงฐานะความสูงส่งกว่าในด้านบุญบารมี การที่มีพระชาติกำเนิดด้อยกว่าเจ้านายที่เป็นเจ้าฟ้าจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องแสดงพระองค์ว่าทรงมีพระบุญญาบารมีสูงส่งแม้จะทรงเป็นเอกโตสุชาติ ทรงมีบุญบารมีคู่ควรแก่การเป็นพระมหากษัตริย์ นอกจากประเด็นเรื่องพระชาติกำเนิดแล้ว ยังมีปรากฏการณ์ที่มีลักษณะทำทนายพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์หลายครั้งได้แก่กรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์ กบฏหัวเมืองปักษ์ใต้และสงครามกับญวนในกัมพูชา ซึ่งล้วนทำให้ต้องทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมี ผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ การแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีทั้งตามแบบแผนเดียวกับสองรัชกาลก่อนและการประกอบพระราชกรณียกิจพิเศษที่เป็นเรื่องเฉพาะพระองค์

¹⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ภาคปกิณกะ 2 (นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2557), หน้า 20-21.

¹⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 104.

“...เมื่อยังไม่ได้เสด็จผ่านพิภพ เสด็จอยู่วังนอกก็ได้ตั้งโรงงานให้ท่าน จตุปัจจัยสมณบริวาร ให้มีเทศนาเป็นธรรมทาน ให้อาจารย์บอกพระคัมภีร์ ให้เลี้ยง ยากจกณิกทุกเวลา ให้ท่านยาแก้โรคต่างๆ ถึงวันพระก็ให้ปล่อยสัตว์ แจกเงินแก่คน สูงอายุและคนยากเดือนละ 8 ครั้ง คนละเฟื้องเสมอเป็นนิตย์ ครั้นได้เถลิงศิริราช สมบัติแล้วก็โปรดให้ทำแก่งโรงงานขึ้นใหม่ริมกำแพงพระราชวังด้านข้างแม่น้ำ ให้ท่าน เหมือนอย่างแต่ก่อน แต่บริจาคพระราชทรัพย์มากออกไป ฤดูสำเภาออกก็ พระราชทานข้าวกล่อมอบให้จุนจูล่าละ 50 ถังบ้าง เกวียน 1 บ้าง ออกไปให้ท่านคน โขที่เมืองจีนทุกๆ ลำ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอื่นอีกเป็นหลายประการ เป็นอนเนก ปริยายเหลือที่จะพรรณนา...ละครผู้หญิงก็ไม่ได้ทรง ทรงแต่พระราชกุศลและการพระ นคร...”¹⁹

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเช่นเดียวกับพระอัยกาและ พระราชบิดาโดยทรงแสดงความสำคัญของพระรัตนตรัยว่าเป็นสิ่งสูงสุดของสังคม ทรงให้ความสำคัญ กับพุทธศาสนาเป็นอันดับแรกในเวลาที่ยังทรงได้ของมีค่า ก็โปรดฯ ให้ทำเป็นสิ่งของเพื่อพุทธบูชาก่อนอื่น ใด

“...พระประธานในพระอุโบสถวัดราชนันทดา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้หล่อด้วยทองแดงซึ่งได้มาแต่อำเภोजันทิก มีเรื่องตำนานปรากฏ ว่าเมื่อในรัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้ขุดแร่ทองแดงที่อำเภोजันทิกในแขวงจังหวัด นครราชสีมาได้แร่ถลุงเป็นเนื้อทองแดงลงมามาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะใช้ทองแดงนั้นให้เป็นประโยชน์แก่ศาสนา ก่อน จึงโปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปซึ่งจะประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอาราม ที่ทรงสร้างใหม่ 2 พระอาราม คือวัดราชนันทดารามกับวัดเฉลิมพระเกียรติ...”²⁰

ทรงแสดงความเคารพในพระรัตนตรัยว่ามีอำนาจเหนือกว่าอำนาจอื่นใดที่คอยปกป้องรักษา บ้านเมือง เป็นที่พึ่งในเรื่องต่างๆ และพระมหากษัตริย์มีหน้าที่กระทำการบูชาสมโภชพระรัตนตรัยที่มี

¹⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547), หน้า 146-147.

²⁰ กรมศิลปากร, ตำนานวัดสุสานต่างๆ (พระนคร: ส. การพิมพ์, 2500), หน้า 37.

ฐานะเหนือกว่าผีसांगเทวดาอื่นใด อาทิ ทรงสร้างพระพุทธรูปชื่อว่าพระทรมานมัจฉาทิฐิและพระเสก
รวงข้าวหรือพระทรมานข้าว

“...พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระทรมานมัจฉาทิฐิ เป็น
พระนั่งอยู่ในกรอบแก้ว มีทะเลอยู่ตรงหน้า เรือกำปั่นมาแตกจมอยู่ตรงนั้น ก็เกิดขึ้น
ด้วยเรื่องเซอร์เยมสบรุกเข้ามาเรือติดที่สันดอน ประสงค์จะบำเพ็ญพระราชกุศล
เหมือนอย่างเป็นการสมโภชพระพุทธรูปศาสนา ที่พวกมัจฉาทิฐิไม่มาย้ายได้ ก็สร้างขึ้นยัง
มีที่เป็นคู่กันคือทรมานข้าว พระพุทธรูปเจ้านั่งอยู่บนฐานในกรอบแก้วตรงหน้าออกมา
เป็นห้องนามีข้าวกำลังเป็นรวง ตามกรอบแก้วก็เขียนเป็นรูปห้างคนขับนกกและฝูงนกที่
บิน พระพุทธรูปกรอบแก้วที่เรียกว่าทรมานข้าวนี้ก็ใช้ตั้งในการพระราชพิธีแรกนา...”²¹

ในหมายรับสั่งเรื่องพระราชพิธีปลีกรรมบวงสรวงเทวดารักษาพระเศวตฉัตร จ.ศ. 1189 หรือ
พ.ศ. 2370 ก็แสดงให้เห็นถึงการยกย่องพระรัตนตรัยว่าอยู่เหนือกว่าเทพเทวดาอื่นใด ต้องสมโภชบูชา
ก่อนเทพเทวดา

“...ทรงพระราชศรัทธาให้นิมนต์พระสงฆ์เข้ามารับพระราชทานฉันในวัดพระ
ศรีรัตนศาสดาราม วันละ 500 รูป ณ วันเดือน 11 ขึ้น 8, 9, 10 ค่ำ ปีกุนนพศก แล
สมโภชพระรัตนตรัยเสร็จแล้ว ครั้นในวันเดือน 11 ขึ้น 10 ค่ำ จะได้ตั้งบายศรีแวง 1
สำหรับ บายศรีทอง 1 สำหรับ บายศรีเงิน 1 สำหรับ (รวม) 3 สำหรับ ปลีกรรมบวงสรวง
เทวดารักษาเศวตฉัตร บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท 1 แห่ง ในพระที่นั่งจักรพรรดิ
พิมาน 1 แห่ง (รวม) 2 แห่ง ที่เทวสถาน พระอิศวร 1 พระนารายณ์ 1 พระพิฆเน
ศวร 1 (รวม) 3 แห่ง พระหลักเมือง 1 พระเสื้อเมือง 1 พระทรงเมือง 1 พระกาฬไชย
ศรี 1 พระภูมิโรงแสง 1 (รวม) 6 แห่ง รวมทั้งหมด 11 แห่ง มีข้าวชั้นเชิงพานๆ รอง
น้ำวัก แวงเทียนๆ ติดแวง เทียนยอดบายศรีแป้งหอมน้ำมันหอม เครื่องบายศรี
พร้อม ตีที่ดิน 2 ฉางข้าว 2 พระเจดคุปต์ 1 ปั้นใหญ่ 2 โรงเรือฟากตะวันตก ฟาก
ตะวันออก 2 ตั้งบายศรีตอง 9 สำหรับ พร้อมกันในวันเดือน 11 ขึ้น 10 ค่ำ...”²²

²¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, พิมพ์ครั้งที่ 18 (กรุงเทพฯ: บรรณาการ,
2542), หน้า 445.

²² ประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ.
1186-1203 (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2536), หน้า 29.

กล่าวได้ว่าพิธีกรรมทางพุทธศาสนาในรัชสมัยแสดงถึงความผสมผสานของคติพุทธ พราหมณ์ และผี ซึ่งนักวิชาการอย่าง วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา (Walter F. Vella) ให้ความสำคัญกับไทยในเวลานั้น มีการใช้ทั้งศาสนาพุทธและพราหมณ์ โดยเฉพาะคติความเชื่อพราหมณ์นำมาใช้ในเรื่องการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ ส่วนการทำบุญทางพุทธศาสนาเป็นการปรับปรุงพิธีกรรมของตนให้ดีขึ้น เพื่อให้ไปสู่ชีวิตที่ดีกว่าในภพหน้า สมัยนั้นจึงปรากฏการทำบุญทั้งการสร้างวัด ปฏิสังขรณ์วัด โดยพระมหากษัตริย์เป็นต้นแบบในการบำเพ็ญกุศลและทรงช่วยเหลือทางการเงินแก่เจ้านายและขุนนางที่สร้างวัด²³

แม้จะทรงเคร่งครัดสืบทอดแบบแผนการบำเพ็ญพระราชกุศลทางพุทธศาสนาเช่นเดียวกับสองรัชกาลก่อน แต่กลับไม่ปรากฏว่ามีการออกกฎหมายพระสงฆ์แม้แต่ฉบับเดียว ส่วนการจัดการพระสงฆ์ที่ประพฤติตนไม่เหมาะสมนั้น มีปรากฏในพระราชพงศาวดารเพียงครั้งเดียวคือ พ.ศ. 2385 “...เกิดชำระความพระสงฆ์ที่ประพฤติอนาจารมิควร ทั้งบ้านทั้งเมืองได้ตัวชำระสึกเสียก็มาก ประมาณ 500 เศษ ที่หนีไปก็มาก พระราชาคณะปาราชิกก็หลายรูป...”²⁴ ซึ่งแตกต่างจากสองรัชกาลก่อนหน้าที่มีการกวาดล้างชำระพระสงฆ์บ่อยครั้ง แม้แต่กรณีของคณะธรรมยุติกนิกายที่เป็นของแปลกใหม่ และมีกลุ่มคนที่ไม่พอใจต่อการเกิดขึ้นของคณะธรรมยุติในลักษณะที่ว่าทำให้เมืองไทยมีคณะสงฆ์ที่ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก็ไม่ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงจัดการชำระคณะธรรมยุติกนิกายแต่อย่างใด ทั้งนี้ ปรากฏหลักฐานพระราชดำริต่อเรื่องคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายโดยตรงเพียงครั้งเดียวคือช่วงก่อนสวรรคต โดยทรงมีพระราชกระแสไปยังสมเด็จพระยาเดชาดิศรว่า

“...พ่อมั่งข้า พ่อจงเป็นเซฐมัตตัญญู พ่อจงรู้วาระน้ำจิตแลอธิบายของข้าผู้พี่ อันขันธทุกข์พลภาพมากอยู่แล้ว ด้วยแผ่นดินศรีอยุธยาทรงพระเจ้าแผ่นดินมาสองพระองค์แล้ว กับพี่ด้วยคนหนึ่งนับเป็นสาม ตั้งแต่แผ่นดินสิ้นเกล้าสิ้นกระหม่อม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท่านได้ปราบดาภิเษกปีชกาล นับมาได้ห้าปี ถึงปีมะแมพี่จึงเกิด ตั้งแต่จำความได้มาจนอายุยี่สิบสองปีได้บวชในแผ่นดินนั้น ต่ออายุยี่สิบสามปีจึงสิ้นแผ่นดินไป มาเป็นแผ่นดินของสิ้นเกล้าสิ้นกระหม่อม อีกสิบหกปีจึงมาเป็นแผ่นดินของพี่ พระภิกษุผู้เป็นสังฆรัตนะในกรุงศรีอยุธยาก็นุ่งสบงทรงจีวรเป็นลูกบวบทั้งสิ้นด้วยกัน แต่พม่ารามัญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่นั้น แลเห็นครองผ้าผิดกับพระภิกษุของเราจึงเรียกกันว่าพระมอญ เดียวมีพระไทยห่มเป็นมอญโดย

²³ Walter F. Vella, *Siam Under Rama III*, p. 31-35 and 46.

²⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3*, หน้า 111.

อัตโนมติแห่งตนปัญญาของพีเห็นว่าถ้าลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมยังเสด็จอยู่ ก็เห็นจะให้ประชุมพระราชอาณัติได้ว่ากล่าวกันว่าควรไม่ควรนานอยู่แล้ว พีนี้กลัวจะเป็นบาปบุญ เป็นคุณเป็นโทษ นานไปเบื้องหน้าพระภิกษุไทยซึ่งห่มผ้าเป็นมอญนั้นสูญไป พีเห็นว่า จะควรกับศรีอยุธยา ก็ถ้า मैंกลับมากขึ้นอีกด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ชื่อของพีได้เป็น เจ้าแผ่นดินก็มีแต่จะเสียไป เขาจะว่าเป็นเมืองมอญเมืองพม่าไปเสียมาแต่ครั้งแผ่นดิน นั้น นี่แลเป็นความวิตกของพีมากนักหนา ให้พ่อเห็นแก่พีช่วยเอาขึ้นแจ้กับกรมหมื่น นุชิตชิโนรส เธอเป็นบรมญาติอันใหญ่ทรงไว้ซึ่งผ้ากาสาหวัดสตรี ทั้งรู้พระสัทธรรมของ พระเจ้าเป็นอันมาก แล้วก็ไปพระภิกษุศรีอยุธยา พีมีจิ๋วอยู่ผืนหนึ่งให้พ่อช่วยถวายนุชิตชิโนรส ถ้าเธอรับเอาไว้ครองได้ก็ให้ถวายนุชิตชิโนรส ถ้าเธอจะมิรับไว้ครองแล้วก็ ให้เอาคืนมาเสีย...”²⁵

จึงเห็นได้ว่าแม้แต่กรณีธรรมยุติกนิกายนี้ พระองค์เองก็ไม่ได้แสดงว่าเป็นปัญหาใหญ่ที่มารบกวนพระทัยแต่อย่างใด ไม่ได้ทรงมองว่าเป็นเรื่องสังฆเภทใหญ่โต ทรงปรารถนาเมื่อตอนจะสวรรคต เพียงว่าเป็นเรื่องการถือคติและห่มผ้าแบบพระมอญที่ดูแล้วไม่สมเกียรติของประเทศใหญ่อย่างสยาม และเมื่อเป็นแค่เรื่องครองผ้า จึงไม่ทรงว่าอะไร และทรงกลัวว่าจะเป็นบาปบุญคุณโทษ ซึ่งสะท้อนว่า เรื่องของสงฆ์นั้นทรงกำหนดขอบเขตที่ไม่เข้าไปก้าวก่ายมากนักเหมือนกับสองรัชกาลก่อน การที่ไม่ออกกฎหมายคณะสงฆ์รวมทั้งการไม่ปรากฏกรณีอื้อฉาวของพระสงฆ์มากมายในรัชกาลนี้ในด้านหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าการควบคุมพระสงฆ์ที่เริ่มตั้งแต่แรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ได้ผลในระดับหนึ่ง ทำให้พระสงฆ์อยู่ในระเบียบภายใต้การควบคุมจากราชสำนัก และในอีกด้านหนึ่งแสดงให้เห็นถึงพระบารมีของพระองค์ที่อุปถัมภ์พุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ในกรณีของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเป็นเรื่องการถือคติอย่างมอญนั้น ทำให้ทรงไม่ต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องสังฆเภท เพราะถ้าทรงสนับสนุนธรรมยุติกนิกายอย่างเต็มที่ ก็แสดงว่าคณะสงฆ์เดิมนั้นประพฤติปฏิบัติผิด พุทธศาสนาที่นับถือสืบเนื่องต่อกันมาเป็นเรื่องที่ผิด ถ้าทรงไม่สนับสนุนธรรมยุติกนิกายและทำการห้ามปรามอย่างจริงจัง ก็แสดงว่าคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเป็นผู้นำมาซึ่งหลักธรรมที่ผิด ดังนั้น ไม่ว่าจะทรงสนับสนุนหรือปราบปรามธรรมยุติกนิกายก็ล้วนแต่เป็นการสร้างความแตกแยกในหมู่สงฆ์หรือเกิดสังฆเภท การเกิดสังฆเภทในแผ่นดินของพระองค์ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระบุญญาบารมีเสื่อม พุทธศาสนาเกิดความเศร้าหมอง แต่การที่ทรงวางเฉยและมองเป็นเพียงการถือผ้าอย่างมอญกลับกลายเป็นเรื่องที่แสดงถึงพระบารมีในการอุปถัมภ์พุทธศาสนา ทรงมีพระบารมีโดดเด่นในการอุปถัมภ์คณะสงฆ์ เพราะเป็นการแสดงให้เห็นว่าบ้านเมืองนี้มีความรุ่งเรือง มีคณะสงฆ์จากที่

²⁵ ประชุมพระราชพงศาวดาร เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), หน้า 365-366.

ต่างๆ เข้ามาอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ อย่างกรณีพระสงฆ์ต่างชาติต่างภาษาที่มีเข้ามาตั้งครั้งแรกแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ล้วนได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ทั้งสิ้น มิได้ทรงรังเกียจว่าการถือครองผ้าหรือภาษาแตกต่างจากพระสงฆ์ไทยทั่วไป ในส่วนของพระมอญนั้นก็มิใช่ว่าเข้ามาอย่างน้อยแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และเมื่อมีการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์พระมอญจากกรุงเก่าได้มาอยู่ที่วัดกลางทุ่งใกล้พระบวรราชวัง และเปลี่ยนชื่อเป็นวัดตองปุตามชื่อวัดของพระมอญครั้งกรุงเก่า ดังนั้น การที่คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายถือธรรมเนียมหม่มผ้าแบบมอญ มีวัตรปฏิบัติคล้ายแบบมอญจึงมิใช่เรื่องสังฆเภท แต่เป็นคณะสงฆ์ที่นับถือพุทธแบบมอญเท่านั้น ทำให้ทรงวิตกว่าถ้าพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ ผู้เป็นหัวหน้าคณะธรรมยุติกนิกายได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป จะบังคับให้ถือธรรมเนียมแบบมอญไปทั้งแผ่นดินดูแล้วเสียเกียรติยศของชาติ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเห็นได้ว่า สิ่งที่โดดเด่นด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนา ไม่ใช่เพียงแค่พระราชานุกิจที่บำรุงพุทธศาสนาผ่านการเลี้ยงพระ ทำบุญ ทำทานตามอย่างจารีตของพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่คือการบำเพ็ญพระราชกุศลในลักษณะการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัด พระพุทธรูปและพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ ที่มีมากมาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพระราชดำริบางประการที่ทรงให้ความสำคัญกับการแสดงพระบารมี เมื่อพิจารณาในเอกสารร่วมสมัยอย่างพระสมณสาส์นที่พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎมีไปยังคณะสงฆ์ที่ะไซ้เพื่อขออำนาจมาตรวจเทียบกับที่มีในเมืองไทย ได้บรรยายถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“...ก็บัดนี้ พระเจ้าบรมธรรมิกมหาราชผู้เสวยราชย์ในปัจจุบันนี้ ทรงครอบครองสยามรัฐนี้กับทั้งประเทศใกล้เคียงอยู่ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลธรรมอันคล้ายกับพระปารมีตาของพระโพธิสัตว์มานาน ด้วยทรงปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จึงทรงเพิ่มพูนพระสุตาธิคุณให้เจริญอยู่ในพระราชสันดาน สำคัญพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์จริงๆ ก็ยิ่งทรงประพฤติพระกุศลธรรมยิ่งกว่าพระราชาแต่ก่อนผู้เสวยราชย์ในสยามรัฐนี้ล่วงไป 2-3 รัชกาลแล้ว จนสุดที่จะประมาณทีเดียว โปรดให้สร้างถาวรวัตถุไว้ในพระศาสนาเป็นชิ้นใหญ่ๆ และจำนวนมากกว่า โดยให้สร้างพระวิหารและพระสถูปเจดีย์ที่ใหญ่และประณีตกว่าเป็นต้น แล้วนิมนต์ภิกษุพหูสูตให้อยู่ในวิหารทั้งหลายนั้น ทรงอุปถัมภ์ด้วยปัจจัยอันประณีตและมากยิ่งขึ้นกว่า เป็นของชอบธรรมและเป็นกบิยะควรแก่สมณะแก่ภิกษุทั้งหลายนั้น...”²⁶

²⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 605.

จากพระสมณสาส์นนี้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดและพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเน้นพระราชกรณียกิจด้านพุทธศาสนาเป็นพิเศษมากกว่าสองรัชกาลก่อน ซึ่งเมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่เป็นเอกสารและหลักฐานศาสนสถาน ศาสนวัตถุ หรือพุทธสัญลักษณ์ที่ทรงสร้างไว้ นอกจากแสดงพระราชศรัทธาต่อพุทธศาสนาแล้ว ในอีกด้านหนึ่งการบำเพ็ญพระราชกุศลผ่านการก่อสร้างถาวรวัตถุจำนวนมากและการบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ ที่ทรงเน้นว่าทรงปฏิบัติมากเป็นพิเศษ คือการแสดงให้เห็นถึงพระราชดำริที่ทรงให้ความสำคัญในการสร้างพระบารมี สร้างภาพลักษณ์ของพระองค์ว่าเป็นผู้ที่มีบุญมากที่สุด ซึ่งบุญบารมีของพระองค์นั้นทรงต้องการแสดงให้เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ทั้งนี้การเป็นผู้มีบุญบารมีนั้นมิใช่เพียงแต่ให้ความสำคัญกับพระชาติกำเนิด แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นว่าการเป็นผู้มีบุญบารมีนั้นต้องแสดงออกให้เห็นได้ทางปริมาณ ทั้งจำนวนและคุณภาพคือขนาดและความสำคัญของวัตถุหรือสถานที่ รวมทั้งความพิเศษที่ยังไม่เคยมีใครเคยทำมาก่อน เพื่อแสดงถึงพระบุญญาบารมีที่โดดเด่นของพระองค์ เป็นการเสริมสร้างพระราชอำนาจ และความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์

4.1 การสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุหรือพุทธสัญลักษณ์ เพื่อแสดงความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์

การขึ้นครองราชย์สมบัติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะเป็นไปโดยปราศจากความรุนแรง ไม่มีการกวาดล้างสำเร็จโทษเจ้านายขุนนางต่างๆ ตามแบบที่ปรากฏครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่ก็มีกลุ่มชนชั้นนำบางส่วนที่ไม่เห็นด้วยกับการขึ้นครองราชย์สมบัติของพระองค์ โดยตั้งแง่ในเรื่องพระราชมารดาที่เป็นสามัญชน ซึ่งส่งผลให้พระองค์เป็นเพียงพระองค์เจ้า มิใช่เจ้าฟ้าตามลำดับการสืบราชสันตติวงศ์ ทั้งในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต มีพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าถึง 5 พระองค์ ด้วยเหตุนี้ การบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ โดยการก่อสร้างพุทธสัญลักษณ์ที่มีความพิเศษแตกต่างจากรัชกาลก่อน จึงเป็นการแสดงถึงพระบุญญาบารมีของพระองค์อย่างเป็นรูปธรรม แม้ว่าพระชาติกำเนิดจะมาจากพระราชมารดาที่เป็นสามัญชน และการบำเพ็ญพระราชกุศลมากเป็นพิเศษในด้านหนึ่งคือการบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายแก่พระราชมารดาของพระองค์และการแสดงถึงความสืบเนื่องในการดำรงพระราชฐานะพระมหากษัตริย์สืบต่อจากแผ่นดินต้นและแผ่นดินกลาง

ในประเด็นการแสดงถึงความชอบธรรมในการครองราชย์สืบต่อจากรัชกาลก่อน เห็นได้จากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปอุทิศถวายพระอัยกาและพระราชบิดาคือพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปเลิศหล้านภาลัย ใน จ.ศ. 1193 หรือ พ.ศ. 2374

“...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ทรงพระราชศรัทธาให้สถาปนาการหล่อพระพุทธรูปสูง 6 ศอก หุ้มทองคำ ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหากษัตริย์ด้วยลวดลายลงยาราชาชาติ ประดับไปด้วยเนาวรัตน์ต่างๆ มีเพชรเป็นต้น ล้วนมีราคาค่าเป็นอันมาก ช่างกระทำเสร็จแล้วเชิญพระพุทธรูปทั้ง 2 พระองค์เข้าประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้จารึกพระสุพรรณบัฏพระองค์หนึ่งทรงพระนามพระพุทธรูปยอดีฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชจักรพรรดินาถบพิตร 1 พระองค์ พระพุทธเลิศหล้าสุลาไลย พระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถบรมมหาราชบพิตร 1 พระองค์...”²⁷

แต่ยังมีได้โปรดฯ ให้ขนานนามแผ่นดินตามพระพุทธรูปในปีที่แรกสร้าง โดยมีรับสั่งให้ขนานนามแผ่นดินตามพระพุทธรูปใน จ.ศ. 1210 หรือ พ.ศ. 2391 ช่วงท้ายรัชกาล

“...พระพุทธรูปปฏิมากรทั้งสองพระองค์อันทรงบริจาคนามพระราชาธิราชเป็นพุทธรูปบูชาการจะนับมิได้ในครั้งนี้ ก็เป็นพระราชกุศลอันประเสริฐยิ่ง อาจที่จะให้พระองค์สำเร็จแก่พระโพธิญาณโดยพระราชประสงค์แล้ว ก็จะได้เฉลิมพระเกียรตินามสมเด็จเจ้าพระยาคู่หูทั้งสองพระองค์อันเป็นมหาสมมุติเทพกระษัตริย์สืบประเพณีมีพระนามปรากฏอยู่ชั่วกัลปาวสาน ให้พระสุรัสวดีหมายประกาศพระประยูรวงษานวงษต่างกรมหากกรมมิได้ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยสมณชีพรามณัฏฐราชราษฎรให้รู้ทั่วกัน แต่จะไปฝ่ายหน้าข้าพหุลละอองทูลพระบาทจะกราบบังคมทูลพระกรรุธา แลจะใช้คำบาดหมายหนังสือบอกกิจการราชการข้อคดีใดๆ ก็ดี ถ้าจะออกพระนามแผ่นดินสมเด็จเจ้าพระยาคู่หูให้ว่าแผ่นดินสมเด็จเจ้าพระยาคู่หูยอดีฟ้าจุฬาโลกย์ ถ้าจะออกพระนามแผ่นดินสมเด็จเจ้าพระยาคู่หูให้ว่าแผ่นดินสมเด็จเจ้าพระยาคู่หูพระพุทธเลิศหล้าสุลาไลย แล้วให้มหาดไทยกลาโหมกรมท่ามีท้องตราประกาศไปถึงเมืองเอกโทตรีจัตวา ปักข์ได้ฝ่ายเหนือบันดาซึ่งเปน ข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพมหานครให้รู้แจ้งทั่วตามพระราชบัญญัตินี้...”²⁸

²⁷ ประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1186-1203, หน้า 74.

²⁸ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 42 สำเนาคำประกาศว่าด้วยการทรงสร้างพระพุทธรูป 2 พระองค์,” (สมุดไทย)

การสร้างพระพุทธรูปพระพุทธรูปยออดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย(เปลี่ยนพระนามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) และการให้เรียกนามแผ่นดินตามพระพุทธรูปที่ทรงสร้างถวายพระอัยกาและพระราชบิดา แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องของผู้สร้างกับผู้ทรงอุทิศถวายคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงพระองค์ว่าทรงมีความสัมพันธ์สืบเนื่องโดยตรงจากสองรัชกาลก่อน แม้จะไม่ได้มีพระราชฐานะเจ้าฟ้ามาก่อนแต่ก็ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีความชอบธรรมทรงเป็นพระราชโอรสของแผ่นดินก่อน ทรงเป็นพระราชนัดดาของแผ่นดินต้นที่สร้างกรุง นอกจากนี้พระพุทธรูปสององค์นี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสร้างพระพุทธรูปขนาดเล็กจำนวนหนึ่ง โปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปประจำพระชนมวารและพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาถวายพระอัยกาและพระราชบิดา รวมทั้งส่วนที่เป็นพระราชกุศลของพระองค์เอง โดยพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก หน้าตักกว้างราว 7.5 เซนติเมตร สูงจากฐานถึงเปลวรัศมี 15 เซนติเมตร หล่อถวายพระบาทสมเด็จพระยออดฟ้าจุฬาโลก 73 องค์ ที่ไม่มีฉัตรปรุกางกั้นถวาย 45 องค์ เท่ากับพระชนมพรรษาเมื่อยังไม่ได้ราชสมบัติ และมีฉัตรปรุกางกั้นถวาย 28 องค์ เท่ากับพระชนมพรรษาตั้งแต่ครองราชย์จนสวรรคต หล่อถวายพระบาทสมเด็จพระเลิศล้ำนภลัย 59 องค์ ที่ไม่มีฉัตรปรุกางกั้นถวาย 43 องค์ เท่ากับพระชนมพรรษาเมื่อยังไม่ได้ราชสมบัติ และมีฉัตรปรุกางกั้นถวาย 16 องค์ เท่ากับพระชนมพรรษาตั้งแต่ครองราชย์จนสวรรคต และในส่วนของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเองนั้น ทรงโปรดให้หล่อไว้ได้ทั้งหมด 65 องค์ ที่ไม่มีฉัตรปรุกางกั้นถวาย 37 องค์ เท่ากับพระชนมพรรษาเมื่อยังไม่ได้ราชสมบัติ และมีฉัตรปรุกางกั้นถวาย 28 องค์ เท่ากับพระชนมพรรษาตั้งแต่ครองราชย์จนสวรรคต²⁹ ซึ่งพระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานี้ไม่เคยปรากฏพระราชดำริในรัชกาลก่อนหน้า การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้หล่อขึ้นนี้ จึงไม่น่าจะมาจากพระราชศรัทธาเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการแสดงให้เห็นถึงการสร้างความสัมพันธ์ที่ทรงแสดงการยกย่องพระราชบิดาและพระอัยกาของพระองค์ ผ่านการสร้างพระพุทธรูปเหล่านี้เพื่ออ้างอิงความสืบเนื่องในฐานะพระมหากษัตริย์ที่พระองค์ทรงรับราชสมบัติสืบทอดมา โดยเฉพาะการนำฉัตรมาประกอบกับพระพุทธรูปที่แสดงถึงพระชนมพรรษาที่ได้ครองราชสมบัติในแต่ละรัชกาล เมื่อครบปีใหม่ก็หล่อพระองค์ใหม่ พร้อมกับมีฉัตรถวายองค์พระ แสดงให้เห็นถึงการสืบเนื่องในการครองราชย์สมบัติ ความ เป็นพระมหากษัตริย์ที่ไม่ขาดสายโดยมีฉัตรเป็นสัญลักษณ์ พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานี้แม้จะมีขนาดเล็ก แต่มีความสำคัญคือต้องเชิญออกสมโภชที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ นับเป็นส่วนหนึ่งของพิธี

²⁹ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปภูมิในพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, 2535), หน้า 158, 161, 164, 167 และ 169.

ถือน้ำหรือพิธีศรีสังฆปานกาลในเดือน 5 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มไว้³⁰ นัยยะการเชิดพระพุทธรูปประจำพระชนมวารออกในพิธีแสดงว่าทรงใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสดงความจงรักภักดีของเจ้านายและขุนนางด้วย

ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามนอกจากจะมีพระพุทธรูปทรงเครื่องต้นขนาดใหญ่คือพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัยแล้ว บริเวณรอบฐานชุกชีที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมหายานรัตนปฎิมากรยังเป็นທີ່ประดิษฐานของพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดย่อมอีกหลายองค์ซึ่งส่วนใหญ่สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประดิษฐานบริเวณฐานชุกชีด้านตะวันออกเฉียงเหนือลดหลั่นลงมาตามลำดับคือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเลิศล้ำนภลัยและพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัย พระราชชนนี ที่ฐานชุกชีด้านตะวันออกเฉียงใต้ประดิษฐานลดหลั่นลงมาคือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และพระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ที่ฐานชุกชีด้านตะวันตกเฉียงเหนือเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี และพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษเทเวศร์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ที่ฐานชุกชีด้านตะวันตกเฉียงใต้เป็นที่ตั้งพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุนทรารักษ์ และพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ³¹ ซึ่งพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดย่อมเหล่านี้ที่ยังปรากฏหลักฐานกล่าวถึงโดยตรงคือพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัย ที่ปรากฏว่าทรงสร้างเมื่อ จ.ศ. 1191 หรือ พ.ศ. 2374 โดยมีพิธีสมโภชที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท “...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่าพระพุทธรูปทองคำทรงเครื่องฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัยทรงสร้างเสร็จแล้วจะได้ฉลอง พระสงฆ์ 100 รูป จะได้ตั้งสวดพระพุทธรูปบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ณ วันเดือน 4 แรม 5,6,7 ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลบาย...”³² และพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ ที่ยังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุบัญชีเงินสร้างพระพุทธรูป จ.ศ. 1189 – 1198 หรือ พ.ศ. 2370 – 2379 ว่าทรงสร้างพระยืนถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้า

³⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า 188-189.

³¹ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง, หน้า 129, 132, 141 และ 148-150.

³² ประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1186-

กรมหลวงศรีสุนทรเทพ ใช้ทองคำหนัก 8 ชั่ง 17 ตำลึง 2 สลึง 1 เฟื้อง 1 กล้า และคิดราคาค่าทอง และเพชรพลอยที่ประดับพระพุทธรูปนี้ เป็นราคา 180 ชั่ง 8 ตำลึง 2 บาท 1 สลึง 2 เบี้ย³³

การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ให้กับสมเด็จพระศรีสุลาลัย ซึ่งเป็นพระราชมารดา ในด้านหนึ่งมิใช่เรื่องแปลก เพราะลูกที่ติดย่อมต้องการสร้างบุญกุศลทดแทนพระคุณบิดามารดาของตน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสร้างพระพุทธรูปโดยเฉพาะพระพุทธรูปทรงเครื่องตั้งแต่ครั้งดำรงพระอิสริยยศกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ โดยทรงสร้างพระพุทธรูปบูชา เมื่อ พ.ศ. 2363 และเมื่อเสวยราชสมบัติใน พ.ศ. 2369 โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปราชาภิเษก และในปีถัดมาโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปชินสีห์ตรีโลกนาถและพระพุทธรูปชินราชรังสรรค์

“...พระพุทธรูปทั้ง 4 องค์นี้เป็นพระทรงเครื่องลงยาราชาวดีปางห้ามสมุทรเหมือนกัน ประดิษฐานอยู่ในหอพระน้อย หน้าหอพระสุราลัยพิมาน สันนิษฐานตามเรื่องตำนานที่สร้าง เห็นว่าพระพุทธรูปเจษฎานันท์ทรงสร้างโดยลำพังพระราชศรัทธา ครั้นเมื่อได้เสวยราชย์ จึงทรงสร้างพระพุทธรูปราชาภิเษกขึ้นเป็นคู่กันให้เข้ากับเรื่องพระราชประวัติ แต่พระพุทธรูปชินสีห์กับพระพุทธรูปชินราชนั้น ทราบเรื่องพระราชปรารภไม่ได้ ได้แต่สันนิษฐานว่าบางทีจะทรงสร้างสนองพระเดชพระคุณพระบรมชนกนาถพระองค์ 1 พระราชชนนีพระองค์ 1...”³⁴

ดังนั้นการบำเพ็ญพระราชกุศลสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัยจึงเป็นเรื่องปกติ ซึ่งนักวิชาการทางประวัติศาสตร์ศิลปะเห็นว่าการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีแนวคิดในการสร้างเพื่อแสดงถึงความมั่งคั่งทางศิลปะและเพื่ออุทิศถวายแด่สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าและพระบรมวงศานุวงศ์³⁵ แต่การนำพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัยที่ทรงสร้างใหม่นี้ไปประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นการยกฐานะพระราชมารดาของพระองค์ที่มีพระชาติกำเนิดเป็นสามัญชนให้เทียบเคียงกับเจ้านายชั้นสูงในราชวงศ์จักรี และตั้งอยู่ในศูนย์กลางของราชวงศ์คือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระพุทธรูปฉลองพระองค์ซึ่งประดิษฐานบนฐานชุกชีในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จำนวนพระพุทธรูป 10 องค์นั้น เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระมหากษัตริย์ 2 องค์ กรม

³³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3, หน้า 42.

³⁴ กรมศิลปากร, ตำนานวัดสุทัศน์ต่างๆ, หน้า 35.

³⁵ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, รายงานการวิจัยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชศรัทธาปณิธานในการสถาปนาวัดสุทัศน์ในพระพุทธศาสนา, หน้า 168.

พระราชวังบวรสถานมงคล 2 องค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชั้นปฐมวงค์แต่ครั้งสร้างกรุง 4 องค์ ส่วนอีก 2 องค์ เป็นพระพุทธรูปของสมเด็จพระศรีสุลาลัยและกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ โดยสมเด็จพระศรีสุลาลัยมีพระชาติกำเนิดมาจากสามัญชน ส่วนกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพก็เป็นเพียงเจ้านายชั้นพระองค์เจ้า การนำพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระราชมารดาและพระราชบิดาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปฉลองพระองค์ปฐมวงค์ นี้ มีนัยยะทางการเมือง คือการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัยและอัญเชิญขึ้นประดิษฐานเทียบเคียงกับปฐมวงค์ คือการยกฐานะพระเกียรติยศของพระราชมารดาของพระองค์ให้มีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวงศ์จักรีโดยถือว่าเป็นเจ้านาย และไม่ใช่เจ้านายธรรมดาแต่เป็นเจ้านายชั้นสูงที่มีพระเกียรติยศประหนึ่งเจ้านายชั้นปฐมวงค์ของกรุงรัตนโกสินทร์ ในส่วนพระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ มีนัยยะเป็นการเทียบเคียงพระองค์เองกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชบิดาที่ทรงโปรดปรานมากคือกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชบิดาที่ทรงโปรดปรานมากคือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า “...ในการพระสพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทรเทพ ครั้งนั้นทรงพระภูษาลายพื้นขาวทุกวัน ดำริว่าลูกคนนี้รักมาก ต้องนุ่งขาวให้ ครั้นเสด็จการพระสพแล้วโปรดเกล้าให้เลื่อนพระอัฐิขึ้นเปนกรมหลวงศรีสุนทรเทพ...”³⁶ ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพและของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ จึงเป็นการเปรียบเทียบพระองค์กับพระอัยกาที่ต่างมีพระราชบิดาผู้ทรงโปรดปรานเป็นพิเศษเหมือนกัน จึงถือได้ว่าพระองค์มีความคล้ายคลึงกับพระอัยกาของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นแม้พระองค์จะไม่ใช่เจ้าฟ้ามาก่อน แต่ก็ถือได้ว่าทรงมีพระบุญญาบารมีที่เทียบเคียงกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกองค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี

การสร้างและประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัยและกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ซึ่งสมเด็จพระศรีสุลาลัยมีพระชาติกำเนิดเป็นสามัญชน พระชนกมีพระนามว่าบุญจัน เป็นเจ้าเมืองนนทบุรี ส่วนพระชนนีเพิ่งเป็นธิดาของพระยาราชวังสัน(หวัง) เชื้อสายของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) เจ้าพระยาจักรีคนแรกในสมัยธนบุรี ซึ่งเป็นเชื้อสายสกุลด่านสุลัยมาน ที่เคยปกครองเมืองสงขลา ในสมัยอยุธยา และกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ มีพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าวิลาศ มีพระมารดาเป็นสามัญชนคือเจ้าจอมมารดาบาง จึงเป็นการแสดงพระบรมเดชานุภาพ เสริมสร้างพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเช่นกัน การยกย่องพระราชมารดาที่มีพระชาติกำเนิดเป็น

³⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชากร, 2539), หน้า 202.

สามัญชน มีเชื้อสายบรรพบุรุษที่ไม่ได้เป็นชาวพุทธ และพระราชธิดาองค์โปรดที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา ให้มีพระเกียรติยศเทียบเคียงกับเจ้านายชั้นปฐมวงศ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบารมี มีพระราชฐานะเทียบเคียงกับเจ้านายชั้นปฐมวงศ์เช่นกัน แม้จะทรงมีพระชาติกำเนิดเป็นเพียงพระองค์เจ้า แต่ก็ทรงมีพระบารมีและความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์

การเทียบเคียงพระองค์ว่าทรงเป็นพระราชนัดดาที่ขอบธรรมจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังปรากฏในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จ.ศ. 1193 หรือ พ.ศ. 2374 ที่ทรงประกาศว่าเป็นการสนองพระเดชพระคุณพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก แสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ในการบำรุงพระอารามของพระอัยกา ที่ทรงเห็นเป็นพระราชธุระต้องทำนุบำรุงต่อมา

“...มาทรงถวายพระกถินทาน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาสธรรมหาวิหารพระอารามหลวง ทอดพระเนตรเห็นพระอุโบสถพระวิหารพระระเบียง บริเวณใหญ่น้อยแลกุฎีเสนาสนะทั้งปวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าพระบรมโอรสาธิราช ทรงสถาปนาไว้โดยประณีตแต่ในก่อนล่วงกาลกำหนดนานมาถึงสามสิบเอ็ดปี นั้นชำรุดปรักหักพังเป็นอันมาก ทรงพระราชศรัทธาจะปฏิสังขรณ์โดยพระกรรมลหุไทยกอบประด้วยพระกัตถุญกัตเวที่ธรรมสุจริต จะสนองพระเดชพระคุณให้บริบูรณ์งามดังเก่า...”³⁷ นอกจากนี้จะปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นการใหญ่แล้วยังโปรดฯ ให้สร้างพระไสยาสน์ขนาดใหญ่ด้วย ซึ่งปรากฏพระราชดำริว่า “...ด้วยพระกรรมลหุไทยกอบประด้วยพระกัตถุญกัตเวที่ธรรม เพื่อจะสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าพระบรมโอรสาธิราชเจ้า ซึ่งทรงสถาปนาการไว้แต่ก่อน เรื่องความทั้งปวงมีแจ้งพิศุฎารในแผ่นศิลาจากฤก ณ พระวิหารพระพุทธรูปโลกนารถโน้นแล้ว แลทรงพระราชดำริว่าพระพุทธรูปปฏิมากรใหญ่ยังมีได้มีในพระมหายานครนี้ จึงมีพระราชโองการมานพระบันฑูลสุรัสงหนาทดำหรัดสั่งพญาศรีพิพัทธ์รัตนราชโกษา แลพญาเพ็ชพิไชยให้เปนแม่การสถาปนาพระมหาวิหารแลพระพุทธรูปไสยาสน์ใหญ่ ขึ้นไว้ในพระอารามนี้จะให้เปนที่สักการบูชาแก่เทพยดามานุษย์สรรพสัตว์ทั้งปวงทั้งสากลโลกธาตุ เปนมหากุศลโกษฐาจรียุพระเกียรติยศปรากฏไปตราบเท้ากาลปาวสาน...”³⁸

³⁷ จดหมายเหตุวัดพระเชตุพน สมัยรัชกาลที่ 1-4 (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและมูลนิธิ “ทุนพระพุทธรูปยอดฟ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2552), หน้า 86.

³⁸ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1193 เลขที่ 32 สำเนาพระราชดำริว่าด้วยการทรงสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระเชตุพน,” (สมุดไทย)

วัดพระเชตุพนนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างพระมหาเจดีย์ไว้องค์หนึ่ง มีพระนามว่าพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชรดาญาณ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างพระมหาเจดีย์ขึ้นใหม่อีก 2 องค์ “...สร้างพระมหาเจดีย์ข้างพระเจดีย์ศรีสรรเพชรดาญาณ องค์ทางทิศเหนือทรงขนานนามว่าพระมหาเจดีย์ติลลธรรมกรกนิทาน ทรงพระราชอุทิศถวาย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย องค์ทางทิศใต้ทรงขนานพระนามว่าพระมหาเจดีย์มณีปิตตบริหารเป็นของส่วนพระองค์เอง...”³⁹ การสร้างพระมหาเจดีย์ที่วัดพระเชตุพนจึงเป็นการแสดงสัญลักษณ์ที่พระองค์ทรงเกี่ยวข้องโดยตรงกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การบูรณะวัดพระเชตุพนก็ดี การสร้างพระมหาเจดีย์ขนาบข้างพระเจดีย์องค์เดิมก็ดี นอกจากจะแสดงถึงพระราชศรัทธาแล้ว ยังเป็นการแสดงพระบรมเดชานุภาพ พระบารมีเทียบเคียงกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระอัยกา และเป็นการยืนยันสถานะความเป็นพระเจ้าแผ่นดินของพระองค์ที่สืบสิทธิโดยชอบธรรม แม้ว่าจะไม่ใช่เจ้าฟ้าเป็นเพียงพระองค์เจ้ามาก่อนก็ตาม หมู่พระมหาเจดีย์วัดพระเชตุพนมีความสำคัญทางสัญลักษณ์ในการแสดงถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกันตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งมีการสร้างพระมหาเจดีย์อีกองค์หนึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงโปรดฯ ให้สร้างกำแพงแก้วและพระระเบียงล้อมหมู่พระมหาเจดีย์นี้ไว้ และทรงมีพระราชปรารภว่า “...ต่อไปในรัชกาลหลังอย่าให้เอาแบบอย่าง ที่จำจะต้องสร้างพระเจดีย์ประจำรัชกาลในวัดพระเชตุพนต่อไปเลย เพราะสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 รัชกาลแต่แรกนั้น ได้เคยทรงเห็นกันทั้ง 4 พระองค์ ผิดกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น...”⁴⁰ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัดพระเชตุพน โดยเฉพาะหมู่พระมหาเจดีย์ของวัดที่เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความสืบเนื่องกันของพระมหากษัตริย์ยุคสร้างบ้านเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากจะทรงสร้างพระพุทธรูปเพื่อยกฐานะพระราชมารดาแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสร้างวัดอีกจำนวนหนึ่งในบริเวณที่เกี่ยวข้องกับพระประยูรญาติทางฝ่ายสมเด็จพระศรีสุลาลัย เพื่อยกฐานะพระประยูรญาติทางฝ่ายพระราชมารดาที่สัมพันธ์กับพระองค์ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน วัดที่เกี่ยวข้องกับพระอัยกา คือพระยานนทบุรีศรีมหาอุทยานผู้เป็นพระบิดาของสมเด็จพระศรีสุลาลัยคือวัดเฉลิมพระเกียรติ เมืองนนทบุรี และมีอีกสามวัดบริเวณคลองด่าน ที่เป็นย่านนิवासสถานเดิมของพระอัยกีเพ็ง พระมารดาของสมเด็จพระศรีสุลาลัยคือวัดราชโอรส วัดหน่งและวัดนางนอง ซึ่งในการสร้างแต่ละวัดแม้จะไม่ปรากฏพระราชดำริหรือจารึก หลักฐานลายลักษณ์อักษรที่

³⁹ กรมศิลปากร, ตำนานวัดอุสถานต่างๆ, หน้า 45.

⁴⁰ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 25 เรื่องสถานที่แล้วตลิ่งซึ่งสร้างในรัชกาลที่ 4 (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมนาคร, 2465), หน้า 67.

ชัดเจนถึงเจตนาหรือวัตถุประสงค์ในการสร้าง แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานศาสนวัตถุ สถาปัตยกรรม การตกแต่งภายใน แสดงถึงแนวคิดของการสร้างพระอารามเหล่านั้นว่านอกจากจะเป็นการฉลองพระราชศรัทธาแล้ว ยังแสดงถึงการยกย่องพระประยูรญาติฝ่ายสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระราชมารดาที่มีพระชาติกำเนิดเป็นสามัญชน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะทรงตระหนักว่าชนชั้นนำบางกลุ่มได้ยกเอากรณีที่พระราชมารดาเป็นสามัญชนมาเป็นข้อขัดขวาง ไม่เห็นด้วยที่จะทรงได้รับราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงแสดงพระบารมี พระบรมเดชานุภาพของพระองค์ ด้วยการยกย่องพระประยูรญาติทางฝ่ายพระราชมารดาที่แม้จะเป็นสามัญชน แต่ก็มีบุญบารมีสูงส่งเทียบเคียงเจ้าด้วยการก่อสร้างวัดและพุทธสัญลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นพิเศษ

ในกรณีของวัดเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า บริเวณป้อมเก้าริมนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ตลาดขวัญ เมืองนนทบุรี เป็นนิวาสถานเดิมแห่งพระอัยกา พระอัยกีของพระองค์ และเป็นสถานที่ประสูติของสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระราชชนนีพันปีหลวง สมควรที่จะสถาปนาขึ้นเป็นพระอารามหลวงสักแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระอัยกา พระอัยกีและสมเด็จพระราชชนนีแห่งพระองค์ ด้วยเหตุนี้จึงโปรดฯ ให้พระยาพระคลัง(ดิศ บุนนาค) ตำแหน่งที่สมุหพระกลาโหม เป็นแม่กองสร้างวัดขึ้นในบริเวณนั้น และโปรดฯ ให้สร้างป้อมปราการ ก่ออิฐถือปูน มีใบเสมา เป็นทำนองเดียวกับกำแพงพระบรมมหาราชวัง เป็นรูป 4 เหลี่ยมรอบวัดไว้เป็นอนุสรณ์ด้วย และทรงพระราชทานนามพระอารามแห่งนี้ว่าวัดเฉลิมพระเกียรติ⁴¹ พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยทองแดงทั้งองค์ หน้าตักกว้าง 6 ศอก สูง 8 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว มีเรื่องเล่าว่าเมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ชุดแร่ทองแดงที่อำเภอจันทิก นครราชสีมา ได้ทองแดงมาก จึงมีพระราชประสงค์จะใช้ทองแดงนั้นเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา ก่อน จึงโปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปซึ่งจะประดิษฐานในพระอารามซึ่งทรงสร้างใหม่คือวัดราชนันทารามและวัดเฉลิมพระเกียรติ⁴²

การสร้างวัดบนบริเวณที่เป็นนิวาสถานเดิมของพระเจ้าแผ่นดินนั้นไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่ เพราะสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระเพทราชา สมเด็จพระเจ้าเสือ ในสมัยอยุธยาที่มาจากสามัญชนก็โปรดฯ ให้สร้างวัดในเขตนิวาสถานเดิมของพระองค์ ได้แก่ วัดไชยวัฒนาราม วัดบรมพุทธารามและวัดโพธิ์ประทับช้างตามลำดับ แต่วัดเหล่านี้สร้างตรงเขตบ้านเดิมของผู้ที่เป็นพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น ส่วนวัดเฉลิมพระเกียรติมิใช่ในนิวาสถานเดิมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง แต่เป็นที่ประสูติของสมเด็จพระศรีสุลาลัยและจวนของพระยานนทบุรีผู้เป็นพระอัยกา การสร้างวัดนี้จึงมีนัยยะเป็นการยกย่องพระราชมารดาและสายสกุลฝ่ายพระราชมารดาโดยตรง การสร้าง

⁴¹ ประวัติวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 7.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

วัดที่มีลักษณะของแนวกำแพงรอบวัด ที่เป็นป้อมปราการและมีใบเสมาเช่นเดียวกับกำแพงพระบรมมหาราชวัง น่าจะมีนัยยะสำคัญเพื่อยกสถานะของพื้นที่วัด เทียบเคียงกับวังของพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายชั้นสูง ผู้ที่เคยอยู่ที่นี้จึงมิใช่สามัญชนทั่วไป แต่เป็นผู้ที่มีฐานะเป็นเจ้าของ การสร้างวัดเฉลิมพระเกียรติบนนิเวศสถานเดิมของพระอัยกาและเป็นที่ประสูติของสมเด็จพระศรีสุลาลัย จึงเป็นการยกฐานะของพระราชมารดาและพระญาติพระวงศ์ฝ่ายพระราชมารดาว่ามีเชื้อสามัญชนธรรมดา แต่เป็นผู้มีฐานะเป็นหนึ่งในเจ้านายเชื้อพระวงศ์ด้วย

วัดอีก 3 แห่ง ในบริเวณริมคลองด่าน ได้รับการศึกษาวิเคราะห์ไว้ว่าเป็นที่ระลึกถึงถิ่นฐานย่านเดิมของพระญาติพระวงศ์ทางฝ่ายพระอัยกีและพระมารดาสมเด็จพระศรีสุลาลัย กรณีของวัดราชโอรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงสร้างใน พ.ศ. 2363 ด้วยมีข่าวว่าพม่าจะยกทัพเข้าตีพระนคร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงรับสั่งให้พระราชโอรสคุมไพร่พลยกไปสกัดทัพพม่าที่กาญจนบุรี เมื่อเสด็จถึงวัดจอมทองได้ทรงแวะประทับแรมและทรงให้ประกอบพิธีเบิกโคลนทวาร ทรงอธิษฐานให้การไปราชการทัพนี้ประสบความสำเร็จและเสด็จกลับมาโดยสวัสดิภาพ กระทั่ง พ.ศ. 2364 พม่าก็ยังมิได้ยกทัพเข้ามาตามข่าวที่เล่าลือกัน จึงเสด็จกลับพระนครและทรงเริ่มปฏิสังขรณ์วัดจอมทองขึ้นใหม่ทั้งวัด ได้เสด็จมาประทับควบคุมงานและตรวจการก่อสร้างด้วยพระองค์เอง เมื่อเสร็จแล้วจึงทูลเกล้าถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ พระราชทานนามใหม่ว่าวัดราชโอรสราม หมายถึงว่าเป็นวัดที่พระราชโอรสทรงสถาปนา⁴³ งานศึกษาเกี่ยวกับประวัติการสร้างวัดราชโอรสส่วนมากเสนอว่าทรงพอพระทัยในศิลปกรรมแบบจีนเพราะทรงค้าขายกับจีนและทรงเห็นว่าการก่อสร้างแบบเดิมนั้นไม่คงทนสู้แบบใหม่ที่ทรงริเริ่มไม่ได้

“...การสถาปนาวัดราชโอรสทรงเห็นเป็นการส่วนพระองค์ มิได้เกี่ยวข้องกับทางราชการแต่อย่างใด จึงทรงดำริแบบอย่างศิลปกรรมสร้างขึ้นตามความพอพระหฤทัย ขณะนั้นได้ทรงติดต่อกับชาวจีนและทรงนิยมศิลปะแบบจีนมาก วัดอุตุสถานต่างๆ ที่ทรงสร้างขึ้นภายในวัดนี้จึงตกแต่งด้วยศิลปะแบบจีนทั้งสิ้น...”⁴⁴ และ “...พระอุโบสถขนาดย่อมหลังคาแบบจีนลด 2 ชั้น แต่มุงกระเบื้องสีแบบไทย รูปร่างลู่ๆ ไม่ได้ประดับกิ้งก้านอะไรเลย เพราะทรงเห็นว่าเครื่องประดับเหล่านั้นไม่ทนทาน หน้าบันประดับกระเบื้องสีต่างๆ สวยงาม ตอนบนประดิษฐานเป็นเครื่องบูชาไม้ดอกไม้มังกร หงส์

⁴³ ธนิต อยู่โพธิ์, *ตำนานวัดราชโอรสราม* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2504), หน้า 8-9.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-10.

และตอนล่างเป็นภาพทิวทัศน์ ประกอบขึ้นด้วยชั้นภาพภูเขา ต้นไม้ บ้านช่อง วัวควาย ใช้แต่เท่านั้นตามขอบหลังคายังประดับเครื่องกระเบื้องสีสวยงามไว้โดยรอบ..”⁴⁵

ในด้านการตกแต่งนั้น “...ผนังด้านในโดยรอบเขียนลายเครื่องบูชาแบบจีนบรรจุไว้ในช่องเป็นช่องๆ บางช่องมีความหมายในการให้พร “ฮก ลก ซัว” ตามคติของจีน ตอนล่างที่จัดพื้นประดับกระเบื้องลายดอกไม้และภาพทิวทัศน์เคลือบสีต่างๆ ไว้โดยรอบ...”⁴⁶ การประดับหน้าบันภายนอกและการเขียนภาพที่เป็นลวดลายเครื่องมงคล เครื่องโต๊ะของจีนนี้ นักประวัติศาสตร์ศิลปะได้จำแนกว่ามีภาพวัตถุแบ่งได้ 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่แสดงถึงอำนาจได้แก่ภาพของเครื่องอาวุธต่างๆ และกลุ่มที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ได้แก่ภาพของผลไม้ ดอกไม้ สัตว์มงคล เป็นการสะท้อนพระราชนิยมที่มาจากจีนที่มีการตั้งโต๊ะเครื่องบูชาไว้ในบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคล⁴⁷ วัดราชโอรสที่มีขนาดใหญ่และแม้จะมีรูปแบบสถาปัตยกรรมนอกขนบจารีตเดิมนั้น ได้แสดงถึงการเป็นวัดสำคัญในพระองค์ เห็นได้จากใน พ.ศ. 2374 โปรดฯ ให้สมโภชพระอาราม 9 วัด คือวัดราชโอรส วัดราชสิทธิาราม วัดภคินีนาถ วัดโมลีโลก วัดอรุณราชวราราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดพระยาทำ วัดสุวรรณาราม วัดสระเกศ โดยให้จัดพิธีใหญ่ที่วัดราชโอรส ให้พระจากทุกวัดมาที่วัดนี้ “...ได้ทรงบูรณะการก็ยังไม่เสร็จ แต่โปรดให้ฉลองเสียครั้ง 1 ก่อน ณ วันอาทิตย์เดือน 2 ขึ้น 13 ค่ำ ได้ถวายผ้าไตรจีวรแก่พระสงฆ์ที่วัดราชโอรส พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ก็มารับที่นั่นทุกๆ พระอาราม...”⁴⁸

ในส่วนของกรณีวัดหนังไม่ปรากฏพระราชดำริในการสร้างหรือปฏิสังขรณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่แนวคิดหลักในการสร้างเชื่อว่าสมเด็จพระศรีสุลาลัยทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นเพื่อเป็นพระราชกุศลในถิ่นฐานบ้านเดิมของพระมารดา

“...การสร้างวัดในภูมิลำเนาเดิมนอกจากเป็นการกุศลแล้ว ยังเป็นเกียรติแก่สกุลวงศ์อีกด้วย ธรรมเนียมชาติญาณของบุคคลเมื่อได้บรรลุอิฐผลในถิ่นอื่น ย่อมจะคำนึงถึงถิ่นเดิมของตน เมื่อเป็นโอกาสมักจะประกอบกิจการเป็นพิเศษอะไรขึ้นสักอย่างหนึ่งในภูมิลำเนาเดิมของตนหรือของบรรพบุรุษ เพื่อเป็นอนุสรณ์หรือเป็นที่ขึ้น

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

⁴⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556), หน้า 457 และ 462.

⁴⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 47.

ชมแก่มวลญาติมิตรชาวถิ่นนั้น...”⁴⁹ และ “...พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ พ.ศ. 2367 ระยะเวลาตอนนี้นับว่าสมเด็จพระศรีสุลาลัย บรรลุถึงภาวะเป็นอัจฉริยนาฬิกาส่งศกดิ์อย่างที่สุดในพระชนม์ชีพ เป็นกาลระยะหนึ่งซึ่ง พระองค์ควรจะพึงคำนึงถึงกาลทรงทำกรณียะไรสักอย่างหนึ่ง อันเป็นเครื่องเชิดชูพระ เกียรติทั้งส่วนพระองค์ ทั้งส่วนราชินิกุลให้ปรากฏอยู่ชั่วนานาน กรณียะอันอาจอำนวย พระปณิธานเห็นปานนั้นให้สำเร็จได้ในยุคนี้ไม่มีอะไรอื่นดีกว่าการสร้างวัด...”⁵⁰

ในกรณีของวัดนางนอง ก็เช่นเดียวกับวัดหนึ่งคือเป็นวัดที่สร้างเพื่อสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระศรีสุลาลัย

“...ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า เมื่อ พ.ศ. 2375 โปรด ให้ทำการใหญ่ รื้อของเก่าและปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม ตั้งปรากฏงาน ศิลปกรรมแบบพระราชนิยมในพระองค์ที่พระอุโบสถและพระวิหารคู่ การทรง บูรณปฏิสังขรณ์วัดนางนองนั้นสืบเนื่องจากวัดนางนองในแขวงบางนางนอง เดิมเป็น นิवासถานของสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระนามเดิมคือเจ้าจอมมารดาเรียม พระราช ขนนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาตระกูลของสมเด็จพระศรีสุลาลัย ย้ายข้ามปากไปอยู่บริเวณวัดหนึ่ง ฉะนั้นวัดหนึ่งและวัดนางนองจึงเป็นวัดที่เนื่องใน สมเด็จพระราชมารดา...”⁵¹

ทั้งนี้ วัดราชโอรส วัดหนึ่ง วัดนางนอง ล้วนตั้งอยู่ในย่านเดียวกัน คือริมฝั่งคลองด้าน การ สร้างวัดที่มีขนาดใหญ่และให้มีเกียรติยศสูงถึง 3 วัดนี้ นอกจากจะเป็นการเฉลิมพระราชศรัทธาและ เฉลิมพระเกียรติยศของผู้สร้างคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีสุลาลัยแล้ว ยังเป็นการยกฐานะพระราชมารดา พระญาติวงศ์ฝ่ายพระราชมารดาขึ้นในระดับเดียวกับเจ้านายชั้นสูง ซึ่งเป็นการแสดงพระบารมีเพื่อเสริมสร้างสถานะของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เมื่อ พิจารณาถึงสิ่งปลูกสร้างและการตกแต่ง รวมทั้งภาพจิตรกรรมในวัด เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่แสดง ให้เห็นถึงการยกฐานะเกียรติยศ ราชินิกุลทางฝั่งสมเด็จพระศรีสุลาลัยว่ามีใช้สามัญชนธรรมดา แต่เป็น

⁴⁹ ประวัติวัดหนึ่งราชวรวิหาร (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 7.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

⁵¹ วัดนางนองวรวิหาร (กรุงเทพฯ: มูลนิธิเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2543), หน้า 16.

วงศ์วานว่านเครือของผู้มีบุญ เมื่อพิจารณาจากรูปแบบของสิ่งปลูกสร้างในวัดราชโอรส วัดนางนองที่เป็นรูปแบบนอกอย่างขบจาริตประเพณีเดิม รวมทั้งวัดหนังที่มีการนำแบบแผนศิลปวัฒนธรรมจีนมาผสมผสานในการก่อสร้างกับสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ได้รับการอธิบายโดย สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า

“...มูลเหตุเกิดแต่แต่งพระที่นั่งแลตำหนักซึ่งสร้างขึ้นในสวนขวาที่ในพระบรมมหาราชวัง ด้วยเมื่อแต่งสวนขวานั้น ราชทูตไทยไปเมืองจีนเพิ่งกลับเข้ามาถึงได้ไปเห็นแบบแผนแต่งรั้ววังแลบ้านเรือนผู้มีบันดาศักดิ์ในเมืองจีนมาช่วยอำนวยการแต่งพระที่นั่งแลตำหนักให้งดงามแปลกประหลาด จึงใช้ของจีนที่หามาจากเมืองจีนในคราวนั้นบ้าง เอาของที่มีอยู่ในเมืองไทยแล้วบ้าง ตกแต่งพระตำหนักตามกระบวนจีนวิธีตกแต่งตั้งของจีนครั้งนั้น สันนิษฐานว่าจะเป็นการลอกเลียนอย่างจีน เช่นเดียวกับรูปที่เขียนไว้ในพระอุโบสถวัดราชโอรสแลวัดกัลยาณมิตร แลเขียนไว้ตามหลังบานประตูหน้าต่างโบสถ์วิหารเมื่อในรัชกาลที่ 3...”⁵²

ทรงอธิบายต่อว่าการตกแต่งวัดตามแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการนำภาพมงคล เครื่องโต๊ะของจีนมาใช้ นั้น เป็นภาพสะท้อนถึงการนิยมสิ่งของมีราคาจากจีนในชนชั้นนำ รวมทั้งมีการประกวดเครื่องโต๊ะเครื่องบูชาในเวลานั้นด้วย

“... การที่เล่นฝีมือช่างก็ดี การตกแต่งเครื่องประดับประดาก็ดี ไปประกวดประชันกันในการสร้างวัด เครื่องแต่งเรือนที่เปนของงดงามถวายเป็นเครื่องบูชาหน้าพระครั้งนั้นก็มาก แม้ขุดแลโอง่างกระถางเครื่องถ้วยเงินที่ชำรุด ก็มักเอาไปติดต่อดังเปนเครื่องประดับพระอารามยังเห็นได้จนเวลานี้ เมื่อในรัชกาลที่ 3 นั้น มีการฉลองพระอารามซึ่งเปนการใหญ่หลายคราว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าการประชุมตั้งโต๊ะเครื่องบูชาประกวดกันคงจะเริ่มมีขึ้น ด้วยจัดไปตั้งถวายในการพระราชกุศลฉลองพระอาราม...”⁵³

⁵² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานโต๊ะเครื่องบูชา (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมสาร, 2468), หน้า 7.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8-9.

จากหลักฐานข้างต้นแสดงถึงความนิยมในศิลปกรรม วัตถุสิ่งของมีค่าจากจีนของชนชั้นนำในเวลานั้น ที่สื่อถึงความเชื่อในเรื่องการมีฐานะที่มั่งคั่งร่ำรวยแบบจีน การเป็นผู้มีฐานะแบบจีน ดังนั้น การนำรูปภาพเครื่องโต๊ะ เครื่องบูชาของมีค่าจากจีนมาประดับพระอารามในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนอกจากประเด็นพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาที่ทรงนำวัตถุ สิ่งของจากจีน ที่ถือว่าเป็นของดีมีราคามาถวายเป็นพุทธบูชาและการสร้างของแปลกใหม่ฉลองพระราชศรัทธาแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อ ความหมายของผู้มีบุญในรูปแบบใหม่ที่ไม่ได้พิจารณาเพียงเรื่องชาติกำเนิดเท่านั้น การที่วัดเหล่านี้มีได้วาดภาพจิตรกรรมตามแบบแผนจารีตเดิมคือภาพเทพชุมนุม ภาพพุทธประวัติ ภาพทศชาติชาดก ภาพอดีตพระพุทธเจ้า แต่มีการตกแต่งลวดลายนำภาพสิ่งของ เครื่องโต๊ะ เครื่องบูชาแบบจีนทั้งในพระอุโบสถ พระวิหารและตามบริเวณวัด คือการแสดงบุญบารมีอย่างหนึ่งของผู้สร้างคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นผู้มีบุญญาบารมี จากการมีฐานะที่มั่งคั่งร่ำรวยอย่างการเป็นเศรษฐีหรือเจ้าสัวแบบจีน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็เคยได้รับการขนานพระนามแบบไม่เป็นทางการจากราชบิดาว่าเจ้าสัว เพราะทรงมั่งคั่งร่ำรวยมาก ทรงชวนขวยหาพระราชทรัพย์มาถวายพระราชบิดาเพื่อใช้ในราชการด้วยการแต่งสำเภาไปค้าขายกับจีน

“...ถึงแม้ว่าเป็นเวลาซึ่งการค้าขายมิได้บริบูรณ์ พระราชทรัพย์ซึ่งจะได้จากส่วนกำไรค้าขายบกพร่องไม่พอจ่ายราชการ พระองค์ก็ทรงพระอุสาหะชวนขวยให้มีเงินที่ขุนเคืองฝาละอองธูลีพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนารถ ด้วยในเวลานั้นเจ้านายแลข้าราชการที่มีทุนรอนพอจะแต่งสำเภาไปค้าเมืองจีนได้ ก็ได้แต่งสำเภาไปค้าขายอยู่ด้วยกันโดยมาก พระองค์ก็ได้ทรงแต่งสำเภาไปค้าขายในส่วนของพระองค์อีกส่วนหนึ่งต่างหาก จึงถึงซึ่งความบริบูรณ์ด้วยทรัพย์พอที่จะฉลองพระเดชพระคุณมิให้ขัดขวางในทางราชการได้ เปนเหตุให้สมเด็จพระบรมชนกนารถทรงพระมหากกรุณาแล้วตรัสประกาศออกพระนามพระองค์ว่าเจ้าสัวเสมอมา...”⁵⁴

ดังนั้นภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่รัชกาลก่อนจึงเป็นรูปแบบของผู้มีฐานะแบบจีนหรือเจ้าสัว ภาพจิตรกรรมตามวัดที่เป็นเครื่องมงคล เครื่องบูชา เครื่องประดับแบบจีน เป็นภาพสะท้อนถึงฐานะผู้ดีแบบจีน ผู้มีฐานะร่ำรวยจากการค้าที่ถือว่าเป็นผู้มีบุญในอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ไม่ได้มีบุญจากการที่มีชาติกำเนิดสูงส่ง การที่วัดเหล่านี้ตั้งอยู่ในถิ่นฐานนิวาสนสถานเดิมของพระประยูรญาติทางฝ่ายพระอัยกี ผู้เป็นพระมารดาของสมเด็จพระศรีสุลาลัย ก็เป็นการแสดงให้เห็น

⁵⁴ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33 นุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมสาร, 2469), หน้า 37-38.

เห็นถึงความผูกพันในพื้นที่ ว่าพระองค์ก็เป็นคนบางนี้ หรือเป็นลูกหลานของคนในบางนี้ การสร้างวัดที่ใหญ่โตและมีเกียรติในบางนี้จึงเท่ากับเป็นการยกย่องพระญาติพระวงศ์ให้มีสถานะสูงขึ้น ว่าเป็นวงศ์วานของผู้มีบุญเช่นกัน อย่างไรก็ตามการสร้างสถาปัตยกรรมที่มีสัญลักษณ์ของเครื่องสูงหรือความเป็นพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงไม่สามารถทำได้เต็มที่ กรณีวัดราชโอรสเมื่อแรกสร้างพระองค์ยังอยู่ในฐานะพระองค์เจ้าเท่านั้น การแสดงออกทางฐานานุกิตติ์จึงต้องระมัดระวัง เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ทรงเคร่งครัดในการแสดงฐานานุกิตติ์ของงานสถาปัตยกรรมอย่างชัดเจน ในกรณีการสร้างพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราส ที่กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสภย์จะทรงสร้างเป็นยอดปราสาท “...พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ มีรับสั่งให้ไปห้ามว่าในพระราชวังบวรไม่มีธรรมเนียมที่จะมีปราสาท กล่าวกันว่าเพนเหตุให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสภย์น้อยพระทัย จึงโปรดให้แก้เพนหลังคาจัตุรมุขอย่างเช่นปรากฏอยู่ทุกวันนี้...”⁵⁵ แสดงให้เห็นว่ามีการกำหนดและจำกัดการแสดงบารมีในการก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมแบบจารีตประเพณีที่จะต้องไม่ให้สิ่งก่อสร้างนั้นแสดงถึงบารมีที่มากเกินไปกว่าฐานะของผู้สร้าง ดังนั้นการสร้างวัดเพื่อแสดงการเป็นผู้มีบุญบารมีโดยแสดงผ่านคติความเชื่อเรื่องความร่ำรวย ความมั่งคั่ง งานจิตรกรรมที่แสดงถึงสิ่งของเครื่องใช้ต่างประเทศ โดยเฉพาะของเงินที่เป็นของมีราคาในสมัยนั้น จึงเป็นการแสดงถึงความเป็นผู้มีบุญบารมีที่เสี่ยงจากกรอบจารีตประเพณีนิยมเดิม และเป็นการแสดงถึงความเป็นผู้มีบุญบารมีตามคติของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยให้ความสำคัญกับความร่ำรวย ความมั่งคั่งมากขึ้น

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดใหญ่เป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดนางนอง ที่อยู่นอกกำแพงพระนคร ซึ่งเดิมเป็นป่าในสวนริมคลองด่าน เขตบ้านนอกสมัยนั้น น่าจะมีใช้เป็นที่เพียงพระราชศรัทธา แต่การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเช่นเดียวกับที่สร้างในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือพระพุทธรูปจักรและพระพุทธรูปจักรพรรดิ เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางยืนห้ามสมุทร ฉลองพระราชกุศลให้สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกและส่วนพระองค์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจำนวนมาก โดยเฉพาะปางยืนห้ามสมุทรที่ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเชิดชูและยกฐานะของสมเด็จพระศรีสุลาลัยรวมทั้งเทียบเคียงพระเกียรติยศสืบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่พระพุทธรูปทรงเครื่องเหล่านั้นมิได้มีขนาดใหญ่ถึงขั้นเป็นพระประธานประจำพระอุโบสถ นอกจากนี้ในกรุงรัตนโกสินทร์ยังไม่ปรากฏว่ามีวัดใดที่สร้างพระประธานขนาดใหญ่เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์วัดนางนอง

⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานวังหน้า (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานกร, 2468), หน้า 55-56.

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นพระประธานที่วัดนางนองไม่ปรากฏหลักฐานพระราชดำริที่ชัดเจน แต่นักวิชาการส่วนใหญ่กล่าวว่าเป็นการแสดงพระราชศรัทธาของพระองค์ ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมักอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดที่ว่าทรงสร้างตามคติที่มีมาแต่เดิมจากคัมภีร์ชมพูตีสูตฺรและสร้างเพื่อเป็นพระราชกุศลให้พระบูรพกษัตริย์พระบรมวงศานุวงศ์และเป็นพระราชกุศลในพระองค์เอง⁵⁶ งานศิลปกรรมในวัดนางนองมาจากพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาและยังแสดงถึงการรับอิทธิพลศิลปะของจีนมาใช้ โดยพิจารณาจากภาพลายก้ำมะลอเครื่องบูชาแบบจีนต่างๆ ที่แทรกตัวอยู่ในพระอุโบสถ รวมทั้งมีการผสมผสานคติความเชื่อในเรื่องจักรพรรดิราชจากภาพลายรดน้ำแบบไทยที่เป็นรูปเครื่องสูง เครื่องมงคลของพระเจ้าจักรพรรดิราชประกอบบานประตูพระอุโบสถ ส่วนภาพจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถเป็นเรื่องชมพูตีสูตฺรนั้นลบเลือนมากจึงไม่สามารถทำการวิจัยได้⁵⁷ อย่างไรก็ตามจากแบบแผนการสร้างพระประธานในพระอุโบสถและศิลปกรรมของวัดนางนองสอดคล้องกับกรอบแนวคิดคติจักรพรรดิราช

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องสอดคล้องกับการเขียนภาพจิตรกรรมชมพูตีสูตฺรในพระอุโบสถวัดนางนองโดยสื่อถึงเรื่องราวที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแปลงพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชอิราชเพื่อทรมานพระยาชมพูตีสผู้มีทิฐิมานะว่าตนเองมีชาติกำเนิดและบุญบารมีสูง ไม่มีใครเทียบได้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่าเป็นเรื่องที่มีมานานอย่างน้อยถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ที่ปรากฏว่ามีการส่งเรื่องชมพูตีสูตฺรไปให้ลังกาศึกษา เนื่องด้วยทูตลังกาส่งสัยเรื่องการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องว่าเป็นการสร้างเทวรูปอื่นนอกจากพระพุทธรูปเจ้า ทางกรุงศรีอยุธยาจึงส่งคัมภีร์ชมพูตีสูตฺรออกไปให้เพื่อให้รู้ว่าเป็นการสร้างรูปพระพุทธรูปเจ้าตามที่ปรากฏในพระสุตฺรนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าชมพูตีสูตฺรนี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก คัมภีร์ที่แพร่หลายในเมืองไทยนั้นแต่งเป็นภาษาไทยสำนวนแปลอรรถกถาบาลี จะแต่งเมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน ที่พบในหอพระสมุดวชิรญาณมีหลายฉบับแต่เป็นสำนวนเดียวกันหมด⁵⁸ ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาของชมพูตีสูตฺรจะเห็นว่าพระยาชมพูตีสมีทิฐิอย่างไร กล่าวคือ

⁵⁶ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, รายงานการวิจัยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชศรัทธาปณิธานในการสถาปนาวัดอุตุสถานในพระพุทธศาสนา, หน้า 168-169.

⁵⁷ เพ็ญสุภา สุขคตะ, “การศึกษาภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดนางนองวรวิหาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), หน้า ๗-๘ และ 191.

⁵⁸ ท้าวมหาชมพู ซึ่งถือกันมาแต่โบราณว่าเป็นต้นตอพระพุทธรูปทรงเครื่อง (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนาการ, 2464), หน้า ค - จ.

“...ครั้งนั้นยังมีกระษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามชื่อว่าชมพูบดี เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองปัญจาลราชรัฐ แรกเริ่มเดิมทีเธอจะปฏิสนธิในครรภ์พระมารดานั้นเสาทองอันใหญ่สูงได้ 18 คอกก็บังเกิดเกิดขึ้นภายในพระนคร “นิก ขมนกาล” กาลเมื่อเดิมประสูติจากครรภ์พระมารดาชุมทองอันอยู่ในแผ่นดินก็ผุดขึ้นมาจากแผ่นดินชุมทองอันอยู่บนปลายไม้ก็ตกลงมาสู่แผ่นดินพสุธา “อุทกตลโต สพพนิธโย อุคคนตวา” ชุมทองอันอยู่ในน้ำก็ผุดขึ้นมาจากน้ำลอยไปสู่ท่าเมืองปัญจาลราชรัฐ “วิปุลลพพตาทเว มณีโชติรัตนานิ” แล่องพระบาทอันแล้วด้วยแก้วมณีโชติทั้งคู่ก็ลอยมาแต่ภูเขาวิบูลยบรรพต แล้วก็มาสอดสรวมเข้าในพระบาทพระเจ้าชมพูบดีในขณะที่เมื่อประสูติจากครรภ์พระมารดาฯ “ตทา พราหมณา ทิสวา” ครั้งนั้นเนมิทกะพราหมณทั้งหลายเห็นอัศจรรย์ จึงพยากรณ์ทำนายว่า “อโย กุมารโ” พระราชกุมารพระองค์นี้มีบุญญาภิสมภารยิ่งนัก จะได้เสวยสมบัติเป็นพระยาเอกราช เปนใหญ่ในสกลชมพูทวีปแลนาคพิภพ...”⁵⁹

พราหมณ์ได้ถวายพระนามแก่พระกุมารนี้ว่าชมพูบดี เมื่อทรงจำเริญวัยได้ขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วทรงมีฤทธิ์เดชยิ่งนัก ทรงมีลูกธนูวิเศษที่สามารถใช้ไปที่ใดก็ได้ “...ก็ตรัสใช้ให้ลูกธนูนั้นไปรชาชุตเทียวไปในสกลชมพูทวีป ให้ไปหาท้าวพระยาทั้งปวงในสกลชมพูทวีปนั้นมาสู่ที่เฝ้า ถ้าท้าวพระยาองค์ใดแข็งขัดอยู่มิได้มาสู่ที่เฝ้า ลูกธนูนั้นก็ร้อยพระกรรมแห่งพระยาองค์นั้น แล้วก็นำพระยาองค์นั้นมาสู่สำนักนี้แห่งเจ้าชมพูบดี ตกกว่าท้าวพระยาสามนต์ในสกลชมพูทวีปเกรงกลัวพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าชมพูบดียิ่งนัก...”⁶⁰

พระยาชมพูบดีนี้มีเมืองขึ้นได้ 101 หัวเมือง วันหนึ่งพระยาชมพูบดีเหาะผ่านเมืองราชคฤห์เห็นยอดปราสาททองของพระเจ้าพิมพิสารก็ขัดเคืองใช้ฤทธิ์จะทำลายก็ไม่สำเร็จ เพราะพระเจ้าพิมพิสารเป็นพุทธสาวกมีพุทธคุณปกป้องอยู่ พระยาชมพูบดีจึงกลับไปเมืองของตน ส่งลูกศรและของวิเศษต่างๆ ให้มาทำร้ายพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารเสด็จหนีไปยังเวฬุวันเพื่อพึ่งพระบารมีของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ทำลายลูกศรและของวิเศษต่างๆ ของพระยาชมพูบดีได้หมดสิ้น พระยาชมพูบดีเมื่อทราบข่าวของวิเศษของตนไม่สามารถทำอะไรพระเจ้าพิมพิสารได้ก็เสียพระทัย พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาหยั่งรู้ว่าพระยาชมพูบดีนี้มีปัญญาสามารถรู้ธรรมได้ จึงให้พระอินทร์แปลงเพศเป็นราชทูตไปเชิญพระยาชมพูบดีมาเฝ้า พระอินทร์จึงแปลงเพศเป็นราชทูตไปเฝ้าพระยาชมพูบดี เมื่อไปถึงราชทูตนี้มีได้ถวายบังคมแต่ตรัสว่า “...ดูกรชมพูบดี ทำไมท่านนี้สำคัญว่าตัวใหญ่ฤ

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-3.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-5.

ไม่มีผู้เสมอแล้วฤ ท่านจึงมิได้ตกแต่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 ราชาราชเจ้านายของเรา...”⁶¹ พระยาชมพูปตีฟังแล้วขัดเคืองไม่ยอมทำตามและบริภาษว่าเป็น
 ราชทูตแต่เหตุใดจึงไม่ไหว้พระองค์ที่เป็นใหญ่แก่พระยาทั้งหลายในชมพูทวีป พระอินทร์ในร่างราชทูต
 จึงตรัสว่า “...แลพระยาอันมียศศักดิ์น้อยเปนพระยาบ้านนอกฤทธิ์เดชมิได้ประสิทธิ์ เห็นปานดังบพิตร
 ฉะนั้นหาควรที่เราจะกระทำเคารพบนอบไม่...”⁶² พระอินทร์ในร่างราชทูตได้เร่งให้พระยาชมพูปตีไป
 เฝ้าพระเจ้าราชาราช พระยาชมพูปตีได้แต่พูดบายเบี่ยง “...ดูกรราชทูต เราหาไปไม่ เจ้าของท่าน
 ประเสริฐกว่าเราฤ เปนใหญ่กว่าเราอีกฤ...”⁶³ และ “...ดูกรราชทูตท่านอย่าพิกว่าพิกกล่าวเราเลย
 เราหาไปไม่ เรานี้เปนใหญ่ในสกลชมพูทวีปไม่มีผู้เสมอ เราจะไปนั้นต้องการอะไร...”⁶⁴ พระอินทร์จึง
 สำแดงอิทธิฤทธิ์แก่พระยาชมพูปตี พระยาชมพูปตีสู้อิทธิฤทธิ์ของพระอินทร์ไม่ได้ ซ้ำยังถูกจักรของ
 พระอินทร์ตีตีที่พระบาท ลากตัวออกมาจากปราสาท พระยาชมพูปตีจึงว่าจะไปเฝ้าพระเจ้าราชาราช
 แต่ขอเวลาเตรียมตัววันหนึ่งก่อน พระอินทร์ได้ฟังดังนั้นจึงกลับมาเฝ้าพระพุทธรเจ้า พระพุทธรเจ้าจึงให้
 เทพ เทวดา ครุฑ นาคทั้งหลายเนรมิตเวฬุวันให้เป็นพระมหานครใหญ่ ที่รุ่งเรื่องด้วยพ่อค้าวาณิชไพร่
 ฟ้าพลเมือง มีอุทยาน ตลาด บ้านเรือน ปราสาทพระราชวังทั้งดงาม พระสาวกทั้งหลายก็แปลงเป็น
 เสนาบดีข้าราชการต่างๆ พระพุทธรเจ้าเองก็ทรงแปลงเป็นพระเจ้าราชาราช

พระยาชมพูปตีเมื่อมาถึงยังสำนักของพระเจ้าราชาราชยังมีทิฐิอยู่ไม่ยอมถวายบังคม และได้
 แสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับพระพุทธรเจ้าในร่างของพระเจ้าราชาราช พระยาชมพูปตีสู้ไม่ได้เพราะพระเจ้า
 ราชาราชได้แสดงฤทธิ์และปาฏิหาริย์ต่างๆ จนพระยาชมพูปตียอมกราบถวายบังคม พระเจ้า
 ราชาราชจึงเทศนาสั่งสอนเรื่องความไม่เที่ยงแท้ในโลกและชี้ทางสวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ พระยา
 ชมพูปตีมีความซาบซึ้งในธรรม “...ก็ถอดพระมหามงกุฎอันเปนเครื่องราชาภิเศกแห่งพระองค์นั้นไป
 วางแทบพระบาท บูชาสมเด็จพระพุทธรองค์ด้วยพระมหามงกุฎ...”⁶⁵ พระเจ้าราชาราชจึงแสดงธรรม
 ที่ลึกซึ้งมากขึ้น สรรเสริญคุณแห่งการบรรพชาอุปสมบท จนพระยาชมพูปตีกราบขอลบพระพชา
 พระพุทธรเจ้าจึงทรงกลับจากร่างพระเจ้าราชาราช เป็นพระพุทธรเจ้าตามเดิมและประทานการ
 บรรพชาอุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่พระยาชมพูปตี ซึ่งพระยาชมพูปตีบวชได้ไม่นานก็บรรลุ
 พระอรหันต์

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

จากเนื้อหาของชมพูบดีสูตรจะเห็นว่าทิวทัศน์ที่สำคัญของพระยาชมพูคือการถือว่าตนมีชาติกำเนิดที่สูงส่ง เป็นผู้มีบุญมีของวิเศษต่างๆ มากมายไม่มีใครเทียบได้ แต่สุดท้ายก็ต้องยอมละทิวทัศน์นั้นต่อพระพุทธเจ้าในภาคของพระเจ้าจักรพรรดิราช ดังนั้นพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถที่แวดล้อมด้วยจิตรกรรมเรื่องชมพูบดีสูตร ณ วัดนางนอง จึงน่าจะมียุขที่หมายถึงการให้ลดทิวทัศน์ในเรื่องชาติกำเนิด การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่วัดนางนองนั้นนอกจากจะฉลองพระราชศรัทธาแล้ว ยังเป็นการแสดงพระราชฐานะความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สอดคล้องกับเนื้อหาของชมพูบดีสูตร การสร้างพระพุทธรูปในภาคของพระเจ้าจักรพรรดิราชผู้ทรงทรมานพระยาชมพูบดีให้ลดทิวทัศน์เรื่องความสูงส่งในชาติกำเนิดของตน เป็นการแสดงให้เห็นทั้งหลายที่ไม่พอใจในเรื่องพระชาติกำเนิดที่มีพระราชมารดาเป็นสามัญชนได้ลดทิวทัศน์นอกจากนี้เนื้อเรื่องตอนที่พระยาชมพูบดียอมอ่อนน้อมต่อพระพุทธเจ้าในภาคของพระเจ้าจักรพรรดิราช ถึงกับถอด “พระมหามงกุฏ” ไปวางไว้ที่เบื้องพระบาทของพระเจ้าจักรพรรดิราช อาจเป็นการแสดงถึงความเหนือกว่าในบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพระราชวงศ์ โดยเฉพาะ “เจ้าฟ้ามงกุฏ” ภาพของ “มงกุฏ” ที่วางไว้แทบเบื้องพระบาทพระเจ้าจักรพรรดิราช แสดงถึงความเหนือกว่าของพระองค์ที่มีต่อเจ้าฟ้ามงกุฏ สอดคล้องกับคติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชซึ่งก็คือพระพุทธเจ้า และผู้ที่แสดงพระองค์อยู่ตลอดเวลาว่าปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า ทรงสั่งสมบุญบารมีในฐานะพระโพธิสัตว์ ก็คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่วัดนางนองจึงแสดงถึงฐานะความเป็นผู้มีบุญบารมีของพระองค์ ที่จะทรงบำเพ็ญเพียรสะสมบุญเพื่อการตรัสรู้ในภาคของพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ประหนึ่งพระเจ้าจักรพรรดิราช พระองค์จึงเป็นผู้ที่มีบุญบารมีอย่างแท้จริงและไม่ควรที่ผู้ใดจะมาถือทิวทัศน์ต่อพระองค์ในเรื่องพระชาติกำเนิดของพระราชมาดาที่เป็นสามัญชน

4.2 การสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุหรือพุทธสัญลักษณ์ เพื่อส่งเสริมและยกพระราชฐานะเทียบเคียงกับพระมหากษัตริย์สำคัญในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดฯ ให้สร้างพุทธสัญลักษณ์หลายแห่งที่ไม่เคยปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างมาก่อนได้แก่โลหะปราสาทและสถูปมหาสถาน นักวิชาการส่วนใหญ่อธิบายว่าการสร้างศาสนสถานทั้ง 2 แห่งมาจากพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาหรือเป็นพระราชนิยมที่จะสร้างของแปลกไว้ให้ชนทั้งหลายได้ศึกษา ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีเอกสารที่บันทึกพระราชปรารภหรือพระราชดำริในการสร้างพุทธสัญลักษณ์ทั้งสองแห่ง กรณีของโลหะปราสาทอธิบายว่า

“...สิ่งบันดาลพระราชหฤทัยที่เป็นมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนำคติการสร้างโลหะปราสาทของลังกามาสร้างขึ้นในวัดราชนันทารามวรวิหารนั้น น่าจะสืบเนื่องมาจากความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาในรัชสมัยเป็นสำคัญ ด้วยมีการติดต่อสร้างสัมพันธไมตรีมีไปมาระหว่างประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะลังกาได้แลกเปลี่ยนสมณทูตสืบความยั่งยืนของพระพุทธศาสนาต่อกันมาสม่ำเสมอ ไทยรับคัมภีร์ที่ยังไม่มีมาไว้ รวมทั้งได้ศึกษาประวัติการประดิษฐานพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งเล่าไว้ในหนังสือมหาวงศ์ ก็ย่อมเป็นส่วนเสริมพระราชศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงยึดมั่นอย่างลึกซึ้งอยู่แล้ว ให้ทรงนิยมการบำเพ็ญพระราชกุศล สร้างสิ่งอนุสรณ์ในพระพุทธศาสนาไว้ตามอย่างในลังกา

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาในพระบรมพุทธานุภาพมั่นคง ได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองด้วยประการต่างๆ ตามเยี่ยงอย่างพระมหากษัตริย์กษัตริย์โบราณ ทั้งการสร้างวัดวาอาราม และคัมภีร์อรุณกถาฎีกา ทรงสนพระราชหฤทัยในสิ่งแปลกที่หาดูได้ยาก และโปรดเกล้าฯ สร้างขึ้นไว้ให้เป็นศรีสง่าแก่บ้านเมือง เช่น เรือสำเภาวัดยานนาวา ส่วนการสร้างโลหะปราสาท นอกจากจะทรงมีพระราชศรัทธาแนบแน่นที่จะสร้างศาสนสถานเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแล้ว ทรงคาดหวังจะให้เป็นที่สถาปัตยกรรมที่งามวิจิตร อันจะเป็นการยืนยันว่าในแผ่นดินของพระองค์เป็นยุคทองแห่งงานศิลปกรรม เพราะได้สร้างวัดวาอารามสิ่งก่อสร้างไว้จำนวนมาก และที่น่าจะนำมาวิเคราะห์อีกประการหนึ่ง คือ พระองค์น่าจะทรงมีเจตจำนงให้พสกนิกรในแผ่นดินได้รู้จักพุทธสถานที่เกิดขึ้นด้วยแรงศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในอดีต ว่ามีความยิ่งใหญ่ไพศาลเพียงใด รวมทั้งปรัชญาในการสร้างสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาของไทย ที่มีจะแฝงคติธรรมสอดแทรกไว้เตือนสติ เพื่อมีอานิสงส์ช่วยกล่อมหรือบ่มนิสัยพลเมืองให้ยึดมั่นระลึกละอยู่ในธรรมคุณเนื่องนิത്യด้วย...”⁶⁶

สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพทรงอธิบายเรื่องโลหะปราสาทไว้ว่า

“...ในรัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์นี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้างวัดใหม่ขึ้นในพระนครสองวัดคือวัดเทพธิดาราม พระราชทานพระราชธิดา

⁶⁶ โลหะปราสาทวัดราชนันทารามวรวิหาร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2538), หน้า 50.

พระองค์เจ้าหญิงวิลาส ซึ่งต่อมาเป็นกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ อีกวัดหนึ่งคือวัดราช
 นัลดาราม ทรงสร้างพระราชทานพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นนักเรียนสมัยเก่า ทรงสร้างวัดแปลกๆ
 เช่น วัดยานนาวาเป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้คนรู้จักสำเภาจีนซึ่งกำลังจะสูญไปเสีย ที่วัดราช
 นัลดานี้ทรงพระราชดำริว่าพระเจดีย์นั้นสร้างกันมากแล้ว อยากจะสร้างที่เขาไม่เคย
 สร้างกัน จึงโปรดฯ ให้สร้างโลหะปราสาทขึ้น และทรงคิดว่าที่ลังคางทำเป็นรูป
 อย่างนี้ จึงทำเป็นห้องๆ...”⁶⁷

หลักฐานร่วมสมัยที่กล่าวถึงโลหะปราสาทปรากฏเพียงในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209
 หรือ พ.ศ. 2390 ในสำเนาหนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาสุวรรณคโลกเรื่องเกณฑ์ให้หาศิลาแลง
 ส่งมากรุงเทพฯ ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรศิลาแลงตัวอย่างแล้วทรง
 พอพระทัย

“...แลงซึ่งพญาสุวรรณคโลกส่งลงไปเป็นตัวอย่างนั้น แผ่นใหญ่ แผ่นเล็ก ยาว
 กว้าง หนา เป็นเหลี่ยมที่คล้ายกันกับแผ่นอิฐ ถ้าก่อเป็นชั้นแถวกันดี ศิลาแลงเช่น
 ตัวอย่างนี้ได้ก่อมหาโลหะปราสาท ที่วัดสร้างใหม่ดีทีเดียว สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 จะต้องพระราชประสงค์สักหมื่นหนึ่ง หมื่นเศษ แลงที่กำแพงเมืองสุวรรณคโลก
 ปริกหักพังทลายอยู่มาก ครั้นจะเกณฑ์ให้พญาสุวรรณคโลกกรมการ ขุดขุดแลงบรรทุก
 เรือไปส่งนั้น ลำน้ำเมืองฝายเหนือก็เป็นแก่งเป็นหาดล่องยาก ไพร่พลเมืองก็ติดขัดไม้
 หลวงแพไม้เกณฑ์ส่วยอยู่ ถ้าพญาสุวรรณคโลกกรมการศรัทธาอุตสาหะในกองการกุศล
 คิดอ่านตรึกตรองใช้สติปัญญา ก็เห็นจะได้แลงลงไปส่งทูลเกล้าฯ ถวาย...”⁶⁸

ในส่วนของสัตตมหาสถานนั้น ก็ปรากฏในเอกสารของกรมการศาสนาเพียงว่าโปรดฯ ให้สร้าง
 เมื่อ พ.ศ. 2389⁶⁹ และจากการศึกษาของเชษฐ ติงส์ญชลี ก็อธิบายว่ามาจากพระราชศรัทธา และมา
 จากอิทธิพลของการแปลวรรณกรรมพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์อย่างชินกาลมาลีปกรณ์ โดย

⁶⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, บันทึกที่รับสั่งสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
 ประทานหม่อมราชวงศ์สมุนชาติ สวัสดิ์กุล, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพ
 รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2550), หน้า 18-19.

⁶⁸ โลหะปราสาทวัดราชนัลดารามวรวิหาร, หน้า 50.

⁶⁹ ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, 2525), หน้า 23. และ

อธิบายว่าในย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การสร้างสถมมหาสถานแห่งแรกเกิดขึ้นที่เชียงใหม่ โดยพระราชประสงค์ของพระเจ้าติโลกราช ในช่วงพุทธกาลครบ 2,000 ปี และสร้างขึ้นในเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา พิจารณาได้ว่ามีเหตุผลทางศาสนาและการเมืองซึ่งปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า พระเจ้าติโลกราชทรงโปรดฯ ให้สร้างสถานที่เหมือนกันกับที่พระพุทธเจ้าขณะมารและสถมมหาสถาน แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชต้องการสร้างฐานะของเมืองเชียงใหม่ให้มีความศักดิ์สิทธิ์เท่าพุทธคยา และอาจเป็นการแสดงถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าติโลกราชในฐานะพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะตามคติไตรภูมิ พระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้ปกครองชมพูทวีปที่มีศูนย์กลางที่มัชฌิมประเทศซึ่งเป็นที่ตั้งของสถมมหาสถาน⁷⁰ สำหรับสถมมหาสถานของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เชษฐีให้ความเห็นว่า

“...เป็นสถมมหาสถานจำลองที่พิเศษที่สุดได้ เนื่องจากไม่ได้ใช้เจดีย์ทรงปราสาทเป็นตัวแทนของสถมมหาสถานแต่ละแห่ง และไม่ได้วางผังตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์ แต่กลับใช้พระพุทธรูปลอยตัว ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมจำลองแบบจีนและต้นไม้อาจจริงเป็นตัวแทนของสถมมหาสถานจำลอง นอกจากนี้ยังมีการวางผังเป็นแนวตรงเพื่อสะดวกต่อการเดินเวียนเทียนอีกด้วย แหล่งบันดาลใจของการสร้างสถมมหาสถานวัดสุทัศน์ฯ อาจมาจากการแปลชินกาลมาลีปกรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งกล่าวถึงสถมมหาสถานที่วัดมหาโพธาราม ทั้งยังได้แรงบันดาลใจมาจากการประดิษฐ์ปางใหม่ของสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสอีกด้วย...”⁷¹

จากที่อธิบายมาข้างต้นจะเห็นว่ากรอบแนวคิดในการอธิบายถึงพุทธสัญลักษณ์ทั้งสองแห่งนี้ อยู่ในแนวคิดพระราชศรัทธาและอิทธิพลที่ได้จากลังกาผ่านงานวรรณกรรมพุทธศาสนาและความสัมพันธ์ระหว่างคณะสงฆ์ไทยกับลังกาที่ไปมาหาสู่กันเสมอ ซึ่งการสร้างพุทธสัญลักษณ์ทั้งสองนี้ ปฏิเสธไม่ได้ว่าส่วนหนึ่งย่อมมาจากพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและการรับรู้เรื่องราวของลังกาในคัมภีร์พุทธศาสนาก็น่าจะมีส่วนเช่นกัน แต่การสร้างพุทธสัญลักษณ์เหล่านี้ น่าจะมีนัยยะอื่นที่แสดงถึงการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ เพราะการรับรู้เรื่องราวของลังกาผ่านคัมภีร์ทางพุทธศาสนาก็มีมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์แล้ว และพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนก็กล่าวได้ว่าทรงมีพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าเช่นกัน แต่ไม่มีแนวคิดถึงการสร้างพุทธสัญลักษณ์ดังกล่าวในรัชกาลก่อนๆ การสถาปนาสถมมหาสถานนั้น

⁷⁰ เชษฐี ดิงสัญชลี, สถมมหาสถาน พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555), หน้า 332-333.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 377.

ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์หรือที่เรียกกันในสมัยรัตนโกสินทร์ว่าชินกาลมาลีนี้กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชหรือพิลกราชทรงทราบว่าที่วัดแห่งหนึ่งริมเขาเทวบรรพต ได้มีการนำหน่อพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกไว้

“...ในกาลนั้นสมเด็จพระเจ้าสิริธรรมจักรวรรดิพิลกราช พระองค์จึงให้ไป นำเอาซึ่งพืชแห่งพระมหาโพธิ์แต่พระอารามอันนั้น ให้เอามาปลูกไว้ในพระอาราม ของพระองค์นั้น อันว่าอารามอันนั้นก็ปรากฏชื่อว่ามหาโพธาราม เหตุภาวะอันสมเด็จพระ มหาหาคษัตริย์พระองค์ให้ปลูกไว้ซึ่งไม้พระมหาโพธิ์ในพระอารามอันนั้น ครั้นปลูก พระมหาโพธิ์สำเร็จแล้ว พระองค์จึงให้ตกแต่งกระทำเป็นที่เมื่อแรกพระองค์ได้ตรัส และที่สัตตมหาสถานให้มีอาการเหมือนด้วยไม้พระศรีรัตนมหาโพธิ์ที่พญาวัสสวดีมาร มาผจญนั้นแล...”⁷²

และปรากฏในสังคีตยวงศ์ที่อธิบายทำนองเดียวกันแต่กระชับกว่าในชินกาลมาลีนี้ ว่าพระเจ้า ติโลกราชทรงสร้างสัตตมหาสถานและปลูกพระศรีมหาโพธิ์ “...ครั้งนั้นพระราชาก็ได้นำเอาพระโพธิ์ที่ ปลูกไว้ก่อนนั้น มาปลูกไว้ที่ใหม่นั้น วัดนั้นจึงปรากฏว่าวัดโพธารามเพราะเหตุที่เอามาโพธิ์นั้นมาปลูก ไว้ ครั้นเมื่อปลูกแล้วก็สำแดงอาการให้รู้ว่าเหมือนพระมหาโพธิ์ครั้งมารวิชัยแลได้ทำสัตตมหาสถานครบ วิธีทั้งปวงทุกประการ...”⁷³ การสร้างสัตตมหาสถานของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง พิจารณาได้ว่าเป็นการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ให้เหมือนอย่างพระเจ้าติโลกราช พระเจ้าติโลกราชมีพระนามในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของไทยคือการเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนา พระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ซึ่งการสังคายนาพระไตรปิฎกนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรง จัดการแล้วเป็นครั้งที่ 9 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะจัดการสังคายนาอีกก็ใช่ที่ ดังนั้นการ จัดการก่อสร้างพุทธสัญลักษณ์คือสัตตมหาสถานตามอย่างพระมหากษัตริย์ในอดีตที่เป็นผู้อุปถัมภ์พุทธ ศาสนาอย่างพระเจ้าติโลกราชก็เป็นการแสดงถึงพระบุญญาบารมีของพระองค์ ว่าทรงมีไม่แตกต่าง จากพระเจ้าติโลกราชที่เป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกและเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แม้จะไม่ได้เป็นองค์อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกแต่พระบุญญาบารมีของ

⁷² วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนาจักร) เล่ม 4 ชินกาลมาลีปกรณ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539), หน้า 156.

⁷³ วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนาจักร) เล่ม 3 สังคีตยวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2544), หน้า 190-191.

พระองค์ก็ไม่ได้น้อยกว่าพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาอย่างพระเจ้าติโลกราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

การสถาปนาโลหะปราสาทที่มีขึ้นในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังสอดคล้องกับเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมืองอย่างหนึ่งคือการแทรกแซงทางการเมืองของญวนในกัมพูชาซึ่งเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากรัชกาลก่อน การเสียอิทธิพลในเมืองเขมรให้แก่ญวนย่อมกระทบกระเทือนถึงพระเกียรติยศ พระบารมีของพระมหากษัตริย์ไทยที่ถือว่ามีอำนาจเหนือประเทศราชอย่างเขมรมาต่อเนื่องยาวนาน และเมื่อพิจารณาจากพระราชดำริต่างๆ ที่ปรากฏต่อเมืองเขมรเมืองญวนในเวลานั้นพบว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการได้อิทธิพลในเมืองเขมรกลับคืนมาอย่างมากเพราะถือว่าเป็นพระเกียรติยศอย่างหนึ่ง

ความวุ่นวายในเมืองเขมรและการเข้ามาสร้างอิทธิพลของญวนเป็นผลมาจากการที่เจ้านายและขุนนางเขมรแตกแยกกัน พวกหนึ่งนิยมญวน พวกหนึ่งนิยมฝ่ายไทย ทำให้บ้านเมืองเป็นจลาจล พระอุทัยราชาพระเจ้ากรุงกัมพูชาในเวลานั้นเสด็จหนีไปซ่อนเพื่อพึ่งญวน แทนที่จะมาพึ่งพระบารมีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

“...พระเจ้าเวียดนัมยาลองเห็นได้ช่องก็แต่งราชทูตให้เชิญพระราชสาส์นเข้ามายังกรุงเทพฯ ในราชสาส์นใช้ถ้อยคำอ่อนหวานเป็นทางไมตรี แต่ส่วนข้อความนั้นอ้างว่าเพราะเมืองเขมรเคยพึ่งทั้งไทยและญวนมาแต่ก่อน พระเจ้ากรุงสยามเสมือนเป็นบิดา และพระเจ้าเวียดนัมยาลองเป็นมารดาของพระเจ้ากรุงกัมพูชา บัดนี้สมเด็จพระอุทัยราชามีความผิดต่อบิดา ไปอ่อนวอนให้มารดาช่วยขอโทษ ก็มิรู้ที่จะทอดทิ้งเสียได้ จึงมีพระราชสาส์นมาขอพระราชทานโทษ และขอให้สมเด็จพระอุทัยราชาได้ครองกรุงกัมพูชาตามเดิม ก็ในเวลานั้นไทยกำลังเตรียมต่อสู้ศึกพะม่า ไม่อยากจะทำให้เกิดเป็นอริขึ้นกับญวนอีกฝ่ายหนึ่ง จึงต้องจำยอมให้สมเด็จพระอุทัยราชากลับขึ้นมาครองเมืองเขมรดังเก่า แต่นั้นมาเมืองเขมรก็ไปฝากฝ่ายญวน เป็นแต่ถึงกำหนดก็ส่งเครื่องบรรณาการเข้ามากรุงเทพฯ...”⁷⁴

สิ่งที่ทำให้ราชสำนักไทยไม่พอใจอีกครั้งคือการที่ญวนมาแทรกแซงกิจการของไทยในกรณีเจ้าอนุวงศ์ โดยมีท่าทีเป็นมาอ่อนวอนขอโทษให้เจ้าอนุวงศ์ จึงทำให้ฝ่ายไทยรู้สึกขัดเคืองว่าญวนกำลังแสดงอำนาจต่อเมืองประเทศราชของไทยและมีความประสงค์ที่จะเอาเมืองเหล่านั้นไปเป็นของตน ใน

⁷⁴ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 56 ว่าด้วยเหตุการณ์เมืองเขมรตอนเสร็จสงครามไทยกับญวน (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2475), หน้า 2.

พ.ศ. 2376 เกิดกบฏที่เมืองไช่่งอน ฝ่ายไทยเห็นเป็นโอกาสที่จะเอาคืนพวกญวนได้บ้าง ไทยจึงส่งกองทัพไปช่วยกบฏที่เมืองไช่่งอนและหาทางเอาเมืองเขมรคืนมาแต่ไม่สำเร็จ ในส่วนของเมืองเขมรนั้น ความวุ่นวายก็เกิดขึ้นต่อเนื่องเมื่อพระอุทัยราชาสิ้นพระชนม์ และไม่มีพระราชโอรส ญวนจึงฉวยโอกาสจัดการเมืองเขมรโดยตรง “...ญวนปกครองเมืองเขมรเองเป็นหัวเมืองของญวน ต่อมาให้เปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมในบ้านเมืองไปเป็นอย่างญวน และให้รื้อวัดสักพระภิกษุสามเณรเสียเป็นอันมาก...”⁷⁵ ทำให้พวกเจ้านายและขุนนางเขมรส่วนหนึ่งไม่พอใจทำการก่อการกบฏต่อญวนและมีหนังสือมายังเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ที่ยกทัพไปรักษาการณ์ที่เมืองพระตะบองว่าจะขออ่อนน้อมต่อกรุงเทพมหานคร และจะขอรับพระราชทานองค์ด้วง ผู้เป็นพระอนุชาของพระอุทัยราชาให้ออกไปเป็นเจ้ากรุงกัมพูชา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาออกไปจัดราชการเมืองเขมรพร้อมกับองค์ด้วง ซึ่งก่อนที่องค์ด้วงจะออกไปเขมรได้มาเฝ้าและรับพระราชทานพระบรมราโชวาท มีตอนหนึ่งที่ทรงแสดงพระราชปรารภว่าพวกญวนเป็นมิจฉาธิกฐิ

“...ว่าเมืองเขมรเป็นจลาจลขึ้นครั้งนี้ ทรงทราบได้ฝ่าละอองฯ ว่าญวนจะทำลายพระบรมพุทธานุชาที่เมืองเขมรเสีย ให้สัมมาธิกฐิเป็นมิจฉาธิกฐิ จะแปลงเขมรให้ละเพศเป็นญวน ให้สักพระสงฆ์จะมีอยู่แต่วัดละองค์ฯ รื้อพระอุโบสถวัดวาอารามที่เมืองพนมเปญเสียหลายวัด พระยาเขมรที่มีสกุลก็พาลฆ่าเสียช้านานมาแล้ว...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงสังเวชพระทัยเสียดายพระบรมพุทธานุชา สงสารพระยาพระเขมรอาณาประชาราษฎร์เมืองเขมรนัก ดำรัสว่าความเป็นไปดังนี้ก็เพราะองค์จันท์ จนพระศาสนาที่เมืองเขมรจะเสื่อมศูนย์สิ้น ทรงพระราชดำริจะรักษาพระบรมพุทธานุชาเมืองเขมรไว้ให้ถาวรมั่นคง ไม่ให้ญวนมิจฉาธิกฐิทำลายล้างเสีย ไม่ให้แปลงเขมรซึ่งเป็นสัมมาธิกฐิให้กลับเป็นมิจฉาธิกฐิ เขมรจะพากันไปสู้อบายเสียทั้งสิ้น จะให้เขมรคงชาติคงสกุลอยู่ตามเดิมจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ด้วงออกไปเป็นเจ้านายเมืองเขมรตามซึ่งพระยาเขมรขอมา...”⁷⁶

และยังทรงสั่งสอนให้องค์ด้วงรู้จักปกครองขุนนางข้าราชการ จัดการบ้านเมืองให้ดีและแสดงพระราชประสงค์ในกิจการเมืองเขมรว่า “...พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวไม่ต้องพระราชประสงค์

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

ผลประโยชน์สิ่งใดในเมืองเขมร จะเอาแต่พระเกียรติยศสืบไปภายหน้าว่าทรงกู้เมืองเขมรขึ้นไว้ไม่ให้ พระพุทธศาสนาเสื่อมศูนย์...”⁷⁷ และทรงสั่งให้จัดการบำรุงพุทธศาสนา

“...พระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ ประดิษฐานตั้งอยู่แห่งใด เทพดาอารักษ์ ก็รักษาพระพุทธศาสนาอยู่เหมือนรักษาบ้านเมืองเหมือนกัน ญวนเป็นมิถิชาติภูมิจะ มาทำลายล้างพระพุทธศาสนาบ้านเมืองนั้นไม่ได้ ให้พระองค์ด้วงพระยาพระเขมรทั้ง ปวงจงมีศรัทธาอุตสาหะ ถวายไทยทานแก่พระภิกษุสงฆ์อย่าให้อดอยากขัดสน ทนบำรุงพระพุทธศาสนาให้วัฒนาถาวรสืบไป เมื่อบ้านเมืองเป็นปกติแล้วก็ให้รื้อปนา วัดวาอารามขึ้นให้บริบูรณ์ดังเก่า...”⁷⁸

เมื่อองค์ด้วงได้ไปครองกัมพูชาภายใต้การสนับสนุนของของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) และกองทัพไทยที่เข้าไปรักษาการณ์ นำไปสู่สงครามรบกับกองทัพญวนหลายครั้ง จนกระทั่งใน พ.ศ. 2388 มีการสู้รบกับญวนอย่างหนักที่เมืองอุดง ญวนแตกพ่ายไปประกอบกับพระเจ้าเทียวตรี พระเจ้ากรุงเวียดนามสิ้นพระชนม์ พวกญวนจึงต้องการสงบศึก โดยเสนอการเจรจาว่าญวนจะถอยทัพจาก เขมร โดยให้เมืองเขมรส่งบรรณาการออกไปจิมก้องพระเจ้ากรุงเวียดนาม 3 ปี ครั้งหนึ่ง รวมทั้งจะคืน พระราชวงศ์เขมรให้องค์ด้วง เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) เห็นว่าเป็นเงื่อนไขที่รับได้ เพราะการที่ ญวนถอนทัพออกจากเขมรก็คือการคืนเขมรให้แก่ไทย และการที่เขมรจะส่งบรรณาการไปจิมก้อง เวียดนาม 3 ปี ครั้งหนึ่ง ก็ไม่แตกต่างจากสภาพของเมืองเขมรในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลก เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงมีใบบอกมากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า

“...วิสัยญวนไม่มีความสุจริต ยกตนข่มท่านคิดแต่จะเอารัตเอาเปรียบเปรียบ เลียมเอาทุกครั้งทุกที ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขอเอา เมืองบันทายมาศ ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็กันเอาเมือง เขมรไปเป็นสิทธิของตัวเอง มาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ก็กันเอาเขตต์แดนเมืองเวียงจันทน์ไป เหลือที่จะอดทนซึ่งญวนมาชวนพูดเป็นทางไมตรีนั้นเพราะเหตุอันใด ญวนสู้รบฝีมือ ทกแล้วทหารฝ่ายเราไม่ได้หรือ ญวนจึงพูดเป็นทางไมตรี คิดให้เห็นความก่อน...”⁷⁹

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

ต่อมาทรงพระราชดำริว่าเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) อยู่ในพื้นที่ เห็นเหตุการณ์ได้ดีกว่าทางกรุงเทพมหานคร จึงโปรดฯ ให้จัดการเมืองเขมรไปตามที่เห็นสมควร เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงตกลงทางไมตรีกับญวน ญวนยกทัพออกจากเขมรใน พ.ศ. 2390 องค์ด้วงส่งบรรณาการไปจ้มนก้องพระเจ้ากรุงเวียดนามที่เมืองเว้ ญวนก็คืนเจ้านายพระราชวงศ์เขมรกลับมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงให้อภิเษกองค์ด้วงเป็นสมเด็จพระศรีรักรัชมารยาธิปไตย และมีท้องตราให้เจ้าพระยาบดินทรเดชายกทัพกลับพระนคร ส่วนหนึ่งของท้องตรามีว่า

“...ด้วยเดชพระบารมีพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวที่จะได้ทนต์บารุงพระพุทธรูปศาสนาให้ตั้งอยู่ในเมืองเขมรฐิติกาล ควรที่จะยินดีรับขวัญเอา ได้มาถึงเมืองพร้อมเมืองแล้วก็ระหวมดไว้ให้หมั้น แต่ญวนเอาเมืองเขมรของเราไปตั้งแต่ปีออกจัตวาศกนับได้ถึง 36 ปีแล้ว ฟังได้คืนมาเป็นของเราเมื่อ ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 7 ปีมะแมนพศก และเจ้าพญาบดินทรเดชาฯ ออกไปลำบากกรากกราคิดราชการจะเอาเมืองเขมรคืนตั้งแต่ปีมะเส็งเบ็ญจศกช้านานถึง 15 ปี อุปมาเหมือนหนึ่งว่าน้ำอยู่กลางพระมหาสมุทรไม่เห็นเกาะเห็นฝั่ง ฟังจะได้ขอนไม้ค่อยลอยมาได้ เกาะเป็นที่ยึดหน่วงว่าเข้าหาฝั่ง เจ้าพญาบดินทรเดชาฯ ได้ทีแล้วก็เร่งรีบว่าเข้าให้ถึงฝั่ง คิดต่อไปเสียให้ตลอด ฉันใดเมืองเขมรจะเรียบบร้อยมีความสุขียาวไปนานๆ อย่าให้กลับกลายเป็นเร็วๆ นี้...”⁸⁰

เมื่อเหตุการณ์ความขัดแย้งในเมืองเขมรยุติลงโดยฝ่ายไทยกลับมาเป็นผู้มีอิทธิพลในเมืองเขมรเช่นเดิม ย่อมเป็นโอกาสอันดีที่จะแสดงพระเกียรติยศให้เป็นที่ประจักษ์โดยวิธีการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปฏิบัติมาสม่าเสมอคือผ่านการสร้างวัด สร้างพระพุทธรูป บำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ โดยเฉพาะการสร้างพุทธสัญลักษณ์สำคัญอย่างโลหะปราสาทซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ไทยเสด็จศึกกับญวน และสถาปนาอำนาจในเมืองเขมรกลับคืนมาอีกครั้ง ดังนั้นการสร้างโลหะปราสาทนอกจากจะเป็นการแสดงพระราชศรัทธาแล้ว ยังแสดงพระบรมเดชานุภาพ พระบารมีของพระองค์เทียบเคียงกับพระมหากษัตริย์ในอดีตตามประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาผู้สร้างโลหะปราสาทมาก่อนหน้า

การสถาปนาโลหะปราสาทปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาคือ ชินกาลมาลินี⁸¹ และสังคีตยวงศ์⁸² โดยเรื่องราวของโลหะปราสาทในคัมภีร์ทั้งสองมีที่มาจากคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา ปรีเฉทที่

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32-33.

⁸¹ วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนาจักร) เล่ม 4 ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 96.

27 “โลหะปราสาทมหาปริเขต” ที่ว่าพระเจ้าพุทธโฆสคามินิอภัยปราบพวกทมิฬได้แล้ว ทรงระลึกถึงคำพยากรณ์ครั้งพระเจ้าเทวานัมปิยติสว่า พระเจ้าเทวานัมปิยติสนี้จะมีพระราชนัดดาพระองค์หนึ่ง มีบุญบารมีเป็นผู้สร้างโลหะปราสาท พระองค์จึงให้บันทึกเรื่องนี้ลงบนแผ่นทองคำเก็บไว้ พระเจ้าพุทธโฆสคามินิอภัยจึงให้ค้นดูในพระราชวังก็พบแผ่นทองคำดังกล่าว ก็ทรงยินดี โปรดฯ ให้สร้างโลหะปราสาทถวายพระสงฆ์ทั้งหลาย ตามแบบอย่างทิพยวิมานบนสวรรค์ ที่พระอรหันต์ 8 พระองค์ได้ขึ้นไปดูมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ การสร้างโลหะปราสาททรงถวายของมีค่ามีราคาต่างๆ เป็นพุทธบูชาเป็นอันมาก⁸³ ซึ่งคัมภีร์มหาวงศ์ได้รับการแปลในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทั้งนี้มีหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้ในคัมภีร์ต่างๆ ทางพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ดังปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1193 พ.ศ. 2374 เลขที่ 32 สำเนาพระราชดำริว่าด้วยการทรงสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระเชตุพน ว่า

“...ด้วยพระกรรมลหุไทยกอบประดัยพระกตัญญูกตเวทีธรรม เพื่อจะสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าพระบรมโอรสาธิราชเจ้า ซึ่งทรงสถาปนาการไว้แต่ก่อน เรื่องความทั้งปวงมีแจ้งพิศุฎารในแผ่นศิลาจากฤก ณะพระวิหารพระพุทธรูปโลกนารถโน้นแล้ว แลทรงพระราชดำริว่าพระพุทธรูปปฏิมากรใหญ่ยังมีได้ในพระมหานครนี้ จึงมีพระราชโองการมานพระบันฑูลสุรสิงหนาทดำหรัตสั่งพญาศรีพิพัทธ์รัตนราชโกษา แลพญาเพ็ชพิไชยให้เปนมแม่การสถาปนาพระมหาวีหารแลพระพุทธรูปไสยาสน์ใหญ่ ขึ้นไว้ในพระอารามนี้จะให้เป็นที่สักการบูชาแก่เทพยตามานุษย์สรรพสัตว์ทั้งปวงทั้งสกลโลกธาตุ เปนมหากุศลโกษฐาษเจริญพระเกียรติยศปรากฏไปตราบเท้ากัลปาวสาน...ผนังห้องหว่างหน้าต่างประตูเขียนเรื่องอัฐกถาอังคตุนิกายเอกนิบาตว่าด้วยยกเอเตะทัคะพระชีณาศพเถรีสิบสามนิทาน อุบาสกสิบนิทาน อุบาสิกาสิบนิทานเปนสามสิบสามนิทานทั้งสิ้นด้วยกัน ผนังบนหน้าต่างขึ้นไปเขียนเรื่องมหาวงษ์พิศุฎาร...”⁸⁴

⁸² วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนจักร) เล่ม 3 สังคีตยวงศ์, หน้า 100-101.

⁸³ วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนจักร) เล่ม 1 คัมภีร์มหาวงศ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534), หน้า 336-341.

⁸⁴ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1193 เลขที่ 32 สำเนาพระราชดำริว่าด้วยการทรงสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระเชตุพน,” (สมุดไทย)

การสร้างโลหะปราสาทของพระเจ้าพุทธคามินีอภัยนั้นเกิดขึ้นหลังจากการปราบพวทมิฬ ซึ่งชาวสิงหลถือว่าเป็นมิจฉาทิฐิ มาย้ายิพุทธศาสนาในลังกา โลหะปราสาทของลังกาในด้านหนึ่งจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงถึงการปราบปรามมิจฉาทิฐิในแผ่นดิน ให้บ้านเมืองกลับมาสู่สิ่งที่ถูกต้องที่ตรงข้ามกับมิจฉาทิฐิคือสัมมาทิฐิ และเมื่อพิจารณาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อพวกญวนและเหตุการณ์ในเมืองเขมรแล้วจะพบว่าทรงเห็นว่าพวกญวนเป็นพวกมิจฉาทิฐิที่มาทำลายพุทธศาสนาในเมืองเขมร และการที่ไทยยกทัพเข้าไปในเขมรก็เพื่อต้องการเอาเมืองเขมรกลับมาให้อยู่ในสัมมาทิฐิ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะฟื้นฟูพุทธศาสนา รักษาพุทธศาสนาไม่ให้สูญไปจากเมืองเขมร “...จะเอาแต่พระเกียรติยศสืบไปภายหน้าว่าทรงกู้เมืองเขมรขึ้นไว้ไม่ให้พระพุทธรูปเสื่อมสูญ...”⁸⁵ การทำสงครามในเมืองเขมรกับพวกญวนที่ทรงถือว่าเป็นมิจฉาทิฐินี้ จึงคล้ายกับการสงครามของพระเจ้าพุทธคามินีอภัยในเรื่องมหาวงศ์ ที่ทรงปราบปรามพวทมิฬที่ถือว่าเป็นมิจฉาทิฐิมาย้ายิพุทธศาสนาเช่นกัน และเมื่อปราบปรามมิจฉาทิฐิเหล่านั้นแล้วได้เกิดการสร้างโลหะปราสาทเช่นเดียวกันทั้งพระเจ้าพุทธคามินีอภัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากพระราชดำริที่ทรงมีต่อพวกญวนในศึกเมืองเขมรและความรอบรู้ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โลหะปราสาทที่วัดราชนันทาราม จึงมิได้สร้างตามพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาหรือพระราชประสงค์ที่จะสร้างของแปลกประหลาดให้สาธุชนทั้งหลายได้เห็นได้บูชาเท่านั้น แต่เป็นการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์โดยเทียบเคียงกับพระมหากษัตริย์ในอดีตตามประวัติศาสตร์พุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงพระบรมเดชานุภาพ พระบุญญาบารมีของพระองค์ว่าทรงมีไม่แตกต่างจากพระมหากษัตริย์เหล่านั้น การปราบปรามพวกญวนในเมืองเขมรให้กลับมาอยู่ใต้อำนาจของไทยเป็นการสร้างพระเกียรติยศอย่างมาก สามารถเทียบได้กับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่เคยมีอำนาจเหนือเขมร และยังเป็นแสดงพระองค์ในลักษณะเทียบเคียงกับพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาอย่างพระเจ้าพุทธคามินีอภัยที่เป็นผู้ฟื้นฟูและรักษาพุทธศาสนาไว้จากพวกมิจฉาทิฐิ การสร้างพุทธสัญลักษณ์อย่างโลหะปราสาทที่ปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์ในช่วงเดียวกันกับการเสร็จศึกสงครามในเมืองเขมร จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญบารมีอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการสร้างโลหะปราสาทหลังที่สามของโลกและเป็นครั้งแรกในภูมิภาคสุวรรณภูมิ เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระบุญญาบารมีในการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ที่ได้บำรุงพุทธศาสนาอย่างมากมาไม่ต่างจากพระมหากษัตริย์ที่ได้รับการยกย่องสรรเสริญในคัมภีร์สำคัญ พระองค์จึงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระบรมเดชานุภาพพระบารมี เทียบเคียงได้กับพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่พระองค์อื่นในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา

⁸⁵ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 56 ว่าด้วยเหตุการณ์เมืองเขมรตอนเสร็จสงครามไทยกับญวน, หน้า 9.

4.3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระบุญญาบารมีและความชอบธรรม

คำอธิบายถึงเอกลักษณ์ทางการเมืองการปกครองรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ภายใต้บริบทของความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและการพระศาสนา พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้า บำเพ็ญพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่ซึ่งนำไปสู่การสร้างวัด สร้างพระพุทธรูปและพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ เป็นจำนวนมาก ที่ยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่ามาถึงปัจจุบัน แต่เมื่อพิจารณาสภาพสังคมและความคิดที่อยู่เบื้องหลังพระราชกรณียกิจต่างๆ พบว่า นอกจากเรื่องพระราชศรัทธาแล้วยังเป็นการสร้างพระราชอำนาจ พระบารมีเพื่อเสริมสร้างความชอบธรรมในฐานะพระมหากษัตริย์ แม้ว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาตามแบบที่ยังสืบเนื่องมาจากสองรัชกาลก่อนคือการยกพระรัตนตรัยเป็นสิ่งสูงสุดของสังคม พระมหากษัตริย์วางพระองค์เป็นรองจากพระรัตนตรัย ทรงปรารถนาในพุทธภูมิ การเป็นพระมหากษัตริย์คือมีฐานะประหนึ่งพระโพธิสัตว์ที่มาสร้างบารมีเพื่อประโยชน์แห่งการตรัสรู้ในอนาคต โดยไม่แสดงฐานะทางธรรมเหนือกว่าคณะสงฆ์ พระมหากษัตริย์จะทรงเข้าไปจัดการชำระคณะสงฆ์ต่อเมื่อมีปัญหาที่ทำให้พุทธศาสนาเสื่อมเสีย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติตามแนวทางนี้อย่างต่อเนื่องโดยตลอดรัชกาล ไม่ปรากฏว่าทรงให้ออกกฎหมายคณะสงฆ์แม้แต่ฉบับเดียว การปราบปรามและควบคุมพระภิกษุสามเณรลัทธิขี้ ที่เคยปรากฏในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทพุทธเลิศหล้านภาลัยกลับเบาบางลง ปรากฏการจัดการพระภิกษุสามเณรนอกวัดเพียงครั้งเดียวและบันทึกไว้เป็นเรื่องเล็กที่ไม่ได้ให้ความสำคัญนัก ทั้งยังทรงแสดงพระราชดำริที่ผ่อนปรนต่อคณะสงฆ์ ตัวอย่าง ครั้งหนึ่งสามเณรมาคอยเรียนหนังสือแปลพระไตรปิฎกในพระบรมมหาราชวัง ได้เตะตะกร้อกันที่ศาลาพระมหาปราสาทเจ้าพนักงานต้องห้ามปราม เมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูล แทนที่จะทรงกริ้วกลับมีพระราชดำรัสแต่เพียงว่า “...เจ้าจะเล่นบ้างก็ช่างเจ้าเกิด...”⁸⁶ ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับกรณีกฎพระสงฆ์ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเน้นการกวาดล้างพระภิกษุสามเณรให้ปฏิบัติตนให้ถูกต้องอย่างเข้มงวด ให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย การที่พระสงฆ์สามเณรมาประพฤติดนไม่สมกับเป็นผู้ครองผ้ากาสาวพัสตร์ถือว่ามีความผิด เป็นการประพฤติดนไม่สมควร มีโทษตามกฎหมายพระสงฆ์ และทรงให้สึกออกเสีย⁸⁷ แสดงให้เห็นว่าพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางระยะห่างจากคณะสงฆ์มากขึ้นกว่าสองรัชกาลก่อน ไม่ทรงแต่ต้องเรื่องหลักการทางพระธรรมวินัย แต่ทรงหันมาสร้างความสัมพันธ์

⁸⁶ สภาการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี 200 ปี (กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2525), หน้า 127.

⁸⁷ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3 (พระนคร: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2481), หน้า 40-41 และ 53-55.

กับพุทธศาสนาในรูปแบบของการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีผ่านการสร้างวัดอุสถานต่าง ๆ มากเป็นพิเศษ

การสร้างพระบารมีด้วยการสร้างพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ มากเป็นพิเศษ นอกจากจะเป็นการฉลองพระราชศรัทธายังเป็นการแสดงว่าพระองค์เป็นผู้มีบุญบารมีคู่ควรกับการเป็นพระมหากษัตริย์ เนื่องจากพระราชมารดาทรงมีพระชาติกำเนิดเป็นสามัญชนมาก่อน การขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์จึงมีเจ้านายและขุนนางจำนวนหนึ่งคัดค้านและไม่เห็นด้วย เพราะในแผ่นดินเวลานั้นยังมีพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งมีพระราชอิสริยยศระดับเจ้าฟ้าอยู่หลายพระองค์ ในขณะที่พระองค์ทรงเป็นเพียงพระราชโอรสชั้นพระองค์เจ้านั้น การที่มีฐานะเป็นพระองค์เจ้าตามแบบแผนจารีตเดิมถือว่ามีบุญบารมีน้อยกว่าผู้ที่เป็นเจ้าฟ้า ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัด พระพุทธรูปต่างๆ เป็นจำนวนมาก ด้วยพระราชทรัพย์และของมีค่ามีราคาแพงเป็นพิเศษ ทั้งจำนวนและขนาดย่อมแสดงถึงการเป็นผู้มีบุญบารมี ทรงสร้างพระและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดที่เกี่ยวข้องกับสองรัชกาลแรกแสดงถึงความสืบทอดของพระองค์กับแผ่นดินก่อนหน้า ทั้งนี้ ในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดของพระองค์ ทรงแสดงคติความเชื่อเรื่องความเป็นผู้มีบุญที่ไม่ได้มาจากชาติกำเนิด แต่เป็นผู้มีบุญจากฐานะในโลกยุคใหม่ที่ผู้มีบารมีแสดงฐานะความมั่งคั่งร่ำรวย ปรากฏในงานศิลปกรรมแบบที่ทรงริเริ่มที่เรียกกันว่า “แบบพระราชนิยม” โดยลดทอนรูปแบบศิลปกรรมตามแบบจารีตประเพณีลง และใช้รูปแบบการตกแต่งแบบจีนซึ่งนิยมว่าเป็นของดีมีค่ามีราคา การยอมรับความยิ่งใหญ่ของเงินเท่ากับเป็นการแสดงอำนาจบารมีอย่างใหม่ของคนไทย การตกแต่งประดับวัด รวมทั้งภาพจิตรกรรมที่เน้นภาพสิ่งของเครื่องใช้ชั้นสูงหายาก เป็นของต่างชาติโดยเฉพาะของจีนนี้ พิจารณาได้ว่าเป็นการแสดงถึงความมั่งคั่งร่ำรวยซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นผู้มีบุญในรูปแบบใหม่ที่มิได้วัดจากเรื่องชาติกำเนิดเท่านั้น ในการสร้างวัด และพระพุทธรูปต่างๆ พิจารณาได้ว่าทรงสร้างเพื่อยกฐานะพระประยูรญาติทางฝ่ายพระราชมารดาให้มีฐานะสูงชัน การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัยแล้วนำไปประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามร่วมกับพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของเจ้านายชั้นปฐมวงศ์

การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดอย่างวัดเฉลิมพระเกียรติ วัดหนัง วัดนางนอง วัดราชโอรส ล้วนเกี่ยวข้องกับถิ่นฐานเดิมของพระประยูรญาติทางฝ่ายสมเด็จพระศรีสุลาลัย โดยทรงสร้างให้เป็นวัดใหญ่มีเกียรติยศสูง ทั้งที่เป็นวัดที่อยู่ห่างไกลจากพระนครมาก กรณีของวัดนางนองยังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดใหญ่ แสดงถึงความเป็นถิ่นฐานสำคัญที่สัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ การยกย่องพระประยูรญาติทางฝ่ายพระราชมารดาในด้านหนึ่งคือการยกฐานะพระบารมีของพระองค์ให้เด่นชัด พระพุทธรูปทรงเครื่องของวัดนางนองประดิษฐานในพระอุโบสถอยู่ท่ามกลางภาพจิตรกรรมเรื่องชมพูบดีสูตร ยืนยันถึงความคิดในเรื่องการอบรมสั่งสอนคนให้ลดทิฐิมานะในเรื่องชาติกำเนิดและยอมอ่อนน้อมต่อผู้มีบุญบารมีมากกว่า

เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งกับญวนที่เข้ามาสร้างอิทธิพลต่อประเทศราชของไทยอย่างลาวและกัมพูชา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงพระบรมเดชานุภาพ พระบารมีผ่านการสร้างพุทธสัญลักษณ์อย่างสถูปมหาสถานและโลหะปราสาท ตามแบบอย่างพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของลังกา ทำให้ทรงแสดงพระเกียรติยศโดดเด่นเทียบเคียงกับพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในอดีต ที่สามารถเป็นใหญ่ในทางโลกและสร้างบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ในทางธรรม

การให้ความสำคัญกับเรื่องการแสดงพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวผ่านการบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ ที่ทรงปฏิบัติให้มากเป็นพิเศษ ปรากฏมาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จดหมายเหตุบันทึกรายการที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลใน พ.ศ. 2363 ลำดับบุญกุศลที่ทรงบำเพ็ญมาจำนวน 28 ประการ เพื่อหวังผลเป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน และการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ในช่วงต้นของจดหมายเหตุนี้กล่าวถึงการเกิดโรคระบาดในปีนั้น ที่ทำให้คนตายมาก จึงทรงพระราชดำริว่าให้เร่งทำบุญกุศลไว้ในพุทธศาสนา อย่างการทำทานให้มาก เพื่อให้เกิดผลตอบแทนในชาติต่อไป

“...ในชาตินี้ได้พบพระพุทธศาสนาเป็นมหาลาภอยู่แล้ว จะประมาทลืมหูลงสู่อำนาจแก่เล่นหัวสนุกสบายและมะฉิรยะตระหนี่ ทรัพย์สมบัติทั้งปวงนี้ก็จะเป็ของอันตรธานเสีย จงเร่งคิดบำเพ็ญศีลทานฝังทรัพย์ให้เป็นแก่นสารไว้ในพระศาสนา กุศลสิ่งใดทำแล้วจงทำเล่าอย่าให้เสื่อมสูญเศร้าหมอง กุศลสิ่งใดทำยังมีสำเร็จจงเร่งกระทำให้ลุโดยเร็ว กุศลสิ่งใดยังไม่ได้ทำจงคิดชวนชวนทำไปให้วิเศษต่างๆ เป็นอย่างๆ ยิ่งๆ ขึ้นไป อย่าได้มีจิตคิดย่อท้อต่อการที่บำเพ็ญทานรักษาศีลเมตตาภาวนาตั้งแต่ปัจจุบันชาตินี้ไป トラบเท่ากว่าบารมีจะแก่กล้าถึงกำหนดก็จะได้รับอัสตัวให้พ้นจากวิภูสงสารถึงแก่พระนิพพานอันเกษมสุขแท้จริง เดชะกุศลผลบุญแต่บุเรชาตินำบุญสนธิให้ได้เกิดพบพระพุทธศาสนา เป็นสัมมาทถุณีมีทรัพย์สมบัติพอทำบุญให้ทาน ได้ตั้งใจสร้างกุศลรักษาศีลห้าศีลแปด เมตตาภาวนามีเรียนพระไตรปิฎกสดับฟังพระธรรมเทศนา ตั้งแต่จำความได้มาคุมเท่าบัดนี้ ขอจงเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณบารมี 40 อสงไขยมุมพระพุทธิเจ้าศัทธาธิกะในเบื้องหน้าเถิด...”⁸⁸

⁸⁸ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1182 เลขที่ 17 สำเนารายการว่าด้วยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเสวยราชย์พระองค์ได้ทรงสร้างพระราชกุศลเป็นพิเศษ,” (สมุดไทย)

และทรงอธิบายถึงพระราชาสกุลที่ทรงปฏิบัติมาคือ 1.ได้อุปสมบทหนึ่งพรรษา 2.บริจาครัศมี เป็นไตรจีวรบริวารแก่ญาติพี่น้องบ่าวไพร่ที่บวชเป็นภิกษุสามเณร 3.ถวายกฐินปีละ 4, 5, 9, 10 อาราม 4.ถวายผ้าไตรสบงเป็นผ้าบังสุกุลแก่ภิกษุปีละ 4, 5, 9, 10 รูป 5.ถวายไตรจีวรบาตรบริวาร จตุปัจจัยทานแก่ภิกษุสงฆ์ไม่เคยขาด 6.สร้างพระไตรปิฎกถวายพระภิกษุที่ปรารถนาจะเล่าเรียน 7. บริจาครัศมีปลงศพบุตรภรรยาญาติบ่าวไพร่ สมณชีพรามณ์อนาประชาราษฎร บังสุกุลอัฐิด้วยไตรจีวรบริวารจตุปัจจัยต่างๆ เป็นอันมาก 8.ถวายจันทน์บิณฑบาตรแก่ภิกษุสามเณรวันละยี่สิบรูปถึงร้อยรูปเป็นนิจ 9.ถวายสังฆทานแก่พระภิกษุสงฆ์วันละ 5, 6, 10 รูปเป็นนิจ ด้วยอาหารอันประณีต 10. ถวายเพลพระภิกษุสงฆ์ในวันตรุษ สารท วิสาขบูชา เข้าพรรษา สงกรานต์ ครั้นละสิบริรูปเป็นนิจ 11. ถวายนิยตภัตแก่พระอุปัชฌาย์อาจารย์เจ้าอธิการอันดับสงฆ์ วัดที่ปฏิสังขรณ์ทุกวันทุกเดือน 12.จัดให้มีพระธรรมเทศนาทุกวัน ถวายปัจจัยแก่พระสงฆ์ผู้แสดงธรรมทุกวัน 13.วันเข้าพรรษา วันสารท วันออกพรรษา จัดให้มีพระธรรมเทศนามหาชาติ บูชาด้วยประทีปธูปเทียนดอกไม้ ไตรจีวรบริวารจตุปัจจัย 14.อาราธนาพระสงฆ์มาสวดจำเริญพระปริตวันละสิบริรูปเป็นนิจ ถวายจตุปัจจัยทานทุกองค์ 15.ได้เป็นมัททายกบอบบุญถวายฉลากพัฒทานหลายครั้ง 16.ได้บูชาพระบรมธาตุ พระพุทธรูป พระธรรม พระอรียสงฆ์ พระสถูปเจดีย์ พระเขี้ยวแก้วจำลอง ด้วยธูปเทียนดอกไม้วันละสามเวลาเป็นนิจ 17.วันเข้าพรรษาได้ถวายธูปเทียนข้าวตอกดอกไม้เมี่ยงหมากแก่พระภิกษุสงฆ์ไม่ได้ขาด 18.ได้ทรงผ้าพระพุทธรูปและได้บูชาพระรัตนตรัยด้วยสิ่งของมาแต่ต่างประเทศ ทั้งคิดกระทำขึ้นด้วยสติปัญญาเป็นอันมาก 19.ได้กราบทูลขอพระกรุณานักโทษถึงตาย โทษใส่ตรู โทษตะพุ่นต่างๆ ให้พ้นโทษเป็นอันมาก 20.ได้ไถ่ชีวิตสัตว์ต่างๆ เป็นอันมากหลายคราวและวันพระเป็นนิจ 21.ได้แจกโปรยทานราษฎรเป็นนิจ สงเคราะห์บุตรภรรยาญาติบ่าวไพร่มีตรสหายด้วยเงินทองเสื้อผ้าเครื่องใช้ทั้งปวงเป็นนิจ 22.ได้ปรนนิบัติบิดามารดา พระมหากษัตริย์ด้วยเคารพยำเกรงทุกวันมิได้ขาด 23.ได้บริจจาคแพรพรรณห่อพระไตรปิฎกและคัมภีร์เป็นอันมาก 24.ได้สร้างพระพุทธรูปห้ามญาติสูงสองศอกเศษ หุ้มด้วยทองคำ น้ำแปดทรงเครื่องประดับเพชรพลอย บรรจุพระบรมธาตุ มีพระสงฆ์หกลสิบริรูปมาสวดทำการฉลอง 26.ได้ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปทองหล่อและพระพิมพ์เป็นอันมาก 27.ได้สร้างกุฏิ บูรณะศาลา พระอุโบสถ พระวิหาร เสนาสนะ สถูปเจดีย์เป็นอันมาก และสุดท้ายประการที่ 28 คือ

“...วันตรุษสงกรานต์ได้บูชาพระพุทธรูปปฏิมากรด้วยข้าวบิณฑ วันวิสาขบูชาได้บูชาพระจุฬามณีด้วยธงผ้าธงแพรต่างศรีและบูชาพระรัตนตรัยด้วยประทีปธูปเทียน วันเข้าพรรษาได้บูชาพระพุทธรูปปฏิมากรด้วยเทียนพรรษา วันสารทได้บูชาพระพุทธรูปด้วยเข้าตรู วันออกพรรษาเพ็ญเดือนสิบสองได้บูชาพระพุทธรูปบาทยมนาด้วยดอกไม้เพลิงประทีปธูปเทียนข้าวตอกดอกไม้หมากพลูเสมอทุกปีเป็นนิจ และได้ฝากเครื่อง

สการะบูชาเป็นต้นว่ารูปเทียนไปบูชาพระพุทธบาท พระฉายและเจดีย์ฐาน ณ เมือง
ลังกาทุกเทศกาลมิได้ขาด ขอจงเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณเถิด...”⁸⁹

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ก็ทรงเน้นถึงเรื่องการ
ทำบุญว่าทำอย่างไรถึงจะเป็นการทำบุญที่ได้ผลบุญมากเป็นพิเศษ ปรากฏในพระราชปวงษาสองครั้ง
ครั้งแรกใน พ.ศ. พ.ศ. 2367 ปีแรกที่ทรงได้ราชสมบัติ ทรงมีพระราชปวงษาว่าสร้างหอพระกับสร้าง
พระวิหารจะมีผลเสมอกันหรือต่างกันอย่างไร คณะสงฆ์ได้ถวายวิสัชนาว่า

“...ซึ่งทรงพระราชปวงษาว่าสร้างหอพระเจ้ากับสร้างพุทธวิหารจะมีผลเสมอ
กันฤจะต่างกันนั้น อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาเห็นว่าสร้างหอพระเจ้ากับวิหารถ้า
ประมาณใหญ่น้อยเท่ากัน บริจาคทรัพย์ลงกระทำมีประมาณเท่ากันก็มีผลเสมอกัน
ถ้าวิหารใหญ่กว่าหอพระเจ้า วิหารมีผลมาก เหตุบริจาคทรัพย์มาก ทั้งประโยชน์ความ
เพียรยินดีมากกว่ากัน วิหารทานนี้มีผลมากนักสมด้วยพระบาลีในคัมภีร์ติกกนิบาตว่า
พระยามหาปนาทแต่ชาติก่อนกับบิดาได้สร้างศาลามีเสาแลกรอบฝาแล้วด้วยไม้เดือ
มุงด้วยหญ้า ฟืนฝาแล้วด้วยไม้้อ ถวายพระปัจเจกโพธิปรณินิบัติพระปัจเจกโพธิด้วย
จีวรบิณฑบาตถึง 7 องค์ ได้ไปเสวยสมบัติในสวรรค์ จุติจากสวรรค์ลงมาเป็นพระยาม
หาปนาทมีปราสาททิพย์ 7 ชั้น แล้วด้วยแก้ว 7 ประการ สูงประมาณ 25 โยชน์...”⁹⁰

และครั้งที่สองใน พ.ศ. 2381 มีพระราชปวงษาว่า “...คนเข็ญใจมีทรัพย์อยู่กหาปณะหนึ่ง จะ
ทำบุญสิ่งไรพอควรราคาสินทรัพย์เท่านั้น แต่จะให้มื่อานิสงส์มาก เสมอด้วยทานอังกษัตริย์เศรษฐี
คหบดีกระทำได้ 100 กหาปณะ 1000 กหาปณะ...”⁹¹ คณะสงฆ์วิสัชนาว่า

“...บุคคลให้ทานมากแก่พระภิกษุสงฆ์ ทานมากนั้นให้ผลมากยิ่งโดยวิเศษ
พระพุทธองค์ตรัสเทศนาดังนี้ มีเนื้อความในพระอรรถกถา พระพุทธโฆษาจารย์เจ้าสัง
วัณณาไว้ว่า เอกจจสส สทธา มนทา โหติ โภคา พหู สวีชชนติ เนว สกโกติ พหุณี กุ
สลาคิ กาคู ๆ มนทาย ปน สททาย มนเทศุ จ โภเคสุ น สกโกติ แปลได้ความว่าบุคคล
จำพวกหนึ่งมีศรัทธาอันน้อยมีทรัพย์มาก บุคคลผู้นั้นไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ บุคคล

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน

⁹⁰ ประชุมพระราชปวงษา เล่ม 2, หน้า 272.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 332.

จำพวกหนึ่งมีศรัทธาน้อยมีทรัพย์น้อย ไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ บุคคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธามากมีทรัพย์น้อย บุคคลผู้นั้นไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ แต่จริงบุคคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธามากมีทรัพย์มาก บุคคลผู้นั้นจึงจะอาจกระทำกุศลให้มากได้...”⁹²

และในหมายรับสั่งให้เจ้านายและขุนนางผู้สร้างวัด อุปลัมภวัดทั้งหลายช่วยกวาดขันพระภิกษุสามเณรให้สอบเปรียญ เมื่อ จ.ศ. 1198 หรือ พ.ศ. 2379 ที่ทรงมีพระราชประสงค์หวังพระทัยจะเห็นพระภิกษุสามเณรได้เป็นเปรียญครั้งละมากๆ อันเป็นการสะท้อนถึงความรุ่งเรืองในพุทธศาสนา

“...ถ้าปราศจากพระสงฆ์สามเณรที่รู้พระไตรปิฎกแล้ว พระอารามนั้นๆ คุณก็ไม่งามเป็นสง่าเหมือนกาญจนคูหาอันปราศจากพระยาราชนี เหมือนสระโบกขรณีปราศจากประทุมชาติ ทรงเห็นดังนี้จึงมีพระราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้มีหมายประกาศทั่วไปในท่านผู้เป็นทนายบดีเจ้าของอารามทั่วทุกอารามว่า แต่นี้สืบไปให้ท่านผู้เป็นทนายบดีมีอุตสาหะเอาใจใส่พระสงฆ์สามเณรผู้ที่จะเล่าเรียน ให้ท่านบำรุงด้วยจิรวินิบาตเสนาสนะเภสัช อย่าให้ขัดสนด้วยเครื่องอุปการะในที่เล่าเรียนพระไตรปิฎก พระสงฆ์สามเณรจะได้บังเกิดความยินดีปริศามิอุตสาหะเล่าเรียน ครั้นถึงคราวจะสอบไล่พระไตรปิฎกก็คงจะแปลได้ถึงภูมิเปรียญ 1,2,3,4 ทุกๆ พระอารามก็จะรุ่งเรืองงามไปด้วยพระสงฆ์สามเณรที่ทรงคุณธรรมเป็นทักษิณียบบุคคล ทำบุญมีผลอันยิ่ง...”⁹³

และทรงมีพระราชปรารภโดยตรงไปยังพระราชอาคณห์ทั้งหลายว่าที่ทรงสร้างพระอารามทั้งหลาย บำรุงพุทธศาสนาเป็นอันมาก ก็ทรงอยากเห็นพระภิกษุสามเณรเป็นเปรียญมากๆ

“...ด้วยทรงพระราชศรัทธาเป็นอจลศรัทธา ตั้งแต่เสด็จฉัวยราชราชาภิเษกมาก็ได้มอบพระสภณกับพระชนมชีพบูชาพระรัตนตรัย ตั้งพระราชหฤทัยจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองสืบๆ ไป จึงทรงบริจาคซึ่งพระราชทรัพย์ตามจารีตประเพณีวงศ์ ทรงอุทิศถวายเป็นนิตยภัตต์ประจำเดือนแก่พระราชอาคณห์ฐานานุกรมเปรียญแลพระสงฆ์อนัฎฐ์ที่เป็นอันดับเสมอทุกเดือนทุกพระอาราม มิได้ให้

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

⁹³ ประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1186-1203, หน้า 169.

ขัดสนด้วยจิวรบินทบาทเสนาสนะศิลาณเภสัชปัจฉัย หวังพระทัยจะให้เป็นการบอกรักกล่าวเล่าเรียนซึ่งคันทุระ วิปัสสนาธุระ อนึ่งทรงพระราชอุทิศสถาปนาการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ซ่อมแปลงพระอารามเก่าใหม่ให้รุ่งเรืองไปด้วยพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์อันเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุ พุทธอวาสมหาวิหารสถานที่พระอุโบสถ คณะกุฎิสงฆ์ โรงธรรมสภา หอไตร หอระฆัง หอสวดมนต์ ศาลา สุสาน ประเทศที่จงกรมแต่ละอารามๆ ล้วนร่มรื่นไปด้วยพื้นพรรณพุ่มพฤกษาชาติตาดาศไป ด้วยดวงดอกบุปผา นามไปด้วยพวงผลาผลไม้อื่นๆ ปลูกสร้างไว้หวังจะให้เป็นที่ชื่นชมแห่งบรรพชิต จะได้บอกกล่าวเล่าเรียนซึ่งพระปริยัติธรรมและจำเริญพระสมถกรรมฐาน หวังพระทัยไว้ก็มิได้สมพระทัยที่มุ่งมาด ทอดพระเนตรดูพระอวาสแล้วก็ทรงพิศวง (ทรง) พระดำริไปถึงท่านผู้จะดำรงพระพุทธศาสนา แล้วก็ทรงพระสังเวชพระอวาสเหตุปราศจากพระสงฆ์สามเณรที่รู้พระปริยัติธรรม เปรียบเหมือนทิพยวิมานอันปราศจากเทพบุตร...บัดนี้จะให้สอบไล่พระไตรปิฎกพระสงฆ์สามเณรแล้ว ให้พระคุณเจ้าพระราชาคณะทั้งปวงชักซ้อมศิษยานุศิษย์ แปลให้ถึงภูมิเปรียญ 1,2,3,4 ฉลองพระเดชพระคุณเฉลิมพระราชศรีทธาบำรุงพระราชหฤทัย...”⁹⁴

ทำให้ในเวลานั้น ถ้าสามเณรรูปใดท่องมูลสูตรสอบได้ก็จะได้รับพระราชทานรางวัล ส่วนพระภิกษุที่สอบไล่ได้เป็นเปรียญ และได้เลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะแล้ว ถ้าบิดามารดาตักทุกข์ได้ยากหรือเป็นทาสผู้อื่น ก็โปรดให้จ่ายพระราชทรัพย์ช่วยเหลือจนให้เป็นอิสระแก่ตัว ถ้าหากญาติโยมเป็นไพร่หลวงไพร่สม ก็โปรดยกพระราชทานเป็นโยมสงฆ์ หากลาสิกขาแล้ว จะไปรับราชการอยู่ในกรมใดก็โปรดให้ตามใจสมัคร ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้พระภิกษุสามเณรในสมัยนั้น พวกกันอุทิศสละเล่าเรียนพระไตรปิฎกกันทั้งในกรุงและตามหัวเมืองทั่วไป มีจำนวนมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม มีการสอบไล่ได้เป็นเปรียญเอก โท ตรี คราวละมากๆ⁹⁵

เมื่อพิจารณาจากพระราชปจณาและพระราชดำริในเรื่องการบำเพ็ญพระราชกุศลเหล่านี้จะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องการแสดงให้เห็นได้ว่าการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระองค์เป็นการทำบุญที่ได้ผลบุญมาก เป็นการทำบุญที่พิเศษสอดคล้องกับที่พระสงฆ์ได้ถวายคำวิสัชนามาโดยอธิบายถึงการทำบุญว่าที่ได้ผลบุญมาก มาจากการทำบุญที่มีการลงทุนลงแรงมาก ใช้ของมีราคาแพง ทำครั้งละหลายๆ ย่อมได้ผลบุญมากกว่าการทำบุญที่มีการลงทุนลงแรงน้อย ใช้ของมี

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 167-168.

⁹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 146.

ราคาน้อย ทำครั้งละน้อยๆ นี้ ต้องกับพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ นอกจากจะทรงอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์เป็นอันมากแล้ว ยังทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัด สร้างพุทธ สัตถุลักษณะอย่างพระพุทธรูปและสิ่งก่อสร้างที่มีความเป็นพิเศษทั้งรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนและมี ขนาดใหญ่ แสดงพระราชนิยมที่ประสงค์ที่ต้องการแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นผู้ที่มีพระบุญญาบารมี คู่ควรกับ การเป็นพระมหากษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับเรื่องบุญบารมีของพระองค์และ เรื่องพระชาติกำเนิดของพระราชมารดาที่เป็นสามัญชน พิจารณาได้จากพระราชปวงษาที่ทรงมีไปยัง คณะสงฆ์ในช่วงปลายรัชกาลและพระราชดำรัสก่อนสวรรคต พ.ศ. 2388 ทรงมีพระราชปวงษาว่าทรง บำเพ็ญพระราชกุศลมากมายแล้วเหตุใดพระราชกุศลเหล่านี้ถึงมิได้ช่วยทำนุบำรุงพระองค์เท่าที่ควร จากเหตุที่บุคคลซึ่งพระองค์รักใคร่สนิทสนมต้องด่วนจากไปก่อนเวลาอันควร

“...จำเดิมแต่พระองค์ได้เสวยถวัลยราชมไหศุริยสมบัติ ก็มีพระกมลเหตุทัย โสมนัสเป็นอกุศลในกิจอันทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา ในทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ประการ ก็ไพศาลจรุโรภาส ด้วยพระราชสิริสวัสดิ์ มหัจจราชานุภาพกฤษฎาธิคุณ วิบุลยมหัตตอิสริยยศ...ตามเยี่ยงอย่างบุรพภาคพุทธภูมิโกโธสิตว์ อันปฏิบัติในมงคล มาตาปิตุปฏิฐานวัตตจริยาเป็นอารมณ์โดยนิจกาล ก็บันดาลให้สมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระศรีสุลาลัยอันทรงพระกิตติคุณ มีศีลาจารวัตรเป็นคุณอาทิ เป็นธงชัยเฉลิม พระบรมชัตติยราชประยุรวงศานวงศ์ และเป็นที่เคารพรักแห่งสมณพราหมณ์ ประชา ราชภูรทั้งปวงให้ด้วยเสด็จทิวคตล่วงไปให้เสื่อมสูญเสื่อมหามงคล...อนึ่งเบื้องว่าพระ ราชโอรสและพระราชบุตรพระองค์ใดที่วางพระทัย ทรงพระมหากฤษฎาโปรดทำนุ กบำรุงให้รุ่งเรืองด้วยอิสริยยศบวรารยศ ดั่งมหาอัคคีชันธอันใหญ่ก็พลันดับสูญ สิ้นพระชนม์ไปก่อน มิได้ดำรงอยู่คู่พระบารมีหนีทิวคตไป...ทั้งพระบรมราชวงศานู วงศ์พระองค์ใดที่หวังพระทัยว่าเป็นคู่พระบารมี ควรจะเป็นกำลังราชการช่วยทำนุ กบำรุงแผ่นดินเป็นที่พึ่งแก่สมณพราหมณาประชาราษฎร์ได้ เหมือนดูลั่นเกล้าฯ กรม พระราชวังบวรฯ และกรมหมื่นสุรินทรรักษ์นั้น ก็พลันมละพระราชภารธุระเสีย...แต่ ข้าพทูลละอองธุลีพระบาทที่มีสติปัญญา ควรที่จะวางพระทัยได้ราชการเหมือนอย่าง พระยาสุรเสนา(ฉิม) พระยาพิพัฒน์โกษา(อัน) พระยาธิเบศรบดี(พิม) พระยามนตรี ราชบริรักษ์(ภู) และพระยาศรีสทเทพ(เพ็ง) พระยาเทพอรชุม(ทองอิน) พระยามหา มนตรี(ทรัพย์) พระยาอินทรเทพ(ช้าง) พระยาพิเรนทรเทพ(เกษ) ซึ่งทรงพระกรุณา

โปรดชบเลี้ยงไว้ตามยศศักดิ์โดยขนาด ก็มีได้อยู่สนองพระเดชพระคุณถ้วนถวาย บังคมลาดับสูญไป..."⁹⁶

ทำให้ทรงสงสัยว่าทรงทำบุญหรือกรรมอะไรมาก่อนถึงเป็นเหตุดังนี้ "...ความเป็นดังนี้จึงทรง พระดำริสงสัยสังเวชพระทัยนักกว่าแต่ปางก่อนนั้น ได้ทรงส่ำสมพระราชกุศลไว้ฉันทใด จึงมีผลเป็นมหัศจรรย์ ผลานิสงส์ส่งผลให้เสวยวิบุลยราชสมบัติฉะนี้แล้ว ไฉนจึงให้เสวยปิยวิบโยคทุกข์เนื่องๆ ด้วยผลแห่งโบราณ กรรมอันใดดังนี้ หรือจะเป็นปัจจุบันกรรมสิ่งใดมาให้ผลเป็นทิฏฐะโดยจะว่าปัจจุบันกรรมเล่า..."⁹⁷ และ "...อีกทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดาพระองค์ใหญ่ที่หนึ่งที่ล่วงนั้น ควรที่จะอยู่รับพระราชฐานะเป็น กำลักราชการ ก็บันดาลพิบัติดับสูญไปเสียก่อนบมิได้อยู่ทันถึงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จนถึงสิ้นเกล้าฯ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ยังไม่ควรที่จะด่วนเสด็จสวรรคต ควรจะทรงพระชนม์อยู่ดำรงพระ ราชอาณาจักรบริรักษ์บุงเลี้ยงโลกสืบไป อยู่ดีๆ ก็เสด็จทิวงคตลบล่วงไปดังนี้ จะว่าเป็นปัจจุบันกรรมก็ใช่ ที่ด้วยแต่ก่อนนั้นกรรมที่ปราศจากเจตนาเช่นนี้ยังหาไม่ ให้ทรงพระสังเวชสงสัยพระทัยนักกว่าได้ทำ อุกุศลสิ่งใดไว้จึงให้ทรงเสวยพระทุกข์โหม่นสนเนื่องๆ ฉะนี้..."⁹⁸

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ และ ทรงตัดพ้อว่าทำไมบุญกุศลเหล่านั้นถึงไม่ได้ช่วยพระองค์เลย

"...อนึ่งได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาอยู่เนื่องๆ ว่า กุศลากุศลอันใดที่เป็น อาจิณกรรมแล้ว ก็อาจให้ผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนิยะโดยแท้ จึงทรงพระอุตสาหะตั้ง พระทัยบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นต้น คือทรงปฏิสังขรณ์พระอารามใหญ่น้อยมาเป็น อาจิณ พระราชประสงค์จะให้ถาวรวัฒนาการยืนนาน จึงให้ธำปนาการด้วยศิลาและ อิฐปูนเป็นเสนาสนะไว้โดยมาก มีพระศรีรัตนศาสดารามและพระเชตุพนวิมลมังคลา ราม ราชบุรณะ อรุณราชอาราม สุทัศนเทพอาราม บวรนิเวศอาวาส ราชโอรสอาราม เป็นอาทิ แต่ล้วนขจิตรรจนาด้วยกายจนมณีมีอเนกประการ และทรงสร้างพระพุทธรูป ปฐมมาร หล่อด้วยสุวรรณรัชฎามัยไพโรจน์ด้วยสัตตรัตนอลังการารามณ์ พั้นมหัศม ภัณฑอันมีราคามาก ที่หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์องค์ใหญ่ๆ คือพระประธานในพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพอาราม และพระพุทธรอนันตคุณในพระอุโบสถวัดราชโอรสอาราม ทั้ง

⁹⁶ ประชุมพระราชพงศาวดาร เล่ม 2, หน้า 335-336.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 337.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 339-340.

พระพุทธชมพูนุทในพระวิหารวัดอรุณกับพระพุทธปาสิโลยซึ่งประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรนั้นก็มี แล้วได้สร้างพระพุทธรูปพระสัพพัญญูเจ้าทั้ง 28 พระองค์ไว้ในพระอุโบสถวัดอัปสรสวรรค์ และรูปพระอรหันต์อสีติมหาสาวก 80 พระองค์ไว้ในวิหารวัดราชบูรณะ ล้วนหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ทั้งสิ้น และได้ทรงปฏิสังขรณ์พระพุทธอัฐารส อาวาสสระเกศวิหาร ที่ฐานาการด้วยอิฐปูนเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ๆ นั้น คือพระพุทธไสยา ประธานในมหาวิหารพระเชตุวนาวาส ราชโอรสธาราม และพระประธานวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตรเป็นต้น และที่พระอารามอื่นๆ นั้นก็ทรงสร้างพระพุทธปฏิมาใหม่บ้าง ทรงปฏิสังขรณ์บ้าง สิ้นพระราชทรัพย์เป็นมูลค่าทองสัมฤทธิ์ก็มากกว่ามากนักแล้ว และได้ทรงสร้างพระมหาสถูปและพระเจดีย์ใหญ่ๆ ก็หลายตำบล คือพระมหาสถูปวัดอรุณราชอารามและราชบูรณาวาส อีกพระมหาเจดีย์ทั้งสามในพระเชตุวนาราม ทั้งสิ่งหลเจดีย์ในบวรนิเวศวิหาร และสมุทเจดีย์อันประดิษฐานกลางมหาสมุทเป็นต้น...และสรรพรชกษุศลกิจอื่นๆ ที่เป็นนิพัทธวัณกิริยาทั้งสิ้น ก็มีอีกอเนกนานับประการ หวังพระทัยจะให้เป็นกุศลอุปนิสัยอันสงสโรโดยยิ่ง ผลนั้นจะได้ช่วยอุปถัมภ์บำรุงพระองค์กับทั้งพระญาติประยูรวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงให้อยู่นานพร้อมเพรียงกัน ซึ่งบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งปวงนั้น ก็เป็นมหาอาจิณกุศลราศีดังนี้ โฉนจึงมิให้สำเร็จผลที่ทรงพระราชประสงค์เฉลิมพระบวรศรัทธาบ้างเลย ให้ตั้งแต่เสวยพระทุกขโทมนัสเนื่องๆ ด้วยพระเมตตาฉะนี้...”⁹⁹ และ “...จะได้มีพระอัยยาศัยเจือไปด้วยต้นหาปรารถนาซึ่งมนุษย์สมบัติและสวรรคสมบัติอันเป็นโลกีย์หาปมิได้ ตั้งพระทัยหมายมั่นแต่พระสัพพัญญูตาญาณอย่างเดียวโดยแท้ และการเมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลขณะใด ก็ทรงหล่อหลังทักษิณทกพระราชาทิศแผ่ผลไปแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายทั่วสากลโลกธาตุ มีพระบรมญาติประยูรวงศ์และหมู่มีจนามาตย์ปราชญ์บรรษัทเป็นต้น โฉนจึงผลแห่งปัตตานูปทานบุญกิริยาวัตถุนั้น จึงมิได้ช่วยทำนุยกบำรุงป้องกันรักษาพระบรมคณาญาติ และราชบรรษัททั้งปวงให้มีความเจริญปราศจากอันตรายได้เล่า...”¹⁰⁰

จากพระราชปุจฉาที่เกิดขึ้นในช่วงปลายรัชกาล แสดงให้เห็นถึงความคิดเรื่องการบำเพ็ญพระราชกุศลและการแสดงพระบุญญาบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยของมีค่ามีราคาแพง สร้างวัด สร้างพระ สร้างพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ เป็นจำนวนมากก็เพื่อ

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 340-342.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 343.

พระราชประสงค์ที่จะได้ผลบุญมาก ในด้านหนึ่งการบำเพ็ญพระราชกุศลเหล่านั้น ก็เพื่อเป็นประโยชน์แก่การตรัสรู้ในอนาคต แต่ในอีกด้านหนึ่งแสดงพระราชดำริว่าเพื่อให้ผลบุญได้ตอบแทนพระองค์ให้มากในภพชาติปัจจุบันด้วยเช่นกัน และทรงหวังว่าผลบุญจะช่วยพระองค์ให้สมกับที่ทรงกระทำไป โดยอย่างน้อยที่สุดควรช่วยให้บุคคลที่พระองค์รักใคร่ชอบพอได้อยู่ช่วยสนองพระเดชพระคุณ แต่การกลับไม่เป็นดังพระราชประสงค์จึงทรงเกิดความขัดข้องพระราชหฤทัยในเรื่องการสร้างบุญบารมีของพระองค์ รวมทั้งพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญไปว่าที่ทรงปฏิบัติไปนั้น ได้ผลบุญมากจริงหรือไม่ พระราชปจฉานี้จึงแสดงให้เห็นถึงความคิดในเรื่องบุญบารมีที่ต้องสามารถแสดงให้เห็นได้ว่าการทำบุญมากต้องได้ผลบุญมากมาตอบแทน การบำเพ็ญพระราชกุศลของพระองค์ในทางพุทธศาสนาผ่านการสร้างวัตถุสถานต่างๆ เป็นจำนวนมากมายกกว่ารัชกาลก่อนๆ อย่างเห็นได้ชัด จึงเป็นการแสดงถึงพระราชดำริในเรื่องบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงให้ความสำคัญกับการแสดงพระองค์ว่าทรงมีพระบุญญาบารมีมาก โดยใช้วิธีการสร้างวัตถุสถานในพุทธศาสนาเป็นการสื่อถึงพระบุญญาบารมีของพระองค์

จากพระราชปจฉาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังแสดงให้เห็นว่าทรงคาดหวังให้พระราชโอรสของพระองค์ได้ขึ้นครองราชย์สมบัติ แต่กลับเป็นว่าพระราชโอรสทรงมีบุญน้อยไม่มีโอกาสอยู่ถึงรับราชสมบัติทำให้ทรงโทมนัส น้อยพระทัยเป็นอย่างยิ่งและสงสัยว่าทำไมผลบุญของพระองค์ถึงไม่ช่วยเหลือ ทำให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงตั้งพระทัยจะรักษาราชสมบัติไว้ให้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างที่เข้าใจกันมา และมักจะอ้างถึงเหตุการณ์ที่ทรงให้นำพระมหามงกุฏของพระประธานวัดนางนองมาประดิษฐานไว้ที่ยอดพระปราสาทวัดอรุณราชวราราม ตามที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มีพระวินิจฉัยไว้

“...ครั้นใกล้จะถึงวันฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้ยืมที่หล่อสำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่จะเป็นพระประธานวัดนางนอง มาติดต่อบนยอดนภศูล(ดังปรากฏอยู่นี้) จะเป็นด้วยทรงพระราชดำริอย่างไรจึงทำเช่นนั้น หาได้ตรัสให้ใครทราบไม่ และการเอามงกุฏขึ้นต่อบนยอด นภศูลก็ไม่เคยมีแบบอย่างที่ไหนมาแต่ก่อน คนในสมัยนั้นจึงพากันสันนิษฐานว่ามีพระราชประสงค์จะให้คนทั้งหลายเห็นเป็นนิมิตว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้า “มงกุฏ” จะเป็นยอดของบ้านเมืองต่อไป...”¹⁰¹

การตีความหมายเชิงสัญลักษณ์พิจารณาในอีกมุมหนึ่งคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะให้พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฏอยู่ในสมณเพศต่อไปเพื่อบรรลุมรรค

¹⁰¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ความทรงจำ*, หน้า 70-71.

ผลนิพพาน พระปรารค์เปรียบเสมือนยอดเขาพระสุเมรุและในคติไตรภูมิเหนือยอดเขาพระสุเมรุคือพรหมโลก และที่อยู่สูงที่สุดนั่นคือพระมหามหานครนิพพาน การนำมามงกุฏไว้เหนือยอดพระปรารค์ที่เป็นตัวแทนเขาพระสุเมรุจึงน่าจะหมายถึงการให้ “มงกุฏ” นั้น อยู่เหนือจากเรื่องทางโลก ไม่ต้องมาวุ่นวายในเรื่องทางโลกอีก ให้อยู่เหนือโลกมุ่งทางธรรมเพื่อการหลุดพ้นอย่างเดียว เพราะพระองค์ต้องการให้พระราชโอรสของพระองค์เป็นผู้สืบทอดราชสมบัติ ถ้าพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฏทรงไม่ยินดีในทางโลกและมุ่งทางธรรมอย่างเดียว ย่อมทำให้พระราชโอรสของพระองค์รับราชสมบัติได้ง่ายขึ้น

การแสดงพระราชประสงค์ที่จะให้พระราชโอรสของพระองค์เป็นผู้สืบทอดราชสมบัติต่ออนัน แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบดีและยอมรับว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ต้องการให้พระราชโอรสเป็นผู้รับราชสมบัติ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีอธิบายพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งอธิบายถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ แปลความได้ว่า

“...มีพระราชบุตร 2 หรือ 3 องค์เป็นที่โปรดปรานไว้วางพระราชหฤทัยมาก แต่พระราชบุตร 2-3 องค์นั้นก็บังเอิญเป็นผู้มีบุญน้อย พระชนมายุสั้นพลันสิ้นพระชนม์ไปเสีย ด้วยเหตุนี้พระองค์เมื่อทรงสังเกตเลือกดูพระราชโอรสติดองค์ที่ทรงพระเจริญแล้ว ก็ได้ทรงเห็นพระราชโอรสผู้สามารถจะรักษาสมบัติได้แต่สักองค์เดียวในเวลานั้น มีพระราชโอรส 2 องค์ พระองค์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยมากโปรดให้รับราชการตามกำลังความสามารถของเธอ แต่เธอทั้งสองแก่งแย่งกันและกัน หยิ่งในอานุกาพของตน เมื่อทำราชกิจทั้งหลายก็พอพระทัยในการชมเชยผู้ที่มีกำลังน้อย ไม่ประกอบสามัคคีธรรมและเชษฐาปเจียนธรรม ทำคนที่ประพฤติตามธรรม คนที่กล่าวถ้อยคำขอด้วยธรรมแท้ๆ ไว้ในอำนาจ หวังจะชมเชยด้วยยศธรรม ไม่ตรึงครองที่ควรมิควรด้วยปัญญาโดยประการทั้งปวงและมุ่งไปข้างแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย ทำให้นิราศไปจากยุดิธรรมจึงปรากฏเป็นผู้ห่างไกลแต่ไอศวรรย์อันยิ่งใหญ่ไปเสียทีเดียว เพราะเหตุนี้อีกประการหนึ่งพระภุชชิตทรงเห็นความไม่สามารถแห่งพระราชบุตรทั้งสองนั้น ด้วยทรงสังเกตอาการของเธอแล้ว จึงทรงพระราชดำริไปทางอื่น...”¹⁰²

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าการสร้างพุทธสัญลักษณ์อย่างพระปรารค์วัดอรุณราชวรารามที่ประดับพระมหามงกุฏไว้ที่ยอดนั้น นอกจากจะพิจารณาในเรื่องพระราชศรัทธาแล้ว ยังพิจารณาได้ว่า

102

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 105-107.

เป็นการแสดงออกทางสัญลักษณ์ที่แฝงความหมายทางการเมือง ซึ่งสะท้อนถึงบรรยากาศทางการเมือง ในราชสำนักเวลานั้นได้เช่นกัน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระองค์ว่าทรงมีพระบุญญาบารมีจากการ บำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ มากมายแม้ตอนที่ใกล้จะสวรรคต ที่ทรงมีพระราชกระแสให้คณะเจ้านาย และขุนนางประชุมกันปรึกษาหาแพทย์มารักษาพระอาการประชวรของพระองค์ ถ้าผู้ใดรักษาให้ทรง หายจากการประชวรได้จะทรงแบ่งพระบุญญาบารมีที่ทรงมีอยู่ให้ครึ่งหนึ่ง

“...ท่านผู้ใดเป็นแพทย์เป็นหมอและมีสติปัญญาน้ำจิตต์กอบไปด้วยเมตตา กรุณา จงคิดอ่านช่วยเยียวยาโรคข้า้ให้หายสักครึ่งหนึ่งเถิด ข้า้จะให้ส่วนกุศลซึ่งข้า้ได้ ทำบุญให้ท่านไว้ ในพระพุทธศาสนา และการกุศลต่าง ๆ อีกเป็นที่สุดจนได้ให้ท่าน เข้านุกเข้ากากิน แก่ท่านกึ่งหนึ่ง หนังสืออันนี้ถ้าท่านผู้ใดได้เห็นได้อ่านแล้ว ถ้าเห็น เหลือสติปัญญาซึ่งจะเยียวยาโรคข้า้ให้หายได้ ก็จงจำเรณูพระไตรลักษณ์ว่า นามรูป อนิจจัง นามรูป ทุกข์ นามรูป อนตตา จะมีผลอาานิสงส์แก่ตนเป็นอันมาก...”¹⁰³

และยังทรงแสดงพระบารมีผ่านการทำทานในช่วงใกล้สวรรคต โดยโปรดฯ ให้นำเงินไปถวาย นิติยภัตแก่พระสงฆ์

“...พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระ คุณธรรมอันมหาประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธาเป็นสาธุปถัมภกยกพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบริจาคพระราชทรัพย์เป็นนิจภัตและคิลานภัต อุทิศ ถวายแก่ภิกษุสงฆ์สามเณรเนื่องนิตยเป็นหลายสิบปีมาแล้ว บัดนี้ทรงพระประชวรเพื่อ พระวายุ มีพระกมลสันดานน้อมไปในพระรัตนตรยาธิคุณ ทรงเห็นพระราชอาานิสงส์ ในสังฆทานบารมีอันเป็นเหตุที่จะให้สำเร็จแก่พระโพธิญาณ โดยพระราชหฤทัย จึง ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ เบิกพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังมอบให้ไวยาวัจกรกับปิยการกสำเร็จ จตุปัจฉัยทั้งสี่ ถวายแก่ พระภิกษุและสามเณรในพระอารามหลวง ในกรุงนอกกรุงและหัวเมืองซึ่ง ขึ้นแก่กรุงเทพพระมหานครแต่บรรดาซึ่งได้รับพระราชทานนิตยภัตมาแต่ก่อน...”¹⁰⁴

¹⁰³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 51 จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต (พระนคร: โสภณ พิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 34.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

โดยปรากฏว่าช่วงที่ประจวบก่อนจะสวรรคต ทรงถวายเงินพระสงฆ์ในช่วงเวลานี้เป็นเงิน 613 ชั่ง 10 ตำลึง¹⁰⁵ และในช่วง 2-3 สัปดาห์สุดท้ายของพระชนม์ชีพ ทรงมีรับสั่งให้แจกเงินราษฎรคนละ 1 บาท¹⁰⁶ อนึ่ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการจัดทำบัญชีรายการบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ เป็นระยะ โดยแจกแจงรายละเอียดว่าทรงบำเพ็ญพระราชกุศลใดบ้าง ซึ่งเกือบทั้งหมดคือการบริจาคเงินช่วยซ่อมวัด สร้างวัดและช่วยในงานบุญต่างๆ อาทิ ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 65 ที่เป็นบัญชีรายการพระราชทรัพย์ที่ทรงพระราชทานไปบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเครื่องบูชาภิกษุ ทำบุญบำรุงวัดในกรุงนอกกรุง อุปถัมภ์การบำเพ็ญกุศลของเจ้านายข้าราชการต่างๆ¹⁰⁷ และในบัญชีบริจาคเงินในกองการกุศล จ.ศ. 1190 หรือ พ.ศ. 2371 ก็เป็นการทำบัญชีแสดงถึงการพระราชทานเงินและสิ่งของต่างๆ ในการพระราชกุศลทั้งส่วนพระองค์และช่วยงานของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ¹⁰⁸

จากหลักฐานต่างๆ ที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญพระราชกุศลทำให้เห็นถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งหลายให้มากเป็นพิเศษว่า นอกจากพระราชศรัทธาในพุทธศาสนา การบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งหลายยังอธิบายได้ว่าเป็นการแสดงถึงพระบุญญาบารมีของพระองค์ว่าทรงมีอย่างเต็มที่ ทรงเป็นผู้มีบุญอย่างแท้จริง โดยประเด็นหนึ่งที่เราเห็นได้ว่าติดค้างอยู่ในพระราชหฤทัยตลอดเวลาและมีส่วนสำคัญในการทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ เป็นอันมาก คือการที่พระราชมารดาของพระองค์มีพระชาติกำเนิดเป็นสามัญชน แม้ว่าพระองค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสร้างวัด สร้างพระพุทธรูปต่างๆ จำนวนมาก เพื่อยกย่องฐานะพระราชมารดาและพระประยูรญาติทางฝ่ายพระราชมารดาให้สูงขึ้น แต่ก็ทรงแสดงถึงความวิตกกังวลในเรื่องผู้ที่จะมาเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ต่อไปจะไม่สนใจนับถือพระมารดาของพระองค์ รวมทั้งพระญาติวงศ์ทางฝ่ายนั้นอีกต่อไป ในช่วงก่อนสวรรคตทรงมีพระราชดำรัสว่า

“...อนึ่งพระอัฐิพระโอยก็พระโอยกาของข้าซึ่งอยู่ในหอพระอัฐินั้น ก็ดอยูกี้ให้มอไปไว้กับพระเจ้าลูกเธอผู้ชายพระองค์ใด ๆ ก็ตามเถิด ถ้าและเขาฆ่าเสียหมดแล้ว ก็

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

¹⁰⁷ หอสมุดแห่งชาติ, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 65 บัญชีรายการพระราชทรัพย์แลสิ่งของบำเพ็ญพระราชกุศล,” (สมุดไทย)

¹⁰⁸ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเฉลิมพระเกียรติ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530), หน้า 66-69.

ให้มอบไว้กับพระเจ้าลูกเธอผู้หญิงที่ยังเหลืออยู่นั้นจะได้เชิญไปเสียให้พ้น ถึงพระบรม
อัฐิสมเด็จพระศรีสุลาไลยนี้เล่าก็เป็นสูงเท่าหน้าต่ำเท่าหลังหาสมควรที่จะอยู่ร่วมกับ
พระบรมอัฐิไม่ ก็ให้เชิญไปไว้กับพระอัฐิพระโอยก็พระโอยกาเสียด้วยเถิด...”¹⁰⁹

จากพระราชดำรัสก่อนสวรรคตตอนนี้จะเห็นได้ว่าตลอดพระชนม์ชีพทรงตระหนักว่ามีกลุ่มชน
ชั้นนำที่ยังถือเรื่องพระชาติกำเนิดของพระองค์ ที่ทรงมีพระราชมารดาเป็นสามัญชนมาก่อน การที่ทรง
ใช้คำว่าสูงเท่าหน้าต่ำเท่าหลังดูแล้วเป็นการสะท้อนสิ่งที่อยู่ในพระราชหฤทัยว่ามีผู้ที่ยังคลงใจ
เรื่องพระชาติกำเนิดอยู่ ทรงคิดถึงเรื่องนี้แม้กระทั่งก่อนจะสวรรคต ดังนั้น การสร้างวัด สร้าง
พระพุทธรูปและพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดรัชสมัยที่ได้
กลายมาเป็นมรดกทางศิลปกรรมไทยอันทรงคุณค่า ไม่ใช่เป็นเพียงพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาหรือ
เป็นการทำบุญตามจารีตประเพณีพระมหากษัตริย์ หรือเป็นผลมาจากความมั่งคั่งรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ
เท่านั้น แต่ยังเป็นการแสดงว่าพระองค์เป็นผู้มีบุญบารมีเหมาะสมกับการเป็นพระมหากษัตริย์ แม้จะ
มิได้ทรงเป็นเจ้าของฟ้าและมีพระราชมารดาที่มีพระชาติกำเนิดเป็นสามัญชนคือจุดอ่อนที่ทำให้ต้องทรง
แสดงพระองค์ในเรื่องพระบุญบารมีให้โดดเด่นเป็นพิเศษ การบำเพ็ญพระราชกุศลทางพุทธศาสนา
ผ่านการก่อสร้างวัดถุสถานต่างๆ จำนวนมากเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระบุญบารมีที่เป็นรูปธรรมที่
ต้องแสดงให้เห็นว่าทรงมีบุญบารมีมากกว่าใครในแผ่นดิน รวมทั้งเพื่อแสดงให้เห็นถึงบุญบารมีของพระ
ญาติวงศ์ทางฝ่ายพระราชมารดาให้เห็นเป็นรูปธรรม เพื่อส่งเสริมพระบุญบารมีของพระองค์ด้วย
เช่นกัน

การพิจารณาถึงการสร้างวัดถุสถานต่างๆ ทางพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวโดยนำประเด็นทางการเมืองมาร่วมพิจารณา ไม่ได้ทำให้ภาพลักษณ์การเป็นพระมหากษัตริย์
ผู้เป็นธรรมิกราชและรัชสมัยที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นยุคทองของศิลปกรรมทางพุทธศาสนาลดน้อยลง
แต่อย่างใด แต่ได้ช่วยให้เกิดความเข้าใจสภาพของสังคมและการเมืองในรัชสมัยชัดเจนยิ่งขึ้น ในแง่
หนึ่งพระองค์ก็คือผู้นำทางการเมืองที่ต้องสร้างอำนาจและบารมีเพื่อให้เป็นที่ยอมรับจากมหาชนและ
แสดงว่าอยู่เหนือกว่าผู้นำทางการเมืองคนอื่นๆ การที่ทรงเน้นการแสดงพระราชอำนาจและพระบารมี
ผ่านการบำเพ็ญพระราชกุศลทางพุทธศาสนา แทนการใช้ความรุนแรงทางการเมือง ทำให้เห็นว่าทรง
เป็นธรรมิกราช ธรรมราชา ที่ไม่ยิ่งหย่อนกว่าธรรมราชาทั้งหลายในประวัติศาสตร์เช่นกัน

¹⁰⁹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 51 จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต, หน้า 3.

บทที่ 5

บทสรุป

การใช้แนวคิดทางพุทธศาสนาเพื่อส่งเสริมอำนาจของพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่ปรากฏมาอย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ไทย พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยและอยุธยาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทางพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งเพื่อแสดงความเป็นผู้มีบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ ส่งเสริมความเป็นธรรมราชาและโดยเฉพาะกรณีการขึ้นครองราชสมบัติที่มีปัญหาเรื่องความชอบธรรม พระมหากษัตริย์ที่ได้ราชสมบัติมาโดยไม่เป็นไปตามแบบแผนหรือกฎเกณฑ์อันเป็นที่ยอมรับ มีการช่วงชิงอำนาจที่ต้องพิฆาตศัตรูจำนวนมาก มักจะทรงให้การอุปถัมภ์ บำรุงพุทธศาสนาเป็นพิเศษ แม้แต่พระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชสมบัติตามปกติ ถ้ามีความจำเป็นต้องแสดงพระราชอำนาจ พระบรมเดชาานุภาพ จะทรงเน้นพระราชทานุกิจที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นพิเศษเช่นกัน ปรากฏในรูปแบบของการสร้างวัด สร้างพระพุทธรูปหรือพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ ทั้งนี้ เมื่อบ้านเมืองเสื่อมโทรมลงหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 มีการตั้งราชธานีใหม่และราชวงศ์ใหม่ ซึ่งผู้ปกครองมาจากสามัญชน ไม่มีเชื้อสายราชวงศ์หรือเป็นขุนนางชั้นสูงจากสมัยอยุธยา จึงมีความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์สมัยต่อมาต้องทรงใช้พุทธศาสนาเพื่อสร้างสิทธิธรรมในอำนาจ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้สืบสานแบบแผนการปกครอง ศาสนา สังคมและวัฒนธรรมต่อเนื่องจากสมัยอยุธยา แต่พระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มีแบบแผนการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาที่ไม่เหมือนกับสมัยอยุธยา

จากการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าในแต่ละรัชกาลทรงมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาทั้งตามแบบแผนจารีตประเพณีพระมหากษัตริย์ที่มีมาแต่เดิม และความสัมพันธ์ในรูปแบบที่พิเศษกว่าขนบจารีตเดิม เพื่อส่งเสริมพระราชอำนาจ พระบารมีให้โดดเด่นผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ ในแต่ละรัชกาลล้วนมีปัจจัยที่ทำทนายเรื่องความชอบธรรมในพระราชอำนาจ พระบรมเดชาานุภาพ พระบารมี จึงมีความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์ต้องแสดงพระองค์โดดเด่นเป็นพิเศษ ไม่ใช่เพียงการกล่าวอ้างถึงพระบุญญาบารมีตามแบบจารีตประเพณีที่มีลักษณะเป็นนามธรรมเท่านั้น

ด้วยเหตุที่สมเด็จพระเจ้าตากสินและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นครองราชสมบัติด้วยวิธีปราบดาภิเษกจากที่ทรงเป็นสามัญชนมาก่อน มิได้มีเชื้อสายของเจ้านายหรือขุนนางชั้นสูงตั้งแต่สมัยอยุธยา การขึ้นสู่อำนาจมาจากการแสดงพระบารมีทางทหาร เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วจำเป็นต้องเสริมสร้างพระราชอำนาจด้วยการใช้พระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาสร้าง

ความชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจและเสริมสร้างพระราชอำนาจ โดยแสดงพระองค์ว่าเป็นผู้มีบุญบารมีเต็มเปี่ยม ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาให้รุ่งเรือง เหมาะสมที่จะเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน อย่างไรก็ตาม การกล่าวอ้างบุญบารมีโดยวิธีนี้ ย่อมเปิดโอกาสให้มีผู้อ้างตนเป็นผู้มีบุญขึ้นมาท้าทายพระราชอำนาจได้ตลอดเวลา เพราะการเป็นผู้มีบุญบารมีมิใช่เรื่องที่สืบทอดทางสายเลือดแต่กลับเป็นเรื่องส่วนบุคคลที่คนนั้นๆ บำเพ็ญเพียรสร้างสมบุญบารมี ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต้องทรงเข้ามาควบคุมคณะสงฆ์เป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีบทบาทมากจนสามารถท้าทายอำนาจบารมีพระมหากษัตริย์ได้ ด้วยเหตุนี้ทั้งสองพระองค์จึงทรงเข้ามาควบคุมคณะสงฆ์อย่างเข้มงวดผ่านการออกกฎระเบียบไปจนถึงสังคายนาพระธรรมวินัยและเข้ามาดำเนินการควบคุมคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบมากขึ้นกว่าสมัยอยุธยาตอนปลาย

อย่างไรก็ตามการแสดงความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ก้าวเกินไปกว่าที่สังคมยอมรับเนื่องจากทรงแสดงพระองค์เป็นผู้นำทางศาสนาในลักษณะที่เทียบเคียงกับการเป็นพระพุทธเจ้าบนโลกมนุษย์ กลับนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ทำให้รัชกาลของพระองค์ต้องสิ้นสุดลง ซึ่งกลายเป็นแบบอย่างให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปรับความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาใหม่โดยหลีกเลี่ยงการแสดงพระราชอำนาจทางธรรมเหนือกว่าคณะสงฆ์ แต่ทรงใช้พระราชอำนาจทางโลกเข้ามาจัดการคณะสงฆ์ด้วยการอ้างพระราชภาระที่ต้องรักษาพระรัตนตรัยให้บริสุทธิ์เรียบร้อย เพื่อสร้างเสริมพระราชอำนาจ พระบารมี สร้างความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ รวมทั้งเพื่อมิให้มีผู้นำพุทธศาสนามาก่ออ้างถึงบุญบารมี ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญท้าทายพระราชอำนาจแข่งขันกับพระองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงดำเนินความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาด้วยการยกฐานะของพระรัตนตรัยให้เป็นสิ่งสูงสุดของอาณาจักร พระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นรองเพียงพระรัตนตรัย มีหน้าที่อุปถัมภ์พุทธศาสนา ทรงสร้าง ความสำคัญ ความศักดิ์สิทธิ์ให้กับตัวแทนของพระรัตนตรัยที่ทรงยกขึ้นเป็นสิ่งสูงสุดของแผ่นดิน ได้แก่ พระพุทธมหายานนิรัตนปฏิมากรหรือพระแก้วมรกต พระพุทธรูปที่ถือว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญที่สุดของแผ่นดิน แม้แต่นามของราชธานีก็พ้องกับนามของพระพุทธรูป การประกอบพระราชพิธีต่างๆ ต้องกระทำต่อหน้าหรืออ้างถึงพระพุทธรูปองค์นี้เสมอ ในส่วนของพระธรรม ทรงจัดการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นใหม่ เป็นการวางรากฐานพระวินัยบังคับแก่คณะสงฆ์ พร้อมกับทรงสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระไตรปิฎกว่าเป็นตัวแทนพระธรรมที่ถูกต้อง การสังคายนาพระไตรปิฎกช่วยเสริมสร้างพระราชอำนาจ พระเกียรติยศ แสดงพระบารมีว่าทรงมีเทียบเคียงได้กับพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่เคยอุปถัมภ์การสังคายนามาแล้ว อันเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาไม่เคยปฏิบัติ ในส่วนของพระสงฆ์ มีการตรากฎหมายต่างๆ เพื่อควบคุมพระสงฆ์ให้อยู่ในพระธรรมวินัย แสดงถึงคณะสงฆ์ที่มีความบริสุทธิ์ถูกต้อง ซึ่งการสังคายนาพระไตรปิฎกและการออกกฎหมายควบคุมคณะสงฆ์นี้ ในอีกด้านหนึ่งคือการควบคุมหลักธรรมทางพุทธศาสนาให้เป็นไปใน

รูปแบบที่กำหนด และควบคุมบุคลากรทางพุทธศาสนาให้อยู่ในกฎเกณฑ์ของรัฐ เพื่อป้องกันมิให้มีผู้
 อ้างตนเป็นผู้มีบุญดั่งที่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ซึ่งการออกกฎหมายควบคุมพระสงฆ์ปรากฏในสองรัชกาล
 แรกของกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างความมั่นคงในพระราชอำนาจในช่วง
 ที่บ้านเมืองยังเริ่มสร้างและยังไม่มั่นคง

นอกจากการสร้างสถานะความสำคัญของพระรัตนตรัยเพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจ พระ
 บารมีและความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ที่เริ่มในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาลงกรณ์แล้ว พระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาที่แสดงถึงการ
 สร้างพระบารมีให้โดดเด่นเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นผลมาจากมีเหตุการณ์ที่กระทบกระเทือนถึงพระบารมีและ
 พระเกียรติยศ ในส่วนของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยคือการทำท้าวพระยาอำนาจจาก
 กรณีกบฏเจ้าฟ้าหมื่น ที่สะท้อนว่ามีกลุ่มชนชั้นนำบางส่วนไม่ยอมรับการขึ้นสู่อำนาจของพระองค์
 นอกจากนี้ยังทรงเผชิญกับอิทธิพลของญวนในหัวเมืองเขมรทำให้ไทยไม่สามารถบังคับบัญชาหัวเมือง
 เขมรในฐานะประเทศราชได้อย่างเต็มที่ ก่อปรกัให้เกิดเหตุภัยพิบัติทางธรรมชาติที่ถือเป็นอวมงคลนิมิต
 ต่างๆ ล้วนเป็นปรากฏการณ์ที่กระทบกระเทือนต่อพระราชอำนาจ พระบารมีของพระองค์ จึงทำให้
 ทรงต้องแสดงพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาที่เป็นพิเศษอย่างการส่งสมณทูตไปลังกา การจัดพิธี
 วิสาขบูชา เพื่อเป็นการแสดงพระเกียรติยศ พระบารมีและทรงแสดงพระองค์ให้มีพระราชฐานะโด
 เด่นกว่าพระมหากษัตริย์ชาวพุทธอื่นใดในภูมิภาค

กรณีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปและวัดจำนวนมาก
 รวมทั้งพุทธสัญลักษณ์ที่มีความพิเศษอย่างโลหะปราสาท เพื่อสร้างเสริมพระราชอำนาจ พระบารมี
 และความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์ โดยแม้จะทรงสืบราชสมบัติด้วยความ
 เรียบร้อยแต่การที่ทรงมีฐานะเป็นพระราชโอรสชั้นพระองค์เจ้าจากพระราชมารดาที่ทรงเป็นสามัญชน
 ทำให้ชนชั้นนำส่วนหนึ่งไม่เห็นด้วยกับการสืบราชสมบัติของพระองค์ จึงทรงแสดงพระบารมีผ่านการ
 สร้างพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ ทั้งในด้านของขนาดและปริมาณ เพื่อแสดงให้คนทั่วไปประจักษ์ถึงพระ
 บุญญาบารมีอย่างเป็นรูปธรรม การปรากฏของศิลปกรรมแบบจีนในวัดที่ทรงสร้างแสดงถึงคติการเป็น
 ผู้มีบุญบารมีในรูปแบบใหม่ที่มีได้ให้ความสำคัญกับชาติกำเนิด แต่การเป็นผู้มีฐานะมั่งคั่งแบบผู้ดีจีน
 เศรษฐีจีนหรือเจ้าสัวก็ถือว่าเป็นผู้มีบุญบารมีเช่นกัน การสร้างพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ ของ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวนมาก มีทั้งเพื่อทรงยกฐานะพระราชมารดาของพระองค์
 และเพื่อแสดงถึงพระบุญญาบารมีของพระองค์โดยเทียบเคียงกับพระมหากษัตริย์ในอดีต เป็นการ
 เสริมสร้างพระราชอำนาจและความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ ว่าทรงเป็นผู้ที่เหมาะสม มี
 บุญญาบารมีมากที่สุด เหนือกว่าพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

จึงกล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้ทรงแสดงความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาผ่านพระราชกรณียกิจต่างๆ เพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจและความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ โดยแต่ละรัชกาลมีการ “เลือกรับปรับใช้” รูปแบบการแสดงพระราชอำนาจ พระบารมีในแบบต่างๆ ตามบริบทของสังคมในเวลานั้น อย่างไรก็ตามแม้จะเห็นว่ามี การแสดงพระราชกรณียกิจในรูปแบบพิเศษหรือมีพระราชดำริในบางเรื่อง ที่แสดงถึงความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยมมากขึ้นต่างจากพระมหากษัตริย์แบบจารีตสมัยอยุธยา แต่พระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ทรงให้ความสำคัญกับรูปแบบพิธีกรรม ความเชื่อตามแบบแผนจารีตเดิมที่อ้างอิงอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นนอกพุทธศาสนา โดยมีได้ลบล้างความเชื่อแบบจารีตเดิมทั้งหมดแต่มีการปรับใช้โดยนำแนวคิดของพุทธศาสนามาผสมผสานเข้าไปในพิธีกรรมต่างๆ โดยเน้นความสำคัญของพระรัตนตรัยว่าอยู่สูงสุด ทำหน้าที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจเหนือธรรมชาติไม่ต่างจากผีसाงเทวดาอารักษ์

รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ในสมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงไม่ได้มีลักษณะที่เป็นแบบแผนตามขนบจารีตเดิมครั้งอยุธยาตอนปลายทั้งหมดและไม่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นแบบแผนใหม่ที่มีความเป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยม อย่างชัดเจนเหมือนกับการเปรียบเทียบสีขาว-สีดำ แต่มีลักษณะเป็นสีเทาที่แสดงถึงลักษณะของแนวคิดที่เกิดขึ้นใหม่ผสมผสานกับขนบธรรมเนียมจารีตเดิมที่มีมา พระมหากษัตริย์ทรงแสดงพระราชอำนาจ พระบารมี ทั้งตามคติจารีตเดิมและในรูปแบบที่ต่างออกไปเพื่อเสริมสร้างความชอบธรรมให้กับพระราชอำนาจ ทั้งนี้ การแสดงพระบารมีในรูปแบบใหม่ที่ต่างไปจากขนบจารีตเดิมเป็นการแสดงถึงสภาพสังคมที่มีลักษณะบางอย่าง เป็นเหตุผลนิยม มนุษยนิยมมากขึ้น แต่การเป็นพระมหากษัตริย์นั้น หลีกเลียงไม่ได้ที่ต้องมีรูปแบบพิธีกรรมในการสร้างพระราชอำนาจ การแสดงพระบารมีตามรูปแบบจารีตเดิม แสดงให้เห็นว่าความเชื่อในจารีตพิธีกรรมแบบเดิมที่มีมาแต่ครั้งอยุธยา ก็ยังทรงพลังอยู่ในสังคม การประพาดิตนนอกขนบจารีตพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงล้ำหน้าเกินกว่าที่ชนชั้นนำในสังคมยุคนั้นรับได้ และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทรงสิ้นพระบารมีไปในที่สุด หรือในกรณีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่แม้จะทรงแสดงพระบรมเดชานุภาพ พระบารมี ผ่านการสร้างพุทธสัญลักษณ์ที่มีจำนวนมากเป็นพิเศษ มีรูปแบบพิเศษที่ไม่เคยมีมาก่อน มีการนำเสนอคติแนวคิดผู้มีบุญญาบารมีในรูปแบบที่ต่างจากจารีตเดิมอย่างการนำเสนอคติผู้มีบุญแบบเจ้าสัวของจีน แต่ที่สุดแล้วพระองค์ก็ทรงตระหนักถึงพลังความเชื่อของขนบจารีตเดิม ที่มีการให้ความสำคัญกับชาติกำเนิด ซึ่งปรากฏก่อนสวรรคตว่าทรงวิตกกังวลถึงพระบรมอัฐิของพระราชมารดาที่ว่าจะไม่มีการนับถืออีกต่อไป

การแสดงพระบรมเดชานุภาพ พระบารมีของพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นผ่านการแสดงพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาได้ส่งผลสำคัญต่อคณะสงฆ์ กรณีของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ทรงแสดงพระองค์ว่าทรงอยู่เหนือกว่าคณะสงฆ์ หรือการที่พระมหากษัตริย์ออก

กฎหมายควบคุมพระสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงการพยายามรวมศูนย์อำนาจ และการก่อตัวหรือเริ่มมีลักษณะของรัฐสมัยใหม่ในเรื่องแนวคิดอำนาจสูงสุดอยู่ที่พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์อธิปัตย์ ที่มีความชอบธรรมในการจัดการศาสนา ควบคุมศาสนาให้อยู่ในกรอบที่รัฐต้องการ ซึ่งการจัดการคณะสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพิจารณาได้ว่าเป็นต้นทางของการสร้างรัฐสมัยใหม่ หรือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่มีการจัดการอำนาจทางศาสนา รวมอำนาจทางศาสนาไว้ที่ศูนย์กลางของรัฐคือพระมหากษัตริย์ ก่อนที่จะเกิดการรวมอำนาจทางด้านกรปกครอง การควบคุมกำลังคน อำนาจทางการคลังและการภาษีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการจัดการคณะสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้เริ่มรวมอำนาจสู่ส่วนกลางนี้ ทำให้การออกกฎหมายปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ที่คล้ายคลึงกับระบบราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นไปด้วยความเรียบร้อยไม่มีการต่อต้านจากคณะสงฆ์ อันเป็นผลจากการที่คณะสงฆ์อยู่ภายใต้การดูแลและควบคุมอำนาจจากพระมหากษัตริย์แล้วตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์

การแสดงพระบารมี สร้างความโดดเด่นผ่านพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาในแบบต่างๆ ของพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ พบว่าเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อๆ มา ทรงนำมาปรับใช้เช่นกัน อาทิ กรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระราชฐานะของพระองค์ให้โดยทรงไม่ได้เป็นเพียงพระมหากษัตริย์ชาวพุทธที่โดดเด่นกว่าพระมหากษัตริย์ชาวพุทธอื่นๆ ไตในภูมิภาคเท่านั้น แต่ทรงแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ชาวพุทธที่เป็นตัวแทนของชาวพุทธทั้งปวง ทรงสร้างพุทธสถานที่สำคัญคือพระปฐมเจดีย์ ให้เป็นศาสนาสถานที่แสดงถึงความสืบเนื่องของพุทธศาสนาที่มีมาอย่างยาวนาน สามารถย้อนไปได้ถึงครั้งพระธรรมทูตของพระเจ้าอโศกมหาราชมาเผยแผ่ศาสนาในสุวรรณภูมิ ซึ่งแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นทั้งหลายเห็นว่าทรงมีพระบารมีไม่น้อยไปกว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรืออาจจะมากกว่าด้วยซ้ำ และกรณีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทยเป็นครั้งแรก โดยมีคู่มือปริวรรตอักษรไทยเป็นอักษรโรมัน และทรงพระราชทานไปยังห้องสมุดต่างๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะห้องสมุดขนาดใหญ่ในยุโรป เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ไทยเผชิญภัยคุกคามจากการล่าอาณานิคมอย่างเข้มข้น ที่นำไปสู่วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งเป็นปีเดียวกันกับที่มีการพิมพ์พระไตรปิฎกชุดนี้

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้เห็นถึงความสำคัญในการสร้างอำนาจทางการเมืองที่แต่ละรัชกาลต่างมีประเด็นที่มาท้าทายถึงความชอบธรรมในอำนาจ ทำทลายความเป็นผู้มีบุญบารมี พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์มีความจำเป็นในการแสดงพระองค์ว่าทรงมีพระบุญญาบารมีโดดเด่น เพื่อเสริมสร้างและรักษาพระราชอำนาจ ความชอบธรรมของพระองค์ ซึ่งการแสดงและเสริมสร้างพระบรมเดชานุภาพ พระบารมีผ่าน

พระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้เห็นถึงคติความเชื่อ รูปแบบพิธีกรรม รวมทั้งการสร้างพุทธสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ต่างออกไปจากขนบความเชื่อเดิมสมัยอยุธยา แต่ก็ได้ตัดขาดออกจากขนบจารีตเดิมทั้งหมด แต่เป็นการปรับเปลี่ยนแนวคิด ความเชื่อ พิธีกรรมและสัญลักษณ์ให้เข้ากับบริบทของสังคม โดยเฉพาะบริบททางการเมืองของยุคสมัย อย่างไรก็ตาม แม้จะมีบริบททางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง มีปัจจัยทางการเมืองส่งอิทธิพลต่อการแสดงพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนา นอกเหนือจากพระราชศรัทธา แต่พระราชกรณียกิจต่างๆ ทางพุทธศาสนาที่พระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นทรงปฏิบัตินั้น ได้ทำให้พุทธศาสนาฟื้นฟูและมีความรุ่งเรืองขึ้น พุทธศาสนาได้ถูกยกฐานะให้มีความโดดเด่นและมั่นคง ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นหนึ่งในสถาบันหลักของชาติ ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็ด้วยบริบทหรือปัจจัยทางการเมืองใดแห่งยุคสมัย ก็ถือได้ว่าพระมหากษัตริย์สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นทรงเป็นธรรมราชา ที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าธรรมราชาพระองค์ใดในประวัติศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นต้นที่มีได้ตีพิมพ์

หอสมุดแห่งชาติ. กฎหมายรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1172 เลขที่ 567 พระราชกำหนดว่าด้วยเรื่องพระสงฆ์สามเณรประพฤติมิชอบด้วยพระวินัย ตู๋ 108 ชั้น 1/3 มัดที่ 70. (สมุดไทย)

..... กฎหมายรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176 เลขที่ 566 เรื่องให้เจ้าคณะใหญ่สงฆ์รายชื่อพระภิกษุสามเณรในแขวงกรุงเทพฯและใกล้เคียง, ตู๋ 108 ชั้น 1/3 มัดที่ 70. (สมุดไทย)

..... กฎหมายรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178 เลขที่ 1003 เรื่องห้ามมิให้นาประหารราษฎรและพระสงฆ์สามเณรเพื่อถือตำราซึ่งอายอิน อ้ายมี อ้ายอยู่ ไปเที่ยวประกาศว่าตนเป็นผู้มีบุญ ตู๋ 108 ชั้น 1/3 มัดที่ 70. (กระดาษสา)

..... จดหมายเหตุกรุงธนบุรี เลขที่ 1 เรื่องระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต. (สมุดไทย)

..... จดหมายเหตุกรุงธนบุรี เลขที่ 2 เรื่องระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต. (สมุดไทย)

..... จดหมายเหตุกรุงธนบุรี เลขที่ 17 สำเนาสมณสาส์น ตอบสมเด็จพระเจ้าสังฆราชกรุงศรีสัตนาคนหุต. (สมุดไทย)

..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1144 เลขที่ 5 บัญชีเงินพระราชอุทิศเป็นมูลค่าจตุปัจจัยถวายพระสงฆ์. (สมุดไทย)

..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1144 เลขที่ 6 บัญชีรายชื่อพระธรรมเทศนาที่ทรงสดับตั้งแต่ จ.ศ. 1144 – 1164. (สมุดไทย)

..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1144 เลขที่ 7ก สำเนาศุภอักษรเมืองเวียงจันทร์ว่าด้วยข้าราชการเมืองเวียงจันทร์และสมณสาส์นเรื่องส่งสมณบรรณาการเข้ามาถวายพระมหาสังฆราช. (สมุดไทย)

..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1145 เลขที่ 1 พิธีว่าด้วยการพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งที่ของหลวงวัดประดู่. (สมุดไทย)

..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1148 เลขที่ 3 สำเนาหนังสือเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาเชียงใหม่ให้จัดคนส่งหนังสือพระไตรปิฎกลงไป ณ กรุงเทพฯ. (สมุดไทย)

- หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1151 เลขที่ 1 สำเนาคำถวายไชยมงคลของพระราชอา
คณและข้าราชการ เนื่องด้วยอสนีบาตต้องพระมหาปราสาท. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1151 เลขที่ 2 รายงานเรื่องทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม.
(สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1151 เลขที่ 4 รายงานเรื่องสร้างวัดพระเชตุพน.
(สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 1 มงคลนิมิตว่าด้วยเรื่องมดดำมดแดง
และนกกระจาบกระทำให้เกิดมงคลนิมิตต่างๆ. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 2 พังสัทธสัทธนิมิตเรื่องเสียงทนายพระ
ธรรมบทว่าสำเภาหุส่งจะมาหรือไม่มา. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 2/ก จดหมายเหตุเสียงทนายพระธรรมบท.
(สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 2/ข จดหมายเหตุเสียงทนายสำเภา.
(สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 เลขที่ 7 เสียงทนายพระธรรมบท ณ พระตำหนัก
ค่ายแม่ น้ำพุ. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1157 เลขที่ 1 จดหมายกรมพระราชวังบวรทูลลา
ผนวช. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1163 เลขที่ 1 สำเนาหนังสือผู้เฝ้าว่าด้วยพระมหากษัตริย์
ปกครองประชาราษฎร์โดยยุติธรรม. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1166 เลขที่ 3 เทพนิมิตบันดาน เรื่องนกป็นคาบศิลา
ในโรงแสงลับ. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176 เลขที่ 23 สมณะพูดว่าด้วยเรื่องพระสาสนวงษ์
นำเอาพระบรมธาตุ 2 องค์กับต้นพระศรีมหาโพธิมาทูลเกล้าถวาย และว่าด้วยเรื่องพระสงฆ์
สยามวงษ์ออกไปลังกา. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176 เลขที่ 24 พระสงฆ์ไปเมืองลังกา. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178 เลขที่ 14 จดหมายเหตุว่าด้วยเรื่องพระสงฆ์ไป
เมืองลังกา. (สมุดไทย)

- หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1179 เลขที่ 17 ประกาศเรื่องให้ทำวิสาขบูชาตาม
อย่างเก่าก่อนทุกปี. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1183 เลขที่ 7 รายชื่อพระสงฆ์บอกพระกรรมฐาน
ในกรุงและหัวเมือง. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1182 เลขที่ 17 สำเนารายการว่าด้วยเรื่อง
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อก่อนเสวยราชย์ พระองค์ได้ทรงสร้างพระราชากุศล
เป็นพิเศษ. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1193 เลขที่ 32 สำเนาพระราชดำริว่าด้วยการทรง
สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระเชตุพน. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 42 สำเนาคำประกาศว่าด้วยการทรง
สร้างพระพุทธรูป 2 พระองค์. (สมุดไทย)
- ..... จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 65 บัญชีรายการพระราชทรัพย์
แลสิ่งของบำเพ็ญพระราชากุศล. (สมุดไทย)

เอกสารชั้นต้นที่ได้ตีพิมพ์แล้ว

- คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนัก
นายกรัฐมนตรี, 2521.
- ..... ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508.
- ..... ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513.
- ..... ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515.
- ..... ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 6. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2517.
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี.
ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 7. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2535.
- จดหมายเหตุวัดพระเชตุพน สมัยรัชกาลที่ 1-4. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
และมูลนิธิ “ทุนพระพุทธรูปอศุข” ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2552.
- จดหมายเหตุพระสุบินนิมิต ในรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 3. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมนาคร,
2464. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ โปรดให้พิมพ์ครั้งแรก เมื่อปีระกา
พ.ศ. 2464).

จดหมายเหตุนักวิชาการที่ 2 จ.ศ. 1171-1173. พระนคร: มุลินิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2513.

จดหมายเหตุนักวิชาการที่ 2 จ.ศ. 1171. พระนคร: มุลินิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2514.

จดหมายเหตุนักวิชาการที่ 3. 5 เล่ม, กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเฉลิมพระเกียรติ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2530. (รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ทูลเกล้าถวายฯ สนองพระมหากรุณาธิคุณในมหาเมตตาธิคุณพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ 200 ปี พ.ศ. 2530).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515. (พิมพ์ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี) ณ วัดเทพศิรินทราวาส 17 มิถุนายน พ.ศ. 2515).

ชำนาญไวยาทร, พระ. โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546.

ตากสิน, สมเด็จพระเจ้า. พระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลศึกษา. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2458. (หม่อมเจ้าสารภี ในพระเจ้านครมงคลเธอชั้น 3 กรมหมื่นภูมิตระกิติ พิมพ์ในงานปลงศพหม่อมพลับผู้เป็นมารดา ปีเถาะสัปตศก พ.ศ. 2458).

ไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2554.

ธรรมธิเบศ, เจ้าฟ้า. พระประวัติและพระนิพนธ์พร้อมด้วยกรอง. พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2513.

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, 2545.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, 2546.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, 2547.

ท้าวมหาชมพู ซึ่งถือกันมาแต่โบราณว่าเป็นต้นตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่อง. พระนคร:

โสภณพิพรรฒธนากร, 2464. (รองหุ้มแพร นายรองชั้น (พยอม อักษรมัต) พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานปลงศพนายบัว อักษรมัต ผู้เป็นบิดา).

- นรินทรเทวี, กรมหลวง. จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ. 1129-1182. พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2546.
- นรินทรเทวี, พระเจ้าไปยิกาเธอกรมหลวง. จดหมายเหตุความทรงจำ ทั้งตอนพระราชวิจารณ์ แลตอนที่ได้อัปต่อใหม่. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานุกร, 2459. (พระเจ้าวรวงษ์เธอ 5 พระองค์ พิมพ์ในงานบำเพ็ญพระกุศลสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และทำบุญอายุหม่อมราชวงศ์หญิงหว่าง ครบ 60 ปี).
- นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: กรมศิลปากร, 2511.
- _____. ประชุมพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530.
- นางนพมาศหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานุกร, 2472. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. 2472).
- นายสวนมหาดเล็ก. โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานุกร, 2465. (พิมพ์ในงานปลงศพหม่อมแม่ สุประดิษฐ์ ณ กรุงเทพ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวิษณุ นารถนิภาธร เมื่อปีจอ พ.ศ. 2465).
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 25 เรื่องสถานที่แล้วตลิ่งซึ่งสร้างในรัชกาลที่ 4. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานุกร, 2465. (นายเซียง กรรณสูตร พิมพ์ในงานปลงศพสนองคุณบิดา พ.ศ. 2465).
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33 บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานุกร, 2469. (พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา โปรดให้พิมพ์ในงานพระชนมายุสมมงคล เมื่อปีชาล พ.ศ. 2469).
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 51 จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานุกร, 2472. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ครบสัปดาห์ ณ วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2472).
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 56 ว่าด้วยเหตุการณ์เมืองเขมรตอนเสร็จสงครามไทยกับญวน. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานุกร, 2475. (พิมพ์แจกในงานทำบุญหน้าศพครบ 100 วัน นายพลตรี พระยาสิงหเสนี (สอาด สิงหเสนี) ณ วันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2475).

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3 และภาคที่ 4 ตอนต้น). พระนคร: องค์การค้า
ของคุรุสภา, 2506.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 8 (ประชุมพงศาวดารภาค 7 และภาค 8). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา,
2507.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (ต่อ) – 40). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา,
2511.

ประชุมพระราชปจฉา. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550.

ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ 1. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานกร, 2459. (หม่อมเจ้าปิยภักดีนารถ พิมพ์อุทิศ
ส่วนกุศลถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวิศณุวรนารถนิภาธร).

ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2459. (หม่อมเจ้าปิยภักดีนารถ พิมพ์อุทิศ
ส่วนกุศลถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวิศณุวรนารถนิภาธร).

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2525.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2528.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2536.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 4 ตอนที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2537.

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง. 3 เล่ม. พระนคร:
มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2481.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระ
จักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม).
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2543.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. 2 เล่ม, พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548.

มหานุภาพ, พระยา. นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ครั้งกรุงธนบุรี เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2324.

พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานกร, 2462. (พิมพ์แจกในการกุศลพระราชทาน วัดชนะสงคราม
เมื่อปีมะแม พ.ศ. 2462).

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องรามเกียรติ์. 4 เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ 11.

กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2553.

_____. บทละครเรื่องอุณรุท. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครนอกกรวม 6 เรื่อง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.

พระนคร: คลังวิทยา, 2508.

_____. บทละครเรื่องรามเกียรติ์. 3 เล่ม, พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2510.

_____. บทละครเรื่องอิเหนา. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2543.

ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ. 2 เล่ม, นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: บรรณาคาร, 2515.

ลาลูแบร์. จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 2.

นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548.

ลิไท, พญา. ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2543.

วรรณกรรมสมัยธนบุรี. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532.

วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์(หมวดศาสนาจักร) เล่ม 1 คัมภีร์มหาวงศ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,

2534.

วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์(หมวดศาสนาจักร) เล่ม 2 ไตรภูมิโลกวิจิตรนิพนธ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,

2535.

วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดศาสนาจักร) เล่ม 3 สังคีตยวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:

กรมศิลปากร, 2544.

วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์(หมวดศาสนาจักร) เล่ม 4 ชินกาลมาลีปกรณ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,

2536.

วรรณกรรมสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา. 3 เล่ม, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2529.

ศิลปากร, กรม. ประชุมจารึกภาคที่ 8 : จารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2548.

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ. ประกาศการพระราชพิธี. 2 เล่ม, พระนคร: โรงพิมพ์ไทย,

2459. (ข้าราชการกรมราชเลขาณูการ พิมพ์สนองพระคุณในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปีมโรงอัฐศก พ.ศ. 2459).

สมเด็จพระสังฆราช(มี) และสมเด็จพระวันรัตน์(อาจ). โอวาทานุสาสนี. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย,

2457. (พิมพ์แจกในงานศพหม่อมราชวงศ์สอิ่ง ในหม่อมเจ้าทรงวุฒิภาพ).

สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี. 2 เล่ม, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542.

เสถียร ลายลักษณ์. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4. พระนคร: เติลเมล์, 2478.

เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2545.

หนังสือสวดมนต์แปล ฉบับหอพระสมุทวชิรญาณ. พระนคร: บำรุงนุกุลกิจ, 2452.

หอสมุทวชิรญาณ. พระราชพงษาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2450.

อุดมสมบัติ, หลวง. จดหมายเหตุอุดมสมบัติ. พิมพ์ครั้งที่ 9. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2554.

วิทยานิพนธ์

ปิยมาศ สุขพลัปลา. การศึกษาเปรียบเทียบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: กรณีศึกษาวัดเทพธิดารามวรวิหาร วัดราชนันทดารามวรวิหาร วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

ผ่าน วงษ์อ้วน. คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศ 1-10 : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

เพ็ญสุภา สุขคตะ. การศึกษาภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดนางนองวรวิหาร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

วิภัลย์ พงศ์พินิตานนท์. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพ” สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ. 2325-2411. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

สันติ วงศ์จตุรลักษณ์. ความสำคัญของพระพุทธรูปในด้านสังคมและการเมืองสมัยรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาพุทธศาสนศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

สุทธิณี จันทร์รัตน์. พระบรมราโชบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

สุรุจุมิ ปัดไธสง. อำนาจและทรัพยากรทางการเมือง: ศึกษากรณีในรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325-2552).

วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต, สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

โสพิศ หนูทอง. การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต,

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช. อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3. วิทยานิพนธ์

ปริญญาโทบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

อัจฉรา กาญจนมัย. การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394).

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

เอนก มากอนันต์. แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

หนังสือที่ศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้อง

คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาหังจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ:

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, 2546,

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ภาคปกิณกะ 2.

นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2557

_____. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2542.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า. เจ้าชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2554.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. ขุนนางกรมท่าขวา การศึกษาบทบาทและหน้าที่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์

พ.ศ. 2153-2435. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

เชษฐัง ดิงสัญลี. สัตตมหาสถาน พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชีย

อาคเนย์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555.

ญาดา ประภาพันธุ์. ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2524.

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- ..... ชุมนุมพระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2534.
- ..... ตำนานโต๊ะเครื่องบูชา. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานุกร, 2468. (พิมพ์ในงานบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร พระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ 12 สิงหาคม 2468).
- ..... ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
- ..... ตำนานวังหน้า. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานุกร, 2468. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์เอก หม่อมเจ้าโกสิต เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2468).
- ..... บันทึกรับสั่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานหม่อมราชวงศ์สุนชาติ สวัสดิกุล. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2550.
- ..... ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา. พระนคร: กรมศิลปากร, 2514.
- ..... เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- ตินาร์ บุญธรรม. พระมหากษัตริย์ไทยกับพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2555.
- ชนิด อยู่โพธิ์. ตำนานวัดราชโอรสาราม. พระนคร: กรมศิลปากร, 2504. (กรมศิลปากรพิมพ์ถวายในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน พ.ศ. 2504).
- ธิดา สาระยา. รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2537.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: มติชน, 2555.
- ..... ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.
- ..... ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
- ..... ปากไก่และใบเรือ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527.
- นิตี เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ, 2539.
- ..... พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2548.

- บดินทรไพศาลโสภณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า. ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ. นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2552.
- บัณฑิต ลิวชัยชาญ. ภัยฝรั่งเศสสมัยพระนั่งเกล้าฯ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.
- เบอร์นีย์, เฮนรี. เอกสารเฮนรี เบอร์นีย์. 15 เล่ม. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2551.
- ประวัติวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521. (พิมพ์แจกในการทอดกฐิน พระราชทาน 28 ตุลาคม 2521).
- ประวัติวัดหัวราชอาณาจักร เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, 2525.
- ประวัติวัดหนังราชวรวิหาร. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521. (พิมพ์แจกในการทอดกฐิน พระราชทาน 10 พฤศจิกายน 2521).
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- पालเลอกัวซ์, ฌอง แบปติสต์. บันทึกเรื่องมัสยิดแห่งกรุงสยาม. แปลโดย เพียงฤทัย วาสบุญมา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547.
- _____. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2552.
- พิเศษ เจียจันทรพงษ์. ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- โลหะปราสาทวัดราชเน็ດดารามวรวิหาร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2538.
- วศิน อินทสระ. สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค. พระนคร: บรรณาคาร, 2512.
- วัดนางนองวรวิหาร. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2543.
- วัฒนสาสน์ นุ่นสุข. สยามประเทศ การติดต่อโลกภายนอกและพัฒนาการของบ้านเมือง. กรุงเทพฯ: สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ, 2550.
- เวลส์, ควอริช. การปกครองและบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจณี ละอองศรี และ ยุพา ชมจันทร์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2551.
- _____. พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2554.
- _____. พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556.

- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. รายงานการวิจัยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชพิธี
ปณิธานในการสถาปนาวัดสุทัศน์ในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2548.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2554.
_____. สยามประเทศ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.
- ศิลปากร, กรม. ตำนานวัดสุทัศน์ต่างๆ. พระนคร: ส. การพิมพ์, 2500.
- สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย. พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี 200 ปี.
กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2525.
- สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลก. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพมาจากไหน. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
_____. สยามประเทศไทย. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. การเมือง “อูบายมารยาแบบมาคิอาเวลลี (MACHIAVELLI) ของ
พระเจ้าปราสาททอง. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
_____. บทละครเรื่องรามเกียรติ์สมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร,
2541.
_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2539.
- สุเชาวน์ พลอยชุม. การส่งเสริมพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรม
ราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2530.
_____. พระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส(พระองค์เจ้า
วาศุกรี). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.
_____. พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ(ต่อน) วัดมหาธาตุ. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2541.
_____. พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ(นาค) วัดราชบูรณ. กรุงเทพฯ: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2541.

สุเชาว์ นพอมชฎ. พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ(มี) วัดมหาธาตุ. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

_____. พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ(ศรี) วัดระฆังโฆสิตาราม. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

_____. พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ(ศุข) วัดมหาธาตุ. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

_____. พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ(สุก) วัดมหาธาตุ. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, 2535.

หม่อม ทิน อ่อง. ประวัติศาสตร์พม่า. แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519.

อคิน ทรัพย์พัฒน, หม่อมราชวงศ์. สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

อนุสรณ์งานฉลองวันพระบรมราชสมภพครบ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2511.

Smith, Bradwell L. Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos and Burma. Chambersburg: ANIMA Books, 1978.

Swearer, Donald K. The Buddhist World of Southeast Asia. Chiang Mai: Silkworm Books, 2009.

Tambiah, S.J. World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against A Historical Background. New York: Cambridge University Press, 1977.

Wyatt, David K. Siam in Mind. Chiang Mai: Silkworm Books, 2002.

_____. Studies in Thai History. Chiang Mai: Silkworm Books, 2008.

Vella, Walter F. Siam Under Rama III. New York: Locust Valley, 1957.

บทความในวารสาร

สุนทร ชูตินธรานนท์. “กบฏไพร่สมัยอยุธยา”. ศิลปวัฒนธรรม 4, 12 (ตุลาคม 2526): 11- 23.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

เกิดวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2522 การศึกษา ระดับประถมศึกษา โรงเรียนอนุบาลวัดนางนอง ระดับมัธยมศึกษา โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย วิทยาศาสตร์บัณฑิต(เทคโนโลยีชีวภาพ) สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง รัฐศาสตรมหาบัณฑิต(การปกครอง) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประสบการณ์ทำงาน พ.ศ. 2548 - 2551 อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต พ.ศ. 2551 - 2553 นักวิชาการวัฒนธรรมปฏิบัติการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ปัจจุบันเป็นวิทยากรอิสระ

